

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

ANAYASA HUKUKU AÇISINDAN YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans Tezi

Taha YÜKSEL

ANKARA-2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

ANAYASA HUKUKU AÇISINDAN YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans Tezi

Taha YÜKSEL

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Selin ESEN ARNWINE

ANKARA-2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANA BİLİM DALI

ANAYASA HUKUKU AÇISINDAN YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans Tezi

Taha YÜKSEL

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Selin ESEN ARNWINE

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Prof. Dr. Selin ESEN ARNWINE

Dr. Öğr. Üyesi Deniz POLAT AKGÜN

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ÖZKAN GÜNEŞ

Tez Savunması Tarihi

06/03/2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Selin ESEN ARNWINE danışmanlığında hazırladığım “**Anayasa Hukuku Açısından Yerleşme Özgürlüğü**” adlı yüksek lisans ☐ - doktora/bütünleşik doktora ☐ tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

25/03/2025

Taha YÜKSEL

TEŞEKKÜR

Yoğun bir emek ve araştırma neticesinde nihayete erdirdiğim “Anayasa Hukuku Açısından Yerleşme Özgürlüğü” başlıklı tezin yazım sürecinde; akademik birikimini ve desteğini benden esirgemeyen, her aşamada yol gösteren ve beni motive eden saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Selin ESEN ARNWINE başta olmak üzere Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı öğretim üyesi ve görevlisi hocalarıma;

Tez jürimde bulunarak değerli eleştiri ve tavsiyeleri ile yol gösteren Dr. Deniz POLAT AKGÜN ve Dr. Zeynep ÖZKAN GÜNEŞ hocalarıma;

Bugünlere gelmemde en büyük emek sahibi olan, hayatımın her alanında varlığını ve desteğini en derinden hissettiğim sevgili aileme; tanıdığım ilk günden beri sevgisiyle ve fedakârlığıyla hep yanımda olan, tez yazım sürecim boyunca motivasyonum her düştüğünde beni ayağa kaldıran sevgili eşime ve bu süreçte dünyaya gelerek yüzümüzü güldüren biricik oğluma;

TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB) 2211-Yurt İçi Lisansüstü Burs Programı kapsamında beni destekleyen Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu’na teşekkürlerimi sunarım.

Taha YÜKSEL

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ ve HUKUKÇA TANINMASI

I. YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ	5
A. Yerleşme Özgürlüğünün Tarihsel Gelişimine Genel Bakış	5
B. Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmelerinde Yerleşme Özgürlüğü	24
II. YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN HUKUKÇA TANINMASI	46
A. Yerleşme Özgürlüğünün Ulusal Düzeyde Tanınması	47
B. Yerleşme Özgürlüğünün Ulusalüstü Düzeyde Tanınması	55
1. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB)	56
2. Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme (MHDDS)	57
3. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (IAOKS)	59
4. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (MSHS)	60
5. Bölgesel Düzeydeki Bazı Metinler	62

İKİNCİ BÖLÜM

YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN HUKUKİ ÇERÇEVESİ

I. YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN NİTELİĞİ VE İŞLEVİ	68
II. YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN KONUSU	76
III. YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN YARARLANICILARI	94
A. Gerçek Kişiler	96
B. Tüzel Kişiler	103
C. Kişi Toplulukları	109
IV. YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN YÜKÜMLÜLERİ	112
A. Devlet	112
B. Üçüncü Kişiler	117

V. YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN SINIRLANMASI	123
A. Genel Olarak	123
B. Sınırlama Ölçütleri	130
1. Kanunla Sınırlama	130
2. Sınırlama Nedenleri	138
3. Sınırlamada Ölçülülük	154
4. Sınırlamanın Sınırı: Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri ve Hakkın Özü	163
C. Olağanüstü Yönetim Usullerinde Yerleşme Özgürlüğünün Sınırlanması	170
VI. YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN KORUNMASI	184
A. Genel Olarak	184
B. Yargı Dışı Mekanizmalar	188
C. Yargısal Mekanizmalar	195
 SONUÇ	 199
KAYNAKÇA	203
ÖZET	236
ABSTRACT	237

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
AB	Avrupa Birliği
ABAD	Avrupa Birliği Adalet Divanı
AİHHŞ	Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHÖB	Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
Akt.	Aktaran
ASHK	Avrupa Sosyal Haklar Komitesi
ASS	Avrupa Sosyal Şartı
AÜHFD	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AYM	Anayasa Mahkemesi
B.B.	Bireysel Başvuru
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
CBK	Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi
Çev.	Çeviren
E.	Esas
E.T:	Erişim Tarihi
Ed.	Editör
ESKHS	Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
GG-ASS	Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı
HÜHFD	Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
IAOKS	Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme
İHEB	İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
İHK	İnsan Hakları Komitesi
İÜHFM	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası

K.	Karar
K.T.	Karar Tarihi
KDK	Kamu Denetçiliği Kurumu
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
md.	Madde
MHDDS	Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme
MSHS	Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi
MÜHF	Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
N.D.	Norm Denetimi
OHAL	Olağanüstü Hal
para.	Paragraf
R.G.	Resmi Gazete
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Aralığı
S.	Sayı
say.	Sayılı
SCOTUS	Supreme Court of the United States
TAAD	Türkiye Adalet Akademisi Dergisi
TBB	Türkiye Barolar Birliği
TBK	Türk Borçlar Kanunu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİHEK	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TOKİ	Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
vd.	ve devamı
YUKK	Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Canlıların tamamı en temel varlık sebepleri olan yaşama faaliyeti ve bu kapsamdaki diğer eylemlerini gerçekleştirebilmek için bir “zemin”e ihtiyaç duyar. Yer küre, su küre ve hava küreden oluşan bu zeminde belli zamanlarda ve belli yerlerde devam eden canlılık döngüsü zaman içerisinde gelişim göstermiştir. İnsan harici canlılar belirli adaptasyonlara uğrasalar dahi temelde benzer görünüm şekilleri içinde bir barınma, yerleşim ve göç pratiği oluşturmuşlardır. Örneğin bir kuşun yuvasını yapma ve onu değiştirme pratiği temel hatlarıyla aynı şekilde günümüze değin sürmüştür ya da bir balığın yaşam alanı (habitat), yumurtlama sahası vs. birçok açıdan benzer tarzda devam edegelmiştir. Ancak “*sosyal ve politik bir hayvan*” olarak ifade olunan insan¹, yaşam serüveni içerisinde yerleşim bakımından büyük gelişmeler gerçekleştirmiştir.

İşte tam da bu noktada yerleşme ve barınma bakımından diğer varlıklardan gelişim ve değişim itibariyle pozitif ayrılan insanoğlunun bu farklılığını düşünürler “kültür”e bağlamaktadır.² Bunun içindir ki insanlar bir gün ölse de oluşturdukları medeniyetler bir gün yıkılsa da arkalarında bıraktıkları mimari eser ve yapılar ölümsüzleşecektir.³ Bu yolla ölümsüzleşme arzusunu taşıyan insanoğlu çeşitli yerleşkeler kurmuş, çeşitli barınma alanları oluşturmuş ve bunu zamanla gelişen bir mimari birikime dönüştürmüştür.

¹ Aristoteles (Çev. Mete Tuncay), **Politika**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 9.

² Durkheim’in bu konudaki değerlendirmeleri şu şekildedir: kültür, insan topluluklarının düzeninin temelidir. İnsanlar, hayvanlardan farklı olarak sadece biyolojik içgüdülerle değil, aynı zamanda sosyal yapılarla da belirlenen bir yaşam sürerler. Bkz. Emile Durkheim (Çev. Özer Ozankaya), **Toplumsal İşbölümü**, Cem Yayınevi, İzmir, 2023, s. 63-73; Weber ise kültürün insanların toplum içindeki yerini ve rollerini nasıl kabul ettiklerini belirlediğini ve insanların sadece biyolojik değil, kültürel varlıklar da olduğunu ifade eder. Bkz. Max Weber (Çev. Milay Köktürk), **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu**, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 22-24; Derrida ise kültürün insanın hayvanlardan farkını oluşturan bir güç olduğunu; dilin insanın dış dünyayla ilişki kurma biçimini şekillendirdiğini ve bunun hayvanların sahip olmadığı bir kapasite olduğunu belirtir. Bkz. Jacques Derrida, **The Animal that Therefore I Am**, Fordham University Press, New York, 2008, s. 92-102.

³ Hilmi Ziya Ülken, **Millet ve Tarih Şuuru**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 25.

Bir yerleşme sisteminden bahsedebilmek için yerleşim faaliyetinin gerçekleştiği alan olarak mekânın, bazı temel özellikleri içermesi gerekmektedir. Yerleşme faaliyetini gerçekleştiren ilk insanlar, bu nitelikler bakımından değerlendirmede bulunup en uygun yerleri seçmişlerdir. Elbette bu yerleri seçim saiki, günümüzden farklı içgüdüsel ve maddi sebeplere dayanmaktadır. Bu durum insanların değişen uğraşı ve amaçlarından kaynaklanmaktadır.

Bu noktada önem arz eden iki kavram; “Sit (Site)” ve “Sitüasyon (Situation)” kavramlarıdır. “Sit” yerleşme olayının gerçekleştirildiği ve mekân olarak tarifleyebileceğimiz yerin fizikî, değişmesi zor ve varlığı itibariyle zaten mevcut olan özelliklerini ifade eder. “Sitüasyon” ise yerleşim mekânının başka mekânlara göre değerlendirilip refere edilebilecek özelliklerini ifade eder. Bu özellikler daha çok sosyoekonomik özelliklerdir. Ayrıca bu özelliklerin değişimi kolaydır ve mekânın konumu itibariyle sonradan var olmuşlardır.⁴

Tarihin tüm dönemlerinde insanlığın gelişim evreleri, yerleşim eğilimlerini şekillendirmiştir. İnsanoğlunun gezici-avcı-toplayıcı durumda bulunduğu Paleolitik Dönem’deki yerleşme tarzı, tecrübe temelli bir mekân arayışı şeklinde olup yerleşim olgusu daimiyet arz etmemektedir. Neolitik Dönem’de ise yerleşimin ilk örnekleri ve tarımsal faaliyetler gerçekleşmiştir. Neolitik Dönem’in temel özelliği, yerleşim alanlarının simetrik şekilde düzenlenmesidir. Simetriklikten kastedilen, yerleşimi oluşturan insan ya da grupların mekândaki konumlanışdır.⁵ Şeflikler Dönemi olarak adlandırılan ve grup içinde hiyerarşik yapının ortaya çıktığı dönemde yerleşimin şekillenmesi toplumsal hiyerarşiye göre gerçekleşmiştir.⁶ Sonraki süreçte Devletler Evresi’nde politikanın şekillendirdiği yerleşim mekânları ortaya çıkmıştır. Bu politik

⁴ Ertuğrul Murat Özgür, “Türkiye’de Yerleşme Sisteminin Evrimi”, **Ankara Üniversitesi Coğrafya Bölümü Ders Notları**, s. 4-6.

⁵ Erol Tümerterkin ve Nazmiye Özgüç, **Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekan**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 5-10.

⁶ Özgür, s. 28.

şekillendirme, Neolitik Dönem simetrisini büsbütün ortadan kaldırmamakla beraber tıpkı Şeflikler Dönemi'ne benzer şekilde toplumsal üstünlükleri olan idareci, asker, inanç zümresi gibi kişi ya da grupların perspektifinden gerçekleşmiştir. Bu dönemin benzer bir görünüm biçimi olarak feodal yerleşim düzeni de ele alınabilir. Bilindiği üzere feodal düzende bir derebeyinin şatosu etrafında şekillenmiş yerleşim düzeni mevcuttur ve bu sistemde aslında düzeni şekillendiren asıl şey derebeyinin maddi yaptırım gücüdür.⁷

Sonraki süreçte ise Sanayi Toplumu Dönemi olarak adlandırabileceğimiz evre var olmuştur. Sanayi Toplumu'nda göze çarpan temel şey üretim ve üretimin gerçekleştiği fabrikalardır.⁸ Bu çerçevede sanayi alanları ve üretim mekânları yerleşim düzenini kendi etrafında şekillendirmiştir. Sanayi Dönemi öncesinde temel ihtiyaçlarını tarım üzerinden gideren bir toplulukta tarım arazisi çevresinde yerleşim gözlenirken, artık Sanayi Toplumu Dönemi'nde üretimin gerçekleştiği temel sanayi bölgeleri etrafında kümelenme söz konusudur.⁹

Sanayi Toplumu Dönemi'nden sonra ise Bilgi Toplumu Dönemi olarak ifade edebileceğimiz ve küreselleşmenin gerçekleştiği evre vücut bulmuştur. Bu evrede artık temel üretim aracı bilgi olarak değerlendirilmektedir. İnsanların fiziki güç ve çalışmalarından öte artık düşünsel uğraşı ve fikir üretim faaliyetleri öne çıkmıştır. Bu çerçevede yerleşim düzeni her ne kadar önceki dönemlerde var olan yönelim ve pratiklerden tam olarak kopmasa da kayda değer ölçüde bağımsızlığa ulaşmıştır. Bunda fiziki ve teknolojik imkânların gelişmesinden ötürü ihtiyaç duyulan şeylere kolay ve hızlı ulaşabilmenin etkisi mevcuttur.¹⁰

⁷ Özgür, s. 39.

⁸ Gülşah Toptaş Arslan, “Çalışmanın Evrimi: Sanayi Toplumundan Sanayi Ötesi Topluma Geçiş”, **Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 2, S. 1, 2018, s. 150-152.

⁹ Sümeyra Alpaslan ve Rana Kutanis, “Sanayi ve Bilgi Toplumu Yönetim Metaforlarının Karşılaştırılması”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C. 2, S. 2, 2007, s. 53-54.

¹⁰ Ahmet Çelik, “Bilgi Toplumu Üzerine Bazı Notlar”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 15, S. 1, 1998, s. 54-55; Alpaslan ve Kutanis, s. 53-54.

Netice itibariyle denilebilir ki insanlığın her döneminde yerleşme faaliyeti büyük önem verilen bir mesele olmuştur. Çünkü insan ve mekân birbirinden ayrı düşünülememekte ve birbirini tamamlamaktadır. Bu çerçevede yerleşme özgürlüğünün kazanılması adına tarihsel süreçte büyük mücadeleler verilmiş ve hukuki boyutuna dair birçok hukukçu tarafından çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Bu çalışmada; yerleşme özgürlüğünün tarihsel gelişiminin hukuki, politik, tarihî ve sosyolojik bağlamda irdelenmesinin yanı sıra bir özgürlük niteliği kazanmasına giden süreç ve hukukça tanınması ele alınacaktır. Ayrıca ulusal düzeydeki ve uluslararası düzeydeki metinlerde edindiği yer ve niteliğiyle beraber 1982 Anayasası açısından nasıl bir konumda bulunduğu ve sınırları ifade edilecektir. Öte yandan yerleşme özgürlüğünün ne şekilde korunduğu ve buna dair hangi tedbirlerin alındığı açıklığa kavuşturulup çeşitli yargı mercileri tarafından verilen kararlar ışığında değerlendirmeler yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ ve HUKUKÇA TANINMASI

I. YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

A. Yerleşme Özgürlüğünün Tarihsel Gelişimine Genel Bakış

Yerleşme Özgürlüğü'nü ele alabilmek için öncelikle “yerleşme(k)” kavramının terminolojik tarafını açığa kavuşturmak gerekmektedir. Türkçe’de yerleşme(k) kelimesi kök olarak “yer” isminin, yapım ekiyle isimden fiil yapılması ve nihayetinde mastar eki alması sonucunda oluşmaktadır. Bu noktada “yer” kavramını irdelediğimizde “...*bir şeyin, bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk; mahal, mevzi...*”, “...*bulunulan, yaşanılan, oturulan bölge; mevki...*”, “...*üzerine yapı kurulmaya elverişli arsa...*” gibi tanımlara ulaşmaktayız.¹¹

İngilizcede ise yerleşme kelimesinin karşılığı olarak “*settlement*” kelimesi karşımıza çıkmakla beraber bazı kaynaklarda “*residence*” kelimesine rastlanılabilir. Ancak önemli bir ayrım olarak “*settlement*” kelimesi felsefî ve terminolojik arka plan bakımından yerleşme özgürlüğünün ihtiva ettiği manayı karşılarken; “*residence*” kelimesi ikamet etmek, oturmak manalarına gelmektedir. Bu noktada kullanım bakımından gerekli özen gösterilmez ise temel bir hata olarak ikamet ve konut hakkının anlam sahasına geçilmiş olur.¹² Elbette yerleşme özgürlüğü ile konut hakkının veya

¹¹ TDK Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> ; Necdet Tunçdilek, **Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3367, İstanbul, 1986, s. 3.

¹² Bkz. “What is the difference between permanent residence and settlement?” https://english.www.gov.cn/services/live_in_china/2014/09/09/content_281474986282462.htm , E.T: 03.02.2024.

ikametinin derin bir ilişkisi vardır. Ancak yerleşme kavramının kapsayıcılığı¹³ ve aşkın bir mahiyette oluşu göz ardı edilmemelidir.¹⁴ Nitekim bir yerleşim alanında ikamet etmek için öncelikle o yerleşim alanına erişebilmek ve bunun yerleşme özgürlüğü kapsamında aktif bir eylem-sonuç ilişkisine sahip olması gerekir. Bu iki aşamayı birbirinin ardılı olarak veya ön şart bağlamında değerlendirmek hatalı olmayacaktır. İngilizce’de yerleşme kelimesinin karşılığı olarak “*establishment*” kelimesi de kullanılabilir. Ancak ilerleyen bölümlerde görüleceği üzere bu kelimenin kullanıldığı uluslararası metinler nispeten eski yıllara aittir. Günümüzde ise bu kelimenin daha çok şirketlerle ilgili hukuki tanım ve değerlendirmelerde kullanıldığı ifade edilebilir.¹⁵

İnsanoğlu dünyada bulunduğu süre zarfında her şeyden önce bir yer edinme çabası içinde olmuştur. Zira insanoğlunun en basit eylemlerinden en karmaşık faaliyetlerine kadar her şeyin bir zemin üzerinde temellenmesi gerekmektedir. Hatta bu yer edinme mücadelesi yalnızca fiziki bir gerçeklikle sınırlı kalmamıştır. İnsanoğlu aynı zamanda sosyal, siyasal ve ekonomik bakımdan yer edinme, sınıfta bulunma mücadelesine de girişmiştir. Çünkü “...Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir...”¹⁶

Yerleşme özgürlüğü bakımından tarihsel süreci değerlendirmeye Antik Yunan ile başlayabiliriz. Zira Antik Yunan Medeniyeti, diğer birçok alanda olduğu gibi siyasal ve hukuki bakımdan da tarih boyunca birçok medeniyet üzerinde büyük etkiler yaratmıştır.

¹³ Zafer Gören, **Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2011, s. 484. (Gören’in yerleşme kavramına yaklaşımı; süreç ve amaç bakımından değerlendirmeyi yeğlemektedir. Buna göre söz konusu yerleşme faaliyetinin geçici bir vafsa sahip olmayıp kalıcılık arz etmesi gerekir. Nitekim faaliyetin gerçekleştiği alanın artık bireyin diğer meşgaleleri bakımından bir ağırlık merkezi olması da gerekmektedir ki bu da amaç vasfına tekabül eder. Yani yerleşmeden maksat budur.)

¹⁴ İbrahim Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, İmge Yayınları, İstanbul, 2002, s. 332-333; İbrahim Kaboğlu, “Yerleşme Özgürlüğü ve Konut Hakkı (Temel Özgürlük Sosyal Hak Birleşmesi)”, **İnsan Hakları Yılı**, C. 17-18/1, 1996, s. 149.

¹⁵ İlerleyen bölümlerde “Yerleşme Özgürlüğü’nün Uluslararası Düzeyde Tanınması” başlıklı kısımda da ifade edeceğimiz üzere Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme’nin bazı kısımlarında “*establishment*” kelimesi kullanılmaktadır. Ancak bu ibare güncel olarak daha çok Avrupa Birliği Hukuku ve buna dair metinlerde çok uluslu şirketlerin yerleşimi/kurulması ve hizmet verme/servis sağlama konuları bağlamında kullanılmaktadır.

¹⁶ Karl Marx ve Friedrich Engels (Çev. Nail Satılğan), **Komünist Manifesto**, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 37.

Antik Yunan’da M.Ö. 700’lü yıllara değin yerleşme ve tarım başta olmak üzere çeşitli faaliyetlerin üzerinde gerçekleştiği toprak, özel mülkiyete tabi değildir. Sonraki süreçte özel mülkiyetin aile üzerinden benimsendiğini görmekteyiz. Ayrıca buna inanç da eşlik etmiştir. Bu doğrultuda yerleşim birimi olarak yeni bir sitenin oluşturulması sürecinde, “kutsal” addedilen kura yöntemi devreye girmiştir.¹⁷ Böylece kura sonucu elde edilen mülkiyetin kuşaktan kuşağa devredilmesi ile ailelere ait sınırlar üzerinden yerleşim şekillenmiştir. Nitekim isteyeninin istediği yere yerleşmesi söz konusu olmamıştır. Çünkü aile, en büyük üye olan erkeğin iradesine tabi olarak yerleşmiştir. Burada aile ve inanç temelinde şekillenen bir “ocak kültürü” ortaya çıkmış ve üyeler ocağın etrafında kümelenir vaziyette meskenlerini inşa etmişlerdir. Bu inşa faaliyetleri ile her bir meskenin sınırları oluşmuş ve bunlar da kutsal kabul edilmiştir. Bu bahsettiğimiz durum hür olan kişiler için geçerli iken köleler bir mülkiyet unsuru olarak mal gibi değerlendirilmişlerdir. Kölelerin bağlılığı kişiye ve toprağa olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Dolayısıyla yerleşme özgürlükleri bulunmamaktadır. Genel itibariyle denilebilir ki köle, bir kişiye bağlı ise efendisinin olduğu yerde; belli bir toprak parçasına bağlı ise o toprağın olduğu yerde yerleşiktir.¹⁸ Hür kişilerin ise -özellikle yönetimde olanların- yerleşme özgürlüğü ve mülkiyet bakımından sarsılmaz bir güvencesinin olduğunu söylemek hatalı olur. Zira dönem dönem yaşanan devrimler ile yönetici kadro ve siyasi iradede ortaya çıkan değişiklikler, bazı kişilerin “site”den sürgün edilerek müsadereye maruz kalması sonucunu doğurmuştur.¹⁹

İlerleyen süreçte yerleşimlerin sistematikleştiği görülmektedir. Bu yerleşimler, özerk ve kendinden menkul siyasal yapılar olan şehir devletleri yani “polis”lerdir.²⁰ Antik Yunan’daki siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel durumu tam olarak idrak edebilmek

¹⁷ Fustel de Coulanges (Çev. İsmail Kılınç), **Antik Site**, Epos Yayınları, Ankara, 2011, s. 64.

¹⁸ a.g.e., s. 73-76.

¹⁹ Felicien Challaye (Çev. Turgut Aytuğ), **Mülkiyetin Tarihi**, 2. Bası, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s.25.

²⁰ Hüseyin Sevinç, “Antik Yunan’da Siyasal Yapı ve Aristo ile Platon Özelinde Siyasal Düşünüş”, **Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)**, C. 7, S. 2, 2021, s. 210.

“polis” denilen yapının ortaya çıkış sürecini ve ne gibi özelliklere sahip olduğunu bilmekten geçer.²¹ Çünkü yerleşik düzenin dağınık biçimde yahut bir merkez etrafında helezon oluşturur mahiyette şekillenmesi dahi bir topluluğun sosyal, ekonomik ya da politik etkileşimlerine dair yansımaları ortaya koyabilir.²² Nitekim yerleşimin bir merkez etrafında gerçekleşmesi ve helezon görünümlü olması durumunda; bazı toplumlarda merkeze yakınlık, sosyal yahut ekonomik öndelik göstergesi olabilirken bazılarında din temelli yapıların merkeze alınmasından kaynaklı olarak toplumdaki din sınıfının öndeliğine işaret eder. Bu doğrultuda denilebilir ki yerleşim alanları genellikle kendinden olanı ya da kendine uygun olanı benimsemektedir. Bu çerçevede benzer sosyal ya da ekonomik düzeydeki bireyler birbirleriyle öncelikle subjektif bir yakınlık ve benzerlik kurmakta, akabinde bu durum objektif yakınlık olarak yerleşim düzenini vücuda getirmektedir.²³ “Polis”lerin içine dâhil olabilmenin gelişigüzel bir şekilde gerçekleşmeyip belli bir sosyal statü sahipliğinin ön şart olması ve buna bağlı olarak yerleşilebilmesi aslında bunun bir göstergesidir.²⁴ Netice itibarıyla Antik Yunan’da herkese ait ve tam manasıyla tanınarak güvenceye kavuşturulmuş bir yerleşme özgürlüğünden söz etmek mümkün değildir.

Roma İmparatorluğuna bakacak olursak Antik Yunan’ın erken dönemlerine dair yaptığımız açıklamalara benzer biçimde “tribus” yani ait olunan aşiret/kabile üzerinden tanımlanan bir yerleşme özgürlüğü söz konusudur. Bu aidiyetin hukuki bir statü imkanı tanınmasıyla özgür bireylerin “domicilium” yani ikametgah sahibi olabildiği görülmektedir.²⁵ Hemen belirtmelidir ki özellikle Roma İmparatorluğu’nun ilk dönemlerinde belli kıstaslara uygun hür kişilerin “tribus”a dahil olabileceği

²¹ Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 17.Bası, BETA Basım Yayın, İstanbul, 2017, s.1-3.

²² Zafer Yılmaz, “Özel Alan-Kamusal Alan Ayrımının Tarihsel Temelleri: Antik Yunan”, **Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 14, 2006, s. 362-365.

²³ Özkan Açıkgöz, “Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi”, **IJSS**, S. 35, Eylül 2011, s.74-75.

²⁴ Yılmaz, s. 366-368.

²⁵ Nadi Günel ve Erkan Küçükgüngör, “Roma Hukukunda İkametgâh Kavramı-Domicilium”, **AÜHFD**, C. 46, 1997, s. 122 vd.

öngörülmüştür. Bu kıstasların başında belli bir dönüm veya belli bir değer üzerinde arazi sahibi olunması gelmektedir.²⁶ Ayrıca “*tribus*” ile elde edilecek “*domicilum*” (ikametgah), “*kişinin sürekli olarak bir yerde yaşaması (factum) ve aynı zamanda sürekli olarak orada yerleşme niyetinin (animus manendi) bulunması*” şartına tabidir.²⁷ Bu bağlamda denilebilir ki Roma İmparatorluğu’nda yerleşme özgürlüğü hür olmaya, toprak temelli bir mülkiyet sahipliğine ve yerleşmeye dair ciddi bir iradeye bağlıdır.

Roma İmparatorluğu’nun süreç içerisinde ikiye bölünmesi ve sonrasında çöküşü sebeplerinden biri olan Kavimler Göçü de aslında bir yer-yurt edinme amacını taşımıştır. Zira söz konusu gelişmelerin temel sebebi, itici bir güç olarak Hunlar’ın Avrupa’ya göçü ve yayılımı olmuştur. Elbette öncesinde Germenler’in de ufak çaplı göçleri ve bölgede yayılım faaliyetleri söz konusudur fakat asıl dengeleri değiştiren sebep Orta Asya’dan akın akın gelen Hun kitleleridir.²⁸ Bu da temelde bir yer edinme mücadelesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Orta Asya’daki azalan su kaynakları ve yetersizleşen işlenebilir topraklar Hunlar’ı böylesi bir göçe mecbur kılmıştır.²⁹

Kavimler Göçü’nün Ortaçağ’ı başlatmasıyla beraber Avrupa’da her açıdan yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin 1000 yıla yakın bir süreci kapsadığı göz önünde bulundurulursa birçok ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmeyi ihtiva ettiği ifade edilebilir. Ortaçağ Avrupası’nda genel itibariyle feodal bir düzenin bulunduğu ve toprak sahipliğinin önemli bir güç göstergesi olduğu söylenebilir. Nitekim tarıma dayalı bir ekonomik sistemin egemen olduğu ve sosyal statü inşasının buna göre gerçekleştiği gözden kaçırılmamalıdır.³⁰ Bu dönemde tarım arazilerini işleyen serfler ve köleler pek de insani olmayan şartlarda hayatlarını devam ettirmişlerdir. Yerleşme özgürlüğü bakımından da

²⁶ Ziya Umur, **Roma Hukuku Ders Notları**, Beta Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 19.

²⁷ Günel ve Küçükgüngör, s. 121; Umur, s. 60.

²⁸ Fatma Çapan ve Baran Güvenç, “Kavimler Göçü ve Batı Roma İmparatorluğu’nun Çöküşü”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, C. 6, S. 18, 2017, s. 629, 634.

²⁹ a.g.m., s.633-634.

³⁰ Pınar Ülgen, “Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış”, **Mukaddime**, C. 1, S. 1, 2010, s.1-18.

durum farksızdır. Himayelerinde bulundukları lord yahut vassalın sahibi olduğu topraklar ile ayrılmaz bir parça teşkil ettikleri için herhangi bir şekilde yerleşme özgürlükleri olmamıştır. Serflerin temel görevi olan toprağı işleme faaliyeti, onların hangi yerlerde görevlendirildiyse orada yerleşmeleri ve barınmaları manasına gelirken bu konuda tercih imkânları söz konusu değildir.³¹ Bu bakımdan Antik Çağ’a benzer bir uygulamanın olduğu görülmektedir. Öte yandan üst tabakaları oluşturan asiller, din adamları ve burjuvanın çeşitli haklara sahip olmakla beraber istedikleri yere seyahat etme ve istedikleri yere yerleşme özgürlüklerinin bulunduğu söylenebilir. Ancak bunun kralın iradesi ile çizilmiş bir alan dâhilinde olduğu göz ardı edilmemelidir.³² Kralın iradesi bu bakımdan hak ve özgürlüklerin üzerinde yer almaktadır. 1215 yılında kral ve baronlar arasında imzalanan Magna Carta ise bu ilişki bakımından büyük değişimler yaratmış ve özgürlüklere dair yeni bir sayfa açmıştır.³³ Artık kralın iradesinin belirli yönlerden sınırlandığı görülmektedir. Magna Carta’da yerleşme özgürlüğü açıkça düzenlenmemiştir fakat yerleşme özgürlüğü ile ilgisi olan diğer bazı hak ve özgürlükler üzerinden dolaylı bir değerlendirmede bulunulması bakımından belge önem arz etmektedir. Örneğin 39. madde³⁴ “*sürgün yasağı*”nı düzenlemiştir. Bu maddede yer alan şartlar gerçekleşmediği takdirde kişilerin keyfi bir biçimde sürgün edilemeyeceğinin güvence altına alınmış olması; kişi güvenliği, dolaşım özgürlüğü ve mülkiyet hakkını doğrudan ilgilendirmekle beraber dolaylı biçimde yerleşme özgürlüğüne de etkide bulunmaktadır. En nihayetinde sürgün denilen uygulamanın zorunlu olarak kişiyi yerinden etme manasına geldiği gözden

³¹ Cahit Aydemir ve Sema Yılmaz Genç, “Ortaçağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 10, S. 36, 2011, s. 229.

³² Ortaçağ’ın genel yapısı içerisinde kilisenin güçlü oluşu ve din adamlarının müstesna konumu değerlendirildiğinde ise bu sınıfın diğerlerine nazaran daha özgür ve hesap vermez bir vaziyette olduğu söylenebilir. Bkz. Ülgen, s. 4-5; Aydemir ve Genç, s. 229.

³³ Magna Carta; 1628 Petition of Rights, 1679 tarihli Habeas Corpus Act, 1689 tarihli Bill of Rights dâhil olmak üzere yazılı anayasası bulunmayan İngiltere’de özel anayasal statüye sahip bir dizi belgenin ilki olarak kabul edilir. Bkz. Sevtap Metin, **Magna Carta ve Sened-i İttifak’tan Bugüne**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 187.

³⁴ Magna Carta Libertatum -Madde 39: “...Kendi zümresinden olanlar ya da ülkenin ilgili yasalarına uygun olarak verilen bir karar olmadıkça hiçbir özgür kişi tutuklanamaz, hapse atılamaz, mal ve mülkü elinden alınamaz, sürgüne yollanamaz ya da herhangi bir biçimde kötü muameleye maruz bırakılamaz.”

kaçırılmamalıdır. Dolayısıyla sürgün yasağının düzenlenmesi bir yönüyle yerleşme özgürlüğünün korunması manasına da gelir. Ancak bu güvencenin herkese tanınmadığı ve özgür kişiler için geçerli olduğu görülmektedir. Öte yandan 41. maddenin³⁵ tacirlere dair dolaşım özgürlüğünü içermesi, dolaşım özgürlüğü ile yerleşme özgürlüğü arasındaki sıkı bağdan ötürü dikkatle incelenmelidir. Maddede tanınan hak birkaç yönlüdür. Hükme göre tacirler ticaret maksadıyla İngiltere’den “*çıkabilir*”, İngiltere’ye “*gelebilir*”, İngiltere’den “*transit geçebilir*” ve İngiltere’de “*oyalanabilirler*”. Yerleşme özgürlüğü bakımından dikkat çekici olan, “*oyalanmak*” ifadesidir. Bu ifadenin devamlı kalmak niyetiyle gelenler bakımından yerleşme imkanını karşılamayacağı ifade edilebilir. Çünkü buradaki maksat ticarettir ve bunun belli bir süre ile sınırlı olacağı muhakkaktır. Dolayısıyla tacirler bakımından bu maddenin yerleşme özgürlüğü sağladığı şeklinde bir yorumda bulunulması zorlama olacaktır. Öte yandan 42. madde³⁶ 41. maddede tanınan özgürlüğü genele teşmil etmiştir. Ancak bu madde ile tanınan özgürlük ülke dışına seyahat edebilmekten ibarettir. Burada da yerleşme özgürlüğü bakımından bir düzenlemenin olmadığı görülmektedir. Yani anlaşılabileceği üzere Magna Carta, içeriği itibariyle doğrudan yerleşme özgürlüğüne ayrı bir başlık açarak düzenleyici bir hüküm bulundurmasa dahi çeşitli hükümlerinin doğurduğu sonuçlar itibariyle yerleşme özgürlüğüne kısmi ve dolaylı olarak etkide bulunmuştur. İlerleyen dönemlerde ise bu maddelerin göz ardı edildiğini görmekteyiz. Zira mevcut otorite, bu düzenlemelerin hâkimiyetine hâlel getirebileceği kaygısıyla hareket etmiş ve bu tarz özgürlüklerin kendisi

³⁵ Magna Carta Libertatum -Madde 41: “...Bütün tüccarlar, kadim ve yerleşmiş geleneklere tabi olmak koşuluyla bütün kötü vergilerden muaf olarak alışveriş yapmak amacıyla kara veya deniz yoluyla emniyetli bir şekilde İngiltere’nin dışına çıkabilirler, İngiltere’ye girebilirler, İngiltere’de oyalanabilirler ya da transit geçiş yapabilirler. Bu olanakları bize karşı savaşan bir ülkenin tüccarları olma durumu hariç savaş zamanında da güvence altındadır. Bize karşı savaşan ülkenin tüccarları savaşın başlangıcında ülkemizde bulunurlarsa biz ya da başyargımız, bize karşı savaşan ülkedeki tüccarlarımızın nasıl muamele gördüklerini tamamiyle öğrenene değin, mallarına ve canlarına zarar vermeksizin gözaltına alınacaklar ve eğer tüccarlarımız orada bir zarar görmemişlerse onlar da ülkemizde emniyet içinde olacaklardır.”

³⁶ Magna Carta Libertatum -Madde 42: “...Gelecekte herhangi birinin (krallığın yasalarına göre hapsedilenler veya yasa dışı ilan edilenler ve bizimle savaş halinde olan herhangi bir ülkenin yerlileri ve yukarıda belirtildiği gibi muamele görecekt tüccarlar hariç) topraklarımızı terk etmesi yasal olacaktır ve emniyet içerisinde kara yahut deniz yoluyla dönüşleri de...”

adına sorunlara yol açabileceğini düşünmüştür. Bunun en bariz örnekleri ise II. Richard tarafından uygulamaya konulan ve ifade ettiğimiz maddelerin aksine hükümler içeren özel kanuni düzenlemelerdir. Örneğin bu düzenlemelerden birisi, kraldan izinsiz olarak ülke dışına çıkanların müsadere ile cezalandırılması uygulamasıdır.³⁷ Ayrıca III. Henry tarafından uygulamaya konulan düzenlemeler de seyahat için kendisinden izin alınmasını öngörmüştür. Nitekim bu dönemden I. James dönemine kadar çeşitli sınıfların ülkeyi terk etmesi engellenmiştir. Bunların arasında soylular, askerler ve yetenekli zanaatkarlar gibi çeşitli gruplardan insanların olduğu söylenebilir.³⁸ Bu tarz izne tabi uygulamalar, temelde seyahat özgürlüğünü ilgilendirmekle beraber farklı bir ülkeye yerleşmek iradesinde olan kişiler bakımından ülkenin terk edilememesi münasebetiyle yerleşme özgürlüğünü de etkilemiştir.

Öte yandan böyle bir dönemde yerleşme özgürlüğünün herkese tanınıp tanınmamasının ne derece öneme sahip olduğu işlevselliği bakımından tartışılabilir. Zira özgürlüğün lütfedilmesinin pratikte herkes için bir mana ifade etmeyeceği söylenebilir. Bunun temel sebebi içerisinde bulunan ekonomik düzenin doğal bir bağımlılık yaratmasıdır. Bir serfin yahut kölenin yerleşme özgürlüğüne sahip olması halinde istediği bir yere yerleşmesi öncelikle yerine getirmesi gereken barınma, yeme-içme ve güvenlik ihtiyaçlarının temini noktasında mümkün görünmemektedir.³⁹ Bunların asgari düzeyde sağlanması halinde bile sonraki aşama olan toprak iktisabı çeşitli engellere takılabilir. Çünkü feodal sistemin varlığını ayakta tutan şey, toprak egemenliğinin parçalanmasıyla

³⁷ Jeffrey D. Kahn, "International Travel and the Constitution", **UCLA Law Review**, Vol. 56, Issue 2, 2008, s. 339.

³⁸ Frederick G. Whelan, "Citizenship and the Right to Leave.", **The American Political Science Review**, Vol. 75, No. 3, 1981, s. 641.

³⁹ Yaşanılan dönem itibarıyla öncelikli sorunun güvenlik ve barınma olduğunu görmekteyiz. Zira üst tabaka hem işlediği topraklar ve elde ettiği ürünler ile tekelleşmiş hem de istihdam ettiği güçlü asker yahut paralı silahşörler ile güvensiz ortamda kendilerini korunaklı müstesna bir sığınak haline getirmişlerdir. Bunun içindir ki kendileri gibi kudrete sahip olmayan yahut kendilerinin himayesinde bulunmayan kişilerin zaten ayakta kalmaları imkânsızdı. İlerleyen dönemlerde derebeyliklerin yıkılıp krallıkların ön plana çıkması da aslında buna benzer olarak daha güçlü bir sığınak otorite arayışı temeline dayanmaktadır. Detaylı bilgi için Bkz. Ülgen, s. 11-13; Aydemir ve Genç, s. 228.

ortaya çıkan güç odaklarının sivrilmesi ve güçsüzlerin doğal seleksiyona uğramamak için onların himayesine girmesidir.⁴⁰

Ortaçağ'da İspanya ise monarşi ile aristokrasinin şiddetli çatışmalar yaşadığı bir atmosfere sahiptir. Aradaki çatışmadan galip çıkabilmek adına monarşinin halka bazı özgürlükler verdiği ifade edilebilir. Magna Carta'ya benzer biçimde kişi güvenliği hakkı, dolaşım özgürlüğü ve ikametgahını seçme hakkının tanındığı görülmektedir. Aristokrasiye karşı verilen mücadelenin süreç içerisinde monarşi lehine gelişmesiyle beraber bu özgürlüklerin geri alınması durumu doğmuştur. Ancak belli bir dönem için gerçekleşmiş olsa dahi ikametgahını seçebilme hakkının tanınması konumuz bakımından kayda değerdir. Bu çerçevede 13. yy.'de X. Alfonso'nun yürürlüğe koyduğu "*Código de las Siete Partidas*" isimli kanunlar önem arz etmektedir. Nitekim 1480 tarihli "*Real Pragmática*" Kraliçe Isabel tarafından ilan edilen bir kanun olup herkesin istediği yere seyahat edebilmesi ve yerleşebilmesi özgürlüğünü açıkça ifade etmiştir.⁴¹

Avrupa'da 11. yy. başlarından itibaren ticaret büyük gelişme göstermiştir. Süreç içerisinde deniz aşırı boyutlara varan ticari faaliyetler; tüccar sınıfını söz söyleyen ve dikkate alınması gereken bir konuma oturtmuştur. Bunların gelişimi ile beraber ekonomik düzende değişiklikler görülmüştür. Çeşitli meta ve ürünler ticaret için kullanılmakla beraber yün ticareti daha kazançlı görülmüş ve bundan ötürü tarım arazilerinin ekilip biçilmesi arka plana düşmüştür. Bu süreçte dokumacılığın gelişmiş tekniklerle yapılıp üretimin hızlı bir artış göstermesinden ötürü daha fazla yüne ihtiyaç duyulmuş ve böylece meralar önem kazanmıştır. Bu gelişmelerin bir sonucu da serflere olan ihtiyacın azalmasıdır. Azat olunan serfler ise bu zincirleme durumdan ötürü ufak kitleler halinde

⁴⁰ Göze, s. 41-43.

⁴¹ Jorge Rodríguez Zapata, **Teoría y Práctica del Derecho Constitucional**, Segunda Edición, Madrid, 2011, s. 450'den Akt. Selin Esen, **Anayasa Hukuku Açısından Dolaşım Özgürlüğü**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014, s. 23.

kasabalara göç etmeye başlamıştır.⁴² Dolayısıyla yerleşme özgürlüğünün bu noktadan sonra pratikte daha fazla mana ifade ettiği söylenebilir fakat en nihayetinde kasabalarda kendi ayakları üzerinde duran ve ekonomik gücünü kısa zamanda eline alan bir kitleden söz edilemez.⁴³

Süreç içerisinde Avrupa'nın parçalı ve çatışan otoriteler bolluğunun artık işlemeyen bir düzen olduğu görülmüştür. Nitekim Otuz Yıl Savaşları birçok kaybın ve arzu edilmeyen durumun ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bunun içindir ki 1648 tarihli “*Westphalia Barış Anlaşması*” ile yeni bir dönem başlamıştır.⁴⁴ Artık yeni düzende tabiiyet altındaki bireylerin eski düzendeki gibi kökten irade teslimi söz konusu değildir.⁴⁵ Bu özgürleşmenin yarattığı atmosfer yerleşme özgürlüğü bakımından da etkilerini hissettirmiştir. Parçalı siyasi yapının ortadan kalkması ve daha az sayıda devlet otoritesinin coğrafyada yer edinmesi dolayısıyla seyahat edilebilir ve yerleşilebilir fiziki alan genişlemiştir. Bu durumun ticareti geliştirdiğini ve daha büyük alanlarda yapılmasına yol açtığını ifade edebiliriz. İşte tüm bu gelişmeler, eskiden toprağı işlemek için aşağılık bir yığın⁴⁶ olarak görülen serflerin bazı işlerde çalışarak daha iyi bir kimlik kazanmasına imkân sağlamıştır.⁴⁷ Öte yandan bu süreçte derebeyliklerin ortadan kalkması ile her yerde mantar gibi biten ve feodalitenin sembolü olan şatoların birer yerleşim alanı olarak öne çıkması durumu sona ermiştir.⁴⁸ Artık merkezileşme, siyasal otoritenin yanı sıra yerleşim

⁴² Alaeddin Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2019, s. 302-304; Tolgahan Karaimamoğlu ve Sultan Gürsoy, “İngiltere’nin Yün İmparatorluğuna Dönüşme Süreci: III. Edward’ın Yün Politikası”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C. 16, S. 2, 2021, s. 182.

⁴³ Cumali Bozpınar, “Orta Çağ Avrupası’nda Şehirlerin Doğuşu Meselesi”, **Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 23, S. 2, 2022, s. 11.

⁴⁴ Muammer Kaymak, “Hegemonya Tartışmaları Işığında İngiliz ve Amerikan Hegemonyaları: Yönlendirici Hegemonyadan Kural Koyucu Hegemonyaya”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 34, S. 1, 2016, s. 75.

⁴⁵ Perry Anderson bu değişim sürecinin bazı noktalarda eski sistemden daha iyi sonuçlar doğurmasına rağmen önceden var olan baskıcı otoritenin aslında mikro düzeyden makro düzeye değişim geçirerek dönüştüğünü ifade eder: “...*Feodal lordların sınıf egemenliği serflüğün yavaş yavaş ortadan kaybolmasıyla doğrudan tehlike altına girdi. Sonuç, feodalizme özgü siyasal-yasal baskının köy toplumunun moleküler düzeyinden merkezi ve askeri bir düzeye taşınmasıydı: Yani Mutlak Monarşi...*” Bkz. Perry Anderson (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), **Mutlakiyetçi Devletin Kökenleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023, s. 101-103.

⁴⁶ Bozpınar, s. 3.

⁴⁷ Şenel, s. 304-306.

⁴⁸ Ülgen, s. 7.

alanları bakımından da etkisini göstermektedir. Bunun sonucunda merkezî yerleşim alanlarına bir süredir gerçekleşen göçler en yüksek seviyeye ulaşmıştır.⁴⁹ Bunda ticaret yapılan pazarların da etkisi bulunmaktadır. Pazar yerleri birçok noktadan kitleleri alışveriş için çekmiş ve bu pazarlar zamanla şehirleşmiştir.

Avrupa’da 16 ve 17. yy.’de bunlardan başka gelişmelerin olduğunu da görmekteyiz. Örneğin Prusya, yaptığı bazı düzenlemeler ile çingene ve serserilerin rahatça dolaşmasını ve istediği yere yerleşmesini engelleyici politikalar izlemiştir. Bu tarz düzenleme ve yasaklardaki temel saik toplumun huzuru ve güvenliği kaygısına dayanmaktadır. Benzer düzenlemeler Fransa ve İngiltere’de de yapılmıştır.⁵⁰ Bunun haricinde çeşitli zamanlarda Prusya, Fransa ve İngiltere’de köylülerin istedikleri zaman istedikleri yere seyahat etmelerini ve yerleşmelerini engelleyici düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir.⁵¹ Amaçlanan temel şey topraktan elde edilen verimin düşmemesi ve ürün kıtlığının doğmamasıdır. İlerleyen bölümlerde detaylandıracağımız üzere benzer uygulamaların çeşitli zamanlarda yapılan düzenleme ve nizamnameler ile Osmanlı Devleti’nde de olduğu görülmektedir.

Öte yandan bu dönemde Amerika’da kolonilerin bağımsızlık mücadelesi gerçekleşmektedir. 1607-1733 yılları arasında ortaya çıkan 13 adet koloni, bağımsız bir

⁴⁹ Şenel, s. 304-306.

⁵⁰ 1597 tarihli “Serserilik Kanunu” serserilerin gelişigüzel bir biçimde seyahat edememeleri ve yerleşememelerini temin için ihdas olunmuştur. Hatta bunların denizaşırı sürgünleri de söz konusu edilmişti. Bkz. Fernand Braudel (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası Cilt II**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 61-63’ten Akt. Esen, 2014, s. 25. Çingenelere yönelik menfi yaklaşım tarihin çeşitli dönemlerinde çeşitli ülkelerde vuku bulmuştur. Nitekim 17.yy.’de İspanya’dan kovulduklarını görmekteyiz. Durum İngiltere ve Fransa’da da farklı değildi. En nihayetinde bu ülkelerde yaşamlarını devam ettiremeyeceklerini anlayınca çareyi ABD ve Kanada’ya göç etmekte buldular. Detaylı bilgi için Bkz. Ali Arayıcı, **Çingeneler**, Ceylan Yayınları, İstanbul, 1999, s. 42.

⁵¹ Özellikle I. Frederick William zamanında bu tarz düzenlemelerin yapıldığını görmekteyiz. 1713-1740 yılları arasını kapsayan bu dönemde köylülerin serbestçe yurtiçi dolaşım hakkı ellerinden alınmıştır. Bu temelde dolaşım özgürlüğü ile sıkı sıkıya bir bağ içerisinde olan yerleşme özgürlüğünün de rafa kaldırılması manasına gelmekteydi. Bkz. John Torpey, **The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State**, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 58. Prusya’daki düzenlemelere benzer düzenlemeler 18. yy.’de Paris başta olmak üzere Fransa’da da görülmüştür. Ancak burada tarım temelli üretimin aksamamasından öte Fransa’nın içerisinde bulunduğu iç çalkantılardan kaynaklı bir otorite ve güvenlik kaygısının ön planda olduğunu ifade edebiliriz. İlerleyen süreçte Fransız Devrimi’nin yarattığı özgürlükçü atmosfer ve esnek ortamda bu durumun rafa kalktığı görülmektedir. Braudel, s. 61-63’ten Akt. Esen, 2014, s. 25.

konfederasyon olmak için beraberlik içerisinde hareket etmişlerdir. Konfederasyon öncesinde ise 1776 yılında Virginia halkı tarafından ortaya konulan “*Virginia Haklar Bildirgesi*” öne çıkmaktadır. Bu metin her ne kadar doğrudan seyahat yahut yerleşme özgürlüğüne dair bir düzenlemeyi içermese de temel hak ve özgürlüklerin saygınlığına dair önemli bir bildirge olma özelliğine sahiptir.⁵² Nitekim “4 Temmuz 1776 tarihli *Bağımsızlık Beyannamesi*”nin 27. maddesi ve devamında Amerikan halkının yerleşim süreciyle ilgili nüans ifade edilmiştir.⁵³ 1777 yılında ise kolonilerin konfederasyon hedeflerini gerçekleştirdiklerini görmekteyiz. Konfederasyonun kurucu anlaşmasında doğrudan yerleşme özgürlüğüne dair bir madde olmamakla beraber 4. maddenin dolaşım özgürlüğünü düzenlediğini ifade edebiliriz.⁵⁴ 1787 Birleşik Devletler Anayasası 5. Kısım “*Tadil Teklifleri*”nde yer alan “*Askerlerin Yerleştirilmesi*” başlığı altında barış ve savaş zamanları arasında bir ayırmda bulunularak yerleşme özgürlüğüne değinilmiştir.⁵⁵ Bu düzenlemeler gerçekleşmeden önce hazırlık aşamalarında dolaşım ve yerleşme özgürlüğü üzerine tartışmalar yapılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri kurucu babalarından olan Thomas Jefferson ülkeden ayrılma ve göç etme bakımından dolaşım ve yerleşme özgürlüğünün birer doğal hak olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶ Alexander Hamilton ise aksi

⁵² Virginia Haklar Bildirgesi 1. Maddesi “*Tüm insanlar doğuştan eşit derecede özgür ve bağımsızdırlar. Doğar doğmaz edindikleri belli bazı hakları vardır; siyasal bir topluluk kurdıkları zaman, hiçbir antlaşmayla gelecek nesilleri bu haklardan yoksun bırakamaz, onları bu haklardan vazgeçmeleri için zorlayamazlar; yaşama ve özgürlük haklarıyla, mülk edinme ve sahip olma, mutluluk ve güvenlik arama ve kazanma olanağı da bunların arasındadır.*” diyerek aslında temel hak ve özgürlükleri Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesine benzer bir biçimde güvence altına alma amacını gütmektedir.

⁵³ “...Biz, Büyük Britanyalı kardeşlerimize karşı da hürmette kusur etmedik. Onları zaman zaman kendi yasama meclisleri tarafından, bizi adalete aykırı mevzuata tâbi tutmak hususundaki teşebbüslerden haberdar eyledik. Onlara bu ülkelere hicretimizin ve yerleşmemizin hangi şartlar altında cereyan ettiğini hatırlattık...” Söz konusu paragrafın “...Onlara bu ülkelere hicretimizin ve yerleşmemizin hangi şartlar altında cereyan ettiğini hatırlattık...” kısmı aslında Amerikan halkının aidiyet duydukları bu topraklara ve yerleşme süreçlerindeki çekilen sıkıntılara işaret etmesi bakımından kayda değerdir. Bkz. Muvaffak Akbay, “Amerika Birleşik Devletleri Anayasa Metinleri”, AÜHFD, C. 7, S. 1-2, 1950, s. 449.

⁵⁴ 4. madde için Bkz. Akbay, s. 450-451.

⁵⁵ “*Askerlerin Yerleştirilmesi- ...Sulh zamanında, sahibinin muvafakati olmadan hiç bir asker hususî bir eve yerleştirilemez; harp zamanında ise bu ancak kanunun gösterdiği şekillerde yapılabilir...*” Bkz. Akbay, s. 485.

⁵⁶ Thomas Jefferson, “Argument in the Case of Howell vs. Netherland”, **The Works of Thomas Jefferson (Ed. Paul Leicester Ford)** içinde, G. P. Putnam’s Sons, New York, 1904, s. 373-381’den Akt Richard Sobel ve Ramon L. Torres, “The Right to Travel: A Fundamental Right of Citizenship”, **Journal of Transportation Law, Logistics & Policy**, Vol. 80, Issue 1, s. 15; Jane McAdam, “An

düşüncede yer almış ve devlete olan bağlılık üzerinden değerlendirmede bulunarak bunların doğal birer özgürlük olarak tanınmasının sosyal teşekkülü bozabileceğini ifade etmiştir.⁵⁷

Bu dönemde yaşayan İngiliz hukukçu William Blackstone ise “*Common Law*” ve değişmez doğa yasalarından yola çıkarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre bütün İngilizler doğal bir biçimde istediği gibi seyahat ve yerleşme özgürlüğüne sahiptir. Bunun istisnası kanuni düzenlemelere dayanan kısıtlamalardır. Sürgün yasağı da bu bağlamda değerlendirilmelidir.⁵⁸ Bu değerlendirmelerin doğal hukuk bağlamında arka planında toplum sözleşmecilerinden olan Thomas Hobbes ve John Locke’un bulunduğu söylenebilir.⁵⁹ Zira Hobbes ve Locke hak ve özgürlüklerin doğal olarak insanın sahip olduğu şeyler olduğunu ifade ederek seyahat ve yerleşmeyi bu bağlamda değerlendirmişlerdir. Locke’a göre; sözleşme öncesindeki dönem yani doğa durumu olarak ifade olunan dönem itibarıyla mülkiyet hakkı, tıpkı fiziksel bir enerji gibidir ve herkes aslında onu kendisiyle beraber toplumun içine katmaktadır.⁶⁰ Locke mülkiyet hakkı denilen şeyin; temelde insanların kendi gayretleri neticesinde boş ve değer atfedilmemiş toprakların ihya edilmesiyle ilişkili olduğunu savunur. Bu noktada mülkiyet kavramını, yerleşme faaliyetinden ayrı düşünmemek gerekmektedir. Çünkü toprak ve yerleşim aslında mülkiyet hakkının bir bileşeni yahut öncülü vasfına sahiptir.⁶¹ Yine aynı çerçevede diğer bir toplum sözleşmecisi olan Hobbes; sözleşme gerekliliğinden bahsederken uyrukluk, egemenlik ve egemenin tabiiyetindekilere sağlaması gerekli

Intellectual History of Freedom of Movement in International Law: The Right to Leave as a Personal Liberty”, **Melbourne Journal of International Law**, Vol. 12, Issue 3, 2006, s. 6.

⁵⁷ McAdam, s. 13.

⁵⁸ a.g.m., s. 12.

⁵⁹ Blackstone’un doğal hukuk bağlamında Hobbes ve Locke’tan etkilenmesine dair değerlendirmeler için Bkz. J. E. G. De Montmorency, “Sir William Blackstone”, **Journal of the Society of Comparative Legislation**, Vol. 17, No.1-2, 1917, s. 54 vd.; Frederick Pollock, “Hobbes and Locke: The Social Contract in English Political Philosophy”, **Journal of the Society of Comparative Legislation**, Vol. 9, No. 1, 1908, s. 111-112.

⁶⁰ George Sabine (Çev. Alp Öktem), **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s.214.

⁶¹ Mehmet Akad ve Bihterin Vural Dinçkol, **Genel Kamu Hukuku**, 7. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2013, s. 126-127.

güvenlik için bir zeminin ihtiyacına işaret etmektedir. Öyle ki bu zemin, güvenliğin üzerine inşa edildiği sahadır ve bu da yerleşme ile vücut bulabilir. Dolayısıyla yerleşme ile güvenlik hususu arasında kaçınılmaz bir bağ vardır.⁶²

Hak ve özgürlüklere dair düzenlemeler içermesinden ötürü dönem itibariyle dikkatle incelenmesi gereken bir diğer belge Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'dir. Bildirgede yerleşme özgürlüğüne dair doğrudan bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Ancak sonraki süreçte yapılan 1791 tarihli anayasada "*Anayasa Tarafından Güvenceye Alınan Temel Düzenlemeler*" başlığı altında "...herkesin Anayasa'da öngörülen usuller dışında gözaltına alınmadan ya da tutuklanmadan dolaşım, ayrılma ve yerleşme özgürlüğü..." bulunduğu ifade edilerek yerleşme özgürlüğü güvence altına alınmıştır.⁶³ 1804'te Napolyon Bonapart'ın hazırlattığı "*Code Napoléon*" ise "*yerleşim yeri*" kavramına atfettiği mana ve içerdiği detaylı düzenlemeler bakımından önem arz etmektedir.⁶⁴

19. yy. başlarında İngiltere'de ise Waterloo Savaşı'ndan kaynaklı çeşitli ekonomik sorunların çıktığını görmekteyiz. Bu bağlamda üretimin verimli hale getirilmesi ve elde edilecek ürünler üzerinden sağlanacak ticaretin sekteye uğramaması için bazı önlemlerin alınması gerekmiştir. Bunun için 1819'da parlamento bazı düzenlemelerde bulunmuştur. Bu zamana kadar yabancı ülkelere iş gücünün sağlanması adına üretim sahalarına yönelik göç teşvik edilmişken bundan sonra tersine göç gerçekleşebilsin diye işsiz yabancılara yardımlar yapılmaya başlanmıştır. Bir yandan işsiz yabancı yığınların ekonomik bir külfet oluşturduğu göz önünde bulundurularak ülkelerine dönmeleri adına göç yardımı yapılırken diğer yandan istihdamın İngiliz işçiler için verimli bir biçimde

⁶² Thomas Hobbes (Çev. Semih Lim), **Leviathan**, Üçüncü Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 93 vd, s. 129-130, s. 178-179.

⁶³ <https://wp.stu.ca/worldhistory/wp-content/uploads/sites/4/2015/07/French-Constitution-of-1791.pdf> , E.T: 20.01.2025.

⁶⁴ Henri Capitant (Çev. Ahmet Turgut Ertem), "Introduction à l'Étude de Droit Civil", **Adalet Dergisi**, S. 2, Şubat 1948, s. 147.

gerçekleştirilmesi adına yoksul İngiliz vatandaşlarına çeşitli ayni ve nakdi yardımlarda bulunulmuştur. Bu noktada 1836 tarihli “*Yabancıları Sınırlama Yasası*” uygulamaya konulmuş ve böylece yabancı işçilerin ülkeye girişleri çeşitli şartlara tabi kılınarak sınırlandırılmıştır. Bu durum yabancı göçüne set çekerek yabancıların ülkeye girememeleri ve iş sahibi olup yerleşememeleri neticesini doğurmuştur.⁶⁵ Ancak sonraki dönemde liberalizmin öne çıkmasıyla bu durum tersine dönmüştür. Serbest piyasa koşulları ve gelişen sanayi, iş gücü eksikliğinin kapanması zarureti doğurmuştur. Bunu mevcut işçi kapasitesi ile sağlamak mümkün görülmemiştir ve bundan dolayı çeşitli Avrupa ülkeleri sınırlamaları rafa kaldırarak göç edecek işçilerin yerleşmesine imkân tanımıştır.⁶⁶

Amerika’da da göç bakımından çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. 1798 tarihli “*Yabancılar Yasası*” istenmeyen göçü önlemek ve ülkede sorun çıkarma potansiyeli olanların giriş yaparak yerleşmesini engellemek maksadıyla yürürlüğe konulmuştur. Sonraki dönemlerde ise Çin ile yapılan “*Burlingame*” anlaşması ile işçi göçüne imkan tanınmıştır fakat vatandaşlık verilmemesi şartı konulmuştur. Bu şekilde yabancıların ülkeye yerleşmeleri ve daimi bir ikamet iznine sahip olmaları önlenmiştir.⁶⁷

20. yy. başlarında çeşitli ekonomik çatışmalar yaşanmıştır. Örneğin “Alsas- Loren Bölgesi” bünyesinde bulundurduğu kömür yatakları dolayısıyla Almanya ve Fransa arasında büyük bir çatışma meselesi olarak görülmüştür. Nitekim Avrupa’da sanayileşme yarışının doğurduğu rekabet ortamı ve devletlerin ticari saha hakimiyetine dair hamleleri göz ardı edilmemelidir. Bunlara benzer birçok ekonomik sebep 1. Dünya Savaşı’na giden süreci hızlandırmıştır. Elbette savaş sürecinde rahatça dolaşım ve yerleşimin sağlanması

⁶⁵ Steffen Mau, Heike Brabandt, Lena Laube ve Christof Roos, **Liberal States and the Freedom of Movement: Selective Border, Unequal Mobility (Transformations of the State)**, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2012, s. 18-19’dan Akt. Esen, 2014, s.29; John Torpey, “Revolutions and freedom of movement: an analysis of passport controls in the French, Russian, and Chinese revolutions”, **Theory and Society**, Vol. 26, Issue 6, 1997, s. 847-848.

⁶⁶ Torpey, 2000, s. 67-71; Torpey, 1997, s. 848.

⁶⁷ Torpey, 2000, s. 98.

beklenemezdi. Nitekim askerî güvenlik kaygılarından ötürü dolaşım ve yerleşme belirli noktalarda sınırlanmıştır.⁶⁸ Birleşik Krallık 1914'te yayınladığı bir kanunla yabancıların ülkeye giriş çıkışına sınırlama getirmiş ve giriş şartını sağlayanlara yalnızca belirli bölgelerde yerleşme imkanı tanımıştır. Almanya ve İtalya'da da 1914-1915 yıllarında ülkeye giriş ve çıkışla ilgili benzer düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Genel itibariyle savaş durumundan ötürü devletler bu dönemde güvenlik önlemlerini üst seviyeye çıkarmış ve yabancıların kontrol altında tutulması adına seyahat ve yerleşme özgürlüğü ile ilgili sınırlamalarda bulunmuşlardır.⁶⁹

Savaştan sonraki sürece bakılacak olursa 1920'lerden 1950'lere kadar Milletler Cemiyeti nezdinde veya çeşitli ülkeler arasında düzenlenen konferanslarda gümrük ve pasaport uygulamalarının yanı sıra işçi göçleri ve bunların yerleşimi ile ilgili değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Bu konferanslarda genel itibariyle devletlerin sınırlarını etkin bir biçimde koruyabilmelerinin yanı sıra ticaretin gelişmesiyle beraber gümrüklere dair çeşitli düzenlemelerin yapıldığı ve güvenlik sorunu oluşturabilecek niteliksiz yabancıların ülkeye girip yerleşmesinin önlenmesi konularının ele alındığı ifade edilebilir.⁷⁰

Bu dönemde Avrupa'dan farklı olarak Rusya'da ne gibi gelişmelerin olduğuna bakacak olursak Çarlık Rusyası'nda seyahat ve ikamet gibi faaliyetler birer özgürlük olarak kabul edilse dahi sıkı sınırlamalara tabi tutulmuştur. Devrimin gerçekleşmesinden sonra ise Bolşevikler 1918 tarihli "*Çalışan ve Sömürülen İnsanların Hakları Bildirgesi*" gibi çeşitli metinler ile bu tarz sınırlamaları kaldırmıştır fakat seyahat ve yerleşme özgürlükleri de dahil olmak üzere birçok hak ve özgürlük Sovyet Rusyası'nda doğal bir bakış açısıyla ele alınmamıştır. Bu özgürlüklerin devlet tarafından verildiği düşüncesi

⁶⁸ Margaret Sankey, "War and Society in England, Ireland, Scotland, and Wales", **The Routledge History of Global War and Society**, 2018, s. 115-127.

⁶⁹ Torpey, 2000, s. 108-115.

⁷⁰ James C. Hathaway, "The Evolution of Refugee Status in International Law: 1920-1950", **The International and Comparative Law Quarterly**, Vol. 33, No. 2, 1984, s. 348-350.

benimsenmiştir. Ayrıca ilerleyen süreçte yürürlüğe konulan “Çalışma Cüzdanı” uygulamasıyla devlet için tehdit unsuru olabilecek kişilerin seyahat ve yerleşme bakımından denetimi sağlanmıştır. Zira bu tarz belgelerin her ay yetkili makamlara sunulması zorunluluğu, devlet tarafından çeşitli incelemeler için bir araç olarak kullanılmıştır. 1924 itibariyle uygulamaya konulan “*Novaya Ekonomičeskaya Politika(NEP)*” ile ikametgah kayıt belgesi ve çalışma cüzdanı uygulamaları kaldırılmıştır fakat 1926’da kentlerde yaşayanlar için “*propiska (ikamet izni)*” uygulaması yürürlüğe konulmuştur. Bu uygulamaya binaen izni olmayanlar kent dışına sürülmüştür.⁷¹ Nitekim Moskova’ya giriş ve yerleşim bakımından özel düzenlemelerde bulunulmuştur. Öte yandan 1928 yılında yürürlüğe konulan düzenlemeler neticesinde yüksek öğrenim mezunlarının üç yıl süreyle belli yerlerde ve işlerde çalışması zorunluluğu getirilmiştir. İlerleyen dönemlerde bu zorunluluk kırsal yerleşimlere kaydırılmıştır. Böylece bu yerlerdeki üretim faaliyetlerinin artırılması amaçlanmıştır. 1935’te ise kolektif çiftliklerde çalışanların çalışma sahasını terk etmesinin önlenmesi için düzenlemeler yapılmıştır.⁷² Sovyet Rusyası’nda dikkat çeken bir başka uygulama, genellikle güvenlik sebebiyle bazı kentlere seyahat ve yerleşimin sıkı şartlara ve sınırlamalara tabi tutulduğu “*kapalı kentler*” uygulamasıdır. Bir diğer uygulama olarak “*Limitchiki*” ise köyden kente göçün önlenmesini amaçlamıştır. Bu çerçevede kırsal kesimden gelenlerin istisnai ve geçici bir biçimde çalışması ve yerleşimi öngörülmüştür. Dolayısıyla bu uygulama da yerleşme özgürlüğü bakımından sınırlamalar içermektedir.⁷³

Bu yıllarda 2. Dünya Savaşına zemin hazırlayan bir dünya gündeminin mevcut olduğu görülmektedir. Almanya’da 1935’te yürürlüğe konulan çalışma cüzdanı uygulaması yabancı işçilerin nerelerde ikamet edebileceğine dair düzenlemeler içermektedir. Devamında 1939’da yürürlüğe konulan düzenlemeler ile tüm yerleşik

⁷¹ Torpey, 1997, s. 849-852.

⁷² Mervyn Matthews, **Passport and Residence Controls in Soviet Union**, National Council for Soviet and East European Research, 1991, s. 2’den Akt. Esen, 2014, s. 35.

⁷³ Torpey, 1997, s. 853.

kişilerin ikametine dair yetkili makamlara bilgilendirmede bulunması ve herhangi bir değişiklik durumunun en geç üç gün içerisinde bildirilmesi zorunlu kılınmıştır. Ayrıca Yahudi kökenlilerin ülkeden çıkışı yasaklanarak sadece belirli yerlerde yerleşebileceklerine dair düzenlemelerde bulunulmuştur.⁷⁴

Savaş döneminde yerleşme özgürlüğünün birçok ülkede özellikle yabancılar bakımından daha sıkı düzenlemelere tabi tutulduğu görülmektedir. Örneğin ABD’de 14 yaş üzeri yabancıların ikametlerine dair belgelerini daima üzerlerinde bulundurmalarını içeren “*Smith Yasası*” yürürlüğe konulmuştur. Ayrıca ikamet hakkının kazanılması çeşitli şekli şartlara tabi tutulmuştur. İlerleyen süreçte yürürlüğe konulan 1952 tarihli “*Göçmenlik ve Vatandaşlık Yasası*” ile 1965 tarihli çeşitli düzenlemeler çerçevesinde günümüz uygulamalarına temel teşkil edecek değişikliklerde bulunulmuştur. Böylece yabancıların ülkeye yerleşmesi; aile yapıları, istihdam olanakları ve mali durumları üzerinden değerlendirmeye tabi tutulmuştur.⁷⁵

Benzer uygulamaların Çin’de de gerçekleştirildiği görülmektedir. Devrim sonrası süreçte temel hak ve özgürlüklerin sıkı bir şekilde sınırlamalara tabi tutulduğu ve bunların içerisinde yerleşme özgürlüğünün de bulunduğu ifade edilebilir. 1954 tarihli Anayasa’da seyahat ve yerleşme özgürlüklerini koruyucu hüküm bulunmasına karşın süreç içerisinde çeşitli sınırlamaların artarak devam ettiği görülmektedir. Örneğin 1951 tarihli düzenleme ile ailelerin yerleşimiyle ilgili bir kayıt ve takip sistemi uygulamaya konulmuştur. 1955 tarihli düzenlemeler ise bu sisteme kırsal alanları da dahil ederek uygulamanın kapsamını genişletmiştir.⁷⁶ Bu çerçevede vatandaşların yerleşim yerini değiştirmesi izne tabi kılınmıştır. Özellikle “*Hukou*” isimli uygulamanın hiyerarşik değerlendirme ölçütlerine sahip olduğu görülmektedir. Bu sistemde kentliler ve köylüler ayrıma tabi tutulmuştur.

⁷⁴ Torpey, 2000, s. 141-142.

⁷⁵ Patricia Hatch, “US immigration policy: Family reunification”, **League of Women Voters**, 2007’den Akt. Kuddusi Mutlu, **Türk Hukukunda Aile İkamet İzni**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2023, s. 11.

⁷⁶ Torpey, 1997, s. 854-856.

Bu kapsamda köylülerin kentlere yerleşmesi kontrol altına alınmış ve büyük ölçüde engellenmiştir. Ayrıca belirtmelidir ki sistem, kişiler üzerinden tekil bir biçimde değil hane halkı üzerinden toplu bir biçimde işlemiştir. 1978’te yapılan reform ve değişiklikler ile uygulama bazı yönlerden esnetilmiştir.⁷⁷

2. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde devletler doğrudan veya dolaylı biçimde uğradıkları zararları giderebilmek için çeşitli ekonomik atılımlara girişmişler ve üretimi artırma yollarına başvurmuşlardır. Doğal olarak bu durum yoğun bir işçi ihtiyacı doğurmuştur. Bu noktada yabancı işçilerin ülkeye girişi ve yerleşimi bakımından birçok Avrupa devletinin çeşitli düzenlemelerde bulunduğu görülmektedir.⁷⁸ İlerleyen süreçte ise küreselleşmenin etkisiyle ve çok uluslu şirketlerin artışı sonucunda ulus-devletlerin tekeli kırılmaya başlamış ve ortak pazar çalışmaları gerçekleşmiştir. Örneğin 1957’de kurulan ve sonraları Avrupa Birliği(AB)’ne dönüşecek olan Avrupa Ekonomik Topluluğu’na üye olan devletler kendi aralarında dolaşımın sağlanması ve yerleşme özgürlüğü bakımından kolaylıkların temini için düzenlemelerde bulunmuşlardır. Kurucu metin olan Roma Anlaşması’nın 52-54. maddelerinde *“Yerleşme ve Teşebbüs Kurma Hakkı”* güvenceye alınmış ve 53. maddede *“İşbu anlaşmada öngörülen hükümler saklı kalmak kaydıyla üye devletler kendi topraklarında, diğer üye devlet uyruklarının yerleşme hakkına yeni kısıtlamalar getiremezler.”* hükmüne yer verilmiştir. Nitekim 123. maddede *“Avrupa Sosyal Fonu”* nun amacının *“Topluluk içinde istihdamı kolaylaştırmak ve işçilerin coğrafi ve mesleki hareketliliğini artırmak”* olduğu belirtilmiştir.⁷⁹ İlerleyen dönemlerde ise AB’nin yasadışı göç ile mücadele edebilmek adına çeşitli düzenlemelerde bulunduğu ve birçok devlet ile Geri Kabul Anlaşmaları yaptığı görülmektedir. Buradaki

⁷⁷ Donald J. Treiman ve Zhuoni Zhang, “Social Origins, Hukou Conversion, and the Wellbeing of Urban Residents in Contemporary China”, **California Center for Population Research On-Line Working Paper Series**, 2011, s. 3-6.

⁷⁸ Torpey, 2000, s. 145.

⁷⁹ Roma Anlaşması tam metni için Bkz. <https://www.ikv.org.tr/images/files/A2-tr.pdf> , E.T: 30.01.2025.

amaç, yasadışı göçün olabildiğince uzak yerlerden set çekilerek önlenmesidir.⁸⁰ Bu çerçevede özellikle Orta Doğu’da vuku bulan iç karışıklık ve krizlerden kaçan kitlelerin kontrolsüz bir biçimde sınırlardan geçmelerinin ve illegal yerleşimlerinin önlenmesi adına Türkiye’yle de anlaşmalar yapılmıştır. Netice itibariyle son dönemlerde gerçekleşen yoğun ve kontrolsüz göçler dolayısıyla Avrupa devletlerinin sınır güvenliklerini korumak adına çeşitli tedbirler aldığı görülmektedir.

B. Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmelerinde Yerleşme Özgürlüğü

Türkler için işledikleri toprakları nasıl paylaşacakları ve barındıkları meskenlerini nerede, ne şekilde inşa edecekleri hususları tarihin her döneminde önemli bir konu olmuştur. Ayrıca kişilerin seyahat ve ikamet edebilmeleri de çeşitli kurallara tabi kılınmıştır. Tarihsel süreç içerisinde edinilen tecrübeler; ilerleyen dönemlerde gerçekleştirilecek düzenlemelerde de etkisini göstermiştir. Bu bağlamda Eski Türkler’den Selçuklu’ya, Selçuklular’dan Osmanlı Devleti’ne ve Osmanlı’dan Cumhuriyet’e bir aktarımın olduğunu ifade edebiliriz.⁸¹ Zira bu durum tarihsel devamlılığın doğal bir neticesidir.

Osmanlı Devleti’nde yerleşme özgürlüğüne ne şekilde yaklaşıldığına dair genel bir değerlendirmede bulunacak olursak kişilerin hak ve özgürlüklerden yararlanıcı olması bakımından statülere ayrılarak değerlendirildiklerini görürüz. Bu statüler erken dönemde dinî bir tasnife dayalı olarak tayin edilmiştir. Tanzimata değin müslim ve gayrimüslim şeklinde yapılan ayırım, Tanzimattan sonra Osmanlı tebaasından olup olmamak üzerine

⁸⁰ Andrew Geddes, “Borders, Territory, and Migration in the European Union: From the Politics of Migration in Europe to the European Politics of Migration”, **Of States, Rights, and Social Closure**, Palgrave Macmillan, New York, 2008, s. 216-218.

⁸¹ Osman Turan, “Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku, Miri Topraklar ve Hususi Mülkiyet Şekilleri”, **Belleten**, C. 12, S. 47, 1948, s. 551-553; Kübra Yıldız Altın, “Uygur Türklerinin İnanç ve Uygulamalarında Toprak”, **Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi**, 2018, S. 11, s. 38-42; Serdar Uğurlu ve Kağan Yılmaz, “Türk Devlet Yönetme Geleneğinde Töre’den Örf’e Değişim”, **Turkish Studies**, C. 6, S. 2, 2011, s. 947-970.

kurulmuştur.⁸² Ayrıca temel hak ve özgürlüklere doğuştan insan olmak münasebetiyle değil, Tanrı tarafından lütfedilmesinden ötürü sahip olunabileceği düşüncesinin egemen olduğu görülmektedir. Bu noktada Batı felsefesinden farklı bir değerlendirmede bulunulmasının temel sebebi; İslam’da insan hakları kavramının bireyler üzerinden değil, kamusal güvenlik ve toplum düzeni üzerinden inşa edilmiş olmasıdır.⁸³

Osmanlı’da Müslüman kimselerin ikamet hakkı olmakla beraber; gayrimüslim kimselerin “*zimmî*”, “*müstemen*” ve “*harbî*” şeklinde üçe ayrılarak hakka belirli ölçülerde sahip olması sağlanmıştır. Osmanlı ülkesinde halihazırda yerleşik olan gayrimüslimler “*zimmî*” olarak ifade edilmiştir. Zimmîler, devletle yaptıkları “*zimmet akdi*”ne binaen İslam hukukunu kabul ederek süresiz ikamet hakkına sahip olmuştur. Müstemenler, Osmanlı ülkesinde yerleşik olmayıp dışarıdan gelen yabancı statüsündeki kişilerdir. Bunların seyahat ve ikamet edebilmeleri “*eman akdi*” ile izin almalarına bağlıdır. Müstemenlerin ikamet hakkı, zimmîlerden farklı olarak “*eman akdi*” ile tanınan süre ile sınırlıdır. Harbîler ise İslam devletinin savaş halinde olduğu bir ülkeden gelen yabancıları ifade etmektedir ve bunların ikamet edebilmesi “*eman akdi*” yapılarak müstemen statüsüne erişebilmeleri ile mümkündür.⁸⁴ Tanzimat sonrasındaki duruma ilerleyen kısımlarda değinilecektir.

Yerleşme özgürlüğü Osmanlı’nın erken dönemlerinde genel itibariyle yukarıda ifade ettiğimiz statüsel tasnif çerçevesinde kişilere tanınmıştır. Öte yandan Osmanlı’nın hükmettiği toprakların yoğun göç hareketlerinin istikametinde yer almasından dolayı gerçekleşen birçok sığınma faaliyetinin konumuz bakımından önem arz ettiği ifade edilmelidir. 14. yy. ile başlayan mülteci kabulü, 15. yy.’de İspanya’dan kaçan Yahudiler

⁸² Ezgi Polat Güzel, “Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl 69, S.3, 2011, s. 134.

⁸³ İlhan Lütem, “Ferdin Milletlerarası Himayesi”, **AÜHFD**, Yıl 1952, C. 9, s. 72-73; Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s. 55-56.

⁸⁴ Gülnihal Bozkurt, “İslam Hukukunda Müstemenler”, **Prof. Dr. Fadıl Hakkı Sur’un Anısına Armağan**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 362 vd.

de dahil olmak üzere çeşitli milletlerden gelen taleplerin değerlendirilmesi ile devam etmiştir.⁸⁵ 19. yy.'de ise Avusturya ve Rusya'dan Osmanlıya sığınan Macar ve Leh kitlelerinin olduğu bilinmektedir. Bu tarz sığınma taleplerinin arka planında milliyetçilikten kaynaklı baskıların olduğu görülmektedir. Ayrıca devletlerin bir dış politika aracı olarak milliyetçiliği kullandığı ve rakip devletler nezdindeki azınlıkları destekleyerek kendi topraklarına sığınma imkanları yarattığı söylenebilir. Osmanlı Devleti de Macar ve Leh sığınmacılar bakımından böyle bir yol izlemiş ve gelen kitleleri İstanbul'daki bazı bölgelere yerleştirmiştir.⁸⁶ Bunlara benzer bir diğer örnek, 1853-1856 yılları arasında patlak veren Kırım Savaşı sonrası kuzey sınırlarından Osmanlı vilayetlerine yığılan Müslüman kitlelerdir. Diğerlerinden farklı olarak bu kitlelerin Müslüman oldukları göz önünde bulundurulursa Osmanlı'nın bu kabulden dolayı daha memnun olduğu ifade edilebilir.⁸⁷ Çarlık Rusya tarafından olgunlaştırılan program çerçevesinde uygulanan ve Kırım Savaşı'nın gerçekleşmesiyle tetiklenen Çerkes Sürgünü, 1859'dan 1864'e uzanan süreçte cereyan etmiştir.⁸⁸ Bu kitlelerin Osmanlı'nın çeşitli bölgelerine yerleştirildiği görülmektedir.⁸⁹ İskân olunan kitlelerin yeni yerlerini benimsemeleri yahut o yerleşim yerlerinde önceden mukim bulunan tebaanın onları benimsemesinin her zaman gerçekleştiği söylenemez.⁹⁰ Bu tarz problemler söz konusu olduğunda devletin ne şekilde tavır takındığına bakacak olursak iskân olunanlar lehine

⁸⁵ Halil İnalcık, "Jews, Turks, Ottomans: A Shared History, Fifteenth Through the Twentieth Century", Foundations of Ottoman-Jewish Cooperation (Ed. Avigdor Levy), New York, 2002, s. 4 ve s. 7'den Akt. Neva Övünç Öztürk, **Mültecinin Hukukî Statüsünün Belirlenmesi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 348.

⁸⁶ Kemal Kirişçi, "Zorunlu Göç ve Türkiye", **Sığınmacı, Mülteci ve Göç Konularına İlişkin Türkiye'deki Yargı Kararları**, BMMYK, İstanbul, 2000, s. 38'den Akt. Öztürk, 2015, s. 348.

⁸⁷ Kemal Karpat, **Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.115.

⁸⁸ Mehmet Demirtaş, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 41, 2009b, s. 221.

⁸⁹ Tuna Sahilleri'ne, Edirne Eyaleti'ne, Selanik'e, Aydın'a, Ankara'ya, Kastamonu'ya, Konya'ya, Sivas'a, Erzurum'a, Trabzon'a, Adana'ya; Ege Adalar Bölgesi'ne, Şam Eyaleti'ne, Halep Eyaleti'ne toplam 52.757 hane ve 255.411 kişi iskân olunmuştur. Bkz. Demirtaş, 2009b, s. 222.

⁹⁰ Ahmet Özkiraz ve Mehmet Çetin, "1864 Çerkes Sürgünü Sonrası Anadolu'da Çerkes İskanı ve Osmanlı Devleti'nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu", **TESAM Akademi Dergisi**, C. 2, S. 2, Temmuz 2015, s. 16; İhsan Satış, "Kırım Savaşı'ndan sonra Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler ve Şanlıurfa Yöresine İskânlar", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. 12, S. 1, 2012, s. 517-531.

ayrımcılıkta bulunulduğu kanaatine sahip yazarların olduğunu görürüz.⁹¹ 20. yy.'de ise imparatorlukların dağılması ile çeşitli bölgelerden yoğun göç faaliyetlerinin gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle Balkan Savaşları sonrasında azınlık konumuna düşen Müslüman kitlelerin⁹² ve Rusya'da gerçekleşen devrim sonrası birçok Beyaz Rus'un Osmanlı'ya sığındığı söylenebilir.⁹³ Netice itibariyle Osmanlı'ya sığınan kitlelere yerleşme özgürlüğü tanınmış ve bu kitleler İstanbul da dahil olmak üzere birçok bölgeye yerleştirilmişlerdir.

Bu noktada ifade edilmelidir ki devlet eliyle yapılan sistematik yerleştirme faaliyetlerinin Osmanlı'daki karşılığı “iskân” uygulamasıdır. Osmanlı Devleti'nde toplum huzurunun temini, kolay idare edilebilirliğin sağlanması ve ele geçirilen yerlerdeki hükümrânlığın daimileştirilmesi gibi belli başlı gerekliliklerden ötürü çeşitli iskân politikaları uygulanmıştır.⁹⁴ Ayrıca yukarıda ifade ettiğimiz göç ve sığınma faaliyetleri neticesindeki yerleştirmeler de bu uygulama kapsamında gerçekleştirilmiştir. İskâna dair politikalar; belli niteliklere sahip olan ve mevcut sistemi ayakta tutarak işlerin yürütmesine imkân sağlayacak kişi ve grupların ihtiyaç görülen yerlere yerleştirilmesi esasına dayanmaktadır. İskâna dair tercihler bazen iktisadi bazen siyasi bazen ise sosyal gerekliliklere dayanmıştır.⁹⁵

⁹¹ Özkiraz ve Çetin, s. 17.

⁹² Halit Eren, “Balkanlar'da Türk ve Diğer Müslüman Toplamları ve Göç Olgusu”, **Balkanlar, Ortadoğu ve Balkan İnceleme Vakfı**, İstanbul, 1993, s. 298'den Akt. Öztürk, 2015, s. 349.

⁹³ Nurcan Özgür ve Yeşim Özer, **Türkiye'de Sığınma Sisteminin Avrupalılaştırılması**, Derin Yayınları, İstanbul, 2010, s. 110.

⁹⁴ İsa Kalaycı ve Oktay Kızılkaya, “Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 9, S. 18, 2012, s. 361-365.

⁹⁵ Bahattin Yediyıldız, “Yerleşimler”, **Osmanlı Devleti Tarihi (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu)** içinde, IRCICA Yayınları, İstanbul, 1999, s. 441-443. İskân uygulamasına dair değerlendirmelerde bulunan Barkan; iskânı, politik ve ekonomik bakımdan bir etkileşimin bütünsel hali olarak ele almıştır. Bu bakış açısına göre iskânda kolonizasyon amacı ön planda yer almaktadır. Zira yeni fethedilen bölgeler; mevcut kaynaklardan elde edilecek verimin devlete dönüşü için ekonomik öneme sahiptir. Ayrıca iskân uygulaması, fethin kalıcılığı ve yeni fetih kapılarının aralanması bakımından bir sıçrama tahtası olarak görülmektedir. Öte yandan yeni zapt edilmiş bir bölge, askerî kuşatmadan ötürü maddi ve manevi zararlara uğramış olabilir. Bu tarz durumlarda iskân, sadece Müslüman ve devlete sadık nüfus gruplarının yerleştirilmesiyle ilgili bir hassasiyetten ibaret değildir. Aynı zamanda yerleşik halkın uğradığı psikolojik, ekonomik ve sosyal mağduriyetin giderilmesi de amaçlanmaktadır. Bu konuda tarihçilerin kullandığı ibare “şenlendirme”dir. Böylece iskânın gerçekleştirileceği bölgenin manevi olarak daha iyi bir duruma getirilmesi amaçlanmaktadır. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.13, 1952, s. 56-64.

İskân sahalarını yalnızca yeni fethedilen bölgeler şeklinde değerlendirmek yanlış olacaktır. Zira iskân uygulamasının, üretim düşüşünün öngörüldüğü bölgelerde gerçekleştirildiği de bilinmektedir. Bir üretim bölgesinde çeşitli nedenlerden ötürü üretim faaliyetini gerçekleştiren nüfus kitlesi kayda değer miktarda azaldığında veya devletçe istenilen üretim seviyesi yakalanamadığında üretim için ihtiyaç duyulan niteliklere sahip nüfus grubu bu bölgeye iskân edilmiştir.⁹⁶ Nitekim devletin devamlılığı ve hükümlan olduğu bölgelerdeki etkinliğin korunması için güvenliğin sağlanması gerekmektedir. Güvenlik durumunun ise isyan benzeri hallerde tehlikeye gireceği muhakkaktır. Osmanlı Devleti hükümlanlığı süresince çeşitli sebeplerden ötürü birçok isyan ile karşı karşıya kalmıştır. Bunların önlenmesi veya en az zararla atlatılması için de iskân politikasının kullanıldığı görülmektedir.⁹⁷ Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde devletin güç kaybederek çeşitli bölgelere hâkim olamaması sonucu huzurun bozulması ve yerleşik tebaanın güvenlik eksikliğinden ötürü çatışmaların yaşanması neticesinde çeşitli iskân uygulamaları ortaya çıkmıştır. Örneğin 1913-1918 yılları arasında İttihat ve Terakki idarecilerinin öncülüğünde çeşitli etnik köken ve inanç mensupları farklı bölgelere tehcir edilerek bu bölgelere Müslüman-Türk nüfus kitleleri yerleştirilmiştir.⁹⁸ Bu zorunlu göç uygulamalarını yalnızca politik çerçeveye sınırlamamak gerekir. Örneğin doğa olaylarından kaynaklı mecburi durumlar da söz konusu olabilmektedir. Bir bölgede ortaya çıkan kuraklık, heyelan vb. durumlarda yerleşik ahali istese de istemese de padişah cümle mülkü kendi kudret ve emri altında gördüğünden dolayı zorla da olsa göç uygulamasına başvurulmuştur.⁹⁹

⁹⁶ İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", **İlhan Tekeli Toplu Eserleri-3**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 141-150.

⁹⁷ Cevdet Kırpık, "İskân, İsyan ve Değişim: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kadirli", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 40 /Güz, 2016, s. 431.

⁹⁸ Detaylı bilgi için Bkz. Fuat Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

⁹⁹ Suraiya Faroqhi, **Osmanlıda İskân ve Nüfus Politikası**, Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2009, s. 77-81.

Özellikle Osmanlı'nın ilk dönemlerinde iskân olgusu yazılı kaidelerden öte şifahî kararlar şeklinde kendini göstermiştir. Bu sebeple tarihçilerin erken dönem iskân uygulamalarına dair değerlendirmeleri, son dönemlerdeki iskân uygulamalarına yönelik değerlendirmelerinden daha zayıf ve yüzeysel kalmıştır. Yazılı belgelerin mevcut olmayışı bu durumu ortaya çıkarmaktadır. Nitekim iskânın tam olarak hukukî bir mahiyete sahip olması, ilerleyen süreçte yazılı evrakların yaygınlaşmasıyla mümkün olmuştur. Bu gelişim “*Mülk-Devlet*” yapılanmasından “*Bürokratik Devlet*” yapılanmasına terfi olarak değerlendirilebilir.¹⁰⁰

Ekonomisi tarım ve hayvancılık eksenli olan diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin de sosyoekonomik tasnife dayalı bir yerleşim biçimi olarak köy ve kent şeklinde ikili bir ayrıma gittiğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde köylüler nüfusun yüzde seksenlerini oluşturmaktayken geriye kalan daha küçük kısım kentlilerden oluşmuştur. Kentlilerin köy ahalisinin kente göçünden kaygı duyduğu ifade edilebilir. Bunun temelinde köylülerin topraklarını ve hayvanlarını terk ederek üretim çarkını aksamaya uğratacağı, vergilerin düzgün bir biçimde toplanamayacağı, Osmanlı Devleti'nin önem atfettiği Tımar Sistemi bakımından işlerin yolunda gitmeyeceği kaygısının yattığı ifade edilebilir. Öte yandan köy-kent ayrımının yanı sıra fetihler sonrası hükmedilen yerleşim sahalarının büyümesi ve bu yerleşim alanlarına dair iskân politikaları değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti; belli bir idari sistematik dâhilinde tasnife gitmiş ve yönetim alanlarını sancak-kaza-naahiye şeklinde sıralamıştır. Kısacası Osmanlı Devleti'nin yerleşim alanlarını idari teşkilatlanma bakımından belli başlı prensiplere göre parçalara ayırarak yerleşik ahalinin problemlerine çözüm üretme ve yönetim kolaylığı sağlama amacı güttüğü söylenebilir. Bu çerçevede

¹⁰⁰ Gülfettin Çelik, “Osmanlı'da İskân Tarihi ve Ö. Lütfi Barkan'ın Eserlerine Giriş”, **Osmanlı'da Nüfus ve İskân Politikaları**, Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2009, s. 26.

yerleşim alanları ile nüfus, nitelik ve nicelik bakımından en uygun biçimde eşleştirilerek kontrol altında tutulmuştur.¹⁰¹

Bu kontrol altında tutma eğilimiyle ilgili olarak fetih sonrasındaki İstanbul önemli bir örnek teşkil etmektedir. 1453'ten sonra şehir, zorlu bir kuşatma görmüş olmasından ötürü önemli kayıplar vermiştir. Nitekim bu kayıplara bazı şehir sakinlerinin terki de dâhildir.¹⁰² Bu çerçevede üretim ve canlılığı muhafaza için 1500'lerin ortalarına kadar çeşitli meslek gruplarından köylü-kentli, Müslim-Gayrimüslim tebaa şehre getirtilmiştir.¹⁰³ Ancak belli bir noktadan sonra gereğinden fazla artış gösteren nüfus,¹⁰⁴ idarecilerin bir önlem alması ihtiyacını doğurmuş ve 1567 yılında bir emir yayınlanmıştır. Buna göre emir tarihinden geriye dönük olarak beş yıl içinde şehre yerleşenlerin kaydı tutulmuştur. Geriye dönük yerleşimlere dair kayıt tutma işleminin yanı sıra emirden sonraki yeni yerleşim isteklerinin belirli şartlara tabi tutulduğu görülmektedir.¹⁰⁵ İlerleyen süreçte kırsal alanlardan başkente yönelik göç hareketleri yoğunlaşmış ve tarım arazilerinden elde edilen devlet gelirlerinin düşüşünden kaynaklanan ekonomik problemler ortaya çıkmıştır. Ayrıca artan nüfus dolayısıyla başkent'in ihtiyaçları büyük artış göstermiş ve iase yetersizliğiyle karşı karşıya kalınmıştır.¹⁰⁶ Bunlara dair önlem alınması gerekliliği kendini ciddi manada idarecilere hissettirmiş ve 1700'lerin sonlarından itibaren tezkere ile şehre giriş şeklinde bir uygulama devreye sokulmuştur.¹⁰⁷

¹⁰¹ İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri**, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 81.

¹⁰² Korkut Boratav, **İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.17-21.

¹⁰³ İlber Ortaylı, "İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış", **Amme İdaresi Dergisi**, C. 10, S. 2, 1977, s. 84-88; Ömer Lütfi Barkan, **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546)**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1970, s. X-XVI.

¹⁰⁴ İnalçık, söz konusu iskân politikalarının başarılı bir şekilde yerine getirildiğini ve şehrin tekrar ayağa kaldırdığını belirterek nüfusun neredeyse yarım milyona eriştiğini ifade eder. Bu durum İstanbul'u o dönemki Avrupa şehirleri arasında en ön sıralara taşımıştır. Ancak belli bir noktadan sonra amaçlanan nüfus artırımının ötesine geçildiği görülmektedir. Bkz. Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 150 vd.

¹⁰⁵ Gülfettin Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskan Politikası", **Divân: İlmî Araştırmalar**, Yıl 4, S. 6, 2019, s. 86-87.

¹⁰⁶ Halil İnalçık, "İâşe - Osmanlı Dönemi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi Cilt IV** içinde, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 117-118.

¹⁰⁷ Mehmet Demirtaş, "XIX. Yüzyılda İstanbul'a Göçü Önlemek İçin Alınan Tedbirler: Men-i Mürûr Uygulaması ve Karşılaşılan Güçlükler", **Belleten**, C. 73, S. 268, 2009a, s. 739-744.

Söz konusu tezkere kapsamında İstanbul'a geçiş için talebi olanların vergi yönünden sorun teşkil edebilecek bir vaziyetlerinin olup olmadığı detaylıca irdelenmiştir. Nitekim bir aile göçü söz konusu ise sahip oldukları tarım arazilerinin boştaki kalmaması için yokluklarında kimler tarafından işleneceği konusunda da malumat alınmıştır.¹⁰⁸ Söz konusu tezkerede çeşitli bilgilere yer verilip bir senelik geçerlilik öngörülmüştür. Bu kapsamda kişinin nereden geldiği, yol güzergâhında nerelerin bulunduğu gibi kapsamlı bilgiler yer almıştır. Alelade bir ziyaret dahi olsa bu belgenin temini şart koşulmuştur.¹⁰⁹ Nitekim gelenlerin işsiz güçsüz, niteliksiz kişiler olmamasına dikkat edilmiştir. Bu hassasiyet, taşradan gelip de bir uğraşı ve geçim kaynağı temin edemeyenlerin ilerleyen süreçte şehir düzeni bakımından sorun teşkil edebileceği kaygısından kaynaklanmaktadır.¹¹⁰ Bu bağlamda istihdam olunamayan bazı kişilerin ihtiyaçlarını temin için dilencilik ve hırsızlık gibi yollara tevessül ettiği görülmektedir. Bu duruma düşen kişiler tespit olunarak şehirden çıkarılmış ve taşraya sürgün edilmiştir.¹¹¹ Taşradan gelenlerin medeni durumları da değerlendirme ölçütü olmuştur. Bekâr yahut evli olma durumu şehre giriş ve sonrasında nerede ikamet edileceği bakımından ele alınmıştır. Zira yerleşim alanlarının bazıları ailelerin yerleştiği mahalleler olarak düzenlenmiştir. Bu noktada ahlakî bir kaygı güdüldüğü söylenebilir. Hatta İstanbul Kadısı'nın denetim ve tedbir almak için özellikle görevlendirildiği görülmektedir.¹¹² 1800'lere değin Osmanlı'nın gerçekleştirdiği düzenleme ve uygulamalar genel hatlarıyla bu şekilde özetlenebilir. Bu düzenlemelerin temelinde seyahat ve yerleşme özgürlüklerinin sınırlandırılması bulunmaktadır. Bu sınırlamalar ise kamu düzeni, ekonomik planlamalar ve sosyal değişimler başta olmak üzere çeşitli sebeplere dayanmıştır.

¹⁰⁸ Demirtaş, 2009a, s. 740-741.

¹⁰⁹ Bülent Şen, "Kentsel Mekân ve Göç İlişkisine 'Barınak'tan Bakmak: Tarihsel Süreçte Erkek Göçmenlerin Barınma Mekânları", **Toplum ve Demokrasi**, Yıl 6, S. 13-14, 2012, s. 208-209.

¹¹⁰ Demirtaş, 2009a, s. 741.

¹¹¹ Nadir Özbek, "İkinci Meşrutiyet İstanbul'unda Serseriler ve Dilenciler", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S.64, 1999, s. 34-35.

¹¹² Şen, s. 207.

18. yy. sonlarından itibaren tımar sistemi çökmeye başlamış ve imparatorluk gitgide zayıflamıştır. Nitekim yönetimde çeşitli aksaklıklar ortaya çıkmıştır.¹¹³ Sonuçta “yarı feodal-toprak zenginleri” olarak âyanlar ön plana çıkmış ve güç yarışına girdikleri merkezi idare ile masaya oturmaları kaçınılmaz hale gelmiştir.¹¹⁴ Böylece 19. yy.’nin başlarında Osmanlı Devleti’nin Anayasacılık serüveninin ilk adımı olarak değerlendirilebilecek Sened-i İttifak ilan edilmiştir. İlk defa iktidarın sınırlandırılmasına dair hükümler içeren bu belgenin doğrudan temel hak ve özgürlüklere değinmeyerek dolaylı ve kısmi bir şekilde kişi haklarına etkide bulunduğu ifade edilebilir. Bu çerçevede kişi dokunulmazlığı ile suç ve cezaların şahsiliğine dair ifadeler haricinde bir güvenceye rastlanmamaktadır.¹¹⁵ Bazı yazarlar tarafından belge “*bir çeşit Osmanlı Magna Cartası*”¹¹⁶ veya “*gecikmiş bir Magna Carta*”¹¹⁷ olarak ifade edilirken aksi görüşte olan yazarlar da bulunmaktadır.¹¹⁸ Yerleşme özgürlüğü bakımından ise belgede bir ifadenin olmadığı görülmektedir.

İlerleyen süreçte 1839 yılında Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Fermanın ilan edilmesinin çeşitli sosyal ve siyasal sebepleri bulunmakla beraber önde gelen sebeplerden biri de tebaa arasındaki eşitliğin sağlanmasıdır. Bu çerçevede fermanın ilanında Avrupa devletlerinin etkisinin olduğu söylenebilir.¹¹⁹ Fermanın Osmanlı Devleti’nin “*ilk haklar beyannamesi*” olduğu değerlendirmesinde bulunan yazarlar¹²⁰ olsa da kişi hakları müstakil ve sistemli bir şekilde ele alınmadığından ötürü bu yaklaşım eleştiriye açıktır.¹²¹

¹¹³ Halil İncalcık, “Tanzimat Nedir?”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu** (Derleyen: Halil İncalcık ve Mehmet Seyitdanlioğlu) içinde, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006a, s. 16.

¹¹⁴ Halil İncalcık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu** (Derleyen: Halil İncalcık&Mehmet Seyitdanlioğlu) içinde, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006b, s. 83, 87.

¹¹⁵ Belgenin tam metni için Bkz. Ali Akyıldız, “Sened-i İttifakın İlk Tam Metni”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, S. 2, 1998, s. 215 vd.

¹¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Arba Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 25.

¹¹⁷ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 18.

¹¹⁸ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınevi, Ankara, 2023, s. 23-24.

¹¹⁹ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 8. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.79-80.

¹²⁰ Tunaya, 1996, s. 42.

¹²¹ Tanör, 2002, s. 89.

Fermanda kişi can ve mal güvenliği ile şeref ve haysiyetin korunması güvence altına alınmıştır ve tebaa arasında din ayrımında bulunulmaksızın eşitliğin sağlanacağı ifade edilmiştir.¹²² Fermanda yerleşme özgürlüğüne dair bir ibare bulunmamaktadır fakat önceki kısımlarda ifade ettiğimiz ikamet hakkının kazanılmasına dair statü tasnifinin değişmesi bakımından ferman önemli bir gelişmedir. Çünkü ilerleyen yıllarda Islahat Fermanı'nın ilanı ile Tanzimat Fermanı'nın amaçlarından olan tebaa arası eşitliğin sağlanması kararlılığı yinelenmiş ve sonraki süreçte 1869 tarihli “*Tbiyyet-i Osmaniyye Kanunnamesi*” yürürlüğe girmiştir. Kanunnamenin nemi vatandaşlık statüsünün tayininde İşlam hukuku düzenlemesinden ayrı olarak modern bir vatandaşlık sistemini benimsemiş olmasıdır. Buna göre yabancı statüsü, din temelli bir ayrımdan kaynaklı değerlendirme üzerine değil; Osmanlı Devleti'nin eşit tebaasından olup olmamak üzerine inşa edilmiştir. Dolayısıyla ikamet hakkı bakımından tüm tebaa eşit bir biçimde yararlanma imkanı bulmuştur. Kanunnamenin dikkat çekici bir tarafı da Osmanlı sınırları içerisinde ikamet eden herkesin vatandaş olarak kabul edileceğine ilişkin hkmdr.¹²³

Ayrıca ifade edilmelidir ki Tanzimat döneminde, 1841 yılında “*Men-i Mürûr Nizamnamesi*”nin yürürlüğe konulduğu görülmektedir. Bu nizamname yalnızca başkent veya birkaç şehir özelinde değil tüm ülke genelinde yürürlüğe girmesi münasebetiyle önem arz etmektedir. Zira nizamnameye göre kimsenin sorgusuz sualsiz istediği yere gidememesi ve yerleşememesiyle ilgili hükümler konulmuştur.¹²⁴

Öte yandan bu dönemde üretimi artırmak amacıyla yabancı ülkelerden çeşitli grupların Osmanlı ülkesine davet edildiği görülmektedir.¹²⁵ Söz konusu davetler ilk etapta

¹²² Suna Kili ve A. şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 11-14.

¹²³ Bozkurt, s. 139; Rona Aybay ve Nimet zbek, **Vatandaşlık Hukuku**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 61.

¹²⁴ Musa adırcı, “Tanzimat Döneminde ıkarılan Men-i Mürûr ve Pasaport Nizamnâmeleri”, **Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, C. 15, S. 19, 1993, s. 172-173

¹²⁵ 1850'lere gelinirken Amerika, İngiltere ve Rusya'nın başını çektiği bazı gler hkmranlıkları altında bulunan arazilerden elde ettikleri verimi artırmak maksadıyla bu sahalarda çalışacak insan gücü arayışına girişmiştir. Doğrudan yahut dolaylı olarak çeşitli imkânları sunacaklarını vaat eden devletlerin amacı, ulaşmayı hedefledikleri yüksek üretim kapasitesine erişmek için vasıflı göçü

Viyana'dan karşılık bulmuş ve devamında bunu Almanya'daki birkaç grup ve aile takip etmiştir. Buna müteakip söz konusu başvurular ivedilikle Meclis-i Tanzimat'ta değerlendirilip olumlu biçimde karara bağlanmıştır. “*Muhaceret Nizamnamesi*”¹²⁶ isimli nizamname bu şekilde ortaya çıkmıştır.¹²⁷ 1857 tarihli nizamnameye göre gelenler mevcut nizam ve düzene aykırı hareket etmemek koşuluyla tabiiyet kazanmışlardır. Bunun karşılığında da yerleşim alanı olarak kendilerine verilen mirî arazilerde ikamet edip geçimleriyle iştigal etmişlerdir. Nitekim dinî inançlarının gerektirdiği ritüel ve ibadetlerini de güven içerisinde gerçekleştirmeleri güvence altına alınmıştır. Ayrıca gelenler silah altına alınmamışlardır.¹²⁸ Bu noktada hedeflenen şey yabancı memleketlerden her türlü muhacirin gelmesi değildir. Asıl gaye nitelikli ve sorun çıkarmayacak kişiler marifetiyle yüksek verimli üretimin sağlanmasıdır.¹²⁹ Bu doğrultuda devlet, arazilerin kesintisiz işlenmesini ve verimi muhafaza etmeyi prensip edinmiştir. Arazilerin 20 yıl geçmeden satılamayacağı düzenlenmiştir.¹³⁰ Ayrıca söz konusu süreye riayet etmeyip tebaadan ayrılanlar, başka yere göç edenler veya memleketlerine dönenler bu arazilerde ekip diktikleri ve yaptıkları yerleşkeleri için hak iddia edemeyip bunlara şartsız el konulmasını kabul etmişlerdir.¹³¹ Genel itibariyle bu gelişmelerin yerleşme özgürlüğü bakımından sunulan imkanlar çerçevesinde önem arz ettiği ve çalışma hakkı

kontrollü bir biçimde belirli bölgelere kanalize etmektir. İşte tam bu dönemlerde, 1856 yılında ilk adım atılmış ve çeşitli ülkelerdeki mecmualar marifetiyle “Mülk-i Osmanî”ye davetler yapılmıştır. Bkz. Kemal Karpat, “Ottoman Urbanism: The Crimean Emigration to Dobruca and The Founding of Mecidiye, 1856-1878”, *International Journal of Turkish Studies*, Vol. 3, No. 1, 2002, s. 3-4.

¹²⁶ 9 Mart 1857’de kabul edilen “Muhaceret Nizamnamesi” 14 maddeden oluşmuştur. Nizamname doğrultusunda yerleşme için yapılan başvurular değerlendirilmiş ve ülkenin demografik yapısını değiştirebilecek yahut toprak bütünlüğüne hâlel getirecek durumların oluşmaması için gayret gösterilmiştir. Bkz. İlgin Barut, “Osmanlı Dönemi’nde Gerçekleşen Göçlerin Kurumsallaşma ve Göç Politikaları Üzerindeki Etkileri”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, C. 40, S. 2, 2018, s. 175-176.

¹²⁷ Karpat, 2002, s. 5-7.

¹²⁸ Sema Erder, *Zorla Yerleştirmeden Yerinden Etmeye: Türkiye’de Değişen İskan Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 45-48.

¹²⁹ Ufuk Gülsoy, “Osmanlı Topraklarına Avrupa’dan Muhacir İskânı (1856-1859)”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 3, 1996, s. 55-57.

¹³⁰ Erder, s. 45-48.

¹³¹ Gülsoy, s. 55-57.

ile bir ilgisinin olduğu ifade edilebilir. En nihayetinde Osmanlı'nın burada güttüğü amaç ekonomik bir çıkar elde etmeye dayalıdır.

Tanzimat Fermanından sonraki süreçte ise 1876 yılında Kanun-i Esasi ilan edilmiş ve 1. Meşrutiyet Dönemi başlamıştır. Bu gelişme Türk anayasacılığında önemli bir dönüm noktasıdır. Zira Kanun-i Esasi, Osmanlı Devleti'nin ilk yazılı anayasası olma özelliğine sahiptir.¹³² Meşruti bir yönetime geçileceğine dair hükmü içermesinden ötürü, iktidarın sınırlanması ile hak ve özgürlüklerin daha etkin kılınması yolunun açıldığı ifade edilebilir. Nitekim hak ve özgürlükler bu zamana kadar gerçekleşmeyen düzeyde kapsamlı ve sistematik bir biçimde ele alınmıştır.¹³³ Bunlardan bazıları “kişi güvenliği”, “ibadet özgürlüğü”, “basın özgürlüğü”, “dilekçe hakkı”, “konut dokunulmazlığı”, “eğitim hakkı”, “kanun önünde eşitlik”, “mülkiyet hakkı”, “angarya ve işkencenin yasaklanması”, “doğal yargıç ilkesi” ve “kanunsuz vergi olmayacağı ilkesi”dir.¹³⁴ Kanun-i Esasi'de “düşünce ve ifade özgürlüğü”, “toplantı ve dernek kurma özgürlüğü” gibi siyasal katılma haklarının ise yer almadığı görülmektedir. Yerleşme  zg rl ğ  veya ikamet hakkı bakımından da doğrudan bir düzenlemede bulunulmamıştır. Bu noktada önem arz eden kısım 113. maddede yer alan “...*H k metin emniyetini ihlâl ettikleri idare-i zabitanın tahkikat-ı mevsukası üzerine sabit olanların memalik-i mahrusa-i şahaneden ihraç ve teb'id etmek münhasıran zat-ı hazret-i padişahinin yed-i iktidarındadır.*” hükmüdür. Bu hükme göre polis soruşturması neticesinde yapılan tahkikata göre kişinin h k mete yönelik bir emniyet ihlali tespit edilirse padişahın iradesi ile yurt dışına sürülmesi mümkün kılınmıştır. Bu durum yerleşme özgürlüğü bakımından hakkın özüne dokunulması ve özgürlüğün imkansızlaştırılabileceği manasına gelmektedir. Netice itibariyle Kanun-i Esasi'nin hak ve özgürlükleri tam manasıyla ele aldığı ve etkin bir koruma sağladığı

¹³² Kapani, s. 103.

¹³³ Tam metin için Bkz. Kili ve Gözübüyük, s. 36-51.

¹³⁴ “Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-u Umumiyesi” başlığı altında düzenlenen hak ve özgürlükler 8-26. maddeler arasında yer almaktadır.

söylenemez. Bunun sebeplerinden biri de padişah otoritesinin gerekli düzeyde sınırlanmamasıdır.¹³⁵

Kanun-i Esasi ilanından iki yıl sonra askıya alınmış ve Meclis-i Mebusan süresiz dağıtılmıştır. Bu duruma gelinmesinde 2. Abdülhamid'in otoritesine karşı çeşitli kesimleri tehdit olarak görmesi ve mutlak iktidarını paylaşmama iradesinin ön plana çıktığı söylenebilir. İlerleyen süreçte Jön Türkler etkili bir biçimde örgütlenerek rejime karşı çeşitli çalışmalarda bulunmuşlardır. Nihayetinde 2. Meşrutiyetin ilanı ile Abdülhamid iktidarı sona ermiş ve 1908'de Kanun-i Esasi tekrar yürürlüğe konulmuştur.¹³⁶ Bu noktada konumuz bakımından ve anayasanın kişi haklarına dair güvencesinin sağlamlaştırılması bakımından önemli bir gelişme yaşanmıştır. Yukarıda da ifade ettiğimiz 113. maddede yer alan yurt dışına sürgün edilmeye dair kısım 1909 değişiklikleri ile anayasadan çıkarılmıştır.¹³⁷

Önceki kısımlarda ifade ettiğimiz seyahat ve ikametle ilgili düzenlemelerin benzerleri bu dönemlerde de yapılmıştır. Dilencilerin başkente yerleşimiyle ilgili sorunlar artış gösterdiğinden ötürü bu kişilerin şehre girişini kısıtlayan düzenlemelerde bulunulmuştur. Bu doğrultuda dilenen kimselere hapis cezasını da öngören 1890 Nizamnamesi ve daha sonraları hapis konusunda geri adım atılan 1896 tarihli nizamname yürürlüğe konulmuştur.¹³⁸ Ayrıca taşradan gelen bazı kişilerin sabıkalı kişiler olduğu ve bunları tanımlamak için “*ashab-ı cürüm*” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Çeşitli kaygılardan ötürü bu tarz sabıkalı kişilere tezkere verilmemesi hususunda önlemler alınmaya çalışılmıştır fakat taşra memurlarının gerekli özeni göstermemeleri neticesinde sabıka tespitinde aksaklıklar oluşmuştur. Bundan dolayı bu kişilerden bir kısmının şehrin

¹³⁵ Kapani, s. 103; Ömer Anayurt, **Anayasa Hukuku: Temel Kavramlar ve Türk Anayasa Hukuku**, Güncellenmiş 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 163, s. 166-167.

¹³⁶ Tanör, 2002, s. 168; Kapani, s. 104.

¹³⁷ İlgili değişikliklere dair Bkz. Kili ve Gözübüyük, s. 87-96.

¹³⁸ Bu nizamnamelere dair bir diğer ayrıntı ise dilencililiğin sırf dilenmek maksadından kaynaklanmayıp bir zanaatın icrası ile yapılması ve ahaliye yönelik sorun teşkil etmemesi halinde bu durumun yaptırım harici bırakılmış olmasıdır. Özbek, s. 37.

işleyen mekanizmasına bir şekilde dâhil olup çeşitli sorunlar çıkardığı ifade edilebilir.¹³⁹ Sonraki süreçte aslen 1890 tarihli aynı isimli nizamnamenin kanunlaştırılması ile ortaya çıkan 1909 tarihli “*Serseri ve Mazannei Sû’ Eşhas Hakkında Kanun*” çıkarılmıştır.¹⁴⁰ Bu kanun aracılığıyla söz konusu şahısların belli süreler dâhilinde çeşitli işlerde çalıştırılabilmesinin yolu açılmıştır fakat ekonomik problemler ve istihdam yetersizliklerinden ötürü çalıştırılmaksızın taşraya sürgün edilmişlerdir.¹⁴¹

1915 yılında “*Ecnebilerin Memalik-i Osmaniye’de Seyahat ve İkametlerine Dair Kanun*” yürürlüğe konulmuştur. Bu kanunda yabancıların Osmanlı ülkesinde ikamet ve seyahat edebilecekleri ifade edilmiş fakat çeşitli şartlara tabi tutulmuştur.¹⁴² Örneğin kanunun 2. maddesine göre, girişlerine müteakip 15 gün içinde kendileri ve aile üyelerine dair çeşitli bilgileri polis merkezlerine beyan etmeleri bir yükümlülük olarak ifade edilmiştir.¹⁴³ 3. madde ve devamındaki maddelerde ise yabancıların izin aldıkları mahal haricindeki bir yere seyahat etmeleri veya başka bir yerde ikamet etmek istemeleri halinde ayrıca izin almaları gerektiği belirtilmiştir. Bu kurallara riayet etmeyenlerin ne şekilde yaptırımlara muhatap olacakları da ifade edilmiştir. Kanunun 6/1. maddesi ise hakkın sınırlandırılması bakımından önemli bir düzenlemedir. Buna göre seyahat ve ikamet “*siyasi ve idari ve inzibati sebepler*” ile sınırlanarak yabancıların ülkeden çıkarılabileceği ifade edilmiştir. Bunun yetkisi ise dahiliye nazırı ve Meclis-i Vükela’ya verilmiştir.¹⁴⁴

¹³⁹ Demirtaş, 2009a, s. 741-742.

¹⁴⁰ Seda Örsen Esirgen, “Türk Hukuk Tarihinde Kanun-ı Muvakkat Kavramı ve Uygulaması”, *AÜHFD*, C. 71, S. 1, 2022, s. 503.

¹⁴¹ Özbek, s. 39-40.

¹⁴² “*Ecnebilerin Memalik-i Osmaniye’de Seyahat ve İkametlerine Dair Kanun*” metni için Bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd03ic02c001/mmbd03ic02c001ink017.pdf>, E.T: 20.01.2025.

¹⁴³ Madde 2 : “*Memalik-i Osmaniyyeye gelecek olan ecnebler tarih-i muvasalatlarından itibaren 15 gün zarfında isim ve mahal ve tarih-i velâdetleriyle, sıfat ve sanat ve esbab-ı seyahatlerini ve peder ve validelerinin isim ve şöhretlerini ve kendilerine refakat eden evlad-ı sığar ve zevcelerinin isimleri ile sinlerini ve tabiiyetlerinin ve Memalik-i Osmaniyyede ikamet veya seyahat edebilecekleri mahalleri muhtevi bir beyannameyi bulundukları mahallin polis merkezine tevdi mecburdurlar. Beyannameyi ahzeden Polis Merkezi, beyanname mukabilinde ikamet veya seyahat tez kerei vermekle mükelleftir. Beyanname itası mecburiyeti ifa-yı fariza-i hac için Hicaz'a gelen tebaa-i müsleme-i ecnebiyyeye şamil değildir.*”

¹⁴⁴ Madde 6 : “*Memalik-i Osmaniyyede seyahat veya ikamet eden ecnebiyi, siyasi ve idari ve inzibati esbab ve mülahazata mebnî, Dahiliye Nazırı resen veya Meclis-i Vükela kararıyla derhal veya tayin*

Bu yıllarda yerleşme özgürlüğünü ilgilendiren bir diğer önemli gelişme ise “Ermeni Tehciri” ismiyle anılan zorla yer değiştirme hadisesidir. Büyük kitleleri kapsayan tehcir 1915 yılında gerçekleştirilmiştir. Bilhassa Erzurum, Kars, Ardahan, Bitlis, Van, Maraş ve Adana başta olmak üzere çeşitli illerde ortaya çıkan karışıklık ve çatışmalar söz konusu zorunlu yer değiştirme kararına dayanak kabul edilmiştir.¹⁴⁵ Her ne kadar tehcir kanunî dayanak beklenmeksizin fiiliyata geçirilmiş olsa da ilerleyen süreçte bir tezkire taslağı hazırlanmıştır. Nitekim 1915’in Mayıs ayı sonunda fiilî durum kanunî bir dayanağa kavuşturulmuştur. Bu doğrultuda çıkarılan Tehcir Kanunu şu maddeleri içermektedir:¹⁴⁶

“Madde 1: Sefer zamanında ordu, kolordu ve tümen komutanları ve bunların vekilleri ve bağımsız bölge komutanları, halk tarafından herhangi bir şekilde hükümet emirlerine, yurt savunmasına, mevcut düzene ve güvenlik işlerine karşı durum alan ve silahla saldıran ve direnenleri görürlerse hemen askeri kuvvetlere karşı koyacaklardır. Saldırı ve direnmeyi kökünden yok etmekle yetkili ve yükümlüdürler.”

“Madde 2: Ordu ve bağımsız kolordu ve tümen komutanları, askeri nedenlere dayanan casusluk ve hainliklerini hissettikleri bölge halkını tek tek veya toplu olarak, memleketin diğer bölgelerine gönderebilirler ve oralarda oturtabilirler.”

2. maddeye bakıldığında askerlere yetki tanınıp ilgili yaptırımın dayanağı “hainliği hissetmek” olarak ifade edilmiştir. Ayrıca zorunlu yer değiştirmeye tabi olacak kişilerin tek tek veya toplu tehcir edilebilecekleri ifade edilmiştir. Öte yandan sonraki aşamada gerçekleştirilecek olan yeniden iskân durumunun nerelere ve ne şekilde yapılacağı belirtilmemiştir. Bu durum, içinde bulunulan savaş süreci dolayısıyla esnek davranabilmek adına bilinçli olarak göz ardı edilmiş olabilir.¹⁴⁷ İlgili kanuni düzenlemenin akabinde bir talimatname de yayınlanmıştır. Bu talimatnamede genel itibarıyla tehcir edilecek kişilerin hangi ulaşım araçları ile gönderileceği ve nasıl muamele

olunacak müddet zarfında bila-müddet veya muayyen müddette, bulunduğu şehir veya muntikadan tebaüt ve aksam-ı saire-i memlekette ikamete veyahut Osmanlı toprağından çıkmaya davet ve lüzumu halinde kuvve-i zabita terfikiyle teb'id veya hudud-u Osmanî haricine tard eyler.”

¹⁴⁵ Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, TTK Yayınları, Ankara, 2005, s. 62.

¹⁴⁶ Hacer Çelik, “Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskân Sorunu”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 7, S. 16, 2008, s. 146.

¹⁴⁷ Süleyman Beyoğlu, “1915 Tehciri Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, **Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar Dergisi**, İstanbul, 2001, s. 207-222.

edileceğinin yanı sıra görevlilerin kötü muamelede bulunması halinde nasıl yargılanacakları yer almıştır. Ayrıca talimatname; şüpheli olarak değerlendirilenlerin tehcirin gerçekleştirildiği bölgelere sokulmaması, yolculuğa çıkacakların beraberinde belli başlı kişisel eşyalarını yanlarına alabileceği gibi emirleri de içermektedir.¹⁴⁸

Öte yandan İstanbul başta olmak üzere bazı yerler tehcirden müstesna tutulmuştur. Dönem itibarıyla İstanbul'da bulunan ve sayıları 250'yi aşkın komitacı liderin başka bölgelere gönderilmesi haricinde şehirdeki diğer Ermenilere müdahale edilmemiştir.¹⁴⁹ Nihayetinde tehcir hadisesinin üzerinden üç yıl gibi bir sürenin geçmesini müteakip 1918'de bir karar alınmıştır. Buna göre zorla göç ettirilenlerin geri dönüşü ve önceki yerleşim yerlerine iskânının yolu açılmıştır¹⁵⁰ fakat uygulamada çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Örneğin tehcir olunan bölgelerden geri dönüş için ulaşım imkânlarının seferber edilmesi gerekmiş ancak içinde bulunulan savaş durumunun yarattığı kaynak eksikliği aksamalara sebebiyet vermiştir. Tüm bunlara rağmen geri dönüş süreci başlamış ve 1919 yılının kış mevsimine değin devam etmiştir.¹⁵¹ Geri dönüşler ve tekrar iskân olunan kişi sayısı konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak sonraki yıllarda Ermeni Patrikhanesi tarafından hazırlanan bir rapora göre 650.000'e yakın sayıda Ermeni geri iskân olunmuştur.¹⁵²

¹⁴⁸ Çelik, 2008, s. 147.

¹⁴⁹ Davut Kılıç, "1915 Sevk ve İskan edilmeyen Ermeniler", **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi**, S. 38, Nisan 2003, s.110-114. Kalanların ise yerleşim ve seyahat özgürlükleri ile can ve mal güvenliklerine güvence verilmiş ve rutin yaşamlarına devam etmişlerdir. İçlerinde memuriyet ile maişetini temin edenler bu konuda da bir sorunla karşılaşmamışlardır. Bkz. Sarkis Çerkezyan, **Dünya Hepimize Yeter**, Belge Yayınları, İstanbul, 2012, s. 71-75. Nitekim ticaretle iştigal eden bazı kişilerin, lokomotif işletmeciliğinde görev yapanların, muhtelif yerlerde devlet görevi yürütenlerin tehcirden müstesna kılındığı da bilinmektedir. Bunun arka planında söz konusu kişilerin ekonomik ve politik güvenilirliğinin yahut nüfuzunun olduğu düşünülebileceği gibi sorun çıkarma potansiyellerinin olmadığına dair yetkililerce varılan kanaat da etkili olmuş olabilir. Ayrıca çeşitli vilayetlerde el işçilikleri ve zanaatları ile öne çıkan Ermeni vatandaşlar bulundukları yerin ihtiyaç duyacağı ve yokluklarında aksaklıklar yaşanabileceği kaygısıyla tehcir edilmemişlerdir. Muammer Demirel, "Türkiye'de Kalan Ermeni Nüfus", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 21, S. 62, 2005, s. 483-485.

¹⁵⁰ Çelik, 2008, s. 148-150; İ. Ethem Atnur, "Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskânı Meselesi", **Atatürkyolu Dergisi**, C. 4, 1994, s. 121-122.

¹⁵¹ Çelik, 2008, s. 150.

¹⁵² Özdemir ve diğerleri, s.120; Çelik, 2008, s. 151.

Bu süreç içerisinde kurulan “*Aşayir ve Muhacirin Müdiriyyeti*”¹⁵³ çeşitli işlemleri gerçekleştirmekle görevlendirilmiştir. Ancak geri dönenlerin tekrar iskânı bakımından yerleşim alanlarının düzenlenmesi ve geride bırakılmış varlıkların iadesi konusunda gerekli eylemlerin tam manasıyla hayata geçirilemediği görülmektedir.¹⁵⁴ Zira tehcirden sonraki süreçte yerleşim düzeni değişmiş ve çeşitli hukuki problemler yaratacak el değiştirmeler yaşanmıştır.¹⁵⁵ Bunun için devlet eliyle nakdî tazmin konusunda çözüm üretilmek istenmişse de içerisinde bulunan ekonomik problemler ve savaş kayıplarından ötürü gerçek manada bir telafi mümkün olmamıştır.¹⁵⁶ Özellikle Büyük Tehcir Hadisesi olarak bilinen 1915 Ermeni Tehciri ön plana çıksa da Osmanlı Dönemi’nde buna benzer mahiyette çeşitli sürgün, yerinden etme ve zorunlu göç hadiseleri vuku bulmuştur.¹⁵⁷ Osmanlı Devleti döneminde çeşitli savaşlar, isyanlar ve benzeri hadiselerde görülen zorunlu göç ve iskân uygulamaları Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş evresinde ve sonraki yıllarda da tezahür etmiştir. Bu tarz zorunlu uygulamaların genel itibarıyla yerleşme özgürlüğünü sınırladığı ve devletin kamu düzeni kaygısıyla söz konusu uygulamalarda bulunduğu görülmektedir.

İlerleyen yıllarda anayasal bir gelişme olarak 1921’de “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*”nun ilan edildiğini görmekteyiz. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, saltanatın kaldırılması konusunda bir hüküm içermese de 1. maddede yer alan “milli egemenlik ilkesi” dolayısıyla demokratik devletin temellerini atmıştır.¹⁵⁸ 1921 Anayasası temel hak ve özgürlükleri düzenlememiş, bundan ziyade devletin idaresi ve organlarıyla ilgili

¹⁵³ Kurumun adı, “İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdiriyyeti” iken sonradan değişime uğramıştır. Müdüriyet ilerleyen süreçte “Aşâir ve Muhâcirin Müdiriyyet-i Umumiyesi” ismine kavuşturulmuş olup daha sonra “Muhâcirin Müdiriyyet-i Umumiyesi” olmuştur. Nitekim müdüriyet birçok idari göreviyle beraber talimatname şeklindeki yayınlar da üreterek bunu ülkenin muhtelif yerlerine ulaştırmıştır. Bkz. Volkan Martin, *Aşâir ve Muhacirin Müdüriyyet-i Umumiyesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020.

¹⁵⁴ Çelik, 2008, s. 153-155.

¹⁵⁵ Atnur, s. 124-127.

¹⁵⁶ Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s.285-287.

¹⁵⁷ Erder, s. 102-103.

¹⁵⁸ Özbudun, 2023, s. 27.

hususları konu almıştır.¹⁵⁹ Nitekim 1923 değişiklikleriyle “*Türkiye Devleti’nin şekli-hükümeti Cumhuriyettir.*” denilerek cumhuriyete geçiş sağlanmıştır. Sonraki süreçte mevcut anayasanın devletin ihtiyaçlarını tam manasıyla karşılamaması ve hem 1876 Kanun-i Esasi’sinin hem de 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun aynı anda yürürlükte olması karmaşasından ötürü 1924 Anayasası ilan edilmiştir.¹⁶⁰ 1924 Anayasası’nın 66. maddesinden 88. maddesine kadarki kısmı “Türklerin Hukuk-u Ammesi” olarak isimlendirilmiş ve temel haklara dair hükümler burada yer almıştır.¹⁶¹ 1924 Anayasası’nda doğrudan seyahat özgürlüğü,¹⁶² mesken dokunulmazlığı,¹⁶³ mülk edinimi,¹⁶⁴ arazi istimlakine dair ayrıntılar¹⁶⁵ ve idare-i örfiyyede ikametgâh masuniyetinin sınırlanacağı¹⁶⁶ yer almıştır fakat doğrudan yerleşme özgürlüğü ibaresine ve buna dair bir hükme yer verilmemiştir. Netice itibariyle yerleşme özgürlüğünün

¹⁵⁹ Tanör, 2002, s. 253.

¹⁶⁰ Özbudun, 2023, s. 29.

¹⁶¹ 1924 Anayasası’nın temel hak ve özgürlükleri ele alırken Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nden etkilendiği görülmektedir. Özellikle “Türklerin Hukuk-u Ammesi” bölümünün ilk kısımlarında, Bildiri’nin ilk maddelerinden esinlenmeler olduğu görülmektedir. Bkz. Anayurt, s. 177.

¹⁶² 1924 Anayasası’nda seyahat özgürlüğüne dair içeriğe sahip iki maddeye rastlamaktayız. Bunlar “Türklerin Hukuk-u Ammesi” başlıklı Beşinci Fasl’da yer alan 70. ve 78. maddelerdir. “*Madde 70: Şahsî masuniyet, vicdan, tefekkür; kelâm, neşir, seyahat, akit, sayü amel, temellük ve tasarruf, içtima, cemiyet, şirket, hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundandır.*” “*Madde 78: Seferberlikte idare-i örfiye halinde veyahut müstevli emrazdan dolayı kanunen müttehaz tedabir icabatından olarak vazedilecek takyidat müstesna olmak üzere seyahat hiçbir suretle takyidata tabi tutulamaz.*”

¹⁶³ “*Madde 71: Can, mal, ırz, mesken her türlü taarruzdan masundur.*” “*Madde 76: Kanun ile muayyen olan usul ve ahval haricinde kimsenin meskenine girilemez ve üzeri taharri edilemez.*”

¹⁶⁴ “*Madde 70: Şahsî masuniyet, vicdan, tefekkür; kelâm, neşir, seyahat, akit, sayü amel, temellük ve tasarruf, içtima, cemiyet, şirket, hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundandır.*” Burada yer alan temellükten kasıt elbette ki geniş manasıyla menkul ve gayrimenkul edinimi şeklinde bir mülk edinimi olarak değerlendirilebilse de konumuza bakan tarafı itibariyle yerleşme özgürlüğünün gerçekleştirileceği bir meskenin inşası faaliyetinin üzerinde vuku bulacağı gayrimenkulün edinimi bakımından önem arz etmektedir.

¹⁶⁵ “*Madde 74: Menafi-i umumiye için lüzumu usulen tahakkuk etmedikçe ve kanun-u mahsus mucibince değer pahası peşin verilmedikçe hiçbir kimsenin malı istimval ve mülkü istimlak olunamaz. Fevkalâde ahvalde kanun mucibince tahmil olunacak nakdi, aynî ve sayü amele mütaallik mükellefiyetler müstesna olmak üzere hiçbir kimse hiçbir fedakârlığa icbar edilemez.*”

¹⁶⁶ “*Madde 86: Harb halinde veya harbi icab ettirecek bir vaziyet hudusunda veya isyan zuhurunda veyahut Vatan ve Cumhuriyet aleyhinde kuvvetli ve fiilî teşebbüsât vukuunu müeyyit katî emarat görüldükte İcra Vekilleri Heyeti müddeti bir ayı tecavüz etmemek üzere umumi veya mevzii idare-i örfiye ilân edebilir ve keyfiyet hemen Meclisin tasdikına arz olunur. Meclis idare-i örfiye müddetini indelicap tezyid veya tenkis edebilir. Meclis müctemi değilse derhal içtimaa davet olunur. İdare-i örfiyenin fazla temadisi Meclisin kararına mütevakkıftır. İdare-i örfiye, şahsi ve ikametgâh masuniyetlerinin, matbuat, müraselât, cemiyet, şirket hürriyetlerinin muvakkaten takyit veya taliki demektir. İdare-i örfiye muntakasıyla bu muntaka dâhilinde tatbik olunacak ahkâm ve muamelâtın suret-i icrası ve harb halinde dahi masuniyet ve hürriyetlerin tarz-ı takyit ve taliki kanunla tesbit olunur.*”

anayasal düzeyde açıkça güvence altına alınması 1924 Anayasası'nda gerçekleşmemiştir. Ancak yukarıda ifade ettiğimiz çeşitli özgürlük ve güvenceler dolaylı bir biçimde yerleşme özgürlüğünü koruyucu özelliğe sahiptir.

Cumhuriyetin ilanı ile yeni bir sayfa açılmış olsa da 1. Dünya Savaşı'nın yarattığı sorunların devam ettiği görülmektedir. Bu ardıl sorunlardan biri de mübadele meselesidir. Lozan'da da gündemde bulunan karşılıklı nüfus değişiminin¹⁶⁷ temel amacının muhtemel çatışma ve yönetim zorluklarını aşmak olduğu ifade edilebilir. Bunun sağlanması için yerleşim yerlerindeki demografik yapının homojenize edilmesi yöntemine başvurulmuştur.¹⁶⁸ Bu noktada kimlerin mübadeleye dâhil olacağı ve mübadelenin hangi yerleşkeler üzerinde gerçekleştirileceği tartışılmıştır. Bu tartışmalı ve teknik işlemlerin gerçekleştirilebilmesi ciddi bir planlama ve bürokratik çalışmayı gerektirdiğinden ötürü “Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti”¹⁶⁹ kurulmuştur. Akabinde “368 say. Mübadele, İmar ve İskân Kanunu” yürürlüğe konulmuştur. Ayrıca uluslararası hukuka ve iki devlet arasındaki anlaşmaya uygun işlemleri hızlı ve etkin bir biçimde yerine getirebilmek adına “Muhtelit Mübadele Komisyonu”¹⁷⁰ kurulmuştur. Netice itibarıyla mübadele sonucunda çeşitli yerlere yönelik iskân faaliyetlerinde bulunulmuş ve bu durumun etkileri uzun yıllar devam etmiştir. Zorunlu olarak yerinden edilenler ve yerlerine iskân olunanlar bakımından ortaya çıkan çeşitli sorunların başında mülkiyet hakkı ile ilgili durumların

¹⁶⁷ Gerçekleştirilen göç hareketleri sonucunda Yunanistan'dan Türkiye'ye 460.000 Müslüman göç ederken, Türkiye'den Yunanistan'a 1.200.000 Rum göç etmiştir. Bkz. Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 113; Ferhunde Özbay, **Aile, Kent ve Nüfus**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 214-219.

¹⁶⁸ Baskın Oran, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1986, s. 46-48.

¹⁶⁹ Bakanlığın görevleri arasında göçmen yerleşim yerlerine ulaşımın sağlanması, beslenme ve sağlık sorunları başta olmak üzere olası tüm sorunlarla ilgilenmek ve gelen göçmenlerin verimliliğini artırmak yer almıştır. Bakanlık, gelen göçmenlerin yerleri ve mesleklerini dikkate alarak Türkiye'de on yerleşim birimi oluşturmuştur. Bkz. Burçin Hafize Tarcan, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde İstanbul'a Gelen Türk Göçmenlerinin Uyum ve Entegrasyon Süreci”, **İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 5, S. 1, 2021, s. 92.

¹⁷⁰ Muhtelit Mübadele Komisyonu çeşitli görevleri yerine getirmiştir. Özellikle “karşılıklı göçü denetlemek” , “mübadillere ait taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesini gerçekleştirmek için bırakacakları mallara değer biçerek mübadilin bıraktığı mallarına karşılık borç tutarının yazılı olduğu belgeyi mübadile vermek” gibi görevleri ifa etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/muhtelit-mubadele-komisyonu/> E.T: 10.04.2024)

yer aldığı görülmektedir. Hatta bu ihtilaflar Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yolunun açılması ile bireysel başvurulara da konu edilmiştir.¹⁷¹

Çeşitli dönemlerde gerçekleşen iskân ile ilgili kanunlaştırma çalışmalarının cumhuriyet döneminde de devam ettiği görülmektedir. 1926 yılında yürürlüğe konulan 885 say. İskân Kanunu ile göçebe yaşam tarzını devam ettiren aşiretlerin yerleşik düzene geçirilmesi hedeflenmiştir. Sonrasında 1927 yılında 1097 say. İskân Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Bu kanunun amacı da 1926'dakine benzer biçimde doğudaki aşiretlerin devlet otoritesi karşısındaki gücünü kırmak üzerinedir.¹⁷² 1934 yılında ise 2510 say. İskân Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Bu kanunun asıl amacı iç iskândan öte dış kaynaklı iskândır fakat diğer kanunlarda olduğu gibi doğudaki otorite problemlerine dair çözüm üretmek de amaçlanmıştır. Kanunun dikkat çekici tarafı iskân olunacak muhacir kitlelerin "Türkleştirme" aracı olarak kullanılmak istenmesidir.¹⁷³ 2510 say. Kanun ile güdülen Türkleştirme amacının izleri kanun metninde açıkça görülebilmektedir. Bu doğrultuda ilk maddede iskân olunacaklarda "*Türk kültürüne bağlılık*" özelliği aranmıştır. Bu durum kanunun gerekçesinde birçok defa ifade olunan Türkleştirme ve Türk nüfus yoğunluklu yerleşimler oluşturma amacına dair bir yansımadır. Kanunun 4. maddesi "*Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, casuslar, göçebe çingeneler, memleket dışına çıkarılmış olanlar*" şeklinde beş farklı grup belirlemiş ve bunların muhacir olarak kabul

¹⁷¹ Lozan Anlaşmasının çeşitli hükümleriyle ilgili olarak 2023 yılı itibariyle 17 adet bireysel başvurunun yapıldığı görülmektedir. Bunlardan bir örnek vermek gerekirse mülkiyet hakkı ihlaliyle ilgili olarak AYM tarafından verilen "*İhsan Vurucuoğlu*" kararında mahkeme; Mübadele Sözleşmesi'nin iskan olunanlara ev ve iskân hakkı verilmesini güvence altına aldığını ama bunların mülkiyetinin de verileceğine dair bir sonuç doğurmadığını ifade etmiştir. Bkz. Seda Örsten Esirgen, **Hukuki Sonuçlarıyla Lozan**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2023, s.311 vd.; Örnek kararlar için Bkz. AYM, B.B., "İhsan Vurucuoğlu Başvurusu", Başvuru Numarası 2013/539, K.T. 16.05.2013; AYM, B.B., "Klikya Ermeni Katolikosluğu Başvurusu", Başvuru Numarası 2015/7661, K.T. 15.06.2016; AYM, B.B., "Boyacıköy Panayia Evagelinstra Kilisesi ve Mektebi Vakfı Başvurusu", Başvuru Numarası 2015/17576, K.T. 01.02.2017.

¹⁷² Ahmet İlyas, "Tek Parti Döneminde Aşiretleri Kontrol Altına Almak İçin Çıkarılan Kanun ve Hazırlanan Raporlar", **Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)**, S. 28, 2014, s. 335; Dilek Kurban ve Mesut Yeğen, **Adaletin Kıyısında: Zorunlu Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler-5233 Sayılı Tazminat Yasası'nın Bir Değerlendirmesi- Van Örneği**, TESEV Yayınları, İstanbul, 2012, s. 48-49.

¹⁷³ Salhadin Gök, **Tek Parti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da İskân Politikaları (1923-1950)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2005, s. 70.

edilemeyeceğini ifade etmiştir. Uygulamada 2510 say. Kanun ile çeşitli doğu vilayetlerinden zorunlu yer değiştirmelere tabi tutulan hane ve aileler olmuştur. Bunların ekserisi Batı Anadolu bölgesine yerleştirilmiştir.¹⁷⁴ Öte yandan 1937-38 yıllarında doğuda büyük bir etki oluşturan Dersim İsyanı'nın gerçekleştiğini ve buna dair bazı tedbirlere başvurulduğunu görmekteyiz.¹⁷⁵ 1947 yılında yürürlüğe konulan 5098 say. Kanun ise zorunlu iskân uygulamasına tabi tutulanların iskân olundukları yerlerde ikamet etmeleri mecburiyetine son vermiştir. Değinebileceğimiz bir diğer kanun 1937 tarih ve 3236 sayılı “*Kan Gütme Sebebi ile İşlenen Adam Öldürme ve Buna Teşebbüs Cürümleri Failleri Hısımları Hakkında Tatbik Olunacak Muameleye Dair Kanun*”dur. Bu kanunun amacı, “kan davası” olarak ifade olunan karşılıklı zincirleme cinayetleri engellemek için zorunlu yer değiştirme tedbirlerine başvurulmasıdır. Nitekim kan davasının oluşmasında sosyolojik bir etken olarak aile, aşiret, akraba gibi aidiyet hissine dayalı cinayetlerin olduğu düşünüldüğünden; yalnızca faillerin değil aynı zamanda bunların akrabalarının da zorunlu yer değiştirmeye tabi tutulması hususunda düzenleme yapılmıştır. Bu kanunun ilk iki maddesi ilerleyen yıllarda somut norm denetimi kapsamında AYM'nin önüne gelmiş ve mahkeme yerleşme özgürlüğüne istinaden iptal kararı vermiştir.¹⁷⁶ Netice itibariyle Cumhuriyet Dönemi'nde çeşitli zamanlarda iskân ve zorunlu yerinden etme uygulamalarına dair kanunlar çıkarılmıştır ve bu kanunlar genelde kamu düzeninin sağlanması amacı taşımıştır. Dönem itibariyle anayasada yerleşme özgürlüğünün düzenlenmediği, dolayısıyla bir sınırlama sebebinin de olmadığı göz önüne alınırsa kanunların yerleşme özgürlüğünü ciddi manada sınırladığı hatta özüne dokunduğu ifade edilebilir. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi 3236 say. Kanun yıllar sonra AYM'nin önüne somut norm denetimi ile gelmiş ve iptal kararı verilmiştir. Bunu sağlayan 1961

¹⁷⁴ Kurban ve Yeğen, s. 48.

¹⁷⁵ Ayaklanmanın ardından bölgede 5.000 ila 7.000 arasında kişinin zorla göç ettirildiği görülmektedir. Bkz. a.g.e., s.48.

¹⁷⁶ 1963/330 E. 1964/15 K. sayılı söz konusu karara dair detaylı değerlendirmeler ilerleyen sayfalarda yer almaktadır.

Anayasası'dır. Çünkü yerleşme özgürlüğünün anayasada ilk defa 1961 Anayasası ile düzenlendiği ve AYM'nin bu anayasa ile hukuk sistemimize girdiği görülmektedir.

1961 Anayasası'nın 1924 Anayasası'ndan ayrıldığı nokta doğal hukuk yaklaşımını benimsememesidir. Nitekim 1961 Anayasası sınırsız ve içeriksiz özgürlük yaklaşımını terk etmiştir. Ayrıca anayasanın 10. maddesinde *“Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adâlet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasî, iktisadî ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar.”* denilmektedir. Böylece hak ve özgürlüklerin kullanımı ve güvenceye alınması bakımından devlete yönelik yükümlülükler ifade edilmiştir. 1961 Anayasası'nın özgürlüklere pozitif anlam yüklediği görülmektedir. 1924 Anayasası'nın “yasalarla sınırlı özgürlük” yaklaşımını terk edilmiş ve “yasaları sınırlayan temel hak normları” yaklaşımını benimsenmiştir. Bu doğrultuda yasa koyucunun sınırsız takdir yetkisi kaldırılarak temel hak ve özgürlüklere dair sınırlama sebepleri ifade edilmiştir.¹⁷⁷ 1961 Anayasası 18. maddesi yerleşme özgürlüğünü açıkça ve ilk defa şu ifadelerle anayasal düzeyde düzenlemektedir:

“MADDE 18: (1)Herkes, seyahat hürriyetine sahiptir; bu hürriyet, ancak millî güvenliği sağlama ve salgın hastalıkları önleme amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir. (2)Herkes, dilediği yerde yerleşme hürriyetine sahiptir; bu hürriyet, ancak millî güvenliği sağlama, salgın hastalıkları önleme, kamu mallarını koruma, sosyal, iktisadî ve tarımsal gelişmeyi gerçekleştirme zorunluğuyla ve kanunla sınırlanabilir. (3)Türkler, yurda girme ve yurt dışına çıkma hürriyetine sahiptir. Yurt dışına çıkma hürriyeti kanunla düzenlenir.”

Görüldüğü üzere 18. maddenin ilk fıkrasında seyahat hürriyeti açıkça koruma altına alınmakla beraber yalnızca iki sebebe istinaden sınırlamada bulunulabileceği ifade olunmuştur. Nitekim 3. fıkrada yurt dışına çıkış ve ülkeye giriş ile ilgili koruyucu hükme

¹⁷⁷ Fazıl Sağlam, **Temel Hak ve Hürriyetlerin Özü**, Ankara Üniversitesi Siyasî Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1982, s. 129.

yer verilmekle bu hürriyetin kanuni düzenlemeye tabi kılındığı ifade edilmiştir. 2. fıkra ise yerleşme özgürlüğü açıkça koruma altına alınmış ve sınırlama sebepleri sıralanmıştır. İlk fıkra ifade olunan seyahat hürriyetini sınırlamaya dair “*millî güvenliği sağlama*” ve “*salgın hastalıkları önleme*” ortak sebeplerine ek olarak yerleşme özgürlüğü bakımından ayrıca “*kamu mallarını koruma*” ile “*sosyal, iktisadî ve tarımsal gelişmeyi gerçekleştirme*” sınırlama sebepleri ifade olunmuştur.¹⁷⁸

Son olarak 1982 Anayasası’nda ise 23. maddede seyahat ve yerleşme özgürlükleri şu şekilde bir arada düzenlenmiştir:

“MADDE 23: Herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir. Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak; Seyahat hürriyeti, suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir. Vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyeti, ancak suç soruşturması veya kovuşturması sebebiyle hâkim kararına bağlı olarak sınırlanabilir. Vatandaş sınır dışı edilemez ve yurda girme hakkından yoksun bırakılamaz.”

1982 Anayasası’nda 1961 Anayasasından farklı sınırlama sebeplerinin düzenlendiğini görmekteyiz. Bu noktada denilebilir ki düzenlemelerin yapıldığı dönemin şartları içerisinde seyahat ve yerleşme özgürlüğüne atfedilen mana ve çizilen hukuki çerçeve farklılık arz edebilmektedir. Bunun dayandığı temel dinamikler ise siyasi ve ekonomik konjonktür ile değişken toplum sosyolojisidir.

II. YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN HUKUKÇA TANINMASI

Yerleşme özgürlüğünün hukukça tanınması ulusal düzeyde ve ulusüstü düzeyde olmak üzere iki şekilde gerçekleşebilir. Devletlerin yerleşme özgürlüğünü anayasa, kanun veya yargı kararları ile ulusal düzeyde tanınması mümkündür. Bunun yanı sıra uluslararası

¹⁷⁸ İlerleyen kısımlarda ise 1982 Anayasası ile getirilen düzenleme ve aralarındaki farklılığa detaylıca değinilecektir.

örgütlenmeler nezdinde ortaya konan metinler veya devletlerarası sözleşmeler aracılığıyla ulusalüstü düzeyde tanıma gerçekleştirilebilir.

Devletlerin bir hak veya özgürlüğü hukuki zemine oturtması bazen kendi iç hukukundaki gelişmelere binaen doğrudan gerçekleşmekteyken bazen de ulusalüstü düzeyde bir tanımayı müteakip kendi iç hukuklarına bu gelişmenin yansıtılmasıyla gerçekleşebilmektedir.¹⁷⁹ En nihayetinde önem arz eden bir hak veya özgürlüğün bu iki tarzdan hangisiyle hukuki zemine oturduğu değil; söz konusu hak veya özgürlüğün tanınması ve korunmasına dair mekanizmaların işler vaziyette tesis edilmesidir.

A. Yerleşme Özgürlüğünün Ulusal Düzeyde Tanınması

Bir hak veya özgürlüğün ulusal düzeyde tanınması genellikle anayasa ile gerçekleşmektedir. Çünkü anayasalar yalnızca ait oldukları toplumların ne şekilde yönetildiğini, mevcut iktidarın nasıl var olduğunu veya gücünü aldığı kaynakla ilişkili olarak ne şekilde el değiştirdiğini, devleti teşkil eden erkler ve bunların arasındaki etkileşimi, siyasal yapıyı, bu yapı içerisinde kimlerin hangi yetki ve sorumluluklara sahip olduklarını düzenleyen metinler değildir.¹⁸⁰ Elbette bunları içermekle beraber anayasaların temel varlık sebeplerinden biri de muktedir olana bazı sınırlar çizmek ve bunun yanında kişilerin hak ve özgürlüklerini koruyucu düzenlemeler yapmaktır.¹⁸¹

Nitekim normlar hiyerarşisinde kanunlardan üstte yer almalarından ve kanunların anayasal düzenlemelere uygun bir biçimde yapılması zorunluluğundan ötürü temel hak ve özgürlüklerin iç hukuk düzeninde öncelikli olarak anayasalar ile yer aldığı söylenebilir.

¹⁷⁹ Jerome J. Shestack (Çev. Ali Rıza Çoban-Bilal Canatan), “İnsan Haklarının Felsefi Temelleri”, **Liberal Düşünce**, C. II, No. 43, Yaz 2006, s. 102-103.

¹⁸⁰ Necmi Yüzbaşıoğlu, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 5-6; Bülent Tanör, **Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, BDS Yayınları, İstanbul, 1994, s. 14-15.

¹⁸¹ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt II**, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2011, s. 518; Ali Ersoy Kontacı, “Anayasada Sayılmayan Hakların Yargısal Korunması”, **AÜHFD**, C.66, S.2, 2017, s. 430-431.

Bunun yanı sıra kanunlarla veya yargı kararlarıyla ulusal düzeyde tanıma şeklinde yollar da tercih edilebilir.¹⁸²

Anayasa metinlerinde yer vermek suretiyle yerleşme özgürlüğünü tanıyan devletlere bakacak olursak; 1814 tarihli Norveç Anayasası'nın 106.maddesinde¹⁸³,

*“Ülkede yasal ikametgâhı olan herkes, sınırları içinde serbestçe hareket edebilir ve ikamet yerini orada seçebilir.
Etkili kovuşturma veya zorunlu askerlik hizmeti açısından gerekli olmadıkça, hiç kimsenin ülkeyi terk etmesi engellenemez. Norveçli vatandaşların ülkeye girmesi engellenemez.”*

1853 tarihli Arjantin Anayasası'nın 14.maddesinde¹⁸⁴,

“Ülkenin bütün sakinleri, uygulamalarını düzenleyen yasalara uygun olarak aşağıdaki haklardan yararlanırlar: herhangi bir yasal endüstride çalışma ve uygulama; seyrüsefer ve ticaret yapma; yetkililere dilekçe verme; Arjantin topraklarına girme, kalma, seyahat etme ve topraklardan ayrılma; fikirlerini önceden sansürlenmeden basın aracılığıyla yayınlama; mallarını kullanma ve elden çıkarma; yararlı amaçlar için bir araya gelme; dinlerini özgürce uygulama, öğrenme ve öğretme.”

1917 Meksika Anayasası'nın 11.maddesinde¹⁸⁵,

“Her kişi ülkeye girme ve ülkeden çıkma, topraklarında seyahat etme ve güvenli geçiş belgesi, pasaport veya benzeri bir gereklilik olmaksızın ikametini değiştirme hakkına sahiptir. Cezai veya hukuki sorumluluk durumunda, bu hakkın kullanımı yargısal makam yetkilerine tabidir. Göçmenlik ve kamu sağlığı yasalarının getirdiği sınırlamalarla ilgili olarak veya ülkede ikamet eden istenmeyen yabancılarla ilgili olarak, bu hakkın kullanımı idari makamların yetkilerine tabidir.”

1922 Letonya Anayasası'nın 97.maddesinde¹⁸⁶,

“Letonya topraklarında yasal olarak ikamet eden herkes serbestçe dolaşma ve ikamet yerini seçme hakkına sahiptir.”

1944 İzlanda Anayasası'nın 66.maddesinde¹⁸⁷,

“...(2)Bir İzlanda vatandaşının İzlanda'ya girmesi engellenemez veya oradan sınır dışı edilemez. Yabancıların İzlanda'ya girme ve orada ikamet etme hakları ve sınır dışı edilmelerinin nedenleri yasa ile belirlenir.”

¹⁸² Temel hak ve özgürlüklere dair koruyucu düzenlemelerin yapılması yalnızca anayasalar ile gerçekleşmez. Bir hak veya özgürlüğün illaki anayasada bulunması zorunluluğu yoktur. Diğer normlar aracılığıyla da temel hak ve özgürlüklerin tanınabilmesi ve korunması mümkündür. Dolayısıyla Anayasa hükümlerinin bir kısım hak ve özgürlüklere dair düzenlemeler içermekle başkaca hak ve özgürlükleri göz ardı ettiği ve onların anayasa harici normlar aracılığıyla düzenlenemeyeceği çıkarımında bulunulmamalıdır. Bkz. Kontacı, s.429-430; Kemal Gözler, **İnsan Hakları Hukuku**, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2017, s.168-169; Sağlam, 1982, s. 41-42.

¹⁸³ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Norway_2016 , E.T: 23.06.2024.

¹⁸⁴ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Argentina_1994 , E.T: 23.06.2024.

¹⁸⁵ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Mexico_2015 , E.T: 23.06.2024.

¹⁸⁶ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Latvia_2016 , E.T: 23.06.2024.

¹⁸⁷ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Iceland_2013 , E.T: 23.06.2024.

(3)Hiç kimse yargı kararı dışında İzlanda'dan ayrılmaktan menedilemez. Ancak bir kişi yasal tutuklama yoluyla İzlanda'dan ayrılmaktan alıkonulabilir.

(4)İzlanda'da yasal olarak ikamet eden her kişi ikametgâhını seçmekte özgürdür ve yasa ile belirlenen sınırlamalara tabi olarak seyahat özgürlüğünden yararlanır.”

1945 Endonezya Anayasası’nın 28.maddesinde¹⁸⁸,

“Her kişi; istediği dini seçme ve uygulama, eğitimi seçme, işini seçme, vatandaşlığını seçme ve devlet sınırları içinde ikamet yerini seçme, oradan ayrılma ve daha sonra oraya geri dönme özgürlüğüne sahiptir.”

1946 Japonya Anayasası’nın 22.maddesinde¹⁸⁹,

“Herkes ikametgâhını seçme ve değiştirme ve kamu çıkarına zarar vermeyecek ölçüde işini seçme özgürlüğüne sahiptir. Herkesin yabancı bir ülkeye taşınma ve vatandaşlığından çıkma özgürlüğü dokunulmazdır.”

1947 İtalya Anayasası’nın 16.maddesinde¹⁹⁰,

“Her vatandaş, sağlık veya güvenlik nedenleriyle kanunla konulabilecek genel sınırlamalar hariç olmak üzere, ülkenin herhangi bir yerinde serbestçe ikamet etme ve seyahat etme hakkına sahiptir. Siyasi nedenlerle hiçbir kısıtlama getirilemez.

Her vatandaş, herhangi bir yasal yükümlülük olmaksızın Cumhuriyet topraklarını terk etmekte ve geri dönmekte özgürdür.”

1948 Güney Kore Anayasası’nın 14.maddesinde¹⁹¹,

“Bütün vatandaşlar, yerleşme özgürlüğüne ve diledikleri gibi seyahat etme hakkına sahiptirler.”

1949 Hindistan Anayasası’nın 19.maddesinde¹⁹²,

“Tüm vatandaşlar şu haklara sahiptir: ...Hindistan toprakları boyunca serbestçe dolaşma; Hindistan topraklarının herhangi bir yerinde ikamet etme ve yerleşme...”

1975 Yunanistan Anayasası’nın 5.maddesinde¹⁹³,

“(4) Ülkede serbest dolaşımı veya yerleşmeyi ve herhangi bir Yunanlının ülkeye serbest giriş ve çıkışını kısıtlayan bireysel idari tedbirler yasaktır. Bu tür içerikli kısıtlayıcı tedbirler, yalnızca bir ceza mahkemesi kararıyla, olağanüstü acil durumlarda ve yalnızca yasada belirtilen suç eylemlerinin işlenmesini önlemek amacıyla ek bir ceza olarak uygulanabilir.”

1976 Portekiz Anayasası’nın 44.maddesinde¹⁹⁴,

“Her vatandaşa Portekiz topraklarının herhangi bir yerinde serbestçe seyahat etme ve yerleşme hakkı garanti edilmektedir.

¹⁸⁸ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Indonesia_2002 , E.T: 23.06.2024.

¹⁸⁹ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Japan_1946 , E.T: 23.06.2024.

¹⁹⁰ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Italy_2020 , E.T: 23.06.2024.

¹⁹¹ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Republic_of_Korea_1987 ,E.T: 23.06.2024.

¹⁹² Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/India_2016 ,E.T: 23.06.2024.

¹⁹³ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Greece_2008 ,E.T: 23.06.2024.

¹⁹⁴ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005 ,E.T: 23.06.2024.

Her vatandaşı göç etme veya Portekiz topraklarını terk etme ve oraya geri dönme hakkı garanti edilmektedir.”

1978 İspanya Anayasası’nın 19. ve 139.maddesinde¹⁹⁵,

“Madde:19-İspanyollar ikamet yerlerini özgürce seçme ve ulusal topraklar içinde özgürce dolaşma hakkına sahiptir. Aynı şekilde, kanunla belirlenecek koşullara tabi olarak İspanya’ya özgürce girip çıkma hakkına da sahiptirler. Bu hak, siyasi veya ideolojik nedenlerle kısıtlanamaz.”

“Madde 139: Tüm İspanyollar, Devlet topraklarının herhangi bir yerinde aynı hak ve yükümlülüklerle sahiptir.

Hiçbir otorite, doğrudan veya dolaylı olarak kişilerin hareket ve yerleşim özgürlüğünü ve malların İspanyol toprakları boyunca serbest dolaşımını engelleyen önlemler alamaz.”

1979 İran Anayasası’nın 22.maddesinde¹⁹⁶,

“Kişinin haysiyeti, hayatı, malı, hakları, ikameti ve mesleği kanunun emrettiği haller dışında dokunulmazdır.”

1980 Şili Anayasası’nın 19.maddesinde¹⁹⁷,

“Anayasa tüm kişilere şunları garanti eder:

...(19/7-a)Herkes, kanunda belirlenen normlara uyulması ve üçüncü kişilerin zarar görmemesi koşuluyla, Cumhuriyetin herhangi bir yerinde ikamet etme ve kalma, bir yerden başka bir yere taşınma ve topraklarına girip çıkma hakkına sahiptir...”

1982 Kanada Anayasası’nın 6.maddesinde¹⁹⁸,

“Her Kanada vatandaşı; Kanada’ya girme, Kanada’da kalma ve Kanada’dan ayrılma hakkına sahiptir.”

1988 Brezilya Anayasası’nın 5.maddesinde¹⁹⁹,

“(5-15)...barış zamanında ulusal topraklar içinde hareket serbesttir ve herhangi bir kişi yasada öngörüldüğü şekilde mal varlığıyla birlikte girebilir, kalabilir veya ayrılabilir...”

1991 Hırvatistan Anayasası’nın 32.maddesinde²⁰⁰,

“Hırvatistan Cumhuriyeti sınırları içinde yasal olarak bulunan herkes, hareket özgürlüğünden ve ikametgâhını seçme özgürlüğünden yararlanır. Hırvatistan Cumhuriyeti’nin her vatandaşı, herhangi bir zamanda Devlet topraklarını terk etme ve kalıcı veya geçici olarak yurt dışına yerleşme ve herhangi bir zamanda anavatanına dönme hakkına sahiptir.

Hırvatistan Cumhuriyeti sınırları içinde hareket özgürlüğü ve oraya girme veya çıkma hakkı, yasal düzeni veya başkalarının sağlığını, haklarını ve özgürlüklerini korumak için gereklyse, yasa tarafından istisnai olarak kısıtlanabilir.”

¹⁹⁵ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Spain_2011 ,E.T: 23.06.2024.

¹⁹⁶ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989 ,E.T: 23.06.2024.

¹⁹⁷ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Chile_2021 ,E.T: 23.06.2024.

¹⁹⁸ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Canada_2011 ,E.T: 23.06.2024.

¹⁹⁹ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Brazil_2017 ,E.T: 23.06.2024.

²⁰⁰ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Croatia_2013 ,E.T: 23.06.2024.

1991 Slovenya Anayasası'nın 32.maddesinde²⁰¹,

"Herkes serbestçe dolaşma, ikamet yerini seçme, ülkeyi terk etme ve istediği zaman geri dönme hakkına sahiptir.

Bu hak, yalnızca ceza yargılamasının seyrini güvence altına almak, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek, kamu düzenini korumak için veya devletin savunması bunu gerektiriyorsa kanunla sınırlanabilir.

Yabancıların ülkeye girişi ve ülkede kalma süreleri kanuna dayanılarak sınırlanabilir."

1991 Kolombiya Anayasası'nın 24.maddesinde²⁰²,

"Herhangi bir Kolombiya vatandaşı kanunla belirlenen sınırlamalar hariç olmak üzere ulusal topraklar üzerinde serbestçe dolaşma, ülkeye girip çıkma, Kolombiya'da kalma ve ikamet etme hakkına sahiptir."

1992 Slovakya Anayasası'nın 23.maddesinde²⁰³,

"Hareket özgürlüğü ve ikamet hakkı garanti altına alınmıştır.

Slovak Cumhuriyeti topraklarında yasal olarak bulunan herkes bu toprakları serbestçe terk etme hakkına sahiptir.

1. ve 2. fıkralardaki özgürlükler devletin güvenliği, kamu düzeninin sağlanması, başkalarının sağlığının, hak ve özgürlüklerinin korunması ve ayrıca belirlenmiş alanlarda çevrenin korunması için gerekliyse yasa ile kısıtlanabilir.

Her vatandaş Slovak Cumhuriyeti topraklarına serbestçe girme hakkına sahiptir. Bir vatandaş anavatanını terk etmeye zorlanamaz ve sınır dışı edilemez. Yabancı bir uyruklu kişi yalnızca yasada belirtilen durumlarda sınır dışı edilebilir."

1992 Litvanya Anayasası'nın 32.maddesinde²⁰⁴,

"Bir vatandaş Litvanya'da serbestçe hareket edebilir ve ikamet yerini seçebilir ve Litvanya'dan serbestçe ayrılabilir.

Bu haklar kanunun gösterdiği ve Devletin güvenliğinin, halkın sağlığının ve adaletin uygulanmasının korunması için gerekli olması dışında başka bir şekilde kısıtlanamaz.

Bir vatandaşın Litvanya'ya dönmesi yasaklanamaz.

Her Litvanyalı, Litvanya'ya yerleşebilir."

1992 Paraguay Anayasası'nın 41. ve 64.maddesinde²⁰⁵,

"41: Tüm Paraguaylılar Anavatanlarında ikamet etme hakkına sahiptir. Sakinler ulusal topraklarda serbestçe dolaşabilir, ikametgâhlarını veya ikamet yerlerini değiştirebilir, Cumhuriyet'ten ayrılabilir veya geri dönebilir ve yasaya uygun olarak sahip oldukları varlıklarını ülkeye dâhil edebilir veya ülkeden çıkarabilir. Yasa, bu hakları gözeterek göçü düzenler. Yasa, bu konudaki uluslararası anlaşmaları dikkate alarak ülkede nihai ikametgâhı olmayan yabancıların ülkeye girişini düzenler.

Ülkede nihai ikametgâh hakkı verilen yabancılar, bir yargı kararı dışında ülkeyi terk etmekle yükümlü olmayacaktır."

²⁰¹ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Slovenia_2016 ,E.T: 23.06.2024.

²⁰² Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Colombia_2015 ,E.T: 23.06.2024.

²⁰³ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Slovakia_2017 ,E.T: 23.06.2024.

²⁰⁴ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Lithuania_2019 ,E.T: 23.06.2024.

²⁰⁵ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Paraguay_2011 ,E.T: 23.06.2024.

“64/2: Yerli halkların açık rızaları olmaksızın yaşadıkları yerlerden uzaklaştırılmaları veya nakledilmeleri yasaktır.”

1993 Peru Anayasası’nın 2.maddesinde²⁰⁶,

*“Her kişi şu haklara sahiptir:
...(2-11)İkamet yerini seçme, ulusal topraklar üzerinde serbestçe dolaşma ve sağlık nedenleriyle veya mahkeme kararıyla veya Göçmenlik Yasası’nın uygulanmasıyla ilgili kısıtlamalar hariç olmak üzere ülkeyi terk etme ve ülkeye geri dönme...”*

1993 Rusya Federasyonu Anayasası’nın 27.maddesinde²⁰⁷,

*“Rusya Federasyonu topraklarında yasal olarak bulunan herkes, serbestçe seyahat etme ve geçici veya kalıcı ikamet yerini serbestçe seçme hakkına sahiptir.
Herkes Rusya Federasyonu’nu serbestçe terk edebilir. Rusya Federasyonu vatandaşları, Rusya Federasyonu’na serbestçe geri dönme hakkına sahiptir.”*

1997 Polonya Anayasası’nın 52.maddesinde²⁰⁸,

*“Polonya Cumhuriyeti toprakları içinde hareket özgürlüğü ve ikamet yeri seçimi ve ikamet hakkı herkese sağlanır.
Herkes Polonya Cumhuriyeti topraklarını serbestçe terk edebilir.
Yukarıdaki 1 ve 2 numaralı fıkralarda belirtilen özgürlükler, kanun tarafından belirlenen sınırlamalara tabi olabilir.
Bir Polonya vatandaşı ülkeden sınır dışı edilemez veya ülkeye dönmesi yasaklanamaz.
Kanun uyarınca Polonya kökeni teyit edilen herkes Polonya’ya kalıcı olarak yerleşebilir.”*

1999 İsviçre Anayasası’nın 24.maddesinde²⁰⁹,

*“İsviçre vatandaşları ülkenin herhangi bir yerinde ikamet etme hakkına sahiptir.
İsviçre’den ayrılma veya İsviçre’ye girme hakkına sahiptirler.”*

2011 Macaristan Anayasası’nın XXVII.maddesinde²¹⁰,

*“Macaristan topraklarında yasal olarak bulunan herkes, serbestçe hareket etme ve ikamet yerini serbestçe seçme hakkına sahiptir.
Her Macar vatandaşı, yurtdışında kaldığı süre boyunca Macaristan’ın korumasından yararlanma hakkına sahiptir.”*

şeklinde düzenlemeler yapılarak yerleşme özgürlüğüne yer verilmiştir.

Yerleşme özgürlüğü, anayasa aracılığıyla tanınmanın yanı sıra kanun aracılığıyla da tanınabilir. Kanun aracılığıyla tanınma bakımından Yeni Zelanda örneği verilebilir.

²⁰⁶ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Peru_2021 ,E.T: 23.06.2024.

²⁰⁷ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Russia_2014 , E.T: 23.06.2024.

²⁰⁸ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Poland_2009 , E.T: 23.06.2024.

²⁰⁹ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Switzerland_2014 ,E.T:23.06.2024

²¹⁰ Bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Hungary_2016 , E.T:25.06.2024.

Bilindiği üzere Yeni Zelanda yazılı bir anayasaya sahip değildir. Bundan ötürü yerleşme özgürlüğü gibi en temel hakların anayasa aracılığıyla tanınması yöntemi söz konusu olamaz. Bu noktada 1990 tarihli “Yeni Zelanda Haklar Bildirgesi” içeriğinde yerleşme özgürlüğüne yer verildiği görülmektedir.²¹¹

Benzer bir örnek İsrail için de verilebilir. 1992 tarihli Temel Kanun, seyahat özgürlüğünü düzenlemiştir fakat kanun içeriğinde yerleşme özgürlüğü ya da ikamet hakkına dair doğrudan bir düzenlemenin olmadığı görülmektedir.²¹² 2003 tarihli Vatandaşlık ve İsrail’e Giriş Kanunu²¹³ ise Filistinliler’in bir İsrail vatandaşı ile evlilik gerçekleştirmiş olsa dahi ikamet hakkının bulunmadığını ifade ederken 2018 tarihli Temel Kanun’un 7. maddesi Yahudiler için yerleşme özgürlüğünü tanımaktadır.²¹⁴

Yerleşme özgürlüğünün yargı kararlarıyla tanınması da mümkündür. Yerleşme özgürlüğünün Amerika’da doğrudan anayasa yahut kanun ile tanınmamasına karşın mahkeme içtihatlarıyla tanındığını ifade edebiliriz. Bu çerçevede Federal Yüksek Mahkeme’nin “*Corfield v. Coryell*”²¹⁵ kararı önem arz etmektedir. Söz konusu kararda “*kişilerin konfedere devletlere geçiş ve ikamet özgürlüğü*” açıkça tanınmıştır. Dava, New Jersey yasama organının yılın belirli dönemlerinde istiridye hasadının herkes bakımından gerçekleştirilebileceğini fakat belli dönemlerde bunun yalnızca eyalet sakinlerine ait bir hak olduğunu ifade eden düzenlemesine karşı bir gemi işletmecisinin itirazlarını konu edinmiştir. Davacı; anayasal ticaret serbestisinin gözetilmediğini, anayasada yer alan

²¹¹ New Zealand Bill of Rights Act(1990)’ın 18. maddesi seyahat ve yerleşme özgürlüğünü içermektedir. Bkz. <https://www.legislation.govt.nz/act/public/1990/0109/latest/whole.html#DLM224798> , E.T:25.06.2024.

²¹² İnsan Onuru ve Özgürlüğü Temel Kanunu (Basic Law: Human Dignity and Liberty) için Bkz. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2002\)129-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2002)129-e) , E.T:25.06.2024.

²¹³ Tam metin için Bkz. https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/law-no--5712-1952--entry-into-israel-law_html/Entry_Into_Israel_1952.pdf , E.T:25.06.2024.

²¹⁴ Kanunun tam ismi “Temel Kanun: İsrail Yahudi Milletinin Ulus Devletidir.” şeklindedir. Yerleşme özgürlüğüyle ilgili olarak 7. maddeye “*Devlet, Yahudi yerleşimlerinin gelişmesini ulusal bir değer olarak görmektedir ve bunun kurulmasını ve pekiştirilmesini teşvik etmek ve desteklemek için harekete geçecektir.*” hükmü konulmuştur. Tam metin için Bkz. <https://www.timesofisrael.com/final-text-of-jewish-nation-state-bill-set-to-become-law/> , E.T:25.06.2024.

²¹⁵ *Corfield v. Coryell*, 6 F.Cas. 546 (1823).

“Ayrıcalıklar ve Bağışıklıklar Maddesi”nin²¹⁶ ihlal edildiğini ve bu doğrultuda izinsiz geçiş hakkının yok sayıldığını ifade etmiştir. Mahkeme, detaylı incelemeler sonucu söz konusu düzenlemelerin anayasaya aykırılık oluşturmadığı kanaatine varmıştır.²¹⁷ Ancak gerekçede “Ayrıcalıklar ve Bağışıklıklar Maddesi” ele alınarak bu ayrıcalık ve bağışıklıkların neler olduğu listelenmiştir. Ayrıca bunlardan ne çerçevede yararlanılabileceğine değinilmiştir. Buna göre söz konusu listede “*bir eyaletin vatandaşının ticaret, tarım, mesleki faaliyetler veya başka amaçlarla başka bir eyaletten geçme veya orada ikamet etme hakkı*” açıkça ifade edilerek “*farklı eyaletlerdeki insanlar arasında karşılıklı dostluğu ve etkileşimi daha iyi sağlamak ve sürdürmek*” için eyalet ayrımı yapılmaksızın bunlardan yararlanılabileceği ifade edilmiştir. İlerleyen süreçte benzer şekilde kararlar verilerek yerleşme özgürlüğünün daha sağlam bir yer edindiğini ifade edebiliriz.²¹⁸

Benzer bir durum İrlanda için de geçerlidir. İrlanda, yerleşme özgürlüğünü anayasa veya kanun ile değil yargı içtihatları aracılığıyla tanımıştır. İrlanda Anayasası’nın “*Sosyal Politikanın Yönlendirici İlkeleri*” başlıklı 45. maddesinin 2. fıkra (v) bendinde “*Ekonomik güvenlik içinde topraklarda mümkün olduğu kadar çok ailenin yerleşmesi sağlanmalıdır.*” hükmü yer alsa da yerleşme özgürlüğünün müstakil bir özgürlük olarak anayasada yer almadığını görmekteyiz. Bu noktada İrlanda Yüksek Mahkemesi’nin “*Ryan v. Attorney*” kararı²¹⁹ önem arz etmektedir. Çünkü söz konusu kararda yüksek mahkeme aslında anayasada yer almayan hak ve özgürlüklerin “doğal hukuk anlayışı” ile yorumda bulunularak tanınması gerektiği yönünde değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu

²¹⁶ Söz konusu madde, “*Her eyaletin vatandaşları, çeşitli eyaletlerdeki vatandaşların sahip olduğu tüm Ayrıcalık ve Bağışıklıklardan yararlanma hakkına sahiptir.*” hükmünü içermektedir.

²¹⁷ Kararın bu şekilde olmasının temel sebebi, mahkemenin istiridye hasadını balık tutma ile benzer biçimde değerlendirerek bunun ifade edilen “Ayrıcalıklar ve Bağışıklıklar Maddesi” bağlamında ele alınamayacağı ve eyaletin vatandaşlarının münhasıran sahip olabileceği bir hak olarak değerlendirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

²¹⁸ Bkz. *Crandall v. Nevada*, 73 U.S. 35 (1867), *Slaughterhouse Cases*, 83 U.S. 36 (1872), *United States v. Wheeler*, 254 U.S. 281, 293 (1920).

²¹⁹ *Ryan v. Attorney*, General Case, IR 294 (1965).

yorum ile tanınan haklar arasında yerleşme özgürlüğünün de bulunduğunu ifade edebiliriz.²²⁰

B. Yerleşme Özgürlüğünün Ulusalüstü Düzeyde Tanınması

Yerleşme Özgürlüğünün ulusalüstü düzeyde tanınması meselesine gelince önemli bir dönem göze çarpmaktadır ki bu dönem 1940’lardan sonraya rastlar. 1. Dünya Savaşı’nın birçok cephede vuku bulması ile beraber maddi ve manevi birçok kayıp ortaya çıkmıştır. Dört yıllık fiilî saldırı döneminden daha uzun olan sönümlenme döneminde taşlar tam manasıyla yerine oturmamıştır. Bu karışıklık durumu askeri, siyasi, ekonomik, kültürel ve sanatsal yönden kayda değer değişimler yaratmıştır. Bunun içindir ki ilerleyen süreçte yeniden bir savaş atmosferi oluşmuştur. Nihayetinde ilkinde göre daha yıkıcı ve kitlesel niteliği dolayısıyla dünyayı derinden etkileyecek olan 2. Dünya Savaşı patlak vermiştir.²²¹ Fiilî saldırı ve savunma bakımından altı yıl süren bu savaşla beraber Müttefik Devletler 60 milyonu aşkın, Mihver Devletler ise 13 milyonu aşkın ölümle birlikte büyük kayıplar vermişlerdir.²²² Bu gelişmeler, insan hakları bakımından farklı bir perspektifin doğuşuna imkân tanımıştır. Savaşın sebep olduğu yüksek rakamlı trajik ölümler ve insan vicdanını derinden yaralayan olaylar dolayısıyla insan haklarının korunması için uluslararası mekanizmaların tesis edilmesi zarureti doğmuştur. Bunun neticesinde öncelikle 1945 yılında Birleşmiş Milletlerin kurulması gündeme gelmiştir. Akabinde 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB)’nin zemini oluşmuştur.²²³

Bu girişimlerin temel amacı insan hak ve özgürlüklerine dair o döneme kadar var olan bireysel yaklaşımdan öte kitlesel ve uluslararası bir bakış açısının ortaya

²²⁰ Lesley A. Walter, “Law as Literature: Illuminating the Debate Over Constitutional Consistency”, **Cork Online Law Review**, S. 3, 2004, s. 184-188.

²²¹ Owen Booth (Çev. Selçuk Uygur), İkinci Dünya Savaşı Tarihi, Kronik Kitap, İstanbul, 2023, s. 58-60.

²²² Basil Liddell Hart (Çev. Kerim Bağrıaçık), İkinci Dünya Savaşı Tarihi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s. 21 vd.

²²³ İnsan haklarına yönelik yaklaşımların 1. Dünya Savaşı ve 2. Dünya Savaşı sonrası dönüşümüne dair değerlendirmeler için Bkz. Abdulkadir Çüçen, “İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişimi”, **Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, S. 2, 2003, s. 27-35.

konulmasıdır.²²⁴ Nitekim 1. Dünya Savaşı'nda ve öncesinde var olan konvansiyonel savaş, 2. Dünya Savaşı sürecinde yerini kitle imha silahlarının etkisiyle yüksek sayıda insan kaybına bırakınca bu bakış açısına duyulan ihtiyaç anlaşılabilir. Ayrıca bu gelişmelere değin devletlerin kendi iç işleri olarak değerlendirilen insan hak ve özgürlükleri, bu dönemle beraber küreselleşmenin de etkisiyle ulusalüstü bir görünüm kazanmıştır.²²⁵

1. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB)

Bilindiği üzere İHEB ulusalüstü bir metin olarak birçok temel hak ve özgürlüğün tanınması ve korunması bakımından önemli bir belgedir.²²⁶ Bu noktada yerleşme özgürlüğü ile ilgili İHEB 13. maddede şu ifadelerle yer verilmiştir:

“Madde 13: (1) Herkes, her devletin sınırları içinde serbestçe dolaşma ve oturma hakkına sahiptir. (2) Herkes, kendi ülkesi de dâhil olmak üzere herhangi bir ülkeyi terk etme ve ülkesine dönme hakkına sahiptir.”

13. madde 1. fıkrada dolaşım özgürlüğünün açıkça düzenlendiği görülmektedir. Dolaşım özgürlüğüne tekabül eden “*freedom of movement*” ibaresinin akabinde orijinal metinde²²⁷ “*residence*” ibaresine rastlamaktayız. Önceki bölümlerde de belirttiğimiz üzere²²⁸ “*residence*” ibaresi doğrudan yerleşme özgürlüğünü karşılamamakla beraber ikamet hakkına işaret etmektedir. Bu noktada İHEB 13. maddede doğrudan yerleşme özgürlüğünün düzenlenmediği tartışması açılabilir ama metnin amaç ve ruhu gereği yerleşme

²²⁴ Çüçen, s. 30.

²²⁵ Görkem Birinci, “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Kısa Tarihi I: Milletler Cemiyeti'nden Birleşmiş Milletler'e”, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS**, C. 7, S. 2, s. 51-55.

²²⁶ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi bir uluslararası sözleşme değildir. BM Genel Kurulu Kararı olduğu için imzalanması ve onaylanması söz konusu olamaz. Bu açıdan Bildirge'nin hukuksal niteliği konusunda yanlışlığa düşüldüğü görülmüş ve 1997 yılında Yargıtay İçtihatları Birleştirme Büyük Kurulu dahi bu yanlışlığı doğrultusunda karar vermiştir. Bildirge bağlayıcı olmasa dahi kabul edilmesinden itibaren geçen yıllar boyunca insan hakları alanında ulusal ve uluslararası birçok olumlu gelişmeyi etkilemiştir. Bkz. Rona Aybay, **Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2006.

²²⁷ Article 13: “(1) Everyone has the right to freedom of movement and residence within the borders of each state. (2) Everyone has the right to leave any country, including his own, and to return to his country.” Bkz. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>, E.T:24.05.2024

²²⁸ Bkz. Önceki sayfalarda yer alan “Yerleşme Özgürlüğü'nün Tarihsel Gelişimine Genel Bakış” kısmı.

özgürlüğünü içerdiği ifade olunabilir. Zira oturma yahut ikamet hakkı olarak ifade olunan hakkın gerçekleşebilmesi için daha aşkın ve öncül bir vasma sahip olan yerleşme özgürlüğünün var olması gerekmektedir.

Bu noktada İHEB 13. madde önemli bir düzenlemeye yer vererek dolaşım özgürlüğü ile yerleşme özgürlüğünü aynı başlık altında tanımıştır. Nitekim 2. fıkrada ifade olunan kendi ülkesini terk edebilme ve dönme hakkı, yerleşme özgürlüğünün öncülü bir eylem olması dolayısıyla yerleşme özgürlüğünü de ilgilendirmektedir. Zira bir vatandaşın ülkesi haricinde bir yere yerleşebilmesi için öncelikle ülkesini terk edebilmesi hakkına sahip olması ve fiilen bunu gerçekleştirebilmesi gerekmektedir. Tersini düşünürsek olursak hâlihazırda ülkesi haricinde yerleşik olan bir kişi, vatandaşı olduğu ülkesine yerleşebilmek için bulunduğu ülkeden çıkarak kendi ülkesine dönebilmek serbestisine sahip olmalı ve fiilen bunu gerçekleştirebilmelidir.

2. Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme (MHDDS)

1965 tarihli “*Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme(MHDDS)*” de yerleşme özgürlüğüne dair hükümler içermesinden ötürü önemli bir metin olarak değinilmeyi hak etmektedir.²²⁹ Zira MHDDS’nin 26. maddesi şöyle demektedir:

“Madde 26: Her Taraf Devlet, ülkesinde yasal olarak ikamet eden mültecilere, genel olarak aynı koşullardaki yabancılara yönetmeliklerce sağlanan; toprakları üzerinde ikamet edeceği yeri seçme ve özgürce seyahat etme hakkını tanıyacaktır.”

Görüldüğü üzere madde ikamet etmek bakımından doğrudan koruyucu hüküm içermektedir. Söz konusu maddenin orijinal metninde²³⁰ yine İHEB 13.maddede belirttiğimiz üzere “*residence*” ibaresi kullanılmaktadır. Ancak burada İHEB’ten farklı

²²⁹ MHDDS tam metin için Bkz. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-refugees> , E.T. 24.05.2024.

²³⁰ “*Article 26-Each Contracting State shall accord to refugees lawfully in its territory the right to choose their place of residence and to move freely within its territory subject to any regulations applicable to aliens generally in the same circumstances.*” Bkz. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-refugees> , E.T:24.05.2024.

olarak “...ikamet edeceği yeri seçme...”²³¹ ibaresi göze çarpmaktadır. Her ne kadar aralarında bir fark olmadığı düşünülse de yer seçimi hakkının açıkça belirtilmiş olması, ikamet hakkının öncülü olarak ifade ettiğimiz yerleşme özgürlüğü bağlamında daha nitelikli bir durumdur.

MHDDS 11. maddede ise gemi mürettebatı olarak görev yapan mültecilerin yerleşimiyle ilgili düzenlemeler bulunmaktadır:

“Madde 11: Bir Sözleşmecî Devletin bayrağını taşıyan bir gemide mürettebat üyesi olarak düzenli biçimde görev yapan mülteciler söz konusu olduğunda; söz konusu Devlet, bunların kendi topraklarında yerleşmelerine ve kendilerine seyahat belgeleri verilmesine veya özellikle bunların başka bir ülkede yerleşmelerini kolaylaştırmak amacıyla geçici olarak kendi topraklarına kabul edilmelerine olumlu yaklaşacaktır.”

Bu maddede önem arz eden nokta maddenin orijinal metninde “*establishment*” ibaresinin kullanılmış olmasıdır. Bu ibarenin yerleşme özgürlüğüne daha uygun olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu noktada yaptığımız değerlendirme etimolojik ve felsefi bir arka plandan ibarettir. Zira metnin bütünsel bir biçimde amacı ve değindiği meseleler ele alındığında; ikamet hakkı ile yerleşme özgürlüğü arasında kesin bir ayırma bulunma ve birini ötekinden ayırık olarak ele alma gibi bir amacın olmadığı görülecektir.

MHDDS 30. madde ise ibare olarak “*settlement*” kelimesini orijinal metinde²³² kullanmaktadır ve aşağıda görüleceği üzere mültecilerin başka bir ülkeye yerleşmesi durumunda değerli eşyalarını da yanlarında götürebilmeleri hususunu düzenlemektedir:

“Madde 30: (1) Her Taraf Devlet, kendi yasa ve yönetmeliklerine uygun olarak, mültecilerin, topraklarına getirdikleri değerli varlıkları, yerleşmek üzere kabul edildikleri bir başka ülkeye nakletmelerine izin verecektir. (2) Her Taraf Devlet, yerleşmek üzere kabul edildikleri bir başka ülkeye yerleşmeleri için gerekli olan herhangi bir değerli varlığı nakletmek amacıyla mültecilerin yapacakları izin başvurusunu, sıcak bir biçimde değerlendirecektir.”

²³¹ MHDDS-26: (... choose their place of residence...)

²³² “Article 30- (1) A Contracting State shall, in conformity with its laws and regulations, permit refugees to transfer assets which they have brought into its territory, to another country where they have been admitted for the purposes of resettlement. (2) A Contracting State shall give sympathetic consideration to the application of refugees for permission to transfer assets wherever they may be and which are necessary for their resettlement in another country to which they have been admitted.” Bkz. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-refugees> , E.T: 24.05.2024

Madde metninden de anlaşılacağı üzere 30. maddede yerleşme özgürlüğünün mülkiyet hakkı ile olan ilişkisi ortaya konulmaktadır. Hüküm, mültecilerin yerleşme sürecinde başka bir ülkeyi tercih etmeleri halinde sahip oldukları değerli varlıkların akıbeti konusunda sözleşmeye taraf devlete yol göstermektedir. Ancak ilk fıkrada dikkat edilmesi gereken husus, devletlerin kendi yasal düzenlemelerinin göz ardı edilmemesi ve bunlara uygunluk çerçevesinde devletlere hareket kabiliyeti tanınmasıdır. Öte yandan 2.fıkrada ifade olunan “...sıcak bir biçimde değerlendirme...” ibaresi ise tavsiyevari bir görünüm yaratmaktadır.

3. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (IAOKS)

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (BMGK) tarafından 1965 yılında kabul edilen ve 1969 yılında yürürlüğe giren “*Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme*”²³³ 5. maddesi yerleşme özgürlüğü bakımından önemli bir düzenlemeyi içermektedir:

“Madde 5: Sözleşme’nin 2’nci maddesinde sayılan temel yükümlülüklerle uygun olarak, Taraf Devletler her şekliyle ırk ayrımcılığını yasaklamak ve ortadan kaldırmak ve ırk, renk ya da ulusal veya etnik köken ayrımı yapmaksızın, özellikle aşağıdaki haklardan yararlanmada herkesin kanun önünde eşitlik hakkını garanti altına almak yükümlülüğünü üstlenirler:...D) Diğer medenî haklar, özellikle: i)Devlet sınırları dahilinde hareket serbestisi ve ikamet hakkı, ii) Kendi ülkesi dahil, herhangi bir ülkeyi terk etmek ve kendi ülkesine geri dönmek hakkı...”

Görüüleceği üzere sözleşmenin 5. maddesi (d/i-ii) bentleri hareket serbestisi, ikamet hakkı ve kendi ülkesine dönerek yerleşmeyi düzenlemektedir. İncelediğimiz önceki metinlere benzer bir biçimde ele alınmış olan bu hakların IAOKS’de yer alması önemlidir. Zira IAOKS’nin ruhu ve güttüğü temel amaç gereği müsamaha tanınmaması

²³³ Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 21 Aralık 1965 tarihli ve 2106 A (XX) sayılı kararıyla kabul edilmiş ve 4 Ocak 1969 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Sözleşme’yi 13 Ekim 1972 tarihinde imzalamıştır.

gereken ırk temelli ayrımcılıklar bağlamında yerleşme özgürlüğünün ihlal edildiği günümüzde bir gerçekliktir.

4. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (MSHS)

BMGK tarafından alınan kararla 1966 yılında kabul edilen “Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi(MSHS)”nin²³⁴ 12. maddesi konumuz bakımından önem arz etmektedir:

“Madde 12: (1) Yasal olarak bir Devletin ülkesinde bulunan herkes, o ülke sınırları içinde seyahat etme özgürlüğüne ve ikamet edeceği yeri seçme hakkına sahiptir. (2) Herkes kendi ülkesi de dahil, bir ülkeden ayrılmakta serbesttir. (3) Yukarıda belirtilen haklar, bu Sözleşmede tanınan diğer haklara uygun olarak ulusal güvenlik, kamu düzeni, genel sağlık veya genel ahlak veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak için gerekli sebepler ile hukuken öngörülmüş sınırlamalar dışında hiç bir sınırlamaya tabi tutulamaz. (4) Hiç kimse, kendi ülkesine girme hakkından keyfî olarak yoksun bırakılamaz.”

Görüldüğü üzere burada da ikamet temelli bir özgürlükten bahsedilmiş olup orijinal metinde²³⁵ “residence” ibaresi kullanılmıştır. Maddenin 1. fıkrasında öncelikle seyahat özgürlüğünün akabinde ikamet hakkının konu edinildiği görülmektedir. Bu hakka sahip olmanın öncelikle yasal bir dayanağı olmalıdır. Bu bakımdan bir ülkede bulunmanın yasadışı bir durum arz ettiği hallerde kişinin bu hakka sahip olamayacağı söylenebilir. Devamındaki fıkrada MSHS’de ifade olunan diğer haklara uygun bir biçimde “ulusal güvenlik”, “kamu düzeni”, “genel sağlık” , “genel ahlak” ve “başkalarının hak ve özgürlüklerinin muhafazası” sebeplerine binaen sınırlamada bulunulabileceği ifade edilmiştir. Son fıkrada ise kişinin kendi ülkesine girişinin keyfî biçimde

²³⁴ Sözleşme, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 16 Aralık 1966 tarihli ve 2200 A (XXI) sayılı kararıyla kabul edilmiş ve 19 Aralık 1966 tarihinde imzaya açılmıştır. Sözleşme, 41. madde dışında, 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İnsan Hakları Komitesi’ne ilişkin 41. madde ise, 28 Mart 1979 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye Sözleşme’yi 15 Ağustos 2000 tarihinde imzalamıştır.

²³⁵ “Article 12: 1. Everyone lawfully within the territory of a State shall, within that territory, have the right to liberty of movement and freedom to choose his residence. 2. Everyone shall be free to leave any country, including his own. 3. The above-mentioned rights shall not be subject to any restrictions except those which are provided by law, are necessary to protect national security, public order (ordre public), public health or morals or the rights and freedoms of others, and are consistent with the other rights recognized in the present Covenant. 4. No one shall be arbitrarily deprived of the right to enter his own country.” Tam metin için Bkz. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> , E.T:24.05.2024.

engellenemeyeceği hususuna değinilmiştir. Bu aslında temelde seyahat özgürlüğü ve kişinin ülkesine dönüşüyle ilgili bir durumdur. Ancak yerleşme özgürlüğüyle de ilgili olduğu yorumunda bulunulabilir. Zira önceki kısımlarda da ifade ettiğimiz üzere bir kişinin vatandaşı olduğu ülkeye yerleşebilmesi, serbestçe dönüş yapabilmesi ile mümkün olabilir.

MSHS ile ilgili bir diğer husus ise İnsan Hakları Komitesi (İHK)'nin niteliği ve işlevidir.²³⁶ İHK, sözleşmeye taraf olan devletlerin ihdas olunan düzenlemelere ne surette uyduğunu takip etmekte, bu düzenlemelerle ilgili açıklayıcı yorumlarda bulunmaktadır.²³⁷ Bunun içindir ki yaptığı yorumlara değinilmez ise söz konusu hakların nitelik, işlev ve sınırlarının anlaşılması tam manasıyla gerçekleşmiş sayılamaz.

Bu noktada 1999 yılında ortaya konulan 27 sayılı yorumda yerleşme özgürlüğünün sözleşmeye taraf devletler bakımından bütünlük ilkesi gözetilerek ele alınması gerektiği ifade edilmiştir. Buna göre seyahat ve yerleşme özgürlüklerinin taraf devletin ülkesi dahilinde belli bir yer yahut sınırlı alan içerisinde değil bütün bir ülke sathında geçerli olacağı ifade olunmuştur. Bunu sağlarken devletin pozitif yükümlülüklerinin bulunduğu altı çizilmiştir. Nitekim yerleşme özgürlüğüne dair salt fizikî/coğrafik manada bir sınırlamada bulunulmamakla beraber yerleşme özgürlüğünün kısıtlı bir sebep veya amaca özgülenmesi de kabul edilemez. Yorumda ifade olunan bir diğer nokta ise bu özgürlüğün sunulması bakımından devletin pozitif yükümlülüğünün; yalnızca kamu kaynaklı değil ayrıca özel kişilerden de sadır olabilecek müdahaleleri bertaraf etme yükümlülüğünü içermesidir. Ayrıca yerleşme özgürlüğünün ihlali olarak

²³⁶ İnsan Hakları Komitesi (İHK), Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin denetim organıdır. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin taraf devletlerce uygulanmasını izlemek ve denetlemek amacıyla, aynı Sözleşme'nin 28. maddesi uyarınca oluşturulmuştur.

²³⁷ Bülent Algan ve Refik Tiryaki, "Uluslararası Hukuk Açısından Uluslararası Organizasyonlar ve İnsan Haklarının Korunması: Birleşmiş Milletler Örneği", **Avrasya Dosyası**, C. 8, 2002, s. 116; Ülkü Halatçı Ulusoy, "Sosyal Hakların Korunmasında Birleşmiş Milletlerin Rolü", **Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu III Bildiriler**, Petrol-İş Yayını No:116, İstanbul, 2011, s. 253-254.

ortaya çıkabilecek zorla yerinden etme uygulaması, yorumda ifade olunduğu üzere kaçınılması gerekli bir fiil olarak belirtilmiştir.²³⁸

5. Bölgesel Düzeydeki Bazı Metinler

Yukarıda ifade ettiğimiz metinlerden başka bölgesel bazı metinler de mevcuttur. Örneğin Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi (AİHÖB)²³⁹ bunlardan biridir. AİHÖB'nin 8. maddesi konumuz bakımından önem arz etmektedir:

“Madde 8: Her kişinin, vatandaşı olduğu Devletin ülkesinde yerleşme yerini belirleme, o ülke içinde serbestçe seyahat etme ve kendi istenci ile olması hali hariç o ülkeden ayrılmama hakkı vardır.”

Görüldüğü üzere madde her kişinin kendi ülkesi sınırları içinde yerleşeceği yeri tercih hakkı olduğunu belirtmekle beraber zorla ülkesinden sınır dışı edilemeyeceği hükmünü içermektedir.

Bir diğer metin ise Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'dir. Bu sözleşmenin 22.maddesi şöyledir:

*“Madde 22: (1)Tarafta devletin ülkesinde yasal olarak bulunan her kişinin kanun hükümlerine bağlı olarak burada dolaşım ve yerleşme hakkı vardır.
(2)Her kişi kendi ülkesi de dâhil olmak üzere herhangi bir ülkeyi serbestçe terk etme hakkına sahiptir.
(3) Yukarıdaki hakların kullanılması ancak suç işlenmesini önlemek veya ulusal güvenliği, kamu emniyetini, kamu düzenini, genel ahlakı, genel sağlığı veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak için demokratik bir toplumda gerekli olan ölçüde kanunla sınırlandırılabilir.
(4)Birinci fıkrada tanınan hakların kullanılması, kamu yararı nedeniyle belirli bölgelerde kanunla da sınırlandırılabilir...”*

²³⁸ İnsan Hakları Komitesi Seyahat Özgürlüğüne İlişkin 27 Sayılı Genel Yorum, 02/11/1999, CCPR/C/21/Rev.1/Add.9, <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1999/en/46752>, E.T: 28/05/2024.

²³⁹ AİHÖB, 2 Mayıs 1948'de 9. Uluslararası Amerikan Devletleri Konferansı'nda kabul edilmiştir. EİHB ile yakın zamanda ilan edildiği göz önünde bulundurulursa ikisinin de 2. Dünya Savaşı'ndan kaynaklı insan hakları ihlallerinden etkilendiği sonucuna varılabilir. Detaylı değerlendirmeler için Bkz. Yurdanur Uslan ve Tuğba Güner, “İnsan Haklarının Bölgesel Düzeyde Korunması: Amerikan Sistemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 2, 2014, s.309-322.

Bir diğer önemli metin Avrupa İkamet Sözleşmesi'dir.²⁴⁰ Sözleşmenin 1.maddesi

şöyledir:

“Madde 1: Âkit Taraflardan her biri, kamu düzenine, milli güvenliğe, kamu sağlığına veya genel ahlâka aykırı olabilecek haller dışında, diğer taraf uyruklarının geçici olarak ikamet amacıyla kendi ülkesine girişlerini kolaylaştıracak ve orada serbestçe dolaşmalarına izin verecektir.”

Görüldüğü üzere bu madde ile taraf devletlerin belirli durumlar haricinde kendi aralarında diğer uyruklar bakımından geçici ikametle ilgili girişleri kolaylaştırmasına dair hüküm ihdas olunmuştur. Nitekim 2. maddede bu ikametlerin uzatımı yahut geçici niteliğinin daimiliğe dönüştürülmesine değinilmiştir:

“Madde 2: İşbu Sözleşmenin 1. maddesinde öngörülen koşullar altında, âkit taraflardan her biri, ekonomik ve sosyal şartlarının müsaade ettiği ölçüde, diğer taraf uyruklarının, ülkesinde ikametlerini uzatmalarını veya bunların devamlı ikametlerini kolaylaştıracaktır.”

3. maddede ise sözleşmeye taraf devletlerin ülkelerinde yasal bir biçimde ikamet eden yabancıların bazı şartlar yerine getirilmeksizin sınır dışı edilememelerine değinilmektedir. Sınır dışı edilememe bakımından ikamet edilen sürenin azdan çoğa doğru kademeli olarak ele alındığı görülmektedir. Buna göre yeni bir ikamet hali ile iki yıllık ikamet hali ve on yıllık ikamet hali sınır dışı edilememe konusunda farklılık arz etmektedir:

“Madde 3: (1) Âkit Taraflardan birinin, diğer âkit devlet ülkesinde yasal olarak ikamet eden uyrukları ancak milli güvenliği tehdit ettikleri veya kamu düzenine veya genel ahlâka aykırı davrandıkları takdirde sınır dışı edilebilirler.

(2) Âkit taraflardan birinin, diğer herhangi bir âkit taraf ülkesinde yasal olarak iki yıldan fazla bir süredir ikamet etmekte olan uyruğu; milli güvenlik açısından kesin zorunluk yoksa kendisi hakkındaki sınır dışı kararına karşı itirazda bulunmasına ve bu amaçla yetkili makama veya yetkili makamca özel olarak belirlenmiş kişi veya kişilere başvurmasına ve bu organlar önünde temsil olunmasına müsaade edilmeksizin sınır dışı edilemez.

(3) Âkit Taraflardan birinin, diğer bir Âkit Taraf ülkesinde on yıldan fazla bir süredir ikamet eden uyrukları, yalnızca milli güvenlik nedeniyle veya bu maddenin birinci bendinde zikredilen diğer nedenlerin, özellikle ciddi bir nitelikte olması hallerinde sınır dışı edilebilir.”

²⁴⁰ Avrupa İkamet Sözleşmesi (European Convention on Establishment), 13 Aralık 1955 tarihinde imzaya açılmış ve 1965'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarafından 12 Nisan 1989 tarihli ve 3527 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunmuştur ve 20 Mart 1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Bilindiği üzere Avrupa Sosyal Şartı(ASŞ) 1961 yılında kabul edilmiştir ve AİHS'nin bir uzantısı olma özelliğini taşımaktadır. AİHS içerdiği hükümler ile temel hakları korumakta iken ASŞ, AİHS'yi destekleyici bir biçimde ekonomik ve sosyal hakları koruyucu perspektife sahiptir. ASŞ'nin konumuz bakımından önem arz eden iki maddesi bulunmaktadır. Bunlar 2. Bölüm'de yer alan 18. ve 19. maddelerdir. Söz konusu 18. madde doğrudan olmasa da dolaylı bir biçimde seyahat ve yerleşme özgürlüğünü korumaktadır. Zira madde sözleşmeye taraf olan devletlerin sınırları içerisindeki yabancı çalışanların kolaylıkla gelir elde edebilmesini ve bu çerçevede iş edinebilmelerini düzenlemektedir. Bu durum seyahat ve yerleşme özgürlükleriyle çalışma hakkı arasındaki ilişkiye işaret etmektedir.²⁴¹ İfade ettiğimiz düzenlemenin devamında yer alan 19. maddede şu hükme yer verilmiştir:

“Madde 19: Âkit Taraflar, çalışan göçmenlerin ve ailelerinin bir başka Taraf ülkesindeki korunma ve yardım hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla; ...8- Kendi ülkelerinde yasal olarak ikamet eden bu tür çalışanların, ulusal güvenliği tehlikeye sokmadıkça, kamu yararı ya da genel ahlaka aykırı bir eylemde bulunmadıkça sınır dışı edilmemesini sağlamayı taahhüt ederler.”

Görüldüğü üzere göçmenlerin yasal olarak ikamet etmeleri durumunda, maddede ifade olunan istisnaî ve sayılı durumlar haricinde sınır dışı edilemeyecekleri vurgulanmıştır.

Konumuz bakımından önem arz eden bir diğer düzenleme ise AİHS'ye Ek 4 Numaralı Protokol'ün²⁴² 2. maddesidir. Bu hüküm önemlidir çünkü ilerleyen kısımlarda

²⁴¹ Söz konusu ilişki ilerleyen bölümlerde de değinilecek bir husustur. Burada arz edilen ana husus seyahat ve yerleşme özgürlüğü ile çalışma hakkının önemli bir biçimde perçinlenmiş olmasına dairdir. Zira bireylerin bir yerde iş edinebilmesi, gelir getirici fiili bir faaliyette bulunabilmesi gibi durumlar için öncelikli olarak o faaliyetin gerçekleştirileceği yahut mesleğin icra edileceği yere rahatça giriş-çıkış sağlanabilmesi ve nitekim en azından o faaliyetin gerçekleştirilebileceği belli bir süre için o ülkede yerleşme özgürlüğüne sahip olunması gereklilik arz etmektedir.

²⁴² 16 Eylül 1963 tarihinde imzaya açılmış ve 2 Mayıs 1968 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, 4 Numaralı Protokol'ü 19 Ekim 1992 tarihinde imzalamıştır. 23 Şubat 1994 tarih ve 3975 sayılı Onaya Uygun Bulma Kanunu, 26 Şubat 1994 tarih ve 21861 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Protokol'ün onaylanmasını kararlaştıran 9 Haziran 1994 tarih ve 94/5749 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ve Protokol'ün resmi Türkçe çevirisi, 14 Temmuz 1994 tarih ve 21990 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır fakat onay belgeleri halen Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'ne tevdi edilmemiştir.

da çokça değineceğimiz ve AIHM kararları üzerinden ele alacağımız bir maddedir.

Maddede şöyle denilmektedir:

*“Madde 2: (1) Bir devletin ülkesi içinde usulüne uygun olarak bulunan herkes, orada serbestçe dolaşma ve ikametgâhını seçebilme hakkına sahiptir.
(2) Herkes, kendi ülkesi de dâhil, herhangi bir ülkeyi terk etmekte serbesttir.
(3) Bu haklar, ancak ulusal güvenlik, kamu emniyeti, kamu düzeninin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlık ve ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için, demokratik bir toplumda zorunlu tedbirler olarak ve yasayla öngörülmüş sınırlamalara tabi tutulabilir.
(4) Bu maddenin 1. fıkrasında sayılan haklar, belli yerlerde, yasayla konmuş ve demokratik bir toplumda kamu yararının gerektirdiği sınırlamalara tabi tutulabilir.”*

Söz konusu madde metni önceki saydığımız birçok uluslararası metne benzer biçimde seyahat özgürlüğü ve ikametgâhını seçme hakkını içermektedir. Nitekim maddenin 3. ve 4. fıkrası sınırlamaya ilişkin esasları ifade etmekte ve sınırlamada bulunmaya dayanak teşkil edebilecek sebepleri saymaktadır. Ek 4 Numaralı Protokol’ün 3. maddesi²⁴³ ise vatandaşların tabiiyetinde bulundukları devlet tarafından ülkelerine girmelerinin engellenemeyeceği ve zorla sınır dışı edilemeyecekleri hususunu düzenlemektedir. 4. madde²⁴⁴ ise yabancı uyruklu kişilerin toplu bir biçimde sınır dışı edilemeyecekleri hususuna değinmektedir.

Bir diğer incelenmesi gerekli metin ise Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı(ABTHŞ)’dır. Şart çeşitli temel haklara değinmekle beraber seyahat ve yerleşme özgürlüğünü de düzenlemektedir.²⁴⁵ ABTHŞ’nin 15. ve 45. maddeleri şöyledir:

*“Madde 15: (1) Herkes, çalışma ve serbestçe seçtiği veya kabul ettiği bir mesleği icra etme hakkına sahiptir.
(2) Birliğin her vatandaşı, iş arama, çalışma ve herhangi bir üye devlette yerleşme ve hizmet sunma serbestisine sahiptir.
(3) Üye devletlerin topraklarında çalışma izni verilmiş üçüncü ülke vatandaşları, Birlik vatandaşları ile aynı çalışma koşullarına tâbi olurlar.”*

²⁴³ Ek 4 No’lu Protokol 3. Madde: “1) Hiç kimse, tek başına ya da toplu olarak, uyruğu bulunduğu devletin ülkesinden sınır dışı edilemez. 2) Hiç kimse, uyruğunda bulunduğu devletin ülkesine girme hakkından yoksun bırakılamaz.”

²⁴⁴ Ek 4 No’lu Protokol 4. Madde: “Yabancıların toplu olarak sınır dışı edilmesi yasaktır.”

²⁴⁵ Tam metin için Bkz.

https://www.tihk.gov.tr/upload/file_editor/2019/03/1551818880.pdf , E.T: 28.05.2024.

Görüldüğü üzere 15. madde çalışma hakkı ile ilgili düzenlemeleri içermekle beraber 2. fıkra eliyle yerleşme özgürlüğünü de korumaktadır.

45. madde ise açık bir biçimde dolaşım özgürlüğü ile beraber ikamet hakkını içermektedir. Nitekim bu madde üye devletlerin sınırları dâhilinde sözleşmeye taraf olmayan üçüncü devletlerin tabiiyetindeki bireylere de bu özgürlüklerin tanınabileceği hususunu ele almaktadır:

“Madde 45: (1) Birliğin her vatandaşı, üye devletlerin topraklarında serbestçe dolaşma ve ikamet etme hakkına sahiptir. (2) Bir üye devletin topraklarında yasal olarak ikamet eden üçüncü devlet vatandaşlarına, Avrupa Topluluğunu kuran Antlaşmaya uygun olarak dolaşım ve ikamet özgürlüğü tanınabilir.”

Öte yandan ABTHŞ’nin 18 ve 19. maddeleri de dolaylı bir biçimde konumuzla ilişkili olup iltica hakkının yanı sıra toplu bir biçimde sürgün edilme, sınır dışı edilme ve ölüm cezasına mahkûm edilme durumunun olduğu devletlere iade edilme yasağını içermektedir.

Bir diğer bölgesel nitelikli metin ise Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı(AİHHŞ)’dir.²⁴⁶ Şartın 12. maddesi şöyledir:

“Madde 12: (1)Her birey, ikamet ettiği Devletin yasaları ile belirlenen sınırlar içerisinde seyahat etme ve yerleşme özgürlüğü hakkına sahip olacaktır. (2)Her birey, kendi ülkesi dâhil, herhangi bir ülkeden ayrılma ve kendi ülkesine geri dönme hakkına sahip olacaktır. Bu hak, sadece, ulusal güvenliğin, hukukun ve düzenin, genel sağlık ya da ahlakın korunması için yasayla öngörülen kayıtlamalara tabi tutulabilir. (3)Her birey, baskıya uğradığı zaman o ülkelerin yasaları ve uluslararası sözleşmeler uyarınca, başka ülkelere sığınmayı araştırma ve sığınmacı statüsü elde etme hakkına sahip olacaktır.”

Benzer bir düzenleme Arap İnsan Hakları Şartı’nda geçmektedir.²⁴⁷ 20, 21 ve 22. maddeler şöyledir:

²⁴⁶ Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, 27 Haziran 1981 tarihinde Afrika Birliği tarafından kabul edilmiş, 21 Ekim 1986 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Afrika devletlerinin çoğunluğu tarafından imzalanmıştır. Afrika Birliği Örgütü bünyesinde, Afrika İnsan ve Halklar Hakları Komisyonu kurulmuş, sözleşme çerçevesinde komisyonunun görev, yetki ve çalışma sistemi kurulmuştur.

²⁴⁷ Arap İnsan Hakları Şartı, Arap Devletleri Birliği tarafından 1994’te kabul edilmiş fakat uygulamaya girememiştir. Ancak 23 Mayıs 2004 yılında kabul edilen yeni şart (Arap İnsan Hakları Sözleşmesi) 15

“Madde 20: Ülke topraklarında ikamet eden her fert, kanun sınırları çerçevesinde, taşınma ve ülke topraklarının herhangi bir yerinde ikamet yerini seçme özgürlüğüne sahiptir.”

“Madde 21: Vatandaş, keyfî veya kanuna aykırı olarak kendi ülkesi de dâhil olmak üzere bir Arap ülkesinden ayrılma yasağı konamaz. Aynı şekilde, belirli bir yerde ikamet yasağı veya ülkesinde belirli bir yerde ikamet zorunluluğu getirilemez.”

“Madde 22: Vatandaş ülkesinden kovulamaz veya ülkeye dönüşü yasaklanamaz.”

Şimdiye değin ifade ettiğimiz bölgesel veya bölgesel sınırları aşmış uluslararası metinler, görüldüğü üzere çeşitli biçimlerde yerleşme özgürlüğüyle ilgili düzenlemeler içermektedir. Bunların bazıısı doğrudan yerleşme özgürlüğünü konu edinmekte ve korumakta iken bazıısı dolaylı olarak bu özgürlüğe değinmektedir. Nitekim dolaylı biçimde temas eden birçok metin, bu teması çoğunlukla seyahat özgürlüğü ve çalışma hakkına dair düzenlemelerde bulunarak sağlamaktadır.

Mart 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Detaylı bilgi için Bkz. Süleyman Dost, “Uluslararası Bir İnsan Hakları Belgesi Olarak Arap İnsan Hakları Sözleşmesi”, **TAAD**, S.35, 2018, s. 81-110.

İKİNCİ BÖLÜM

YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN HUKUKİ ÇERÇEVESİ

I. YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN NİTELİĞİ VE İŞLEVİ

Yerleşme özgürlüğü, tarihsel gelişim sürecinin her safhasında olduğu gibi günümüzde de insanlar için vazgeçilmez bir özgürlük olarak temel hak ve özgürlükler arasındaki konumunu korumaktadır. İnsanoğlu, en temel yaşamsal ihtiyaçlarını temin edebilmek ve barınabilmek için öncelikle yerleşme faaliyeti içerisinde bulunmuştur. Tarihsel süreç içerisinde bu durum çeşitli şekillerde gerçekleşse de yerleşim temini gündelik faaliyetlerin icra edilebilirliği bakımından her zaman gereklilik arz etmiştir. Bu doğrultuda yerleşme özgürlüğünü doğal bir hak olarak ele alan çeşitli düşünürlerin olduğunu görmekteyiz ki yerleşme özgürlüğünün insanın en temel yaşamsal faaliyetlerinin icrası için bir zemin teşkil etmesi bunun başlıca sebebidir.²⁴⁸ Öte yandan Antik Çağ filozoflarından²⁴⁹, toplum sözleşmecilerine²⁵⁰; toplum sözleşmecilerinden, Amerikan ve Fransız Devrimleri düşünürlerine²⁵¹ değin her zaman önemli bir yere sahip olan yerleşme özgürlüğü konusu günümüz hukukçuları bakımından da önemini muhafaza etmektedir.

Bilindiği üzere hak ve özgürlükler ortaya çıkış dönemleri ve nitelikleri bakımından çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmuşlardır. Bu noktada dikkate değer iki

²⁴⁸ Burada özellikle Thomas Hobbes ve William Blackstone başta olmak üzere 17. ve 18. yüzyılda yaşamış çeşitli düşünürlerin bu fikirde olduğunu ifade edebiliriz.

²⁴⁹ Örneğin Eski Yunan’da Epictetos; seyahat özgürlüğünü, “kişinin istediği yere gitmesi, istediği yerden gelmesi” şeklinde tanımlamakla beraber her iki özgürlüğün doğası itibarıyla birbirine perçinlenmiş olmasından ötürü yerleşme özgürlüğüne de değinmiştir. Bkz. McAdam, s. 6.

²⁵⁰ “Yerleşme Özgürlüğü’nün Tarihsel Gelişimine Genel Bakış” bölümünde de değindiğimiz üzere Hobbes ve Locke; toplum sözleşmesi hususunda hem mülkiyet kavramını bir hak olarak tanımlamada hem de güvenlik temininde yerleşme özgürlüğünün ne denli önemli olduğuna dolaylı bir biçimde değinmektedirler.

²⁵¹ Amerikan kurucu babalarından olan Thomas Jefferson’ın seyahat ve yerleşme özgürlüklerine dair görüşleri için yerleşme özgürlüğünün tarihsel gelişimine dair değerlendirmelerde bulunduğumuz bölüme bakınız.

sınıflandırma bulunmaktadır. Bunlardan biri Vasak tarafından²⁵² diğeri ise Jellinek tarafından²⁵³ yapılan sınıflandırmadır. Vasak tarafından yapılan sınıflandırma bağlamında yerleşme özgürlüğünü birinci kuşak içerisinde değerlendirebiliriz ki ortaya çıkış dönemi itibariyle uygun olan budur. Nitekim Jellinek tarafından yapılan sınıflandırma bağlamında yerleşme özgürlüğü, negatif statü içerisinde yer bulmaktadır. Çünkü devletin öncelikle engellememe yükümlülüğü çerçevesinde bireyleri yerleşme hususunda özgür bırakması gereklilik arz etmektedir. Önemle belirtilmelidir ki negatif statü içerisinde bulunmak, devletin sadece engellememe gibi bir negatif yükümlülüğü olduğu ve bundan başka bir yükümlülüğün devlete atfedilemeyeceği anlamına gelmez. Zira negatif statüye günümüzde atfedilen mana; devlet tarafından engelleme şeklinde müdahalede bulunulmamasının yanı sıra gerekli durumlarda pozitif yükümlülüklerin de yerine getirilerek özgürlüğün işlevini yitirmesinin önlenmesi şeklindedir.²⁵⁴ Bu doğrultuda yerleşme özgürlüğünden tam olarak yararlanılabilmesi için yalnızca asgari gerekliliklerin yerine getirilmesi yeterli değildir. Çünkü pozitif yükümlülükler yerine getirilmediği takdirde işlev yönünden noksanlıklar doğacaktır. Örneğin yalnızca yerleşmeye uygun

²⁵² Vasak tarafından yapılan tasnife göre tarihsel olarak ortaya çıkışları temel alındığında, insan hakları üç kuşağa ayrılmaktadır. Bunlara “birinci kuşak insan hakları”, “ikinci kuşak insan hakları” ve “üçüncü kuşak insan hakları” denilmektedir. İnsan haklarının en pratik ve kapsamlı ayrımı olarak nitelendirilen bu sınıflandırma Çek kökenli Fransız hukukçu Karel Vasak tarafından öne sürülmüştür. Bkz. Spasimir Domaradzki ve Margaryta Khvostova, “Karel Vasak’s Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse”, **Human Rights Review**, Vol. 20, 2019, s. 445 vd.; Kapani, s.5 vd.

²⁵³ Georg Jellinek’in klasikleşen ayrımına göre temel hak ve hürriyetler üç gruba ayrılır: “Negatif statü hakları”, “pozitif statü hakları”, “aktif statü hakları”. Negatif statü hakları, kişinin devlet tarafından aşılamayacak ve dokunulamayacak özel alanının sınırlarını çizen hak ve hürriyetlerdir. Örneğin “konut dokunulmazlığı”, “kişi güvenliği”, “din hürriyeti”, “düşünce hürriyeti”, “mülkiyet hakkı” negatif statü hakkı niteliğindedir. Bu haklar devlete, “karışmama” ve “gölge etmeme” ödevi yüklerler. Bu haklar kişiyi devlete ve topluma karşı koruyan haklar olduğu için bu haklara “koruyucu haklar” da denir. Pozitif statü hakları; bireylere devletten olumlu bir davranış, bir hizmet, bir yardım isteme imkânını tanıyan haklardır. Örneğin “çalışma hakkı”, “sağlık hakkı”, “konut hakkı”, “sosyal güvenlik hakkı” bu tür haklardandır. Bu tür haklar, devlete sosyal alanda birtakım ödevler yükler. Pozitif statü haklarına, kişiye devletten bir şey istemesi hakkını verdiği için “isteme hakları” da denmektedir. Ayrıca bu haklara “sosyal haklar” da denir. Aktif statü hakları ise kişinin devlet yönetimine katılmasını sağlayan haklardır. Bu haklara bu nedenle “katılma hakları” da denir. “Seçme ve seçilme hakkı”, “siyasî parti kurma hakkı”, “siyasî faaliyette bulunma hakkı”, “kamu hizmetine girme hakkı”, “dilekçe hakkı” aktif statü haklarına örnek gösterilebilir. Bu haklara “siyasî haklar” da denir. Bkz. Gözler, 2017, s. 156-161; Oktay Uygun, **1982 Anayasası’nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi**, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 101-102; Kapani, s. 5 vd.

²⁵⁴ Jean-François Akandji-Kombe, **Positive Obligations Under the European Convention on Human Rights**, Human Rights Handbook No: 7, Avrupa Konseyi, 2007, s. 7; Bülent Algan, **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2007, s. 82 vd.

arazi veya meskenin sunulması yetersiz bir yararlanma durumu yaratabilir. Ayrıca yerleşim alanlarındaki ulaşım imkânlarının yaygın ve konforlu bir duruma getirilmemesi; eğitim, sağlık ve temizliğe dair altyapı ve hizmetlerin mukim olanlara etkin bir şekilde sunulmaması; ortak yaşam alanlarının yetersiz kalması; çeşitli doğal afetlere maruziyeti muhtemel yerleşim alanlarının oluşturulması vb. durumlarda aslında yerleşme özgürlüğünün işlevi tam olarak karşılığını bulmamaktadır. Bundan ötürü tıpkı diğer özgürlükler için geçerli olduğu gibi yerleşme özgürlüğü bakımından da yalnızca özgürlüğün çekirdeğine erişilebilmesi yeterli değildir. Bu çekirdek kısımla beraber özgürlükten tam yararlanma imkânını sağlayacak pozitif yükümlülüklerin de yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda yerleşme özgürlüğünün ilişkili olduğu diğer haklar da göz önünde bulundurulursa pozitif bakımdan devlete düşen yükümlülükler ortaya konulabilir. Örneğin sonraki kısımlarda da ifade edeceğimiz üzere²⁵⁵ konut hakkı sosyal bir hak olarak yerleşme özgürlüğü ile derin bir ilişki içerisindedir. Yerleşme özgürlüğünün etkin bir biçimde bireylerin istifadesine sunulabilmesi adına devletin daha iyi konut standartlarını daha uygun şartlarda ve daha ucuz bir şekilde sağlaması önemlidir. Bu noktada devletin pozitif yükümlülüğü söz konusudur. Nitekim üçüncü kuşak hak olarak ifade olunan çevre hakkının da yerleşme özgürlüğü ile ilişkisi bulunmaktadır. Hem çevreye zarar verilmemesi ve bireylerin çevreye dair haklarının korunması hem de yerleşme özgürlüğünün işlevini kaybetmesinin önlenmesi gerekmektedir. Buna benzer bir durum sağlık hakkı ile olan ilişki kapsamında da mevcuttur. Yerleşimin yapısı ve özellikleri bazı durumlarda sağlık hakkının göz ardı edilmesi riskini doğurabilmektedir ki bu dengeye dikkat edilerek yerleşim birimlerinin oluşturulması gerekir. Çünkü sağlık hakkının göz ardı edildiği bir ihtimalde yerleşme özgürlüğü de belli ölçülerde işlevini yitirebilir. Her ikisinin geniş bir perspektiften ele alınarak gerekli hassasiyetin

²⁵⁵ Yerleşme özgürlüğünün devlete yüklediği pozitif yükümlülükler dair daha detaylı açıklamalar için “Yerleşme Özgürlüğünün Yükümlülükleri” kısmına; ilişkili olduğu diğer hak ve özgürlükler bağlamında ne tarz yükümlülüklerin doğabileceği ve bunların özgürlüğün konusu çerçevesinde ne şekilde tezahür edebileceği bakımından ise “Yerleşme Özgürlüğünün Konusu” kısmına bakınız.

gösterilmesi durumunda ise çift taraflı kazanım sağlanabilir. Netice itibariyle bu tarz durumlarda kaçınılmaz bir biçimde devlete düşen pozitif yükümlülükler bulunmaktadır ve yerleşme özgürlüğünün işlevi devletin bu pozitif yükümlülükleri yerine getirmesine bağlıdır.

Öte yandan 1982 Anayasası'nın Başlangıç bölümü 6. fıkrasında “...Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu...” hükmüne yer verilmiş ve 5. maddede “Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.” denilmiştir. Buradan yola çıkılarak devletin pozitif yükümlülüklerine dair anayasal dayanağın olduğu ifade edilebilir. Nitekim başlangıç bölümü 6. fıkrasındaki “sosyal adalet” ifadesinin “insanca bir yaşam” manasına geldiğinin belirtilmesi gerekmektedir.²⁵⁶ Devletin de yerleşme özgürlüğüne dair pozitif yükümlülüklerini yerine getirirken bu doğrultuda hareket etmesi isabetli olacaktır.

Netice itibariyle gün geçtikçe yerleşme özgürlüğünün kapsamının genişlediği ve görünüm şekillerinin değişiklik arz ettiği dikkate alındığında sadece birinci kuşak haklar içerisinde yer aldığı ya da sadece negatif statü kapsamında değerlendirileceği şeklinde bir yaklaşımda bulunmak hatalı olacaktır. Bunun içindir ki en doğru değerlendirme “karma

²⁵⁶ Bülent Nuri Esen, **Anayasa Mahkemesine Göre Türk Anayasa Hukuku Anlayışı**, Ankara, AÜHF Yayını, 1966, s.63'ten Akt. Esen, 2014, s. 76.

nitelikli” bir özgürlük olarak ele alınmasıdır.²⁵⁷ Öte yandan “bireysel haklar” ve “kolektif haklar” tasnifinde ise yerleşme özgürlüğünün duruma göre bireysel, duruma göre kolektif bir nitelik taşıyabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla bu tasnif bakımından da karma niteliğe sahip olduğunu ifade etmek isabetli olacaktır. Çünkü yerleşme özgürlüğünün yararlanıcısı gerçek kişiler, tüzel kişiler ya da kişi toplulukları olabilir ve özellikle yararlanıcının kişi toplulukları olduğu durumlarda yerleşme özgürlüğünün kolektif niteliği tezahür edebilir.

Yerleşme özgürlüğünden tam manasıyla yararlanılabilmesi ve olası ihlallerin önüne geçilebilmesi için nitelik ve işlevinin geniş bir perspektiften ele alınması gerekmektedir. Bu perspektif ise kişiler lehine özgürlükçü ve esnek bir yaklaşıma sahip olmalıdır. 1982 Anayasası’nın 12.maddesi, *“Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder.”* demek suretiyle yerleşme özgürlüğünün de bir parçası olduğu hak ve özgürlükleri genel bir çerçeveye oturtmuştur. Bu noktada 12. maddenin nitelikle beraber bireylerin ödev ve sorumluluklarına da değiniyor olması aslında özgürlüklerin işlevi bakımından yalnızca devletin değil bireylerin de üstüne düşen yükümlülüklerin bulunduğuna işaret etmektedir. Örneğin komşuluktan kaynaklanan yükümlülüklerle dair iç hukukumuzda çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.²⁵⁸ Buna göre kişiler ikamet ettikleri yerlerde komşularına rahatsızlık vermemeli ve onların yerleşme özgürlüğünü esaslı biçimde etkileyecek

²⁵⁷ Bu yaklaşımın yerleşme özgürlüğü ile en yakın ilişkiye sahip olan dolaşım özgürlüğü bakımından da geçerli olduğunu ifade etmekte fayda vardır. Dolaşım özgürlüğü bakımından değerlendirmeler için Bkz. Esen, 2014, s. 76.

²⁵⁸ Örneğin TMK md. 737, *“Herkes, taşınmaz mülkiyetinden doğan yetkilerini kullanırken ve özellikle işletme faaliyetini sürdürürken komşularını olumsuz şekilde etkileyecek taşkınlıktan kaçınmakla yükümlüdür. Özellikle taşınmazın durumuna, niteliğine ve yerel âdete göre komşular arasında hoş görülebilecek dereceyi aşan duman, buğu, kurum, toz, koku çıkartarak, gürültü veya sarsıntı yaparak rahatsızlık vermek yasaktır. Yerel âdete uygun ve kaçınılmaz taşkınlıklardan doğan denkleştirmeye ilişkin haklar saklıdır.”* hükmünü; md. 738 ise *“Malik, kazı ve yapı yaparken komşu taşınmazlara, onların topraklarını sarsmak veya tehlikeye düşürmek ya da üzerlerindeki tesisleri etkilemek suretiyle zarar vermekten kaçınmak zorundadır. Komşuluk hukuku kurallarına aykırı yapılar hakkında taşkın yapılara ilişkin hükümler uygulanır.”* hükmünü içermektedir. Nitekim Kabahatler Kanunu md. 36 gürültü yapılması, md. 41 ise çevrenin kirlenmesi bakımından hükümler içermektedir.

(gürültü ve kirlilik başta olmak üzere) taşkınlıklardan kaçınmalıdır. Kişilerin manzaralarının kapatılmaması gerekliliği de bu kapsamda yer almaktadır. Bireyler yerleşme özgürlüğüne istinaden gerçekleştirdikleri inşaat faaliyetleri bakımından komşularının manzara hakkını gözetmek durumundadır. Hatta bu gerekliliğin inşaat faaliyetlerinin yanı sıra peyzaj ve ağaçlandırma çalışmalarını da kapsadığı ifade edilebilir.²⁵⁹

Yerleşme özgürlüğünün nitelik ve işlevi, özgürlüğün sınırlanması hususunda da önemli bir yere sahiptir. Zira sınırlama ölçütleri ve sınırlamanın sınırı çerçevesinde hem niteliğin doğru tayin edilmesi hem de hakkın özünü doğru tespit edecek bir yaklaşımın ortaya konulması gerekmektedir.²⁶⁰ Ayrıca 1982 Anayasası'nın kötüye kullanma yasağını içeren 14. maddesi de yerleşme özgürlüğünün işlevinin tayini için önemlidir. Maddede, *"Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz. Anayasa hükümlerinden hiçbirisi, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz. Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir."* denilmiştir. Bu çerçevede yerleşme özgürlüğünün maddede yer alan durumlara aykırı bir biçimde yorumlanması isabetli olmayacaktır.²⁶¹

Öte yandan yerleşme özgürlüğü, işlevinin zedelenmemesi için bütünsel bir biçimde değerlendirilmelidir. Bu ise yerleşme özgürlüğünün bölünememesi ve belirli bir bölgeye hasredilememesi gerekliliğini doğurmaktadır. Bu duruma İHK'nın 1999 tarihli

²⁵⁹ Örnek karar için Bkz. Yargıtay 20. Hukuk Dairesi 2018/6482 E. , 2019/2988 K. sayılı Kararı.

²⁶⁰ Zafer Gören, "Temel Hakların Sınırlanması-Sınırlamanın Sınırları", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.12, 2007, s. 43-44.

²⁶¹ Özbudun, 2023, s. 108-110.

27 sayılı Yorumu'nda da değinilmektedir.²⁶² Buna göre özgürlük kısmi olarak bir devletin belirli bölgeleriyle sınırlanmamalı ve ülkenin genelinde bütünsel bir işleve sahip olmalıdır. Yerleşme özgürlüğünün bu şekilde ele alınmaması durumunda, özgürlüğün temeli olan kişinin istediği yere yerleşebilmesi iradesinin önemi kalmamış olur. Bu doğrultuda Amerikan Yüksek Mahkemesi'nin (SCOTUS) "*Sáenz v. Roe*" kararını ele alabiliriz. Başvuruya konu olayda; California Eyaleti, diğer eyaletlerde ikamet eden ve sosyoekonomik olarak alt sınıfta bulunan kişilerin yoğun bir biçimde kendi sınırları dahiline göç etmesini engellemek maksadıyla bu tarz taşımacılık faaliyetlerini yasaklamıştır. Mahkeme bu faaliyetlerin ticari boyutunu ele alarak söz konusu yasağın anayasanın ticaret serbestisine dair maddelerine aykırılık arz ettiği gerekçesiyle ihlal kararı vermiştir. Ayrıca kararda, seyahat ve yerleşme özgürlüğü bakımından eyaletler arasında bir ayrımcılık yapılmaması gerekliliği ifade edilerek bu hakların üç temel bileşeninden birisi olan "*Daimi ikamet sahibi olmak isteyenler için, yerli vatandaşlarla eşit muamele görme hakkı*"nın göz ardı edilemeyeceği vurgulanmıştır.²⁶³ Dolayısıyla karardan ikamet hakkının ülke genelinde mevcut olduğu sonucu çıkarılabilmektedir.²⁶⁴ Benzer bir karar olan "*Edwards v. California*" kararında ise Yargıç Jackson şu değerlendirmelerde bulunmuştur: "...herhangi bir Birlik Devletine geçici olarak ikamet etmek veya orada daimi ikamet kurmak için girmek Birleşik Devletler vatandaşlığının bir ayrıcalığıdır. Ulusal vatandaşlık bundan daha az şey ifade ediyorsa, hiçbir şey ifade etmiyordur..."²⁶⁵

²⁶² İnsan Hakları Komitesi Seyahat Özgürlüğüne İlişkin 27 Sayılı Genel Yorum, 02/11/1999, CCPR/C/21/Rev.1/Add.9, para. 5 vd.

²⁶³ "*Sáenz v. Roe*" kararının gerekçesini yazan Yargıç Stevens, seyahat ve yerleşme özgürlüğünün her ne kadar anayasada doğrudan ifade edilmiş olmasa da "*Amerikan hukuk felsefesi ve yargı içtihatlarında sağlam bir şekilde yer aldığını*" belirtmiş ve özgürlük için şu üç temel bileşeni belirlemiştir: "*bir eyalete girip başka bir eyaletten çıkabilme hakkı*", "*düşmanca bir yabancı gibi değil, hoş karşılanan bir ziyaretçi gibi muamele görme hakkı*" ve "*daimi ikamet sahibi olmak isteyenler için, yerli vatandaşlarla eşit muamele görme hakkı*" Bkz. Sáenz v. Roe , 526 U.S. 489 (1999).

²⁶⁴ Sáenz v. Roe , 526 U.S. 489 (1999) kararına benzer karar için Bkz. Shapiro v. Thompson, 394 U.S. 618 (1969).

²⁶⁵ Edwards v. California, 314 U.S. 160 (1941).

Son olarak ifade etmeliyiz ki yerleşme özgürlüğünün işlevinin tam olarak değerlendirilebilmesi için bazı kanun ve özel düzenlemelerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Örneğin “Orman Kanunu”nun²⁶⁶ çizdiği sınırlara riayet edilerek ve ormanlık alanların muhafazasıyla çevre hakkının gözetildiği bir anlayış doğrultusunda yerleşimlerin oluşturulması önemlidir. Bunun gibi “İmar Kanunu”²⁶⁷, “Toprak Koruma ve Arazi Kullanım Kanunu”²⁶⁸, “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu”²⁶⁹ ile benzer kanun ve özel düzenlemeler de göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bu tarz kanunlar yerleşme özgürlüğünün hangi yerlerde gerçekleşmemesi gerektiği yahut ne şekilde gerçekleşmesi gerektiği bakımından bir değerlendirme imkanı sağlayarak yerleşme özgürlüğünün işlevine dair ipuçları vermektedir. Örneğin İmar Kanunu 8. maddesinde “Mimari Estetik Komisyonları” kurulması hususunda hüküm bulunmaktadır.²⁷⁰ Söz konusu komisyonun görev ve mahiyeti değerlendirildiğinde yerleşme özgürlüğünün salt yerleşik olma fiilinden ibaret olmadığı, aynı zamanda bir eser oluşturma niteliği de taşıdığı ve yerleşme özgürlüğünün işlevi değerlendirilirken bu estetik yönün de gözetilmesi gerektiği sonucuna ulaşılabilir.

²⁶⁶ 6831 sayılı Orman Kanunu, Kabul Tarihi: 31/8/1956, R.G. 8/9/1956.

²⁶⁷ 3194 sayılı İmar Kanunu, Kabul Tarihi: 3/5/1985, R.G. 9/5/1985.

²⁶⁸ 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu, Kabul Tarihi: 3/7/2005, R.G. 19/7/2005.

²⁶⁹ 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Kabul Tarihi: 21/7/1983, R.G. 23/7/1983.

²⁷⁰ 3194 Sayılı İmar Kanunu’nun 8. maddesi (j) bendi şöyle demektedir: “İlgili idareler, Bakanlıkça belirlenen esaslara göre mimari estetik komisyonu kurar. Komisyon, yapıların ve onaylı mimari projelerinin özgün fikir ifade edip etmediğine karar vermeye yetkilidir. Özgün fikir ifade etmeyenlerde yapılacak değişikliklerde ilk müellifin görüşü aranmaz. Özgün fikir ifade eden mimarlık eser ve projelerinde; eserin bütünlüğünü bozmadığına, estetik görünümünü değiştirmedikçe, teknik, yönetsel amaçlar ve kullanım amacı nedeniyle zorunlu olduğuna karar verilen değişiklikler müellifinin izni alınmaksızın yapılabilir. Bu durumda ilk müellif tarafından talep edilebilecek telif ücreti; ilgili meslek odasının belirlenen mimari proje asgari hizmet bedelinin, tamamlanan yapılarda yüzde yirmisini, inşaatı süren yapılarda yüzde on beşini geçemez.”

II. YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN KONUSU

Yerleşme özgürlüğünün kişilerin yerleşme iradesinin fiilen dış dünyaya yansımaları şeklinde vücut bulabileceği tartışmasızdır. Bu doğrultuda yerleşme özgürlüğü, kişilerin kendi arzularına uygun bir yerde yerleşebilmeleri ve rızaları olmaksızın bu yerleşiklik durumunun ellerinden alınmaması esasına dayanır. Nitekim Kaboğlu, yerleşme özgürlüğünün “...insanların serbestçe yer değiştirebilmeleri, dilediği yerde oturma, konutunu seçip yerleşme ve yaşama tercihlerinde özgür olmaları...” anlamına geleceğini ifade etmektedir.²⁷¹ Söz konusu ifade bir bakımdan doğru olmakla beraber bazı yönleri itibarıyla eksiklik arz etmektedir. Zira yararlanıcılarla ilgili değerlendirmelerimizin yer aldığı kısımdaki ayrıntılı açıklamalardan da anlaşılacağı üzere yerleşme özgürlüğünün gerçek kişiler dışında yararlanıcıları olabilir. Gerçek kişiler haricindeki tüzel kişiler veya kişi topluluklarının yerleşme özgürlüğünün yararlanıcısı olabilmesi ise yerleşme özgürlüğünün konusu bakımından daha geniş bir perspektif yaratacaktır. Çünkü özgürlüğün yararlanıcısı olarak yalnızca gerçek kişi odaklı bir bakış açısıyla değerlendirmede bulunmak, yerleşme özgürlüğünü sadece bir insandan beklenebilecek irade ve amaç düzlemine hapsedecektir. Ancak tüzel kişiler ve kişi toplulukları bir insandan farklı olarak temel barınma ve yaşamsal faaliyetlerden başka amaçlar güderler. Bu sebeple yerleşme özgürlüğünün konusu irdelenirken yararlanıcılar bakımından daha geniş bir değerlendirmede bulunmak isabetli olacaktır.

Örneğin Roma Anlaşması’nın 49. maddesinde ve 54. maddesinde AB’deki şirketlerin yerleşme özgürlüğüne dair düzenlemelerde bulunulmuştur ve şirketlerin yerleşme özgürlüğünün neleri içerdiği hususunda Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) iki önemli karar vermiştir. Divan, “*Überseering Kararı*”nda üye devletlerden birinde gerekli hukuki şartları sağlayarak kurulmuş olan *Überseering* adlı şirketin diğer bir üye

²⁷¹ Kaboğlu, 1996, s. 149.

devlet tarafından tanınmaması ve yeniden bir kuruluş prosedürünün yerine getirilmesi talebini ihlal olarak değerlendirmiştir.²⁷² Divan bu kararı verirken “*birincil yerleşme özgürlüğü (primary establishment)*” hususuna değinmiştir. Buna göre “*birincil yerleşme özgürlüğü*”nden kasıt, şirketin tüzel kişiliği kapsamındaki hak ve yetkilerini muhafaza ederek idare merkezini diğer bir üye ülkeye taşıyabilmesi ve tekrar orada yeni bir kuruluş prosedürüne maruz bırakılmamasıdır.²⁷³

Öte yandan yerleşme özgürlüğünün konusu bakımından daha geniş bir değerlendirmede bulunabilmek için diğer hak ve özgürlüklerle olan ilgisinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bunların başında ise seyahat özgürlüğünün bulunduğunu ifade edebiliriz ki birçok ulusal ve ulusüstü düzeydeki metinde yerleşme özgürlüğü (yahut yerleşme özgürlüğü kapsamında ikamet hakkı vb.) ile seyahat özgürlüğünün bir arada anıldığı görülmektedir. Örneğin İHEB 13. maddesi, MHDDS 26. maddesi, IAOKS 5. maddesi, MSHS 12. maddesi ve AİHÖB 8. maddesi başta olmak üzere birçok ulusüstü metinde seyahat özgürlüğü ve yerleşme özgürlüğü bir arada düzenlenmektedir. Nitekim 1982 Anayasası’nda da 23. maddenin başlığı “*Yerleşme ve Seyahat Hürriyeti*” olarak geçmekte ve içeriğinde iki özgürlük beraber düzenlenmektedir.²⁷⁴ Diğer birçok devletin anayasasına bakıldığında da yerleşme

²⁷² ABAD, Case C-208/00, “Uberseering BV v Nordic Construction Baumanagement GmbH [NCC] [2002]”, ECR I-9919.

²⁷³ ABAD, Case 81/87, “The Queen v. H.M. Treasury and Commissioners of Inland Revenue, ex parte Daily Mail and General Trust PLC [1988]”, ECR 5483. Diğer karar ise kısaca “Daily Mail Kararı” olarak anılan karardır. Bu kararda ise Daily Mail şirketi Birleşik Krallık’ta yerleşik olmakla beraber idare merkezini Hollanda’ya taşımak istemektedir. İlgili makamlara yapılan başvuruların reddi ise şirketin mevcut yerleşimi münasebetiyle tabi olduğu vergi kanunu öne sürülerek gerekçelendirilmiştir. Ancak şirketin ABAD’a yaptığı başvuruda yukarıda ifade ettiğimiz “Uberseering Kararı” benzeri açıklamalar yapılarak kurucu anlaşmada koruma altına alınan “birincil yerleşme özgürlüğü” ihlalinin olduğu sonucuna varılmıştır. Bu kararlardan sonra AB içerisinde yerleşik şirketlerin yerleşme özgürlüğünün neleri içerdiği hususunda daha detaylı değerlendirme ve tartışmaların başladığı ifade edilebilir. Carsten Gerner Beuerle ve Michael Schillig, “The Mysteries of Freedom of Establishment After Cartesio”, ICLQ, C. 59, S. 2, 2010, s. 305.

²⁷⁴ “Madde 23: Herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir. Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak; Seyahat hürriyeti, suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek; Amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir. Vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyeti, ancak suç soruşturması veya kovuşturması sebebiyle hâkim kararına bağlı olarak sınırlanabilir. Vatandaş sınır dışı edilemez ve yurda girme hakkından yoksun bırakılamaz.”

özgürlüğü ve seyahat özgürlüğünün çeşitli şekillerde bir arada düzenlendiğine dair örnekler görülebilir.²⁷⁵ Bunun temel sebebi söz konusu iki özgürlüğün fiili bakımdan birbirinin ardılı olmaları veya birbiriyle pratikte perçinlenmiş vaziyette bulunmalarındır. Zira kişinin bulunduğu yerden başka bir yerde yerleşebilmesi için öncelikle seyahat edebilmesi gerekir. Bu seyahat neticesinde yerleşme iradesi göstereceği mekânı tercih edecek ve nihayetinde yerleşme fiilini gerçekleştirecektir.

Dikkat edilmelidir ki seyahat özgürlüğünün bir yansıması da kişinin belli bir yerde kendi iradesi ile özgürce kalabilmesi şeklindedir.²⁷⁶ Bu çerçevede AİHM'nin "*Denizci and Others v. Cyprus*" kararına bakacak olursak; Güney Kıbrıs'ta ikamet eden başvuruçular günlük seyahatlerinin her an polis tarafından takip edildiğini, kuzeyde kalan akrabaları ile görüşmelerinin ve kuzeye giriş-çıkışlarının engellendiğini, nihayetinde kuzeye kendi iradeleriyle göç etmek istediklerine dair ifade imzalatılmaya zorlandıklarını belirtmişlerdir. Mahkeme ise seyahat ve yerleşme özgürlükleri üzerinden bir değerlendirmede bulunarak başvuruçuların Güney Kıbrıs'ta dolaşma, kalma yahut Güney Kıbrıs'ı terk etme özgürlüklerinin yok sayılmasının yanı sıra kanuni olmayan ve gereklilik arz etmeyen bir biçimde Kuzey Kıbrıs'a sınır dışı edilmelerini ihlal olarak

²⁷⁵ Söz konusu duruma örnek vermek gerekirse; 1814 tarihli Norveç Anayasası'nın 106. maddesinde, 1853 tarihli Arjantin Anayasası'nın 14. maddesinde, 1917 Meksika Anayasası'nın 11. maddesinde, 1922 Letonya Anayasası'nın 97. maddesinde, 1944 İzlanda Anayasası'nın 66. maddesinde, 1947 İtalya Anayasası'nın 16. maddesinde, 1948 Güney Kore Anayasası'nın 14. maddesinde, 1949 Hindistan Anayasası'nın 19. maddesinde, 1975 Yunanistan Anayasası'nın 5. maddesinde, 1976 Portekiz Anayasası'nın 44. maddesinde, 1978 İspanya Anayasası'nın 19. ve 139. maddesinde, 1988 Brezilya Anayasası'nın 5. maddesinde, 1991 Hırvatistan Anayasası'nın 32. maddesinde, 1991 Slovenya Anayasası'nın 32. maddesinde, 1991 Kolombiya Anayasası'nın 24. maddesinde, 1992 Slovakya Anayasası'nın 23. maddesinde, 1992 Litvanya Anayasası'nın 32. maddesinde, 1992 Paraguay Anayasası'nın 41. ve 64. maddesinde, 1993 Peru Anayasası'nın 2. maddesinde, 1993 Rusya Federasyonu Anayasası'nın 27. maddesinde, 1997 Polonya Anayasası'nın 52. maddesinde, 2011 Macaristan Anayasası'nın XXVII. maddesinde seyahat özgürlüğü ve yerleşme özgürlüğü bir arada düzenlenmektedir.

²⁷⁶ Bu durum aslında özgürlüklerin tanım itibarıyla "*bir şeyi yapma veya yapmama, belirli bir şekilde davranma veya davranmama yetkisi*" şeklinde ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Bkz. Gözler, 2011, s. 475; Kaboğlu, 2002, s. 15-16 ; İbrahim Ö. Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, DÜHF Yayınları, Diyarbakır, 1989, s. 14.

değerlendirmiştir ve seyahat özgürlüğünün bir yerde özgürce kalabilmekle de ilgili olduğuna dair tespitlerde bulunmuştur.²⁷⁷

Hem seyahat özgürlüğünün hem de yerleşme özgürlüğünün ortak noktası olan, “kişinin istediği yerde kalabilmesi” bakımından Amerikan yargı kararlarından da örnekler verilebilir. Örneğin SCOTUS’un bir kararına konu olan olayda altı siyahî vatandaş, kalmak istedikleri konaklama tesisine girmelerine izin verilmediği için mahkemeye başvurmuşlardır. Mahkeme, tüm vatandaşların kamusal konaklama alanlarından eşit bir biçimde yararlanması gerekirken ayrımcılık yapıldığı tespitiyle hak ihlali neticesine ulaşmıştır.²⁷⁸ Bir diğer kararda ise başvuru, Tennessee’de oy kullanmak için seçim gününden önceki 1 yılda eyalette ve son 3 ayda ise seçimin yapıldığı yerleşim biriminde mukim olunmasını öngören düzenlemeyi anayasaya aykırılığı ve hak ihlali oluşturduğu gerekçesiyle mahkemeye taşınmıştır. Mahkeme ise düzenlemenin, bireyleri kötü niyetli birer şüpheli olarak ön kabullü bir sınıflandırmaya tabi tuttuğunu belirtmekle; seyahat ve yerleşme özgürlüğüne aykırılığın bulunduğunu tespit etmiştir.²⁷⁹ Bir diğer davada ise anne Vivian, ikamet ettiği yer olan Boston’da ilgili idari birimler aracılığıyla bakıma muhtaç çocuğu için yardım almaktayken annesinden destek almak maksadıyla 1966 yılının haziran ayında Massachusetts’e taşınmıştır ve bu dönemde ikinci kez anne olmuştur. Ancak söz konusu idari birimler ikamet şartının sağlanmadığı gerekçesiyle eylül ayında yardımı kesmiştir. Bölge Mahkemesi ise yardıma ihtiyacı olan çocuğun varlığı ve desteğinden faydalanılmak istenen büyükannenin yanına taşınması bağlamında anne Vivian’ın böylesi zor bir duruma sokulmasını ve ikamet değiştirme hakkının göz ardı edilmesini hukuka aykırı bulmuştur.²⁸⁰ Görüldüğü üzere kararların

²⁷⁷ AİHM, *Denizeci and Others v. Cyprus*, Başvuru No. 25316-25321/94, K.T. 23.05.2001.

²⁷⁸ *United States v. Guest*, 383 U.S. 745 (1966)

²⁷⁹ *Dunn v. Blumstein*, 405 U.S. 330 (1972)

²⁸⁰ *Thompson v. Shapiro*, 270 F. Supp. 331 (D. Conn. 1967). Benzer bir karar olan “*Mitchell v. Steffen*” kararında Minnesota Temyiz Mahkemesi, “*altı aylık bir süre boyunca eyalette ikamet etmeyen kişiler için sosyal yardımları, daha uzun süreli diğer sakinlere ödenecek yardımların yüzde altmışıyla sınırlayan*” Minnesota yasasının, “*sakinler arasında ayrım yaptığı ve ikamet hakkını cezalandırdığı*” sonucuna varmıştır. Bkz. *Mitchell v. Steffen*, 487 N.W.2d 896 (1992)

ortak noktası seyahat ve yerleşme özgürlükleri bakımından kişinin istediği yere gidebilmesinin yanı sıra kişinin istediği yerde kalabilmesinin de sağlanması üzerinedir.

Bunların yanı sıra hem seyahat özgürlüğünün hem de yerleşme özgürlüğünün, bireylerin kendini maddi ve manevi bakımdan geliştirebilmesi hakkıyla ilişkisinin bulunduğu söylenebilir. Örneğin eğitim hakkından tam manasıyla yararlanılabilmesi için yani maddi ve manevi olarak gelişim sağlanabilmesi için iyi eğitim alınabilecek bir yere seyahat edilebilmesi ve orada en azından eğitim süresince ikamet edilebilmesi gerekmektedir.²⁸¹ Bu iki özgürlük arasındaki sıkı bağı gösterebilmek adına bir başka örnek yaşam hakkından verilebilir. Yaşam hakkı çerçevesinde hakkın varlığına dair bir tehdidin bulunduğu yerlerden (ki buralarda iç savaş, çatışma veya çeşitli tehlikeler mevcut bulunabilir) güvenli ülkelere sığınan kişilerin öncelikle seyahat özgürlüğüne sahip olması, akabinde güvenli bir yerde ikamet edebilmesi gerekmektedir.²⁸² Dolayısıyla bu bağlamda seyahat ve yerleşme birbirine bağlı olup yaşam hakkı bu iki özgürlüğün kullanımı ile korunabilmektedir. Bu özgürlüklerin korunması noktasında küreselleşen dünyada ileri düzey demokratikleşme, entegrasyon çalışmaları ve nitelikli insan kazanımı gayretlerinin de etkili olduğunu ifade etmekte fayda vardır.²⁸³

²⁸¹ Eğitimin, bir sosyal hak olarak değerlendirilmesi onun kamu hizmeti yönünün gözden kaçırılmaması gerekliliğine işaret eder. Bu bağlamda devlet; hak ve özgürlükleri güvence altına almanın yanı sıra onlardan istifade edilebilirliği temin etmekle de sorumludur. Bu noktada devletin kamu hizmetlerini eksiksiz yerine getirmekle eğitimi vatandaşlarına yönelik bir hizmet olarak sunması durumu ortaya çıkar. Eğer bu hizmet arzı bazı yerlerde aksamaya uğruyorsa kişilerin ihtiyaç duyduğu durumlarda maddi ve manevi gelişim sağlayabilmek adına o ihtiyacın daha iyi sunulduğu yerlere seyahat edebilmek ve oraya yerleşebilmek özgürlüğünün devlet tarafından sağlanması gerekmektedir. Her ne kadar günümüzde buna dair bir özgürlük sınırlaması olduğu düşünülme de aslında son dönemlerde bunun olumsuz biçimde dolaylı olarak tezahür ettiği söylenebilir. Örneğin küçük şehirlerde doğup büyümüş kişilerin daha iyi bir eğitim alabilmek adına daha iyi eğitim imkânlarının bulunduğu büyük şehirlere belirli bir dönemle sınırlı olsa dahi yerleşmek istediklerinde çeşitli problemler yaşadığı gözlenmektedir. Bunun temel sebebi, ekonomik olumsuzluklar olarak göze çarpmaktadır. Dolayısıyla ekonomik olumsuzluklar eğitim hakkı, seyahat özgürlüğü ve yerleşme özgürlüğünü ortak bir düzlemde etkileyebilmektedir.

²⁸² Ömer İzgi ve Zafer Gören, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Yorumu Cilt II**, TBMM Basımevi, Ankara, 2002, s. 269.

²⁸³ Ludvig Beckman, “Is residence special? Democracy in the age of migration and human mobility”, **Palgrave Macmillan UK**, London, 2012, s.18-21.

Çeşitli kısımlarda ifade ettiğimiz üzere 1999 yılında İHK bir yorumda bulunmuştur. Söz konusu 27 sayılı yorumda hem seyahat özgürlüğüne dair açıklamalar yer almakta hem de yerleşme özgürlüğünü ilgilendiren değerlendirme ve açıklamalar bulunmaktadır. Dolayısıyla bu yorum da bize seyahat özgürlüğü ve yerleşme özgürlüğü arasında önemli bir bağ olduğunu göstermektedir.²⁸⁴ Ancak her ne kadar bu iki özgürlük birbiriyle sıkı bağa sahip olsa dahi müstakil birer özgürlük olarak ele alınmaları önem arz etmektedir.²⁸⁵ Çünkü bunun pratikteki yansıması çeşitli hak ve özgürlükler ile ayrı ayrı bağa sahip olmaları ve bu bağ neticesinde diğer hak ve özgürlüklerin de somut duruma göre farklı şekillerde ele alınabilmesi ihtimalidir.²⁸⁶

Öte yandan yerleşme faaliyetinin, günümüzde vuku bulduğu fiziki mekânlar olan konutlar olmaksızın düşünülmesi imkânsızdır. Belki ilerleyen dönemlerde konutlar olmaksızın havada yahut su üzerinde yerleşme faaliyetleri de söz konusu olabilir fakat bu ütöpik yerleşim birimleri gelecekte mümkün olsa dahi konut olarak adlandırılıp bugünkü konutlar kapsamında değerlendirilmeleri muhtemeldir. Hatta bu bağlamda bir AİHM kararı örnek verilebilir. “*Chapman v. U.K.*” davasında başvuru bir karavana sahiptir ve kendi mülkiyetindeki bir arazi üzerinde karavanıyla yaşamını sürdürmektedir. İdari merciler bu şekilde yaşamını devam ettiremeyeceğini ve çevre kirliliği teşkil eden bu durumun yasalara aykırı olduğunu ifade ederek başvuru tahliyesinin gerektiğini ifade etmişlerdir. AİHM ise ilk etapta karavanın ne şekilde nitelendirilmesi gerektiği

²⁸⁴ Bkz. İnsan Hakları Komitesi Seyahat Özgürlüğüne İlişkin 27 Sayılı Genel Yorum, 02/11/1999, CCPR/C/21/Rev.1/Add.9, <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1999/en/46752>, E.T: 21.08.2024.

²⁸⁵ Seyahat özgürlüğü ve yerleşme özgürlüğü arasında sıkı bir bağ olmakla beraber bu özgürlüklerin başkaca hak ve özgürlüklerle de pratikte ilişkisi bulunmakta olup zaman içerisinde gerek literatürde gerek yargı mercileri nezdinde müstakil birer özgürlük olarak değerlendirilmişler ve korunmaları için hem negatif hem pozitif yükümlülüklerin yerine getirilmesinin büyük bir önem arz ettiği anlaşılmıştır. Bkz. Kathryn E. Wilhelm, “Freedom of Movement at a Standstill? Toward the Establishment of a Fundamental Right to Intrastate Travel”, **Boston University Law Review**, Vol. 90, Issue 6, s. 2467-2469.

²⁸⁶ Bu noktada Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi’nin (SCOTUS) seyahat özgürlüğünü müstakil bir özgürlük olarak uzunca bir süre ele almadığını görmekteyiz. SCOTUS, bu özgürlüğü diğer hak yahut özgürlükler ile bağlantılı olarak ele almış ve arka planda ilişkili olduğu hak ve özgürlüklere nispet ile kendisine değer atfetmiştir. İlerleyen süreçte ise SCOTUS bu yaklaşımından sıyrılarak ayrı bir özgürlük olarak değerlendirme aşamasına geçmiştir. İlgili kararlara Bkz. *Crandall v. Nevada*, 73 U.S. 35 (1867); *Edwards v. California*, 314 U.S. 160, 173 (1941).

üzerinde durmuş ve bir konuta dair değerlendirmelerin karavana da uygulanabileceği sonucuna varmıştır. Nihayetinde çevre hakkı bağlamında kamu yararının daha üstün olduğu değerlendirmesi ile hak ihlalinin olmadığı kararı verilmiştir.²⁸⁷ Dolayısıyla yerleşmenin gerçekleştiği mekanlar olarak konutların gerekliliği, yerleşme özgürlüğü ile konut hakkı arasında önemli bir bağ kurmaktadır.

Konut hakkının özellikle 1. Dünya Savaşı sonrası sosyal bir hak olarak birçok devlet tarafından ulusal düzeyde tanındığını ve korunduğunu görmekteyiz.²⁸⁸ Nitekim 2.Dünya Savaşı sonrasında sosyal haklar daha kapsamlı ve nitelikli bir şekilde ele alınmıştır.²⁸⁹ Bu doğrultuda konut hakkı; ulusalüstü düzeyde İHEB 25.madde²⁹⁰, ESKHS 11.madde²⁹¹, Habitat-I²⁹² ve Habitat-II²⁹³ konferansları sonucu yayınlanan bildiriler başta olmak üzere birçok metinde yer bulmuştur. Bunların yanı sıra Gözden Geçirilmiş ASŞ²⁹⁴

²⁸⁷ AİHM, Chapman v. U.K., Başvuru No. 27238/95, K.T. 18.01.2001.

²⁸⁸ İşçi ve işverenlerin sağlıklı bir ortamda barınmaları hususunda konut hakkıyla ilgili olarak 1917 Meksika Anayasası'nda düzenleme yapılmış, 1919 yılında Weimar Anayasası'nda bu husus sosyal hakların daha ayrıntılı düzenlenmesi ile ele alınmıştır. Bkz. Kapani, s. 55-56.

²⁸⁹ Tarık Gümüş, **Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 154-155.

²⁹⁰ İHEB 25.madde 1.fıkra: “Her şahsın gerek kendisi gerekse ailesi için, yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dâhil olmak üzere sağlığı ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim imkânlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır.”

²⁹¹ ESKHS madde 11/1: “Bu Sözleşmeye Taraf olan Devletler herkese, kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam standardına sahip olma sağlar. Bu standart, yeterli beslenmeyi, giyinmeyi, barınmayı ve yaşama koşullarının sürekli olarak geliştirilmesini de içerir. Taraf Devletler bu hakkın gerçekleştirilmesini sağlamak için, kendi serbest iradelerine dayalı uluslararası iş birliğinin esas olduğunu kabul ederek, uygun tedbirleri alırlar.” Ayrıca Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Komitesi tarafından yapılan “Yeterli Konut Hakkı” başlıklı 4 nolu Genel Yorum ile herkesin konut hakkına sahip olduğu ifade olunmuştur. Bkz. <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/1991/en/53157>, E.T: 01.09.2024.

²⁹² Vancouver Bildirisi'nin 3.bölüm, 8. paragrafında “Yeterli bir konuta ve sosyal hizmetlere sahip olmak, temel bir insan hakkıdır. Hükümetler; kişisel inisiyatif ve toplu eylemi özendiren programlar oluşturup halkın en güçsüz katmanlarına doğrudan yardımla başlayarak, bütün yurttaşların bu hakkı kullanabilmesini sağlamakla ödevlidir.” denilmektedir. Bkz. <https://sdgs.un.org/documents/habitat-i-vancouver-declaration-20912>, E.T:01.09.2024.

²⁹³ 1996'da İstanbul'da gerçekleşen “II. BM İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat II)” ile “Küresel Eylem Planı” şeklinde adlandırılan “İstanbul Bildirisi” kabul edilmiş ve konut hakkının korunmasının esaslarına değinilmiştir. Bkz. <https://unhabitat.org/sites/default/files/2014/07/The-Habitat-Agenda-Istanbul-Declaration-on-Human-Settlements-20061.pdf>, E.T: 01.09.2024.

²⁹⁴ Gözden Geçirilmiş ASŞ madde 31: “Akit Tarafları, konut hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla; 1- Yeterli standartlara sahip bir konut edinilmesini teşvik etmeyi; 2- Evsizliği, zamanla ortadan kaldırma amacıyla, önlemeyi ve azaltmayı; 3- Ev fiyatlarını, yeterli kaynaklara sahip olmayanlar için uygun hale getirmeye yönelik önlemler almayı; taahhüt ederler.” Ayrıca Şart'ın 16.maddesinde “toplumun temel birimi olan ailenin tam gelişmesini sağlamak için konut sağlama yükümlülüğü” ifade edilmiştir. Nitekim 23. maddede “Yaşlıların sosyal korunma hakkı” bağlamında “yaşlıların sosyal korunma hakkını etkili bir biçimde kullanmaları amacıyla yaşlıların

ve AİHÖB²⁹⁵ gibi bölgesel metinlerde de konut hakkına yer verilmiştir. Ayrıca ifade edilmelidir ki 1951 tarihli MHDDS'nin 21. maddesinde mültecilerin yerleşme özgürlüğü bağlamında konut hakkı ele alınmış ve koruyucu düzenlemede bulunulmuştur.²⁹⁶ İç hukukumuzda ise konut hakkının 1961 Anayasasında “Sağlık Hakkı” başlığı altında 49. maddede²⁹⁷ bir paragraf olarak, 1982 Anayasasında ise “Konut Hakkı” şeklinde müstakil bir başlık olarak 57. maddede²⁹⁸ yer aldığını görmekteyiz.²⁹⁹ Her halükarda konut hakkının sağlanması aslında yerleşme özgürlüğünü temin maksadına dayanmaktadır.³⁰⁰ Zira yerleşme faaliyetinin gerçekleştiği mekân olarak konut, bireylerin barınma ihtiyacı başta olmak üzere en hayati gereksinimlerini karşılaması için gereklidir ve yerleşme özgürlüğüyle derin bir bağa sahiptir. Bundan dolayı konut hakkının korunması kapsamında ele alınan “zorla tahliye” hususu yerleşme özgürlüğünü de

gereksinimlerine ve sağlık durumlarına uygun konutlar sağlama ya da konutlarının buna uygun hale getirilmesi için yeterli destek sağlama yükümlülüğü” ifade edilmiştir.

²⁹⁵ Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi(AİHÖB)’nin, “Sağlığın ve Refahın Korunması Hakkı” başlıklı 11. maddesinde, “Her kişi, kamunun ve toplumun kaynaklarının elverdiği ölçüde, beslenme, giyim, barınma ve tıbbi bakıma ilişkin sağlık ve sosyal alanlardaki önlemler yoluyla, sağlığın korunmasına hak sahibidir.” denilmektedir.

²⁹⁶ MHDDS madde 21: “Taraflar Devletler, konut edinme bakımından bu konu yasalar ve yönetmeliklerle düzenlendiği ya da kamu makamlarının kontrolüne tabi olduğu oranda, ülkelerinde yasal olarak ikamet eden mültecilere her halde genel olarak aynı şartlar altındaki yabancılara uygulanandan daha az olmayacak biçimde, mümkün olduğu kadar müsait bir muamele sağlayacaklardır.” Görüldüğü üzere yasal bir biçimde mukim olan mültecilerin bu ikametini devam ettirebilmek bakımından olmazsa olmaz unsur olan konut bağlamında koruyucu bir düzenlemede bulunularak konut hakkı ve yerleşme özgürlüğüne beraber temas edilmiştir.

²⁹⁷ 1961 Anayasası Madde 49: “Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir. Devlet, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alır.” Bkz. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1961-anayasasi/> , E.T:02.09.2024.

²⁹⁸ 1982 Anayasası Madde 57: “Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeten bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır; ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler.”

²⁹⁹ Bu noktada tartışmaya konu olabilecek bazı hususlar bulunmaktadır. Örneğin 1961 Anayasası’nda hakkın öznesi olarak “...yoksul ve dar gelirli aileler...” şeklinde dar bir çerçeve söz konusu iken 1982 Anayasası’nda özellikle bir kesimin belirtilmemesinden yola çıkarak herkesi kapsadığı ifade edilebilir. Hâlbuki temel bir insan hakkı söz konusu ise bunun belli bir kesime değil herkese tanınması önemli ve gereklidir. Öte yandan 1982 Anayasası’nda, devletin konut ihtiyaçlarına ilişkin yapacağı planlamalar ve gerçekleştireceği eylemlere dair “şehirler” ibaresi kullanılmıştır. Bundan dolayı coğrafik sınırlamada bulunulup bulunulmadığına dair tartışmalar ortaya çıkmıştır. Nitekim bu ifade, şehirler haricindeki köy yerleşimi benzeri birimlerin bu hak kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğiyle ilgili tartışmalar yaratmıştır. Bkz. Begüm Seyhan, **Anayasa Hukuku Açısından Konut Hakkı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, s. 60-62.

³⁰⁰ Kaboğlu, 1996, s. 149.

ilgilendirmektedir.³⁰¹ Yeri gelmişken değinilmesi gereken bir diğer husus ise konut hakkının etkin bir şekilde korunabilmesi ve konut hakkından tam olarak yararlanılabilmesi bağlamında konuta erişimin kolaylaştırılması ile konut fiyatlarının makul bir seviyede tutulması gerekliliğidir. Yalnızca nicelik bakımından meseleye yaklaşmak ise eksik bir değerlendirme olacaktır. Çünkü konutların niteliği de önemlidir.³⁰²

Yerleşme faaliyeti gerçekleştirilirken kişi, yerleştiği yerde barınabilmek için çeşitli şeylere ihtiyaç duyar. Her şeyden önce konut ve konutun üzerinde bulunduğu gayrimenkul mülkiyet hakkıyla bir bağlantı oluşturmaktadır. Ayrıca özgürlüğün yararlanıcılarının taşınabilir eşyalarını bu yerleşim yerine nakledebilmek ve orada muhafaza edebilmek bakımından da mülkiyet hakkına sahip olmaları gerekmektedir. Bu çerçevede yerleşme özgürlüğü ile mülkiyet hakkı arasındaki bağa değinmekte fayda vardır. Bilindiği üzere mülkiyet hakkı; İHEB 17.maddesi³⁰³, AİHÖB 23.maddesi³⁰⁴ ve

³⁰¹ Zorla tahliyelerin esasen konut hakkının ihlali manasına gelmekle beraber doğrudan yerleşme özgürlüğünün ihlali manasına da geleceği yorumu daha önceki kısımlarda değindiğimiz İnsan Hakları Komitesi'nin "Seyahat Özgürlüğü" başlıklı "27 No'lu Genel Yorumu"nda yer almıştır. Komitenin yaklaşımı yerleşme özgürlüğüne dayalı olarak kişinin şahsen tercih ettiği bir yerde mukim olması özgürlüğünün kişiyi zorla tahliyelere karşı korumasını da gerektirmektedir. Bkz. İHK, 27 No'lu Genel Yorum, Seyahat Özgürlüğü, para. 7. Ayrıca ESKH Komitesinin de 7 No'lu Yorum'da ifade ettiği üzere hukuka aykırı olan "zorla tahliyeler" konut hakkı bakımından bir ihlal örneğidir. Bkz. ESKH Komitesi, 7 No'lu Genel Yorum, Yeterli Konut Hakkı: Zorla Tahliyeler , <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/1997/en/53063> , E.T: 15.01.2025.

³⁰² Avrupa Sosyal Haklar Komitesi(ASHK) konut hakkı bakımından devletin yükümlülüklerini "*konut politikalarında ailelerin ihtiyaçlarının dikkate alınması*", "*ailelere uygun konut sağlanması için gerekli koşulların hazırlanması*", "*mevcut konutların temel hizmetleri içerecek standartta olması gerektiği*", "*konutların ikamet edecek ailelerin fertleri dikkate alınarak uygun ölçüde olması gerektiği*" ve "*zorla tahliyelere ilişkin olarak devletlerin sorumluluğu*" şeklinde sıralamıştır. Bu hususta ASHK'nin şu kararları önemlidir: ASHK, European Roma Rights Center v. Greece, Başvuru No. 15/2003, K.T. 08.12.2004, para.24; ASHK, European Roma Rights Center v. Italy, Başvuru No. 27/2004, K.T. 07.12.2005, para. 18, 35, 45; ASHK, European Roma Right Center v. Portugal, Başvuru No.61/2010, K.T. 30.06.2011; Dar gelirli kişiler için çeşitli düzenlemeler yapılarak konut hakkının daha etkin bir şekilde sağlanabilmesi ve bu bağlamda kamu yararı dengesine dair değerlendirmeler için ise AİHM'nin şu kararlarına bakılabilir: AİHM, Chapman v. U.K., Başvuru No. 27238/95, K.T. 18.01.2001; AİHM, James and Others v. U.K., Başvuru No. 8793/79, K.T. 21.02.1986, para. 47; AİHM, O'Rourke v. U.K., Başvuru No. 39022/97, K.T. 26.06.2001.

³⁰³ "İHEB Madde 17: (1)Herkes tek başına ya da başkalarıyla birlikte mülkiyete sahip olma hakkını haizdir. (2)Hiç kimse keyfî olarak mülkiyetinden mahrum bırakılamaz."

³⁰⁴ "AİHÖB Madde 23: Her kişinin, saygın bir yaşamın zorunlu gereklerini karşılayacak ve kişinin onurunun ve konutunun muhafaza edilmesine yardımcı olacak şekilde özel mülkiyete sahip olma hakkı vardır."

AIHS EK 1 nolu Protokol 1.maddesi³⁰⁵ başta olmak üzere çeşitli ulusal üstü metinlerde yer almaktadır. Nitekim MHDDS 30.maddesinde “(1) Her Taraf Devlet, kendi yasa ve yönetmeliklerine uygun olarak, mültecilerin, topraklarına getirdikleri değerli varlıkları, yerleşmek üzere kabul edildikleri bir başka ülkeye nakletmelerine izin verecektir. (2) Her Taraf Devlet, yerleşmek üzere kabul edildikleri bir başka ülkeye yerleşmeleri için gerekli olan herhangi bir değerli varlığı nakletmek amacıyla mültecilerin yapacakları izin başvurusunu, sıcak bir biçimde değerlendirecektir.” denilmiş ve mültecilerin sahip oldukları değerli varlıkları nakledebilmeleri hususunun da yerleşme özgürlüğü kapsamında olduğuna işaret edilmiştir. Öte yandan İHK’nin 23 sayılı Yorumu’nda, MSHS’nin 27. maddesinden yola çıkılarak azınlıklar bakımından mülkiyet hakkının korunması gerekliliğine ve azınlıkların kendi topraklarını kullanabilmesi hakkının olduğuna işaret edilmiştir. Ayrıca yorumda azınlıkların kendi topraklarını kullanabilmesi hakkı içerisinde “toplanma” , “dernek kurma” ve “ifade özgürlüğü” gibi hak ve özgürlüklerden faydalanmaları gerekliliğine de değinilmiştir.³⁰⁶

Nitekim AİHM, “Cyprus v. Turkey” kararında mülkiyet hakkı ile yerleşme özgürlüğü arasındaki bağa işaret etmektedir. Söz konusu kararda başvuru devlet AIHS’nin 1., 11., 13., 14., 17. ve 18. maddeleriyle 1 No’lu Protokolün 1., 2. ve 3. maddelerinin ihlal edildiğini öne sürmüştür. Yerleşme özgürlüğü ve mülkiyet hakkı bağlamında değinilmesi gereken husus, Türkiye tarafından 1974’te gerçekleştirilen hareket sonrasında Rum yerleşimcilerin adanın güneyine doğru gerçekleşen zorunlu göçleri sonucunda yerleşim alanlarında bıraktıkları menkul ve gayrimenkul varlıkları üzerinden mülkiyet haklarının ihlal edilip edilmediği hakkındaki değerlendirmelerdir.

³⁰⁵ AIHS Ek 1 No’lu Protokol 1. maddesi: “(1) Her gerçek ve tüzel kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkı vardır. Bir kimse, ancak kamu yararı sebebiyle ve kanunda öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılabilir. (2) Yukarıdaki hükümler, devletlerin, mülkiyetin kamu yararına uygun olarak kullanılmasını düzenlemek veya vergilerin ya da başka katkıların veya para cezalarının ödenmesini sağlamak için gerekli gördükleri kanunları uygulama konusunda sahip oldukları hakka halel getirmez.”

³⁰⁶ İnsan Hakları Komitesi Azınlık Haklarına İlişkin 23 Sayılı Genel Yorumu, 08/04/1994, para. 3, 5, 7.

AIHM; “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti makamlarının yurtlarından edilen kişilerin geri dönmesine izin vermeyen resmi politikasının, aynı yetkililerce güneyde yaşayan Kıbrıslı Rumların kuzey bölgesine ziyaretlerinde de sıkı bir şekilde uygulanarak güçlendirildiğini” ve “yerlerinden edilen kişilerin evlerine tekrar yerleşmelerine izin verilmediği gibi evlerini ziyaret etmelerine dahi müsaade edilmediğini” ifade etmiştir.³⁰⁷ Ayrıca AIHM, BM Genel Sekreteri tarafından önceden hazırlanan raporda yer alan “Karpas Rumlarının gayrimenkullerini miras bırakabileceği kişi Kuzey Kıbrıs’ta yaşamıyorsa yakınlarına hatta en yakın akrabalarına dahi miras bırakmalarına yetkililer tarafından izin verilmediği; kuzeyde ortaokula gitme imkanının olmadığı, ortaokula gitmek için güneyi seçen Rum çocukların, erkeklerde 16, kızlarda 18 yaşına ulaştıklarında kuzeyde yerleşme hakkı tanınmadığı...” gibi değerlendirmelerin dikkate değer olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁸ Netice itibarıyla mahkeme, “Kuzey Kıbrıs’ta mülk sahibi olan Kıbrıslı Rumların mülkleri ile ilgili haklarına müdahale edilmesinden dolayı tazminat almamalarının yanı sıra mallarına erişim, kullanım ve kontrol hakkının reddedilmesi gibi sebeplerle 1 No’lu Protokolün 1. maddesinin sürekli ihlal edildiği...” şeklinde karar vermiştir. Ayrıca AIHM, Kuzey Kıbrıs’a Türk yerleşimcilerin yerleştirilmesini ve Rumların evlerine geri dönememesini AIHS’nin 8. maddesi olan “Özel ve aile hayatına saygı hakkı” bağlamında değerlendirerek ihlal kararı vermiştir.³⁰⁹ Görüldüğü üzere söz konusu kararda yerleşme özgürlüğü ile mülkiyet hakkı arasındaki ilişki üzerinden yapılan değerlendirmeler bulunmaktadır. Ayrıca kararda AIHS 8. maddesinde düzenlenen “Özel ve aile hayatına saygı hakkı” da yerleşme özgürlüğü ile beraber değerlendirilmiştir.

Yerleşme özgürlüğünün konusu bağlamında değinilmesi gerekli bir diğer husus ise çalışma hakkının yerleşme özgürlüğü ile ilgisidir. Bir çalışma faaliyetinin yerine getirilebilmesinin fiilî olarak mümkün olması için çalışanların o yerde serbestçe

³⁰⁷ AIHM, Cyprus v. Turkey, Başvuru No. 25781/94, K.T. 12.05.2014, para. 172.

³⁰⁸ AIHM, Cyprus v. Turkey, Başvuru No. 25781/94, K.T. 12.05.2014, para. 307.

³⁰⁹ AIHM, Cyprus v. Turkey, Başvuru No. 25781/94, K.T. 12.05.2014, para. 175, 177.

yerleşebilmeleri gerekmektedir. Bu noktada çalışanın şahsî tercihi müstesna olmakla beraber işyerine olabildiğince yakın bir yere yerleşme imkânının sağlanması önemlidir. Çünkü çalışanın ikametinin, işyerinin bulunduğu yerleşim birimi dâhilinde olmasına karşın katlanılması beklenemeyecek düzeyde uzaklık yahut ulaşım zorluğu ihtiva etmesi durumunda yerleşme özgürlüğü işlevsizleşebilir. Bu durum çalışanın mukim olduğu yerden katlanılamaz derecede uzak başka bir yere görevlendirilmesi şeklinde de tezahür edebilir. Bu hususta iç hukukumuzda çalışan lehine çeşitli düzenlemelerde³¹⁰ bulunulmuş ve yargı mercileri tarafından çeşitli kararlar verilmiştir.³¹¹

Çalışma hakkı ve yerleşme özgürlüğü arasındaki bağın uluslararası düzlemde görünümü ise bilhassa mültecilerle ilgili olaylarda kendini göstermektedir. Çeşitli sebeplere binaen birçok göçün³¹² yaşandığı yahut sığınma ve iltica³¹³ başvurusunun yapıldığı günümüzde bu konuya dair ulusalüstü düzeyde birçok düzenleme bulunmaktadır. MHDDS'nin 19. maddesi, yasal bir ikamet sahibi olan mültecilerin mesleklerinin gereklerini yerine getirebilmeleri ve yerleşme özgürlüğü bakımından sorun yaşamamaları adına koruyucu hükümler içermektedir.³¹⁴ Öte yandan IAOKS

³¹⁰ İş hukukunda önemli bir husus olarak bu duruma değinilmekte ve “Çalışma Koşullarında Esaslı Değişiklik” başlığı altında ele alınmaktadır. Bkz. 4857 say. İş Kanunu md. 22.

³¹¹ Örnek kararlar için Bkz. Yargıtay 9. Hukuk Dairesi 2009/36031 E., 2010/33783 K. sayılı Kararı; Yargıtay 9. Hukuk Dairesi 2011/39644 E., 2013/8037 K. sayılı Kararı; Yargıtay 9. Hukuk Dairesi 2012/4930 E., 2014/10370 K. sayılı Kararı; Yargıtay 22. Hukuk Dairesi 2013/35016 E., 2013/28478 K. sayılı Kararı.

³¹² Uluslararası göç, 20. yüzyıl başında endüstriyel güç haline gelen geleneksel göçmen ülkelerine yönelik yerleşme amaçlı insan hareketleri olarak karşımıza çıkmaktadır. 20. yüzyıl ortalarında yurt dışına geçici işçi göçünü ifade ederken içinde bulunduğumuz yüzyılda ulus ötesi sınır geçişleri, sığınmacı ve mülteci kavramlarının sıklıkla kullanıldığı istemli istemsiz nüfus hareketleri olarak anılmaktadır. Bkz. Ahmet İçduygu, Sema Erder ve Ömer Faruk Gençkaya, **Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere**, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 27.

³¹³ Sığınmacı ve mülteci kavramları bazen birbiriyle karıştırılabilmektedir fakat farklı iki kavramdır. Uygulamada göçmen, mülteci ve sığınmacı kavramlarının -ki her biri farklı statüleri temsil etmektedir- birbirinin yerine kullanıldığı da görülmektedir. Hatta mülteci ve sığınmacı kavramlarını benzer kabul edip teknik bir ayırıştırma ile devletlerin sonradan kategorize ettiği insan haklarına aykırı bir durum olduğunu değerlendirenler de vardır. Bkz. Eda Bozbeyoğlu, “Mülteciler ve İnsan Hakları”, **Moment Dergi**, C. 2, S. 1, 2015, s. 63.

³¹⁴ MHDDS Madde 19: “(1) Her Taraf Devlet, ülkesinde yasal olarak ikamet eden ve bu Devletin yetkili makamlarınca tanınan diplomalara sahip olup bir ihtisas mesleğini icra etmek isteyen mültecilere, mümkün olduğu kadar müsait ve her halde aynı şartlar içindeki tüm yabancılara sağlanandan daha az müsait olmayan şekilde muamele uygulayacaktır. (2) Taraf Devletler, bu gibi mültecilerin, anavatanları dışında, uluslararası ilişkilerini yürüttükleri ülkelere yerleşmelerini temin için, kanunlarına ve anayasalarına göre ellerinden gelen çabayı göstereceklerdir.”

5.maddesinde³¹⁵ sayılan haklar arasında, çalışma hakkının hemen ardından “*mesken edinme hakkı*” ifade edilmiştir. Bu durum da çalışma hakkı ve yerleşme özgürlüğü arasındaki sıkı bağa işaret etmektedir. Buna benzer şekilde bazı devletlerin anayasalarında, yerleşme özgürlüğü ile çalışma hakkı (veya mesleğini seçme özgürlüğü gibi hak ve özgürlükler) aynı cümlede yer almaktadır.³¹⁶

Değinilmesi gereken bir diğer nokta, işçilerin yerleşme özgürlüğünden yararlanması bakımından gelir düzeyi tarzında şartlar öne sürülerek özgürlüğün kısıtlanmaması gerektiğidir. Bu bağlamda ABAD tarafından verilen “*Levin Kararı*” önem arz etmektedir.³¹⁷ Davaya konu olayda İngiliz vatandaşı olan Levin, Hollanda’ya ikamet başvurusunda bulunmuş fakat başvuru Levin’in belli bir gelir düzeyinin altında olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. Hollanda Hükümeti bu işlemi, “*Sınırlı saatlerle çalışan, asgari geçim seviyesinden daha az kazanan ve birincil çalışma amacı olmadan başka eyaletlere taşınan kişilerin işçi statüsünü ve ikamet etme hakkını elde edemeyeceği*” gerekçesiyle savunmuş fakat divan, üye devletlerin vatandaşlarının dolaşım ve yerleşme özgürlüğünü gözeterek “*işçi kavramının asgari çalışma saatleri, ücretler veya geçim düzeylerine ilişkin ulusal kurallara atıfta bulunularak belirlenmemesi gerektiğine*” karar vermiştir. Bir diğer kararda ise Alman vatandaşı olan müzik öğretmeni Kempf, Hollanda’da düzenli bir çalışma saati olmaksızın gitar dersleri vermekte fakat bu

³¹⁵ Madde 5: “Sözleşme’nin 2’nci maddesinde sayılan temel yükümlülüklerle uygun olarak, Taraf Devletler her şekliyle ırk ayrımcılığını yasaklamak ve ortadan kaldırmak ve ırk, renk ya da ulusal veya etnik köken ayrımı yapmaksızın, özellikle aşağıdaki haklardan yararlanmada herkesin kanun önünde eşitlik hakkını garanti altına almak yükümlülüğünü üstlenirler: ... e) Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar; özellikle: i) Çalışma, işini özgürce seçme, adil ve elverişli çalışma koşulları, işsizliğe karşı korunma, eşit işe eşit ücret, adil ve elverişli ücret hakları ii) Sendika kurmak ve sendikalara katılmak hakkı iii) Mesken edinme hakkı...”

³¹⁶ 1945 Endonezya Anayasası’nın 28.maddesinin “Her kişi... işini seçme... ve devlet sınırları içinde ikamet yerini seçme, oradan ayrılma ve daha sonra oraya geri dönme özgürlüğüne sahiptir.” hükmü, 1946 Japonya Anayasası’nın 22. maddesinin “Herkes ikametgâhını seçme ve değiştirme ve kamu çıkarına zarar vermeyecek ölçüde işini seçme özgürlüğüne sahiptir.” hükmü, 1949 Hindistan Anayasası’nın 19. maddesinin “Tüm vatandaşlar aşağıdaki haklara sahiptir: ...Hindistan toprakları boyunca serbestçe dolaşma; Hindistan topraklarının herhangi bir yerinde ikamet etme ve yerleşme... herhangi bir mesleği icra etmek veya herhangi bir meslek, ticaret veya iş yapmak.” hükmü, 1979 İran Anayasası’nın 22. maddesinin “Kişinin... ikameti ve mesleği kanunun emrettiği haller dışında dokunulmazdır.” hükmü buna örnek gösterilebilir.

³¹⁷ ABAD, Case 53/81, Levin, [1982] E.C.R. 1035.

kazanç yetersiz olduğu için sosyal yardımlardan faydalanmaktadır. Hollanda yetkili makamları Kempf'in ikamet izni başvurusunu ise sosyal yardım aldığı gerekçesiyle reddetmiştir. ABAD bu noktada “...bir işçinin sadece sosyal yardım ödeneğinden yararlandığı için işçi statüsünden mahrum bırakılamayacağı...” sonucuna varmış ve kararda “...ek geçim araçlarının mülkten mi yoksa ailenin bir üyesinin istihdamından mı elde edildiği, yoksa ev sahibi Devletin kamu fonlarından alınan mali yardımdan mı elde edildiğinin bir önemi yoktur...” değerlendirmesinde bulunmuştur.³¹⁸ Dolayısıyla çalışma hakkı üzerinden ikamet hakkının kazanılmasının öngörüldüğü durumlarda iki özgürlük arasında oluşan sıkı ilişkinin gözden kaçırılmaması gerekmektedir.

Yerleşme özgürlüğünün konusu bakımından değinilmesi gerekli bir diğer husus ise kıyılardan yararlanma hakkı karşısında yerleşme özgürlüğünün nasıl konumlandığı ve aralarındaki bağın ne şekilde olduğudur. Kıyıların potansiyel yerleşme alanları olması ve günümüzde turistik faaliyetler başta olmak üzere çeşitli ekonomik amaçlar için kullanılmasından dolayı konumuz bakımından değerlendirilmesi gerekli bir yönü bulunmaktadır.³¹⁹ Bu noktada çevre hakkıyla da ilişkinin bulunduğunu söylemek gerekmektedir. Zira kıyılarda gerçekleştirilen çarpık ve düzensiz yapılaşma geri dönülemez çevre sorunlarına yol açmaktadır.³²⁰ Bu bakımdan toplumun temiz ve ulaşılabilir kıyı menfaatinin çeşitli turistik faaliyet mekânları, oteller, pansiyonlar yahut özel plajlar eliyle zarara uğratıldığı yahut yok edildiği bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır.³²¹ Esasen kıyılardan yararlanma hakkı 1982 Anayasası'nın 43. maddesinde “Kamu Yararı” başlığı altında düzenlenmiştir.³²² Kamu yararı kavramı için üç farklı

³¹⁸ ABAD, Case 139/85, Kempf v. Staatssecretaris van Justitie, [1986] E.C.R. 1741.

³¹⁹ Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2012, s. 30-33.

³²⁰ Oktay Ekinci, **Kıyılar ve Toplum Yararı**, İmge Kitabevi, 2.Baskı, Ankara, 1997, s. 157-161.

³²¹ Bkz. “Kıyılar otellerin işgali altında” başlıklı haber, <https://www.haberturk.com/ekonomi-is-yasam/haber/1258990-kiyilar-otellerin-isgali-altinda> , E.T: 01.09.2024 ; “Sahiller, Anayasal Haklarımıza Rağmen “Kıyım Kıyım” başlıklı blog yazısı için Bkz. <https://www.greenpeace.org/turkey/blog/sahiller-anayasal-haklarimiza-ragmen-kiyim-kiyim/> , E.T: 01.09.2024.

³²² 1982 Anayasası Madde 43: “Kıyılar, Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Deniz, göl ve akarsu kıyılarıyla, deniz ve göllerin kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu

değerlendirmenin bulunduğunu görmekteyiz. Bunları “bireycil yarar değerlendirmesi” , “genel yarar değerlendirme” ve “tekçi değerlendirme” olarak sıralayabiliriz.³²³ Hangi görüş yönünden meseleye yaklaşılsa yaklaşılsın unutulmaması gerekli husus; kamu yararının, bir zümre yahut kişi menfaati doğrultusunda hareket etmeyi engelleyeceği nüansıdır. Dolayısıyla kıyılardan yararlanma hususunda kamu yararının yönlendireceği pratik; vatandaşların kıyılara erişimini sağlamak, çevre zararının önlenmesini temin etmek ve bu alanların özel mülkiyete geçirilmek suretiyle işgaline kapı kapatmak üzerine olacaktır. Devletin bu noktada hem negatif hem de pozitif yükümlülüğünün bulunduğunu söyleyebiliriz.³²⁴ Nitekim kamu yararı kavramının devlet organları tarafından olabildiğince geniş manada yorumlanması ve bu doğrultuda yükümlülüklerin yerine getirilmesi gerekmektedir.³²⁵ Netice itibarıyla ifade etmeliyiz ki yerleşme özgürlüğü ile kıyılardan yararlanma hakkı arasında önemli bir bağ bulunmaktadır ve bazı durumlarda

yararı gözetilir. Kıyılarla sahil şeritlerinin, kullanılış amaçlarına göre derinliği ve kişilerin bu yerlerden yararlanma imkân ve şartları kanunla düzenlenir.” Öte yandan iç hukukumuzda 3621 say. Kıyı Kanunu bulunmakta ve 5. maddesi kıyılara dair genel esasları düzenlemektedir Maddede kıyıların mahiyeti, yararlanılmasında kamu yararının öncelikli oluşu, kıyı şeridi ve kıyı şeridine referansla inşa olunacak yapıların fiziki sınırları, hangi alanların ne şekilde kullanılabilmesi ve yapılaşma faaliyetlerinin ilgili yönetmelik hükümlerince düzenleneceğine dair açıklamalarda bulunulmuştur.

³²³ Bireycil yarar değerlendirmesine göre; kamu yararı bireylerin yararlarının kümülatif karşılığıdır. Hobbes, Hume, Bentham bunu benimsemiştir. Genel yarar değerlendirmesi ise bireylerin müstakil yararlarının haricinde çatı bir konumda genel yarar olduğu değerlendirmesine dayanır. Rousseau ve Pareto bu değerlendirmenin taraftarıdır. Tekçi değerlendirme ise nesnellikten azade bir biçimde kamu yararının “değer yargıları” üzerine inşasını öngörmektedir. Yani kamu yararı, politik olmakla beraber ahlaki değer de ihtiva etmektedir. Platon, Aristo, Hegel, Marx bu değerlendirmeye katılmaktadırlar. Bkz. Ruşen Keleş, “Kıyıların Korunması ve Toplum Yararı”, **AÜSBF Dergisi**, C. XLIV, No: 1-2, 1989, s. 58 ; Tekin Akıllıoğlu, “Kamu Yararı Kavramı Üzerine Düşünceler”, **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi Prof. Dr. Lütfi Duran’a Armağan Özel Sayısı**, C. 9, S. 1-3, 1988, s. 11-12; Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İstanbul, 1980, s. 166-168. Anayasa Mahkemesinin “kamu yararı” ile ilgili bazı kararları için Bkz. AYM, N.D., 1977/1 E. 1977/20 K., K.T. 05.04.1977; AYM, N.D., 1979/37 E. 1980/26 K., K.T. 29.04.1980; AYM, N.D., 1963/16 E. 1963/83 K., K.T. 08.04.1963.

³²⁴ Anayasa Mahkemesi bir kararında, Devletin “...doğal ve kültürel değerleri korumanın yanı sıra, insanın maddi ve manevi değerlerini, seyahat özgürlüğünü, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını, fiziksel ve düşünsel gelişimini, kıyı ve doğal kaynaklardan yararlanma hakkını da “planlı ve dengeli biçimde” korumakla yükümlü...” olduğunu belirtmiştir. Bkz. AYM, N.D., 2006/169 E. 2007/55 K., K.T. 07.05.2007; Ayrıca Bkz. M. Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Beta Yayınları, İstanbul, 2003, s. 707-708.

³²⁵ Aydın Gülan, **Kamu Mallarından Yararlanma Usullerinin Tabi Olduğu Hukuki Rejim**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s. 155; AYM bu bağlamda “Her ne kadar orman arazilerinin turizm yatırımlarına tahsisinde de kamu yararı bulunduğu düşünülebilirse de ormanların orman olarak korunmasındaki kamu yararının daha öncelikli ve üstün nitelikte olduğu açıktır.” değerlendirmesini yapmıştır. Bkz. AYM, N.D., 2006/169 E. 2007/55 K., K.T. 07.05.2007; AYM, N.D., 2004/67 E. 2007/83 K., K.T. 22.11.2007 ; ayrıca Bkz. Danıştay 6. Daire, 1991/2720 E. 1992/398 K.

birbirleriyle karşı karşıya gelebilmektedirler. Bu karşı karşıya gelme durumunda ise geniş manada kamu yararı eksenli bir değerlendirmede bulunularak toplum adına en doğru kararın alınması gerekmektedir.³²⁶

Yerleşme özgürlüğünün bazı durumlarda din özgürlüğüyle de ilişkili olabileceğini ifade edebiliriz. Örneğin AİHM'nin "*Corley and Others v. Russia*" kararında Rusya'da ikamet hakkına sahip olan ve dini bir kuruluşun temsilcisi olan Bay Corley, Rus makamları tarafından önceden verilen yasal ikamet hakkının iptal edilmesi ve sınır dışı edilme kararının alınması dolayısıyla yasal çerçevede gerçekleştirdikleri dini faaliyetlerin engellendiğini ifade etmiştir. Mahkeme ikamet hakkının hukuka aykırı bir biçimde elinden alınması dolayısıyla Bay Corley'in ikamet hakkıyla ilişkili olarak din özgürlüğünün de ihlal edildiği sonucuna ulaşmıştır.³²⁷ Nitekim mahkeme çeşitli kararlarında din özgürlüğü bakımından ihlal sonucuna ulaşılabilmesi için ikamet iptali ve sınır dışı etme uygulamasının "*bu hakların kullanılmasını engellemek ve takipçilerin dininin veya felsefesinin yayılmasını engellemek amacıyla tasarlandığının kanıtlanması*" gerektiğini ifade etmektedir.³²⁸

Yerleşme özgürlüğünün konusu bakımından değinilmesi gerekli bir diğer husus ise ülke içerisindeki bazı yerleşim birimlerine giriş-çıkış ve yerleşimin sınırlandığı yahut tamamen yasaklandığı durumlardır. Buna dair en bilinen örnek, Sovyet Rusyası ve sonrasında Rusya Federasyonu tarafından gerçekleştirilen ve "*kapalı kentler*" olarak ifade edebileceğimiz uygulamalardır. Bu tarz uygulamalar uzun yıllar öncesine dayansa bile ilk defa 1992 yılında çıkarılan "*ZATO (Zakrytoe Administrativno Territorial'noe*

³²⁶ Toplum adına en doğru kararın alınması imkânı somut olaylarda farklılık gösterebilmektedir. Bunun içindir ki çeşitli uzmanlara başvurulması, toplumun farklı kesimlerinin görüşlerini beyan edebilmesi ve ortak akıl ile hareket edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bkz. Hasan Tuna Göksu, "Kanun Devletinden Hukukun Üstünlüğüne", *Sayıştay Dergisi*, S. 64, s. 65; Keleş, 1989, s. 159-162.

³²⁷ AİHM, *Corley and Others v. Russia*, Başvuru No. 292/06 ve 43490/06, K.T. 23.02.2022.

³²⁸ AİHM, *Omkananda and the Divine Light Zentrum v. Switzerland*, Başvuru No. 8118/77, K.T. 19.03.1981, para. 118; AİHM, *Perry v. Latvia*, Başvuru No. 30273/03, K.T. 08.11.2007, para. 53; AİHM, *Al-Nashif v. Bulgaria*, Başvuru No. 50963/99, K.T. 25.01.2001; AİHM, *Lotter v. Bulgaria*, Başvuru No. 39015/97, K.T. 06.02.2003.

Obrazovanie- Kapalı İdari Bölgesel Birimler) Yasası” ile hukuki nitelik kazanmıştır. Kapalı kentler genel itibariyle askerî ve nükleer tesisleri bünyesinde bulunduran yerleşim birimlerini kapsamaktadır. Bu alanlarda yaşayanlar ve belirli görevlere binaen istihdam olunanlar ile aileleri bu yerlere giriş-çıkış ve yerleşme iznine sahiptir. Bunların haricindeki kişilerin bu yerlere giriş-çıkışının özel izinler dahilinde gerçekleşmesi öngörülmüş ve dışarıdan olanlara yerleşme özgürlüğü tanınmamıştır. Ayrıca bu yerlerdeki taşınmazların iktisabı ve benzeri hakların yalnızca buralarda ikamet edenlere tanındığı görülmektedir. Söz konusu yerlerin askerî ve nükleer tesisleri içerdiği düşünülünce çeşitli felaketlerin ve terör saldırısı gibi durumların engellenmesi bakımından devletin yükümlülüklerinin bulunduğu ifade edilebilir. Bu yükümlülüklerin yerine getirilebilmesi için bu şekilde uygulamalarda bulunulması da gerekebilir. Ancak böylesi kısıtlamaların gereksiz ve keyfi bir biçimde genişletilmemesi ve sıradanlaştırılmaması gerekmektedir. Ayrıca uygulamanın anayasal dayanağının bulunması ve uluslararası insan hakları sözleşmelerine uygun olması da gerekmektedir.³²⁹

Benzeri bir uygulamanın “2565 say. Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu”³³⁰ ile Türk hukukunda da bulunduğu ifade edilebilir. 2565 say. Kanun’un 1. maddesinde belirtildiği üzere, “a) Yurt savunması bakımından hayati önemi haiz askeri tesisler ve bölgeler ile sınırların, güvenlik ve gizliliğini sağlamak için bunların çevrelerinde, kıyılarında ve havalarında; kara, deniz ve hava askeri yasak bölgelerinin, b) Yurt savunması veya yurt ekonomisine önemli ölçüde katkıda bulunan veya kısmen dahi tahripleri veya devamlı olarak ya da geçici bir zaman için faaliyetten alıkonulmaları halinde milli güvenlik veya toplum hayatı bakımından olumsuz sonuçlar doğurabilecek; diğer askeri tesis ve bölgeler ile kamu veya özel kuruluşlara ait her türlü yer ve tesislerin

³²⁹ Esen, 2014, s. 116-117; Zeynep Özkan Güneş, **Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi’nin Temel Hakların Korunmasındaki İşlevi**, Karahan Kitabevi, Adana, 2019, s. 243; Torpey, 1997, s. 853.

³³⁰ “2565 sayılı Askerî Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu, Kabul Tarihi: 18/12/1981, R.G. 22/12/1981.”

etrafında güvenlik bölgelerinin; kurulması, kaldırılması ve gerektiğinde genişletilmesine ilişkin esas ve yöntemlerin düzenlenmesi...” amaçlanmaktadır. Kanunun ilerleyen maddelerinde “askerî yasak bölgeler”in hassasiyet derecesi bakımından 1. ve 2. derece olmak üzere tasnifinin yanı sıra kara, deniz ve hava olmak üzere fizikî tasnife gidilmiştir.³³¹ Kanunun 19 ila 21. maddelerinde ise “güvenlik bölgeleri”ne dair hükümler yer almaktadır. Yerleşme özgürlüğünü alakadar eden tarafla kanunun 7. maddesinde; 1. derece askerî yasak bölgelere kimlerin girebileceği ve oturabileceği düzenlenmesinin yanı sıra bu bölgelerde vuku bulabilecek diğer durumlara dair hükümler konularak yabancılar ve T.C. uyruklular arasında ayrıma gidilmiştir.³³² Devamında 9. maddede, 2. derece askerî yasak bölgelere kimlerin girebileceği ve oturabileceği gibi durumlara dair hükümler konularak yine yabancılar ve T.C. uyruklular bakımından ayrıma gidilmiştir. Ayrıca Türk soylu yabancıların durumunun yönetmelikte ifade olunacağı belirtilmiştir.³³³ Yasak bölgelere dair sınırlamalardan sonra ise kanunun 21. maddesinde güvenlik bölgelerine dair sınırlamaların düzenlendiğini görmekteyiz.³³⁴ Kısacası 2565 say. Kanun;

³³¹ Kanunun 5-9. maddeleri arasında Kara Askerî Yasak Bölgeleri, 14-18.maddeleri arasında Deniz Askerî Yasak Bölgeleri ve 14-18.maddeleri arasında Hava Askerî Yasak Bölgeleri düzenlenmiştir.

³³² “Madde 7: 1. Birinci derece kara askeri yasak bölgelerinde aşağıdaki esaslar uygulanır: a) Bölge içindeki taşınmaz mallar kamulaştırılır. b) Bölgeye buradaki görevlilerle, yetkili komutanlığın izin verdiği T.C. uyruğundaki diğer görevlilerden başkası giremez ve oturamaz. Ancak; (1) Buradaki görevlilerin aile fertlerinin bölgeye girmelerine ve oturmalarına, (2) Türk vatandaşlarının bölgedeki su kaynaklarından faydalanmalarına, (3) Bölge içinde tespit edilecek yollardan geçiş yapılmasına, Yönetmelikte belirtilecek esaslara göre yetkili komutanlıkça izin verilebilir. c) Yabancıların geçici olarak bölgeye girmeleri ve oturmaları Genelkurmay Başkanlığının iznine bağlıdır...”

³³³ “Madde 9: İkinci derece kara askeri yasak bölgelerinde aşağıdaki esaslar uygulanır: a) Türk vatandaşlarının bölgede oturmaları, seyahat etmeleri, zirai faaliyetlerini, meslek ve sanatlarını icra etmeleri serbesttir. Şu kadar ki, milli güvenliği sağlamak bakımından, gerekli görülecek ikinci derece kara askeri yasak bölgelerinde; bölgede oturanlar dışındaki Türk vatandaşlarının bölgede oturmaları, zirai faaliyetlerini, meslek ve sanatlarını icra etmeleri Cumhurbaşkanlığı kararı ile sınırlandırılabilir. b) Yabancı gerçek ve tüzelkişiler bu bölgede taşınmaz mal edinemezler. Yabancılar a) bölgedeki taşınmaz malların tasfiyesine karar vermeye, tasfiye şekil ve şartlarını tespite Cumhurbaşkanlığı yetkilidir. c) (1) Yabancılar izin almadan geçici dahi olsa bölgeye giremezler, oturamazlar, çalışamazlar ve taşınmaz mal kiralayamazlar. (2) Görevli yabancı uyruklu sivil kişilere izinler garnizon komutanlığının görüşü alınarak valiliklerce verilir... d) Bölge içindeki genel yollardan geçilmesi ve bölgeden turistik amaçlarla yararlanılmasına dair esaslar yönetmelikte gösterilir...”

³³⁴ “Madde 21: Güvenlik bölgelerinde aşağıdaki esaslar uygulanır: a) Bölge içindeki gerçek ve tüzelkişilere ait mallar kamulaştırılabilir... c) Kamulaştırma yapılan güvenlik bölgelerine ve güvenlik bölgesi tesis edilen deniz sahasına, buradaki tesislerde görevli olanlarla, askeri güvenlik bölgelerinde yetkili komutanlığın, kamu ve özel kuruluşlara ait tesislerde ise, bu konuda yetkili makamın izin verdiği kişilerden başkası giremez ve oturamaz. d) Bu bölgelerin güvenliğinin sağlanması, bölgeye giriş ve kamulaştırılmayan taşınmaz mallardan yararlanma esasları yönetmelikte gösterilir...”

bölgelere dair tasnifte bulunarak güvenlik hassasiyetiyle önem atfedilen yerlere giriş, çıkış, oturma ve diğer faaliyetlerin ne gibi sınırlamalara tabi tutulacağını belirlemiştir. Bu sınırlamalarda uyruk temelli bir ayırımda bulunulmasının yanı sıra Türk soylu yabancıların hangi statü dâhilinde değerlendirilip ne şekilde sınırlamada bulunulacağı ise ilgili yönetmeliğe bırakılmıştır.³³⁵

III. YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN YARARLANICILARI

Bir özgürlüğü özgürlük yapan şey, onu talep eden veya ondan yararlanan kişilerin var olmasıdır. Çünkü özgürlüğün yararlanıcısı ve talep edenleri yoksa doğal olarak bir manası kalmayacaktır.³³⁶ Bu bakımdan özgürlüğün yararlanıcılarının tespiti çok önemlidir. Yerleşme özgürlüğünden kimlerin yararlanabileceğini tespit ederken öncelikle hak ve özgürlüklerin yararlanıcısı konumunda kimlerin bulunabileceğini ve bu noktada ne şekilde tasnifin gerçekleştirileceğini açıklığa kavuşturmamız gerekmektedir. Bir hak veya özgürlüğün yararlanıcısının tespitinde asıl olan “herkes”in anlaşılmasıdır.³³⁷ Ancak bazen düzenlemeye konu hak ya da özgürlüğün doğal muhatabı olarak belirli bir kitle ile sınırlanmış olması veya işlevinden kaynaklı olarak yararlanıcı konumunda özel bir kitlenin bulunması söz konusu olabilmektedir. Örneğin yaşlılara, kadınlara ya da çocuklara yönelik bir hak ya da özgürlüğün yararlanıcısının kim olduğu hususunda

³³⁵ Türk soylu yabancıların durumunun ne olacağı hususunda “Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Yönetmeliği” ne bakacak olursak; 9.madde 13.fıkıradaki “Türk soylu yabancıların Türkiye’de meslek ve sanatlarını serbestçe yapabilmelerine, kamu özel kuruluş veya işyerlerinde çalıştırılabilmelerine ilişkin 25 Eylül 1981 tarih ve 2527 sayılı kanun ve bu kanuna dayanılarak çıkarılan yönetmelik hükümlerinden yararlanan Türk soylu yabancılara, ikinci derece kara askeri yasak bölgelerinde uygulanacak esaslara ilişkin izinler, 2527 sayılı Kanunun üçüncü maddesinde belirtilen izin süresince yetkili komutanlığın görüşü alınarak İçişleri Bakanlığınca verilir.” denilmektedir.

³³⁶ Henry Shue, **Basic Rights: Subsistence, Affluence, and U.S. Foreign Policy**, Princeton University Press, Princeton, 1980, s. 16.

³³⁷ Jack Donnely (Çev. Mustafa Erdoğan ve Levent Korkut), **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, Yetkin Yayınları, 1995, s. 56-58.

tartışmaya girilmesi yersiz olacaktır.³³⁸ Bazen yararlanıcı olarak herkes kabul edilmiş olsa dahi bazı meslek gruplarında bulunan bireylerin işlerinin doğası gereği söz konusu hak ve özgürlüklerden yararlanamaması gibi istisnai durumlar da doğabilmektedir.³³⁹

Bununla birlikte herkes ibaresinden kişilerin anlaşılması gerekmektedir. Zira 1982 Anayasası'nın dar anlamda bir değerlendirme içerdiği ifade edilen “*Temel hak ve hürriyetlerin niteliği*” başlıklı 12. maddesinin “*doğal hak yaklaşımı*”na sahip olmasından ötürü bu sonuca varılmaktadır.³⁴⁰ Nitekim doğası gereği yerleşme eyleminin gerçekleşmesi için yalnızca kişilerden sadır olabilecek bir iradenin ortaya konulması gerekir. Dikkat edilmesi gerekli bir husus da yararlanıcı olabilme bakımından yalnızca gerçek kişilerin anlaşılmasının hatalı olacağıdır. Zira bir hak veya özgürlüğün yararlanıcısı konumunda tüzel kişilerin bulunabileceği de gözden kaçırılmamalıdır.³⁴¹ Öte yandan yararlanıcı olabilme bakımından günümüzde kayda değer bir konum elde eden kişi topluluklarının da ele alınması gerekmektedir. Bu doğrultuda

³³⁸ Anayasamızın 10.maddesi “(1)Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. (2)Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz. (3)Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz. (4)Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar.” demek suretiyle eşitlik ilkesine dair düzenlemeyi ihtiva etmekteyken aynı zamanda bazı gruplara dair alınacak tedbirlerin de eşitlik ilkesine aykırılık teşkil etmeyeceğini ifade etmiştir.

³³⁹ Örneğin seyahat özgürlüğünün yararlanıcısı herkes olmakla beraber asker kişiler bakımından farklı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu noktada askerlik mesleğini icra eden kişilerin yurtdışına çıkışıyla ilgili olarak 1632 sayılı Askerî Ceza Kanunu'nun 4551 sayılı Yasa ile değiştirilen 67.maddesinin 1. fıkrasının (A) bendi izin almaksızın yurtdışına çıkan askerlere dair kaçak sayılma hükmünü getirmiştir. Bu hüküm AYM'nin önüne geldiğinde mahkeme Anayasanın hukuk devletini düzenleyen 2. maddesine aykırılık tespitinde bulunmuştur.(AYM, N.D., 2002/166 E. 2004/3 K., K.T. 02.07.2004) Öte yandan askerlik ödevini zorunlu kılan devletler bakımından silah altına alınması gerekli bireylerin askerlik hizmetini yerine getirmeksizin yurtdışına çıkışına getirilen sınırlamalar AİHM tarafından AİHS'ye aykırı bulunmamaktadır.(AİHM, Peltonen v. Finland, Başvuru No. 30409/96, K.T. 11.05.1999.) Bir başka örnek olarak, devletler vergi ödevini yerine getirmeyenlerin seyahat özgürlüğünün yararlanıcısı olmayabileceği yönünde de düzenlemeler yapabilmektedirler. Ancak bununla ilgili olarak AİHM tarafından verilmiş ihlal kararı da mevcuttur.(AİHM, Riener v. Bulgaria, Başvuru No. 28411/95, K.T. 11.04.1997) Nitekim yurtdışına çıkış için pasaport gibi gerekli evrak ve işlemleri yerine getirmeyenler yurtdışına seyahat bakımından yararlanıcı konumunda bulunamazlar. Detaylı bilgi için Bkz. Esen, 2014, s. 88-99.

³⁴⁰ Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, 1986, s. 137'den Akt. Ezgi Fulya Akkuş, **1982 Anayasası Açısından Mülkiyet Hakkı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2024, s. 137.

³⁴¹ Kaboğlu, 2002, s. 393-394.

değerlendirmelerimiz gerçek kişiler, tüzel kişiler ve kişi topluluklarının ayrı başlıklar altında incelenmesi şeklinde yapılacaktır.

A. Gerçek Kişiler

1982 Anayasası 23. maddesi “*Herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir.*” diyerek yerleşme özgürlüğünün yararlanıcısı olarak herkesi belirlemiştir. Bu noktada “*herkes*” ibaresine yabancıların da dâhil olduğu ifade edilmelidir.³⁴² Ancak bu noktada 6458 say. YUKK³⁴³ ve ikamet izninin verilmesiyle ilgili hükümleri içeren yönetmelik de göz önünde bulundurulmalıdır. Buna göre yabancılar, kanun ve yönetmelikle şartları ve usulü belirlenmiş olan ikamet izninin alınması halinde yerleşme özgürlüğünden yararlanabileceklerdir.³⁴⁴ Öte yandan Anayasa’nın 16. maddesi “*Temel hak ve hürriyetler, yabancılar için, milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir.*” hükmünü içermektedir. Bu hüküm çerçevesinde herhangi bir sınırlama durumunda yerleşme özgürlüğünden yararlanacak kişiler içerisinde bulunan yabancıların konumunun milletlerarası hukuk bağlamında gözetilmesi gerekliliği gözden kaçırılmamalıdır.³⁴⁵ Bu bağlamda AYM, şu açıklamalarda bulunmaktadır: “*...kuralın; yerleşme ve seyahat özgürlüğü vatandaşlarınkinden farklı olarak sınırlanan yabancıların etkili başvuru*

³⁴² Zafer Gören, **Temel Hak Genel Teorisi**, Geliştirilmiş ve Gözden Geçirilmiş Beşinci Bası, Yetkin Yayınları, Ankara, 2022, s. 72-73.

³⁴³ “6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu”, Kabul Tarihi: 04/04/2013, R.G. 11/04/2013.

³⁴⁴ 6458 say. YUKK’nin amacı 1.maddesinde, “*Bu Kanunun amacı; yabancıların Türkiye’ye girişleri, Türkiye’de kalışları ve Türkiye’den çıkışları ile Türkiye’den koruma talep eden yabancılara sağlanacak korumanın kapsamına ve uygulanmasına ilişkin usul ve esasları düzenlemektir.*” şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca 4. maddesinde geri gönderme yasağına dair düzenlemede bulunulmuştur. Nitekim 7.maddede girişine imkân tanınmayacaklar hakkında hüküm bulunmaktadır ve söz konusu maddenin belirttiği kişiler, ülkeye giremeyeceğinden ötürü yerleşme özgürlüğünden de doğal olarak yararlanamayacaklardır. Ancak 8. madde hükmü ile uluslararası koruma kapsamına alınacak olanlar müstesna kılınmıştır. Kanunun 19 ila 49.maddeleri arasında ise ikametle ilgili düzenlemeler bulunmaktadır. Yukarıda değindiğimiz 1. maddede yer alan amaç çerçevesinde çeşitli ikamet türleri belirlenmiş olup bu ikamet türlerine istinaden yabancıların Türkiye’de yerleşme özgürlüğünden yararlanması imkânı sağlanmıştır.

³⁴⁵ Anayasanın 16. maddesinin gerekçesinde “*Bu madde, ülkede bulunan yabancıların hak ve hürriyetlerinin, gereken hallerde, vatandaştan farklı olarak düzenlenip sınırlanabileceğini hüküm altına almaktadır. Mesela bir yabancının ülkeye giriş yahut ülkede seyahat ve yerleşme hürriyeti, basın hürriyeti elbette ki vatandaşlarınkinden farklı olacaktır. Bu farklılık kendisini özellikle siyasî haklar konusunda göstermektedir. Vatandaş ve yabancı arasında gözetilen bu ayırım milletlerarası hukuka uygun olmalıdır. Kişi - Devlet ilişkilerine milletlerarası bir unsur karıştığı zaman bu ilişkilerin düzenlemelerinde milletlerarası hukukun göz önünde tutulması gereği bilinmektedir.*” denilmektedir.

hakkına ilişkin olması nedeniyle, temel hak ve özgürlüklerin yabancılar yönünden sınırlandırılmasını düzenleyen Anayasa'nın 16. maddesinin de dikkate alınması gerekir. Buna göre sınır dışı etme kararlarına karşı başvuruçulara tanınması gereken asgari güvenceler kanunla düzenlenmeli ve milletlerarası hukuka uygun olmalı, diğer bir ifadeyle bu standartlar milletlerarası hukukun altında olmamalıdır.”³⁴⁶

Nitekim 1982 Anayasası 90/5. maddesi “*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.*” hükmünü içermektedir. Dolayısıyla bu hükmün; yabancılar bakımından değerlendirmelerde bulunulurken Türkiye'nin tarafı olduğu ve iç hukuktan daha geniş koruma imkanı sağlayabilecek olan milletlerarası andlaşmaların esas alınması yükümlülüğünü doğuracağı göz ardı edilmemelidir.³⁴⁷

1961 Anayasası'nın seyahat ve yerleşme özgürlüğünü konu alan 18. maddesi, 1982 Anayasası'nın 23. maddesine benzer bir düzenleme ile özgürlüğün yararlanıcısı olarak herkesi belirlemiştir fakat 18. maddenin 3. fıkrasında yer alan “*Türkler, yurda girme ve yurt dışına çıkma hürriyetine sahiptir. Yurt dışına çıkma hürriyeti kanunla düzenlenir.*” ifadesiyle yurtdışına çıkış ve yurda giriş bakımından “*herkes*” ibaresi yerine “*Türkler*” ifadesinin kullanılması bir farklılık olarak göze çarpmaktadır.³⁴⁸

³⁴⁶ AYM, N.D., 2020/30 E. 2023/12 K., K.T. 25.01.2023, para. 193.

³⁴⁷ Levent Gönenç ve Selin Esen, “The Problem of Application of Less Protective International Agreements in Domestic Legal Systems: Article 90 of the Turkish Constitution”, **European Journal of Law Review**, C. 8, S. 4, 2006, s. 487-497'den Akt. Selin Esen, “Geri Göndermeme İlkesinin Türkiye’de Anayasallaşması”, **Prof. Dr. Metin Günday Armağanı**, Atılım Üniversitesi Yayınları, C. 1, 2020, s. 460.

³⁴⁸ Diğer anayasalarda yerleşme özgürlüğünün yararlanıcısı olabilme bakımından hangi ibarelerin kullanıldığına değinecek olursak bazı anayasalarda “*herkes*” veya buna benzer biçimde “*her kişi*” şeklinde genel bir ifade kullanırken bazı anayasalarda yalnızca yurttaşlara yönelik ibarelerin kullanıldığını, bazılarında ise “*ülkede yasal olarak mukim olanlar*” veya “*her sakin*” şeklinde ifadelerin kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin 1946 Japonya Anayasası 22. maddesi, 1991 Slovenya Anayasası 32. maddesi ve 1997 Polonya Anayasası 52. maddesi incelendiğinde özgürlüğün herkese tanındığı görülmektedir. Nitekim 1814 Norveç Anayasası 106. maddesi, 1853 Arjantin Anayasası 14. maddesi, 1922 Letonya Anayasası 97. maddesi, 1991 Hırvatistan Anayasası 32. maddesi, 1992 Slovakya Anayasası 23. maddesi, 1993 Rusya Federasyonu Anayasası 27. maddesi ve 2011 Macaristan Anayasası 27. maddesi de aslında yararlanıcı olarak “*herkes*”i ifade etmekte fakat ülke içerisinde yasal olarak bulunma veya ikamet etme şartını öngörmektedir. Öte yandan 1917 Meksika Anayasası

Bu noktada bir devletin yerleşme özgürlüğü bakımından ibare olarak vatandaşlık yahut uyruk temelinde bir ifade kullanmasının, yabancıları kapsam dışı bırakıp bırakmayacağıyla ilgili olarak İspanya örneğine değinilebilir. İspanya Anayasası'nın 19. maddesinde “*İspanyollar ikamet yerlerini özgürce seçme ve ulusal topraklar içinde özgürce dolaşma hakkına sahiptir. Aynı şekilde kanunla belirlenecek koşullara tabi olarak İspanya'ya özgürce girip çıkma hakkına da sahiptirler. Bu hak, siyasi veya ideolojik nedenlerle kısıtlanamaz.*” denilmektedir. Görüldüğü üzere özgürlüğün yararlanıcısı olarak İspanyollar ifade edilmiştir. Bu bağlamda yerleşme özgürlüğü İspanyol harici yabancılar bakımından mümkün görülmeyebilir ki bu görüşü savunan yazarlar bulunmaktadır.³⁴⁹ Bazı yazarlar ise bu hükmün yararlanıcı olarak yalnızca İspanyollar'ı değil yabancıları da kapsadığını ifade etmektedir ve bu durumu “*sensu contrario*” ilkesinin bir gereği olarak değerlendirmektedirler. Zira mezkur maddede yerleşme özgürlüğünün yalnızca İspanyollar'ın yararlanıcısı olabileceği ve yabancıların bunun haricinde kalacağına dair doğrudan engelleyici bir ifade yer almamaktadır. Nitekim İspanya Anayasa Mahkemesi de ikinci kısım yazarlar ile benzer şekilde düşünmüş ve bu doğrultuda kararlar vermiştir.³⁵⁰ Mahkemeye göre anayasada ifade olunan bazı hak ve özgürlüklerin doğrudan ve sadece yurttaşlara tanınması durumu mevcut iken bazı hak ve özgürlükler ise yurttaş-yabancı ayrımı yapılmaksızın açık bir biçimde “herkes”e

11. maddesi, 1945 Endonezya Anayasası 28. maddesi, 1980 Şili Anayasası 19. maddesi, 1988 Brezilya Anayasası 5. maddesi, 1993 Peru Anayasası 2. maddesi ise “*her kişi*” yahut “*tüm kişiler*” şeklinde ifade edebileceğimiz ibareler ile özgürlüğün yararlanıcısını tayin etmektedir. Yukarıda da değindiğimiz üzere yerleşme özgürlüğünün yararlanıcısı olarak “herkes” ibaresinden kişilerin anlaşılması gerektiği değerlendirilmesinde bu ibareler arasında kayda değer bir farklılığın olmadığı söylenebilir. Öte yandan 1944 İzlanda Anayasası 66. maddesi, 1947 İtalya Anayasası 16. maddesi, 1948 Güney Kore Anayasası 14. maddesi, 1949 Hindistan Anayasası 19. maddesi, 1975 Yunanistan Anayasası 5. maddesi, 1976 Portekiz Anayasası 44. maddesi, 1978 İspanya Anayasası 19. maddesi, 1982 Kanada Anayasası 6. maddesi, 1991 Kolombiya Anayasası 24. maddesi, 1992 Litvanya Anayasası 32. maddesi, 1992 Paraguay Anayasası 41. maddesi, 1999 İsviçre Anayasası 24. maddesi ise yerleşme özgürlüğünü vatandaşlarına tanımaktadır.

³⁴⁹ Zapata, s. 450'den Akt. Esen, 2014, s. 77.

³⁵⁰ Juana Goizueta Vértiz, “La libertad de circulación y residencia en España: algunas notas sobre su titularidad y régimen de ejercicio”, **Revista Vasca de Administración Pública: Heeri-Arduralaritzako Euskal Aldizkaria**, No. 78, 2007, s. 158'den Akt. Esen, 2014, s. 77; İspanya Anayasa Mahkemesi ilgili kararları için Bkz. STC 160/1991, K.T. 18.07.1991; STC 94/1993, K.T. 22.03.1993; STC 242/1994, K.T. 20.07.1994; STC 160/2001, K.T. 16.07.2001.

tanınmıştır. Ancak yerleşme özgürlüğü gibi bazı temel hak ve özgürlüklerin niteliği göz önünde bulundurularak yabancılara da tanınması mümkündür. Elbette ki bu imkan uluslararası sözleşmeler ve iç hukuktaki düzenlemeler göz ardı edilmeksizin sağlanabilecektir.³⁵¹

Bu noktada ifade edilmelidir ki AİHS'nin 4 No'lu Protokolü'nün 2. maddesi "*Bir Devletin ülkesi içinde usulüne uygun olarak bulunan herkes, orada serbestçe dolaşma ve ikametgâhını seçebilme hakkına sahiptir...*" hükmünü içermektedir. Bu maddenin daha iyi anlaşılabilmesi adına AİHM'nin değerlendirmelerine göz atmakta fayda vardır. Örneğin "*A. v. San Marino*" davasında Komisyon şu açıklamalarda bulunmaktadır: "*Sözleşme'nin bu anılan hükmü; bir yabancıya, vatandaşı olmadığı bir ülkede oturma ya da oturmaya devam etme hakkının tanınması şeklinde yorumlanamaz. Bu madde yalnızca o devletin vatandaşı olsun veya olmasın, bir devletin ülkesinde usulüne uygun olarak ikâmet eden kişilerin bu ülke sınırları içinde gidip gelme özgürlüğünü ve buradaki ikametgâhlarını serbestçe seçme özgürlüğünü güvence altına alır...*"³⁵² Nitekim "*Paramanathan v. Federal Republic of Germany*" kararında ise "*Komisyon, 4 No'lu Protokol'ün 2. maddesi'nin 1. fıkrasının, 'bir devletin ülkesi içinde usulüne uygun olarak' bulunan herkesin serbest dolaşım hakkını teminat altına aldığına dikkat çekmektedir. Bu koşul söz konusu devletin iç hukukuna gönderme yapmaktadır. Bir kişinin ülkede bulunmasının 'usulüne uygun' olması için yerine getirilmesi gereken koşulları iç hukuk ve ulusal organlar belirler. Komisyon; bu konuda Sözleşme'nin bir yabancıya belli bir ülkeye girme, bu ülkede ikâmet etme ve orada yerleşme gibi bir hakkı güvence altına almadığını vurguladığı yerleşik içtihadını hatırlatır. Komisyon şu görüşü taşımaktadır: bir devletin ülkesinin belli bir bölümüne geçici olarak kabul edilen ve iç mevzuatın ilgili hükümleri uyarınca oturma iznine hak kazanıp kazanmayacakları konusundaki işlemleri*

³⁵¹ Rafael Naranjo de la Cruz, "El sistema de derechos constitucionales y sus garantías", **Manual de Derecho Constitucional**, Segunda Edición, Madrid, 2011, s. 438-439'dan Akt. Esen, 2014, s.79.

³⁵² Gilles Dutertre, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarından Örnekler**, Avrupa Konseyi Yayınları, Almanya, 2003, s. 332.

sürmekte olan yabancılar ancak ülkeye kabul edildikleri ve orada kalışları ile ilgili koşulları yerine getirdikleri takdirde ülkede ‘usulüne uygun’ olarak bulunuyor sayılabilirler.” denilmektedir.³⁵³ Dolayısıyla her iki karar da yabancıların yerleşme özgürlüğünden faydalanabilmesi bakımından maddede yer alan “*usulüne uygun olarak bulunma*” ibaresinden devletlerin iç hukuk düzenlemeleri çerçevesinde ne sonuca ulaşıyorsa onun anlaşılması gerektiğine işaret etmektedir.

Bir diğer tartışma konusu ise yararlanıcı olarak çocukların nasıl konumlanacağıdır.³⁵⁴ Çocukların da hukuken bir kişilik sahibi olmalarından ötürü “herkes” kapsamında yer almaları gerekir. Dolayısıyla çocuklar da yerleşme özgürlüğünün yararlanıcısıdır. Nitekim 1982 Anayasası’nın 10. maddesi bağlamında eşitlik ilkesi gereği bu durum kaçınılmazdır.³⁵⁵ Ancak dikkat edilmesi gereken nokta çocuğun hak veya özgürlüğü kullanma bakımından nasıl değerlendirileceğidir. Bu bağlamda bazı temel hak ve özgürlükler bakımından anayasada bir yaş sınırının öngörüldüğü ve bu şartı sağlamayanların yararlanıcı olamayacağı ifade edilebilir.³⁵⁶ Bunun haricindeki hak ve özgürlükler bakımından ise sahip oldukları nitelik ve durumlar göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılması isabetli olacaktır.³⁵⁷

Nitekim TMK 335. maddesinde “*Ergin olmayan çocuk, ana ve babasının velâyeti altındadır.*” denilmiş ve 339. maddede velayetin kapsamı ifade olunmuştur.³⁵⁸ TMK 21.

³⁵³ AİHM, Paramanathan v. Federal Republic of Germany, Başvuru No. 12068/86, K.T. 01.12.1986.

³⁵⁴ Çocuk denilmekle ne anlaşılması gerektiği bağlamında 1989 BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’ne bakılacak olursa sözleşmenin 1.maddesinin “*Bu Sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır.*” hükmünün ve 4721 say. TMK 11.maddesinin “*Erginlik on sekiz yaşın doldurulmasıyla başlar. Evlenme kişiyi ergin kılar.*” hükmünün göz önünde bulundurulması gerekir.

³⁵⁵ Zafer Gören, “Çocuğun Temel Hakları”, *Anayasa Yargısı*, C. 15, 1998, s. 111.

³⁵⁶ 1982 Anayasası md. 67/3 “*On sekiz yaşını dolduran her Türk vatandaşı seçme ve halkoymasına katılma haklarına sahiptir.*” hükmü ile, md. 68/1 “*Vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve partilerden ayrılma hakkına sahiptir. Parti üyesi olabilmek için onsekiz yaşını doldurmuş olmak gerekir.*” hükmü ile, md. 76/1 “*On sekiz yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir.*” hükmü ile yaş sınırlamasına dair örnek teşkil etmektedirler.

³⁵⁷ Esen, 2014, s. 80.

³⁵⁸ TMK md. 339: “*Ana ve baba, çocuğun bakım ve eğitimi konusunda onun menfaatini göz önünde tutarak gerekli kararları alır ve uygularlar. Çocuk, ana ve babasının sözünü dinlemekle yükümlüdür. Ana ve baba, olgunluğu ölçüsünde çocuğa hayatını düzenleme olanağı tanınır; önemli konularda*

maddesi 1. fıkrası ise “*Velâyet altında bulunan çocuğun yerleşim yeri, ana ve babasının; ana ve babanın ortak yerleşim yeri yoksa, çocuğun kendisine bırakıldığı ana veya babanın yerleşim yeridir. Diğer hâllerde çocuğun oturma yeri, onun yerleşim yeri sayılır.*” hükmünü içermektedir. Dolayısıyla yerleşme özgürlüğü bakımından yararlanıcı olduğu ifade edilen çocuk; anne ve babasının yerleşme özgürlüğünü kullanımı ile yararlanma durumunda olacaktır. Ancak dikkat edilmelidir ki anne ve baba bu yetkiyi kullanma hususunda “*çocuğun üstün yararı*”nı gözetmelidir.³⁵⁹ Ayrıca 1982 Anayasası’nın “*Ailenin korunması ve çocuk hakları*” başlıklı 41. maddesinde “*Her çocuk; korunma ve bakımdan yararlanma, yüksek yararına açıkça aykırı olmadıkça ana ve babasıyla kişisel ve doğrudan ilişki kurma ve sürdürme hakkına sahiptir.*” denilmiştir. Böylece aile bağı çerçevesinde gerekli ilişkinin kurulması ve sürdürülmesi ile çocuğun yüksek yararı arasında bir denge tayin edilmiştir.

Nitekim çocuğun bağımsız bir yerleşim yeri edinmesi hususunda öğretide benimsenen görüş; bunun velayet sahibi anne-babanın izni doğrultusunda, bağımsız bir mesleğin icrası halinde, ayrı bir yerleşim yerinde yaşama şeklinde mümkün olacağı yönündedir.³⁶⁰ Bu kapsamda çocuğun çalışabilmesi için 15 yaşını doldurması gerekliliği göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca söz konusu hükmü içeren İş Kanunu³⁶¹ 71. maddesi, 15 yaşından küçük olmakla beraber çocukların istisnaen çalışma imkânının olduğunu “*...on dört yaşını doldurmuş ve zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış olan çocuklar; bedensel, zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler. On dört yaşını doldurmamış çocuklar ise bedensel, zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime*

olabildiğince onun düşüncesini göz önünde tutarlar. Çocuk, ana ve babasının rızası dışında evi terk edemez ve yasal sebep olmaksızın onlardan alınamaz. Çocuğun adını ana ve babası koyar.”

³⁵⁹ Zafer Gören, “Çocukların Temel Hak Sujeliği Avrupa Birliğinin Önceliği Olarak Çocukların Korunması ve Teşviki”, **Prof. Dr. Erdal Onar’a Armağan**, Ankara Üniversitesi Basımevi, C. 1, s. 147.

³⁶⁰ Kemal Oğuzman, Özer Seliçi ve Saibe Oktay Özdemir, **Kişiler Hukuku (Gerçek ve Tüzel Kişiler)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 127.

³⁶¹ “4857 sayılı İş Kanunu”, Kabul Tarihi: 22/5/2003, R.G. 10/6/2003.

devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak sanat, kültür ve reklam faaliyetlerinde yazılı sözleşme yapmak ve her bir faaliyet için ayrı izin almak şartıyla çalıştırılabilirler...” hükmü ile ifade etmektedir. Dolayısıyla denilebilir ki yerleşme özgürlüğünün yararlanıcısı olarak çocuğun; üstün yararı, korunması ve anne-babanın velayeti bakımından çizilen sınırlar çerçevesinde çok yönlü değerlendirmeleri içeren bir konumu bulunmaktadır. Bu doğrultuda çocuğun bağımsız bir yerleşim yerine sahip olabilmesi için söz konusu gerekliliklerin yerine gelmesi gerekmektedir. Bir diğer durum ise çocuğun 18 yaşını doldurmadan erginliği kazanması yahut ergin kılınması hususudur. TMK md. 11/2 “*Evlenme kişiyi ergin kılar.*” hükmünü içermektedir. Dolayısıyla çocuk; 18 yaşını doldurmadan evlenme durumunda ya da TMK md. 12’nin “*On beş yaşını dolduran küçük, kendi isteği ve velisinin rızasıyla mahkemece ergin kılınabilir.*” hükmü doğrultusunda erginliğin kazanılması durumunda artık yerleşme özgürlüğünün yararlanıcısı olarak bağımsızlığını elde etmiş olacaktır.

Öte yandan gerçek kişilerin yerleşme özgürlüğünün yararlanıcısı olması bağlamında değinilmesi gerekli bir diğer durum ise memurların yerleşim yeri tercihi hususudur. 657 say. Devlet Memurları Kanunu’nun³⁶² ilga olunan Ek 20. maddesi bu konuda bir hüküm içermekteydi. Söz konusu ek madde “*Devlet memurlarının görev yaptıkları kurum ve hizmet birimlerinin bulunduğu yerleşme merkezlerinde (mücavir alanları dâhil belediye ve köy hudutları içerisinde) ikamet etmeleri esastır. Devlet memurlarının görevini aksatmamak kayıt ve şartıyla birinci fıkrada belirlenen hudutlar dışında ikamet etmelerine mensup oldukları kurumun yetkili amirince izin verilebilir. Devlet memurları, ikamet ettikleri il hudutlarını tatillerde ancak yetkili amirin izniyle terk edebilirler.*” şeklindeydi. Bu madde, yerleşme özgürlüğünün herkes gibi yararlanıcısı olan devlet memurları bakımından bir olumsuzluk içermekle beraber “*6111 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası*

³⁶² 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, Kabul Tarihi: 14/7/1965, R.G. 23/7/1965.

Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”³⁶³ kapsamında ilga olunmuştur. Kanun teklifinin gerekçesine bakıldığında günümüz ulaşım imkânlarının ileri seviyeye erişmiş olması ve Ek 20.maddenin artık pratik manada bir işlevi haiz olmamakla yerleşme özgürlüğünü gereksiz bir biçimde sınırladığı değerlendirilmeleri ifade olunmuştur.³⁶⁴

Benzer bir durumun Alman ve İsviçre Hukuku’nda da olduğu söylenebilir. Çalışanın ikametinin çalıştığı yere bağlı kılınması yani “çalışılan yerde ikamet zorunluğu” ve “bu yeri bir süre için terk etme yasağı (Residenzpflicht)” seyahat ve yerleşme özgürlüğünün zedelenmesi olarak değerlendirilmiştir.³⁶⁵

B. Tüzel Kişiler

Tüzel kişilerin bir hak veya özgürlüğün yararlanıcısı olabilmesi bakımından değerlendirmede bulunulacak olursa 1982 Anayasası’nın herhangi bir hüküm içermediği

³⁶³ 6111 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Kabul Tarihi: 13/2/2011, R.G. 25/2/2011.

³⁶⁴ Ankara Milletvekili Zeynep Dağı’nın Teklif Gerekçesi şöyledir: “657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun Ek 20’nci maddesinde devlet memurlarının ikamet mecburiyeti düzenlenmektedir. Bu maddenin son fıkrası “Devlet memurları, ikamet ettikleri il hudutlarını tatillerde ancak yetkili amirin izniyle terk edebilirler” hükmünü havidir. Günümüz teknolojisinin imkânları artık illeri, ülkeleri, kıtaları birbirine yaklaştırmıştır. Seyahat etmek kolaylaşmış ve bazen de küresel dünyada zorunluluk haline gelmiştir. İnsanların bu özgürlüklerini kısıtlamak doğru değildir. Üstelik burada söz konusu olan çalışılan günler değil, yasanın tatil olarak öngördüğü tatil zamanlarıdır. Çalışılması zorunlu mesai saatleri dışında kişinin seyahat ve tatil haklarına sınır getirilmesi ve bu bağlamda devlet memuru olmasının bir sınırlandırma nedeni olarak kullanılması hukuka ve teknolojik gelişmeye aykırı görünmektedir. Malum olduğu üzere söz konusu yasa hükmü, neredeyse bütünüyle işlevsizleşmiş ve uygulanmamaktadır. Ancak buna rağmen, yasada var olan bu hüküm bazen kötü niyet aracı olabilmekte, rutin bir “ihlal” idarenin sorun yaşadığı bazı personele yaptırım uygulama aracı haline getirilebilmektedir. Genelde hakkaniyet, gerçeklik ve eşitlik ilkelerine aykırı olarak ve idarelerin bütünüyle inisiyatifinde kullanılan bu yasa maddesi, çalışanları mağdur edebilmektedir. Hiç kuşku yok ki, görev niteliği bakımından bazı alanlardaki devlet memurluğunda kısıtlamalar anlaşılabilir ve bu konularda kurum yasalarında özel hükümler konulabilir. Ancak bunun öğretmeninden teknisyenine, akademisyeninden araç kullanıcısına bütün devlet memurlarını kapsıyor olması genel ve son derece önemli bir hakkın kısıtlanması anlamına gelmektedir. Anayasamızın “Kişinin Hakları ve Ödevleri” ni düzenleyen İkinci Bölümünde yer alan 23’üncü maddede de “yerleşme ve seyahat hürriyetini” düzenlemektedir. Anayasamızın bu hükmü karşısında da 657 sayılı Kanunun Ek 20’nci maddesinin son fıkrasının kaldırılması uygun olacaktır. Böylelikle devlet memurlarımızın tatillerde il hudutlarının dışına çıkmak için yetkili amirden izin almalarına gerek kalmayacaktır.” Bkz. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erisim.tutanak_hazirla?v_mecelis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUNLAR&v_altbaslik=6111&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=, E.T: 01.06.2024.

³⁶⁵ İzgi ve Gören, s. 270; İlgili kararlar için Bkz. BVerfGE 10, 354 (347); BVerfGE 12, 319 (323); BVerwGE 2, 151.

görülebilecektir. Buna karşın bazı anayasalar tüzel kişilerin hak sahipliğine çeşitli hükümler ile yer vermişlerdir. Örneğin 1976 Portekiz Anayasası 12. maddesi “*Her vatandaş bu Anayasada yer alan haklardan yararlanır ve ödevlere tabidir. Tüzel kişiler, niteliklerine uygun düşen haklardan yararlanır ve ödevlere tabi olurlar.*” hükmünü içermektedir. 1949 Federal Almanya Anayasası’nın 19. maddesi 3. fıkrasında “*Temel haklar, bu hakların niteliğinin izin verdiği ölçüde, yerli tüzel kişilere de uygulanır.*” denmektedir. Öte yandan 1980 Şili Anayasası’nın 12. maddesinde düşünce ve ifade özgürlüğüne değinilmekte ve gerçek kişilerin yanı sıra tüzel kişilere de hak yararlanıcısı olarak yer verilmektedir. 1996 Güney Afrika Anayasası’nın 8. maddesi 4. fıkrasında ise “*Bir tüzel kişi, Haklar Bildirgesi’nde yer alan haklardan, hakların ve tüzel kişinin niteliğinin gerektirdiği ölçüde yararlanma hakkına sahiptir.*” denmektedir. Ayrıca 1947 İtalya Anayasası’nın 2. maddesi ise “*Cumhuriyet hem birey olarak hem de insan kişiliğinin ifade edildiği sosyal gruplar içinde kişinin dokunulmaz haklarını tanır ve garanti eder.*” şeklindedir.

Nitekim ulusalüstü bir metin olarak İHEB, hakların yararlanıcısı olarak “herkes” ibaresini kullanmakla sadece gerçek kişileri değil aynı zamanda tüzel kişileri de işaret etmektedir. Bu bağlamda çeşitli yazarlar; tüzel kişilerin yükümlülüklerinin bulunduğu tartışılmazlığı karşısında hak ve özgürlüklerin yararlanıcısı olabileceklerinin de tartışmasız olduğunu ifade etmişlerdir.³⁶⁶

AİHS’nin de bu noktadaki duruşu açıktır. AİHS Ek 1 No’lu Protokolün 1.maddesi “*Her gerçek ve tüzel kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkı vardır...*” hükmü ile tüzel kişilerin mülkiyet hakkını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra İHK da birçok kez bu durumu açıkça ifade etmiştir.³⁶⁷ Bu konu ile ilgili çeşitli başvurular AİHM’nin de önüne gelmiş ve mahkeme tüzel kişilerin hak sahipliği kabulü

³⁶⁶ Lucien J. Dhooge, “Human rights for transnational corporations”, **Journal of Transnational Law and Policy**, C. 16, S. 2, 2007, s. 205.

³⁶⁷ Christopher Harding, Uta Kohl ve Naomi Salmon, **Human Rights in the Market Place: The Exploitation of Rights Protection by Economic Actors**, Ashgate Publishing, Aldershot, 2008, s. 25.

doğrultusunda kararlar vermiştir. Örneğin “*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*” kararında tüzel kişi olarak şirketin devlet eliyle yapılan el koyma işlemi neticesinde bir hak sahibi olarak mülkiyet hakkından mahrum kılındığı ve bunun ihlal içerdiği değerlendirmesinde bulunulmuştur.³⁶⁸ Buna benzer bir dava Rusya’da faaliyet gösteren ve petrol üzerine büyük yatırımları bulunan Yukos şirketi tarafından yapılan başvuruyu konu almaktadır. “*OAQ Neftyanaya Kompaniya Yukos V. Russia*” davasında AİHM; devletin, söz konusu şirkete yönelik el koyma uygulamasının mülkiyet hakkının ihlali neticesini doğurduğunu ifade etmekle beraber iç hukuk dahilinde yürütülen muhakeme sürecinde “*adil yargılanma hakkı*” bakımından da ihlalin söz konusu olduğuna değinmiştir.³⁶⁹ Benzer bir kararın “*Agrokompleks v. Ukraina*” davasında da verildiğini söyleyebiliriz. Söz konusu olayda da diğerlerine benzer biçimde tüzel kişi olarak şirketin mülkiyet hakkının ihlali sonucuna ulaşılmıştır.³⁷⁰ Bunlardan daha çarpıcı bir karar ise İngiltere’de vuku bulan bir olaya ilişkindir. Tüzel kişi olarak şirketin mülkiyet hakkının gerçek kişilerin ifade özgürlüğü ile çatıştığı olayda eylemcilerin bir AVM önünde eylemde bulunmaları neticesinde söz konusu şirketin mülkiyet hakkının ihlal edildiği sonucuna ulaşılmıştır.³⁷¹ Dolayısıyla bu kararlar ve benzeri birçok karar, mahkemenin tüzel kişilerin hak ve özgürlüklerin yararlanıcısı olabilmesi kanaatini açıkça ortaya koymaktadır.

Önceki kısımlarda da ifade ettiğimiz üzere yerleşme kelimesinin İngilizce’deki karşılığı olarak “*settlement*” , “*establishment*” ve “*residence*” gibi çeşitli kelimelerle karşılaşılmakla beraber “*establishment*” kelimesi günümüzde daha çok şirketlerle ilgili hukuki tanım ve değerlendirmelerde kullanılmaktadır.³⁷² Bu ibare farklılığı ve çeşitli hukuki düzenlemeler yerleşme özgürlüğünün yararlanıcısı olarak tüzel kişilerin ele

³⁶⁸ AİHM, *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*, Başvuru No. 13427/87, K.T. 09.12.1994.

³⁶⁹ AİHM, *OAQ Neftyanaya Kompaniya Yukos V. Russia*, Başvuru No. 14902/04, K.T. 31.07.2014.

³⁷⁰ AİHM, *Agrokompleks v. Ukraina*, Başvuru No. 23465/03, K.T. 08.03.2012.

³⁷¹ AİHM, *Appleby and Others v. The United Kingdom*, Başvuru No: 44306/98, K.T. 06.05.2003.

³⁷² Bkz. “Yerleşme Özgürlüğünün Tarihsel Gelişimine Genel Bakış” kısmı.

alınmasının kaçınılmaz olduğuna işaret etmektedir. Ulusalüstü bir metin olarak AB kurucu anlaşmalarından Roma Anlaşması gerek 49. maddesinde (eski 43) gerek 54. maddesinde (eski 48) yerleşme özgürlüğünün yararlanıcısı olarak şirketleri kapsamaktadır.³⁷³ Anlaşma şirketlerin yerleşme özgürlüğünden yararlanması için bazı şartlar tayin etmiştir. Buna göre “*şirketin kâr amacı gütmeyenler hariç, kooperatifler de dahil olmak üzere, medeni hukuk veya ticaret hukukuna göre kurulmuş şirketler ile kamu hukuku veya özel hukuk hükümlerine tabi diğer tüzel kişilerden olması*” ve “*şirketin idare merkezi, kuruluş yeri veya başlıca işyerinin Birlik içinde olması*” şart koşulmuştur.³⁷⁴

1982 Anayasasının ise açık bir ifade içermemesi dolayısıyla tüzel kişilerin bir hak yahut özgürlüğün yararlanıcısı olabilmesi, çeşitli yazarlar tarafından tartışılmıştır. Bir görüşe göre; tüzel kişilerin bir hakkın sahibi yahut yararlanıcısı olabilmesi için açıkça pozitif bir düzenlemenin varlığı gereklilik arz etmektedir ki aksi takdirde tüzel kişilerin yararlanıcı olarak ele alınması mümkün olamaz.³⁷⁵ Diğer görüş ise bunun aksini savunmuş ve açıkça bir pozitif düzenleme olmasa dahi hak yahut özgürlüğün niteliğinin el verdiği ölçüde tüzel kişilerin de yararlanıcı konumunda olabileceğini ifade etmiştir.³⁷⁶ İkinci görüşe binaen tüzel kişilerin hak ve özgürlüklerin yararlanıcısı olabilmesinin, söz konusu hak veya özgürlük özelinde değişiklik arz edebileceği ise gözden kaçırılmamalıdır.³⁷⁷

³⁷³ “Roma Anlaşması” ilgili maddeleri için Bkz. <https://netaffair.org/documents/1957-rome-treaty.pdf> , E.T: 05.01.2025.

³⁷⁴ Ayrıca ifade etmek gerekmektedir ki Birlik üyesi olan ülkelerden birinin iç hukuk düzenlemelerine istinaden Birlik haricindeki bir ülkede kurulan bir şirketin daha sonrasında gerekli hukuki uyum sürecini tamamlayarak mezkur üye ülkeye taşınması halinde Birlik dahilindeki şirketler gibi kabul edilerek yerleşme özgürlüğünün yararlanıcısı olabilmesi mümkündür. Bkz. Gert-Jan Vossestein, “Exit restrictions on Freedom of Establishment after Marks & Spencer”, **European Business Organization Law Review**, Vol. 7, Issue 4, 2006, s. 49-50. Ayrıca önceki bölümlerde değindiğimiz şu kararlara bakılabilir: ABAD, Case C-208/00, “Überseering BV v Nordic Construction Baumanagement GmbH [NCC] [2002]”, ECR I-9919; ABAD, Case 81/87, “The Queen v. H.M. Treasury and Commissioners of Inland Revenue, ex parte Daily Mail and General Trust PLC [1988]”, ECR 5483.

³⁷⁵ Gözler, 2017, s. 181-183.

³⁷⁶ Gören, 2022, s. 82-90; Kaboğlu, 2002, s. 393-394; Oktay Uygun, İnsan Hakları Kuramı, **İnsan Hakları (Ed. Korkut Tankuter)** içinde, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 40-42.

³⁷⁷ Gören, 2022, s. 84; Ali Erdem Doğanoglu, **Türk Anayasa Hukukunda Dernek Özgürlüğü**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013, s. 242-244.

Her ne kadar 1982 Anayasasında tüzel kişilerin hak sahipliği hususunda doğrudan bir ifade bulunmuyorsa da TMK 48. Maddesi “*Hak Ehliyeti*” başlığı altında “*Tüzel kişiler, cins, yaş, hısımlık gibi yaradılış gereği insana özgü niteliklere bağlı olanlar dışındaki bütün haklara ve borçlara ehildirler.*” hükmünü içermektedir. Anayasa Yargısı bakımından ise kamu tüzel kişileri haricindeki tüzel kişilerin bireysel başvuruda bulunma hakkına sahip olduğu gözden kaçırılmamalıdır.³⁷⁸ 1982 Anayasası’nın Danışma Meclisi tarafından kabul edilen ilk halinde yer alan çalışma ve teşebbüs özgürlüğü ile ilgili hükümlerin gerekçesinde ise “...*Özel teşebbüs hürriyeti mahiyeti icabı hem gerçek kişilere tek tek ve toplu olarak hem de tüzel kişilere tanınmıştır...*” ifadesinin kullanılması tüzel kişilerin bir özgürlüğün yararlanıcısı olabilmesi bakımından kayda değerdir.³⁷⁹

Öte yandan AYM çeşitli kararları ile tüzel kişilerin bir hak veya özgürlüğün yararlanıcısı olabileceği yönünde değerlendirmelerde bulunmuştur. Örneğin bir başvuruda AYM vakıfların mülkiyet hakkı bakımından hak sahipliğine değinmiş ve şu açıklamalarda bulunmuştur: “*Bir özel hukuk tüzel kişisi olan vakıfların mal edinmeleri sınırsız bir hak olmayıp, ancak bünyelerine ve amaçlarına uygun olmaları koşuluyla mümkündür. Bir başka ifadeyle, vakıfların mal edinebilmeleri konusunda vakfın kendi bünyesi ve amacından kaynaklanan doğal ve zorunlu sınırlar söz konusudur. Bu hususta, yasada bir kurala yer verilmemiş olması ona sınırsız bir mal edinme hakkı tanımaz...*”³⁸⁰

Örneğin bir diğer başvuruda “*Mülga 22/11/1972 günlü ve 1630 say. Dernekler Kanunu*” md.38’de yer alan “*Dernek, federasyon veya konfederasyonların yabancı ülkelerdeki dernek ve kuruluşların üyelerini Türkiye’ye davet etmesi veya yabancı derneklerin*

³⁷⁸ AYM bir kararında “*Kural olarak tüzel kişilerin mal varlığına kamu makamlarınca müdahale edilmesi hâlinde bu işlemin doğrudan mağduru şirket olup bireysel başvurunun da şirket tarafından yapılması gerekir. Bununla birlikte istisnai hâllerde şirket aleyhine tesis eden işlemde menfaati etkilenen kişiler de şirket tüzel kişiliğinden ayrı olarak bireysel başvuruda bulunabilir.*” demektedir. Buna göre bireysel başvuruda bulunan bir şirketin tüzel kişi olarak doğrudan mağdur şeklinde değerlendirilmesi ve aslen bireysel başvuru hakkına tüzel kişinin sahip olduğunun ifade edilmesi dikkate değerdir. (AYM, B.B., Alexandra Liana ve Diğerleri, Başvuru Numarası: 2018/20732, K.T. 13.01.2022.)

³⁷⁹ Yunus Emre Yılmazoğlu ve İsmail Emrah Perdecioğlu (Yay. Haz.), **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli)**, T.C. Anayasa Mahkemesi, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2019, s. 273-274.

³⁸⁰ AYM, N.D., 2008/22 E. 2010/82 K., K.T. 17.06.2010.

davetlerine uyarak üyelerini veya temsilcilerini yurt dışına göndermesi Dışişleri Bakanlığının görüşü alınarak İçişleri Bakanlığınca verilecek izne bağlıdır.” hükmünün 1961 Anayasasındaki “Seyahat ve Yerleşme Hürriyeti” başlıklı 18. maddeye aykırılığı hususu konu edinilmiştir fakat AYM seyahat özgürlüğü bağlamında bir değerlendirmeden öte örgütlenme özgürlüğü bağlamında değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu doğrultuda örgütlenme özgürlüğünün uluslararası bir vaziyete imkan tanıyacak şekilde değerlendirildiği takdirde devletin çeşitli sorunlar ile karşı karşıya kalması neticesinin doğabileceği ifade edilerek “etkili bir denetim” zaruretinden söz edilmiştir.³⁸¹ Nitekim aynı başvuru içerisinde “...Seyahat hürriyeti ise gerek bu özgürlüğün gerekse dernek tüzel kişiliklerinin nitelikleri dolayısıyla derneklerin yararlanabileceği bir hürriyet değildir ve Anayasanın 18. maddesi böylece konunun dışında kalmaktadır...” denilmiş ve önceden de ifade ettiğimiz üzere bir tüzel kişiliğin bir hak veya özgürlüğün yararlanıcısı olabilmesi için nitelik bakımından uygunluğun gerekliliğine değinilmiştir. Öte yandan “04.11.2004 tarih ve 5253 say. Dernekler Kanunu”nun 2. maddesinde derneğin yerleşim yeri “derneğin yönetim faaliyetlerinin yürütüldüğü yer” olarak ifade edilmiş ve 5. maddesinde “Dernekler, tüzüklerinde gösterilen amaçları gerçekleştirmek üzere uluslararası faaliyette veya işbirliğinde bulunabilir, yurt dışında temsilcilik veya şube açabilir, yurt dışında dernek veya üst kuruluş kurabilir veya yurt dışında kurulmuş dernek veya kuruluşlara katılabilirler.” denilmiştir. Bu bağlamda bir derneğin faaliyetlerinin

³⁸¹ İlgili değerlendirmeler şu şekilde devam etmektedir: “...Uluslararası dernekçilik kendi içinde büyük sakıncalar, hatta tehlikeler saklayabilen bir alandır. Anayasa düzenine aykırı, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü, milli güvenliği, kamu düzenini veya genel ahlâkı yıkmaya yönelmiş kimi akımların ve faaliyetlerin uluslararası çalışmak ereğiyle kurulan veya yurt dışındaki derneklere katılan Türk dernekleri yahut yabancı derneklerin Türkiye’deki şubeleri yoluyla ve gizlice ülkeye sızıp yayılması ve milli bünyede telâfisi güç zararlara, hatta ağır tahriplere yol açması olasılığı ve olanağı her zaman için vardır. Bütün bu sakıncaların önceden karşılanabilmesi ülke açısından uluslararası dernekçilik konusunda etkili bir denetimin kurulmasına bağlıdır. Uluslararası karşılıklı faaliyetin Bakanlar Kurulunun iznine bırakılması bugün için en elverişli bir denetim yolu olarak görünmekte ve böyle olunca da kural olarak uluslararası faaliyetin yasak edilmesi doğal bulunmaktadır. Uluslararası beraberlik veya işbirliği yapılmasında ülke açısından yarar bulunup bulunmadığını, Türkiye’deki derneklerin katılacağı veya işbirliği yapacağı yabancı dernek veya kuruluşların yasalarımıza veya ulusal çıkarlarımıza uymıyan yahut kuruluş erekleleriyle bağdaşmayan faaliyetleri olup olmadığı konusunda derin araştırmalara girişme ve gerçeğe uygun sonuçlara varabilme bakımından, elindeki geniş ve çeşitli olanaklara göre “yürütme”nin en elverişli durumda bulunduğu da ortadadır...” Bkz. AYM, N.D., 1973/3 E. 1973/37 K., K.T. 20.12.1973.

ıcrası için gerek yurt dışında gerek yurt içinde bir kuruluş faaliyetinde ya da temsilcilik açma faaliyetinde bulunması, başlı başına yerleşme özgürlüğünün yararlanıcısı olması gerekliliğini doğurmaktadır. Kısacası yerleşme özgürlüğü özelinde tüzel kişilerin hak sahipliğinin mümkün olduğunun kabulü gerekmektedir. Zira tüzel kişiler de en nihayetinde faaliyetlerini icra etmek maksadıyla bir yerleşim yerine sahip olmak ve buradan faaliyetlerini devam ettirmek durumundadırlar.

Nitekim TMK md. 19 “*Yerleşim yeri bir kimsenin sürekli kalma niyetiyle oturduğu yerdir. Bir kimsenin aynı zamanda birden çok yerleşim yeri olamaz. Bu kural ticarî ve sınai kuruluşlar hakkında uygulanmaz.*” demektedir. Buna göre birden fazla yerleşim yerinin olamayacağı kuralının istisnasını “*ticarî ve sınai kuruluşlar*” oluşturmaktadır. Ayrıca yine TMK md. 51 “*Tüzel kişinin yerleşim yeri, kuruluş belgesinde başka bir hüküm bulunmadıkça işlerinin yönetildiği yerdir.*” hükmüne sahiptir. Tüm bu hükümler çerçevesinde ifade edilmelidir ki yerleşim yerine sahip olma durumu zaten yerleşme özgürlüğünün yararlanıcısı olma sonucunu doğurmaktadır ve tüzel kişiler de bu bağlamda yerleşme özgürlüğünün yararlanıcısı konumunda bulunabilirler. Hatta gerçek kişilerden farklı olarak TMK md. 19/3’te ifade olunan “*ticarî ve sınai kuruluş*” vasfına sahip tüzel kişiliklerin daha geniş bir özgürlüğe sahip oldukları dahi ifade edilebilir.

C. Kişi Toplulukları

Değnilmesi gerekli bir diğer yararlanıcı grubu ise kişi topluluklarıdır. Temel hak ve özgürlükler perspektifi; sosyal, kültürel ve ekonomik sebepler başta olmak üzere çeşitli sebeplere binaen gelişim göstermektedir. Bu durumun yansıması ise bir temel hak veya özgürlükten yararlanabileceklerin tespitinde kişi toplulukları bakımından da değerlendirmede bulunma gerekliliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Önceki açıklamalarda yerleşme özgürlüğünün birer yararlanıcısı olarak bahsettiğimiz gerçek ve tüzel kişilerin yanı sıra “platform” , “forum” , “birlik” , “girişim” veya “kolektif” gibi

çeşitli isimlere sahip birçok kişi topluluğu da birer oluşum olarak hayatımızda yer bulmaktadır.³⁸²

Örneğin toplumsal birlikler; kâr amacı gözetmeksizin ortak bir hedef doğrultusunda bir araya gelen ve ister gerçek kişilerden olsun ister tüzel kişilerden olsun katılımcılarının gönüllülük esasıyla dahil olduğu yapılardır.³⁸³ Nitekim toplumsal birliklerin bir hak öznesi olabilmesi hususunda; Rusya’da birçok haktan yararlanabildikleri ve Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi’nin bu bağlamda çeşitli kararlar vermiş olması dikkate değerdir.³⁸⁴ AİHS’nin 34. maddesinde “...*mağdur olduğunu öne süren her gerçek kişi, hükümet dışı kuruluş veya kişi grupları Mahkeme’ye başvurabilir...*” denildiği ve AİHM’nin çeşitli kararlarında kişi topluluklarının hak yararlanıcısı olabileceği yönündeki değerlendirmeleri de gözden kaçırılmamalıdır.³⁸⁵

Somut bir örnek vermek gerekirse dünya çapında etkili faaliyetleri bulunan “Freemuse” , “ARTSFEX” ve “Pen International” gibi kişi toplulukları sanat özgürlüğü bakımından birer yararlanıcı olarak değerlendirilebilir. Bunun gibi Türkiye’de de “Siyahbant Girişimi” benzeri kişi toplulukları çeşitli sanatsal faaliyetlerde bulunmakta ve yalnızca sanat özgürlüğü bakımından değil ifade özgürlüğü bakımından da birer yararlanıcı olarak değerlendirilmektedirler.³⁸⁶

Bir diğer örnek kültürel miras hakkı bağlamında verilebilir. Azınlıkların ve yerli toplulukların kültürel miras hakkının yararlanıcısı olması mümkün olmakla beraber bunlardan başka topluluklarla da yararlanıcı olarak karşılaşılabilir. Hatta bunlar ülke sınırlarını aşan bir mahiyete de sahip olabilirler.³⁸⁷ Nitekim “*Faro Sözleşmesi*”³⁸⁸

³⁸² Deniz Polat Akgün, **Sanat Özgürlüğü**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 232.

³⁸³ Özkan Güneş, s. 29.

³⁸⁴ a.g.e., s. 92-93.

³⁸⁵ AİHM, N. F. v. Italy, Başvuru No. 37119/97, K.T. 02.08.2001; AİHM, Grande Oriente d’Italia di Palazzo Giustiniani v. Italy, Başvuru No. 35972/97, K.T. 02.08.2001; AİHM, Ayuntamiento de M v. Spain, Başvuru No. 15090/89, K.T. 07.01.1991.

³⁸⁶ Polat Akgün, 2020, s. 232.

³⁸⁷ Çiğdem Serra Uzunpınar, **Anayasa Hukuku Açısından Kültürel Mirasın Korunması**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2024, s. 215.

³⁸⁸ “Faro Sözleşmesi” tam metni için Bkz. <https://rm.coe.int/1680083746> , E.T: 10.01.2025.

md.2/b’de yer alan “*Bir miras topluluğu, kamusal eylem çerçevesinde sürdürmek ve gelecek nesillere aktarmak istedikleri kültürel mirasın belirli yönlerine değer veren insanlardan oluşur.*” hükmü, “*miras topluluğu*” kavramı ile dikkate değerdir.³⁸⁹

Kişi topluluklarının herhangi bir hak veya özgürlüğün yararlanıcısı olup olamayacağı hususunda değerlendirmede bulunulurken her bir hak veya özgürlüğün doğası ve somut durum bakımından değerlendirmede bulunulması isabetli olacaktır.³⁹⁰ Kişi topluluklarının katılımcılarının gerçek kişiler veya tüzel kişiler olabileceği göz önünde bulundurulursa asıl tartışma konusu; topluluğun, katılımcılarından bağımsız olarak yerleşme özgürlüğünün yararlanıcısı olup olamayacağıdır. Zira hem gerçek kişilerin hem de tüzel kişilerin yerleşme özgürlüğünün yararlanıcısı olabileceğini ifade etmiştik. Nitekim şimdiye değin yaptığımız açıklamalar çerçevesinde ifade edilmelidir ki kişi toplulukları ayrı bir tüzel kişilik kazandığı takdirde zaten yerleşme özgürlüğünün yararlanıcısı olabilecektir. Böylesi bir tüzel kişilik kazanımı söz konusu olmasa dahi kişi topluluklarının hak ve özgürlüklerin yararlanıcısı olabilmesi yönünde değerlendirmede bulunmak çoğulcu demokrasi anlayışının bir gereğidir.³⁹¹ Yerleşme özgürlüğü bakımından böyle bir değerlendirmede bulunmak yanlış olmayacaktır çünkü tıpkı tüzel kişiliği haiz dernek, vakıf yahut şirketler gibi yararlanıcıların faaliyetlerini icra edebilmeleri ile yerleşme özgürlüğü arasındaki sıkı bağa benzer biçimde kişi topluluklarının da faaliyetleri ile yerleşme özgürlüğü arasında bir bağ bulunmaktadır. Kısacası yerleşme özgürlüğünün yararlanıcısı olarak gerçek ve tüzel kişilerin yanı sıra kişi topluluklarının da kabulü gerekmektedir.

³⁸⁹ Uzunpınar, s. 217-218.

³⁹⁰ Ali Erdem Doğanoglu, “Temel Hak ve Özgürlükler Bağlamında Atipik Örgütlenmeler”, **The Turkish Yearbook of International Relations**, Vol. 47, 2016, s. 101-102.

³⁹¹ Polat Akgün, 2020, s. 233.

IV. YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN YÜKÜMLÜLERİ

A. Devlet

Bir hak veya özgürlüğün yükümlüsü olarak ilk etapta devlet akla gelmektedir. Çünkü devlet, sahip olduğu güç ile bir hakkın hem etkin kılınması hem de engellenmesi bakımından önemli bir konuma sahiptir. Nitekim 1982 Anayasası'nın "*Devletin temel amaç ve görevleri*" başlıklı 5. maddesi ve anayasa hükümlerinin devlet organları ile idare makamlarını bağladığını açıkça ifade eden "*Anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü*" başlıklı 11. maddesi bu noktada önem arz etmektedir. Devletin yerleşme özgürlüğüne dair yükümlülükleri çeşitli şekillerde olabilir. Bunun için öncelikle yerleşme özgürlüğünün hangi hak sınıfında yer aldığına bakılmalıdır. Jellinek'in sınıflandırması dikkate alındığında negatif statüye dahil olan yerleşme özgürlüğü bakımından öncelikle devletin engellememe ve bireyleri yerleşme hususunda özgür bırakmasının gereklilik arz ettiğini ifade etmeliyiz. Ancak bir hakkın negatif statü içerisinde bulunması devletin hiçbir şartta pozitif yükümlülükleri olmadığı manasına gelmemektedir. Ulusalüstü bir metin olarak her ne kadar AIHS metninde devletlerin pozitif yükümlülüklerine dair doğrudan bir ifade yer almasa bile bazı yazarlar 1. maddedeki "*temel hakları koruma yükümlüğü*"nden,³⁹² 13. maddedeki "*iç hukuk yollarının sağlanması yükümlülüğü*"nden³⁹³ ve 17. maddedeki "*kötüye kullanma yasağı*"ndan ötürü devletlerin pozitif yükümlülükleri olduğuna dair temellendirmelerde bulunmaktadır.³⁹⁴

Bu çerçevede kişilerin istedikleri yere yerleşebilmelerinin devlet tarafından hukuka aykırı ve keyfi bir biçimde engellenmemesinin yanı sıra özgürlükten kişilerin tam

³⁹² Akandji-Kombe, s. 7.

³⁹³ Keir Starmer, **European Human Rights Law**, 2. Baskı, Legal Action Group Publishing, Londra, 2012, para. 5.3.

³⁹⁴ J. De Meyer, "The Right to Respect for Private and Family Life, Home and Communications in Relations Between Individuals, and the Resulting Obligations for States Parties To The Convention", **Privacy and Human Rights** (Ed. A.H. Robertson) içinde, Manchester University Press, 1973, s. 260-261.

manasıyla yararlanabilmeleri için pozitif yükümlüklerin de yerine getirilmesi gerekmektedir.³⁹⁵ Pozitif yükümlülükler her bir özgürlük bağlamında ayrı değerlendirilmeli ve somut duruma göre farklı görünüm biçimlerinde bulunabileceği gözden kaçırılmamalıdır.³⁹⁶ Bu doğrultuda yerleşme özgürlüğüne dair devletin pozitif yükümlülükleri çeşitli şekillerde tezahür edebilir. Örneğin yerleşme özgürlüğü ile sıkı bir bağa sahip olan dolaşım özgürlüğü bakımından pozitif yükümlülük bazen toplu taşıma araçlarının ucuz, kolay ve hızlı bir biçimde ulaşımı sağlaması şeklinde ya da engelli bir bireyin dolaşımı için gerekli ekipmanın ve araçların kamusal alanda temin ve tesisi şeklinde olabilir.³⁹⁷ Buna benzer biçimde yerleşme özgürlüğü bakımından devletin vatandaşlara ucuz, ferah ve yeterli sayıda konut arzında bulunması bir pozitif yükümlülük olarak ifade edilebilir. Bu durumda devlet aslında özgürlüğe engel olmama gibi bir durumun yanı sıra yerleşme özgürlüğünün doğasından kaynaklanan ve yararlanıcılar bakımından ihtiyaç olarak kabul edilebilecek konut üzerinden pozitif bir yükümlülük sahibi olmaktadır. Öyle ki bu durum 1982 Anayasası'nın 5. maddesinde ifade olunan *"Devletin temel amaç ve görevleri ... kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır."* hükmü ile uygun düşmektedir.

³⁹⁵ AİHM pozitif ve negatif yükümlülükler öğretisini 1970'lerden itibaren geliştirmiştir. Bununla ilgili olarak ilk verdiği kararlar ise "AİHM, Airey v. Ireland, Başvuru No. 6289/73, K.T. 09.10.1979", "AİHM, Marckx v. Belgium, Başvuru No. 6833/74, K.T. 13.06.1979", "AİHM, X and Y v. The Netherlands, Başvuru No. 8978/80, K.T. 26.03.1985" kararlarıdır.

³⁹⁶ Yüksel Metin, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Yaşamın ve Sağlığın Korunması ile İlgili Olarak Taraf Devletlere Yüklediği Pozitif Yükümlülükler", *Uluslararası İlişkiler*, C. 7, S. 27, 2010, s. 113 vd.; Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, İstanbul, XII Levha Yayıncılık, 2014, s. 528-530; Dimitris Xenos, *The Positive Obligations of the State under the European Convention of Human Rights*, Hart Publishing, Oxford, 2004, s. 3-7; Alastair Mowbray, *The Development of Positive Obligations Under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights*, Hart Publishing, Oxford, 2004, s. 5-11.

³⁹⁷ Bu durum sosyal devletle de ilişkilidir. Bireylerin dolaşım özgürlüğü yahut yerleşme özgürlüğüyle ilgili gereksinimlerinin yerine getirilmesi ve bu ihtiyaçların temini ile tam manasıyla etkin bir özgürlük kullanım alanının yaratılması gerekmektedir. Aksi takdirde özgürlük sekteye uğrayabilecek veya özgürlüğün varlığı tehlikeye girebilecektir. Bkz. John Preston ve Fiona Rajé, "Accessibility, mobility and transport-related social exclusion", *Journal of Transport Geography*, Vol. 15, Issue 3, 2007, s. 153.

Bu doğrultuda yararlanıcıların ekonomik sebeplerden kaynaklı olarak yerleşme özgürlüğünden yararlanamaması durumunda da devletin pozitif yükümlülüğü söz konusu olabilir. Zira ekonomik problemler hayatın her alanını etkilediği gibi konut fiyat endeksini de önemli ölçüde etkilemekte ve ikamet kaynaklı problemlere sebebiyet verebilmektedir.³⁹⁸ Ayrıca ekonomik sebeplerden ötürü yerleşme özgürlüğünün sekteye uğraması, yalnızca konut fiyatları üzerinden anlamlandırılmamalıdır. Yerleşme maksadı güdülen bir şehrin hizmet ve ürün kalemleri bakımından olağandışı pahalılık arz etmesi de aslında yerleşme özgürlüğünü etkileyecektir. Bu noktada ekonomik ve sosyal manada devletin pozitif yükümlülükleri devreye girmektedir.

Nitekim yerleşme özgürlüğünü sekteye uğratan doğa kaynaklı durumlar da söz konusu olabilir ki tahmin edileceği üzere bunların başında deprem bulunmaktadır. Depremler sonrası mevcut konutların kullanılamaz hale gelecek surette hasar görmesi ve altyapı hizmetlerinin devre dışı kalması gibi çeşitli maddi sebeplerden ötürü yerleşme imkânı ortadan kalkabilmektedir. Öte yandan deprem anksiyetesi başta olmak üzere çeşitli psikolojik etkilerin oluşması dolayısıyla depremin gerçekleştiği yerleşim

³⁹⁸ Türkiye’de 2021 yılından itibaren gerçekleşen ekonomik sorunlar sebebiyle konut kiralari olağanüstü artış göstermiş ve TBK’ya eklenen geçici bir madde ile kira zamlarına direkt müdahalede bulunulmuştur. Türk Borçlar Kanunu’na 8 Haziran 2022’de eklenen geçici madde ile konut kiralari yüzde 25 kira artış zammı getirilmiştir. Bu sınırlama 1 Temmuz 2024’e kadar uzatılmış ve bu düzenleme kapsamında konut kira artış oranının tavanı yüzde 25’le sınırlandırılmıştır. 11.06.2022 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan “7409 sayılı Avukatlık Kanunu ile Türk Borçlar Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile Türk Borçlar Kanunu’na (TBK) şu geçici madde eklenmiştir: “GEÇİCİ MADDE 1- Konut kiralari bakımından bu maddenin yürürlüğe girdiği tarih ilâ 1/7/2023 (bu tarih dâhil) tarihleri arasında yenilenen kira dönemlerinde uygulanacak kira bedeline ilişkin anlaşmalar, bir önceki kira yılına ait kira bedelinin yüzde yirmi beşini geçmemek koşuluyla geçerlidir. Bir önceki kira yılının tüketici fiyat endeksindeki on iki aylık ortalamalara göre değişim oranının yüzde yirmi beşin altında kalması halinde değişim oranı geçerlidir. Bu kural, bir yıldan daha uzun süreli kira sözleşmelerinde de uygulanır. Bu oranları geçecek şekilde yapılan sözleşmeler, fazla miktar yönünden geçersizdir. Bu fıkra hükmü, 344’üncü maddenin ikinci fıkrası uyarınca hâkim tarafından verilecek kararlar bakımından da uygulanır.” Ancak bu düzenlemenin de ev sahipleri ve kiralayanlar arasında çeşitli problemlere sebebiyet vermesi, fiili olarak uygulanmaması, kiralayanı korumayı amaçlarken çeşitli şekillerde ters etkimesi gibi nedenlerle tam olarak amaçlanana ulaşamadığı söylenebilir. Bu süreçte bilhassa büyükşehirlerde ortaya çıkan barınma krizi, dar gelirli aileler başta olmak üzere toplumun birçok kesiminin yerleşme özgürlüğünden tam manasıyla yararlanamaması neticesini doğurmuştur. Öyle ki ekonomik sorunların barınma ve yerleşme bakımından yarattığı problemlerden dolayı bazı vatandaşların karavanda yaşama gibi bir yola dahi başvurduğu görülmüştür. “Kira artışları nedeniyle yılın 12 ayını karavanda geçirenlerin sayısı arttı” başlıklı haber için Bkz. <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/kira-artislari-nedeniyle-yilin-12-ayini-karavanda-gecirenlerin-sayisi-2200188> , E.T: 06.09.2024.

alanlarında bireylerin ikametine devam etmeleri beklenemez seviyelere gelebilir. Bu tür durumlarda her ne kadar yerleşme özgürlüğü teorik olarak mevcut olsa bile pratikte özgürlükten tam yararlanılamayacağı aşikârdır.

Aslında devletin yükümlülüğü hususu, deprem gibi doğal afetler bağlamında “kusur sorumluluğu” ve “kusursuz sorumluluk” olmak üzere iki açıdan ele alınmalıdır. Kusur sorumluluğu açısından önemli olan ise öngörülebilirliktir.³⁹⁹ Nitekim depremlere yönelik gerekli önlemlerin alınması, gerekli harcamaların sarfından imtina edilmemesi ve imar çalışmalarında alanında uzman kişiler ile çalışılması halinde deprem sebepli kayıplar en aza indirgenebilir.⁴⁰⁰ Depremler oluşumu itibariyle önceden öngörülebilecek bir mahiyete sahip olmamakla beraber bir yerleşim yerinin aktif fay hatları üzerinde veya yakınında yer alması durumu, devletin öngörmek ve tedbir almak bakımından yükümlülüğünü oluşturmaktadır. AİHM bir kararında bu noktalara dikkat çekerek depremten dolayı devletin kusur sorumluluğunun hangi sınırlar dahilinde olacağını, devletin öngörme ve tedbir alma yükümlülüğünü ayrıntılarıyla ifade etmiştir. Karara göre önleme yükümlülüğünün temelinde idarenin denetim görevi yer almaktadır.⁴⁰¹ Zira depremlerin büyük can ve mal kayıplarına sebep olması dayanıksız ve usule aykırı inşa edilen yapılar ile önemli bir ilişkiye sahiptir. Ayrıca yerleşimin gerçekleşeceği arazilerin özelliklerinin incelenmesi ve doğrudan fay hatlarının üstünde yapılaşmanın gerçekleştirilmemesi hususları da önem arz etmektedir. Bu noktada aslî yükümlülüğün devlete ait olduğu ve kusur sorumluluğunun devreye gireceği unutulmamalıdır.⁴⁰² Bu

³⁹⁹ Adil Bucaktepe, “Depremden Dolayı İdarenin Sorumluluğu”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 17-18, S. 26-27-28-29, 2012-2013, s. 103-105.

⁴⁰⁰ Gülcan Azimli Çilingir, “İdarenin Sorumluluğu İlkesi Kapsamında Afetlerin Değerlendirilmesi”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. 4, S. 8, 2019, s. 184-186.

⁴⁰¹ AİHM, M. Ozel and others v. Turkey, Başvuru No: 143350-15245-16051/05, K.T. 17.11.2015, para. 159, 173-175.

⁴⁰² AİHM, Budayeva and others v. Russia, Başvuru No:15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 ve 15343/02, K.T. 29.09.2008; AYM, B.B., “Serpil Kerimoğlu ve diğerleri”, Başvuru No: 2012/752, K.T. 17/9/2013; Bkz. Kemal Şahin, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukukunda, Doğal Afetlerde Yaşam Hakkı ve Mülkiyet Hakkı Bağlamında Devletin Sorumluluğu: Budayeva Kararı”, **MÜHF Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. 19, S. 3, 2013, s. 94-95; Kerem Altıparmak, “Van Depreminin Hukuktaki Artçıları: Anayasa Mahkemesi’nin Bayram Oteli Kararı”, **TESEV Demokratikleşme Programı**, 2013, s. 3.

kapsamda devletin bir diğer yükümlülüğü, gerekli hukuki düzenlemelerin yapılmasıdır. AYM de bir kararında Türkiye'nin aktif fay hatlarına sahip olması dolayısıyla gerekli hukuki düzenlemelerde bulunulmasını, kamu yararı bağlamında ele alarak gerekli bulmuştur.⁴⁰³

Bu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi halinde başta yaşam hakkı olmak üzere birçok temel hak ve özgürlük tehdit altına girmektedir ki bunlardan biri de yerleşme özgürlüğüdür.⁴⁰⁴ Öte yandan yerleşme özgürlüğü yalnızca deprem sonrası süreçten ötürü olumsuz etkilenmemektedir. Buna ek olarak gerçekleşmesi muhtemel depremlerden korkan insanların bazı yerleşim alanlarını tedbir amacıyla terk ettiği veya depremin gerçekleşmesinin muhtemel olduğu yerlere yerleşmekten kaçındığı gözlenmektedir. Dolayısıyla devletin yükümlülüğü yalnızca deprem olmadan önce değil, depremden sonraki süreçte de devam etmektedir. Benzer durumların heyelan ve sel gibi doğal afetlerde de geçerli olduğu söylenebilir. Çünkü heyelan ve sel gibi durumlarda da yerleşim alanları tahribata uğramakta ve tamamen tahliye edilebilmektedir.⁴⁰⁵

Bir diğer durum ise baraj yapımları neticesinde su kütlelerinin tutulması sonucu bazı yerleşim alanlarının su altında kalması ve yerleşme faaliyeti bakımından kullanılamaz hale gelmesidir. Bu sebeple gerçekleştirilen zorunlu yer değiştirmelerde yerleşme özgürlüğü ile baraj yapımından sağlanacak kamu yararı çatışmaktadır.⁴⁰⁶ Bu durumda yerleşme özgürlüğü ve kamu yararı arasında bir dengenin sağlanması ve her

⁴⁰³ AYM, N.D., 2020/61 E. 2020/74 K., K.T. 10.12.2020, para. 20.

⁴⁰⁴ Dilek Tiryaki Yenilmez, “Deprem ve Göç İlişkisi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, **Akademik Düşünce Dergisi**, S.7, s. 43-45; “TÜİK'e göre deprem bölgesinde 308 bin kişi göç etti” başlıklı haber için Bkz. <https://t24.com.tr/haber/tuik-e-gore-deprem-bolgesinde-308-bin-kisi-goc-etti,1150570> , E.T:06.09.2024.

⁴⁰⁵ Detaylı bilgi ve örnek yerleşim alanı değişimleri için Bkz. Metin Tuncel, “Türkiye’de Doğal Olaylar Sonucunda Yer Değiştiren Kentler”, **İstanbul Üniversitesi Yerbilimleri Dergisi**, S. 1-2, 1981, ss. 115-124.

⁴⁰⁶ Buna son dönemlerde inşa olunan Yusufeli Barajı güncel bir örnek olarak gösterilebilir. Baraj, 2013 yılında temellerinin atılmasından 9 yıl sonra açılmış ve 2022 itibarıyla su tutulmaya başlanmıştır. Akabinde Yusufeli ilçe merkezi ve bazı köylerin su altında kalmasından ötürü ilçe merkezi ve söz konusu köy yerleşim alanları taşınmak zorunda kalmıştır. Bkz. Selin Bahçalı ve Arda Bay, “HES’lerin Nüfus ve Yerleşme Hareketlerine Etkileri: Yusufeli Barajı Örneği”, **Ege Coğrafya Dergisi**, C. 26, S. 2, 2017, s. 111-114.

somut durum bağlamında ayrı değerlendirmelerde bulunulması isabetli olacaktır. Kamu yararının ağır basması ve baraj yapımı ihtimalinde ise vatandaşların yeni yerleşim yerine taşınmasıyla beraber ihtiyaçlarının etkili ve hızlı bir biçimde giderilmesi gereklilik arz etmektedir.⁴⁰⁷ Öte yandan kişilerin istimlak olunan arazilerinin karşılığı olan bedelin tespiti ve ödenmesi süreçlerinde hakkaniyetin gözetilmesi de gereklilik arz etmektedir. Bu bağlamda AİHM, “*Aka v. Turkey*” kararında arazileri baraj yapımı dolayısıyla istimlak olunan başvurana yapılacak ödemenin hakkaniyet çerçevesinde tespit edilmesi ve enflasyonun yüksek seyrettiği bir dönemde gecikmeksizin ödeme yapılması gerekliliğine dikkat çekerek mülkiyet hakkı bakımından ihlal kararı vermiştir.⁴⁰⁸

Yerleşme özgürlüğü güvenlik problemlerinden de etkilenebilir. Bu sebeple üst düzey güvenlik önlemlerinin alınması gereken sınır bölgelerindeki yerleşim alanları gibi yerlerde ikamet eden vatandaşların en temel hakları olan yaşam hakkını koruyabilmek adına mecburen göç ettikleri bir gerçektir. Bu bağlamda yerleşme özgürlüğünün tam manasıyla temini için güvenlik tedbirlerini almak ve yerleşim alanlarında bulunan vatandaşların sükunet içinde yaşamlarına devam edebilmelerini sağlamak da devletin yükümlülüğüdür.

B. Üçüncü Kişiler

Bir temel hak veya özgürlüğün yükümlüsü olarak ilk etapta akla devletin geleceğini ve bunun aslında devletin konumundan kaynaklandığını ifade etmiştik. Nitekim devlet, temel hak ve özgürlükleri tanımak ile kendi iktidarını belli ölçüde sınırlamaya gitmektedir ve kişiler ile arasında dikey bir ilişki oluşmaktadır.⁴⁰⁹ Bu noktada

⁴⁰⁷ AİHM verdiği bir kararda güvenlik sebepli zorunlu bir biçimde yer değiştirme durumunda vatandaşa sağlanması gerekli temel ihtiyaçların yerine getirilmemesinden ötürü ihlal kararı vermiştir. İlgili Karar için Bkz. AİHM, Doğan and Others v. Turkey, Başvuru No. 8803-8811/02, 8813/02, 8815-8819/02, K.T. 29.06.2004.

⁴⁰⁸ AİHM, Aka v. Turkey, Başvuru No. 19639/92, K.T. 23.12.1998, para. 47-50; Benzer bir diğer karar için Bkz. AİHM, Akkuş v. Turkey, Başvuru No. 19263/92, K.T. 9.7.1997, para. 27.

⁴⁰⁹ İlhan Akın, **Kamu Hukuku**, 6. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 1990, s. 277.

klasik anayasa hukuku öğretisi bir hak veya özgürlüğün yalnızca devlet ile kişiler arasındaki boyutuyla ilgilenmiştir. Kişilerin kendi aralarındaki ilişkilerin değerlendirme dışı bırakılması ise özel hukuk alanına girme kaygısından ve anayasa hukukunun bu tarz yatay ilişkileri konu edinmeyeceği düşüncesinden kaynaklanmıştır. Ancak zamanla hukuki, sosyal, ekonomik ve politik değişimlerin yaşanması ile klasik yaklaşımın yetersiz olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır.⁴¹⁰ Nitekim birçok temel hak ve özgürlüğün aslında kişiler arası ilişkiler bağlamında doğması ve bu yatay ilişkilerin hak ve özgürlüklerin temelini esaslı bir biçimde etkilemesi durumu da bu düşüncenin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda “*özel hukukun anayasallaşması*” ifadesini kullanan yazarlar bulunmaktadır.⁴¹¹

Devletin yükümlülüğü bakımından hakkın yatay etkisini, doğrudan ve dolaylı olarak ikiye ayırıp değerlendiren yazarlar da vardır.⁴¹² Doğrudan yatay etkiyi savunan yazarlara göre anayasal hükümler yalnızca devlet-kişi ilişkilerinde değil kişiler arasındaki özel ilişkilerde de bağlayıcılık arz etmektedir ve özel hukuk kaynaklı uyumsuzluklarda uygulanmaları doğrudan talep edilebilir. Çünkü temel hak ve özgürlüklerin amacı bunu gerektirmektedir.⁴¹³ Nitekim doğrudan yatay etkinin kabulü yargısal süreçlerde “*hukuki yeknesaklık*” ve “*hukuki belirlilik*” temini açısından önemlidir.⁴¹⁴ Öte yandan doğrudan yatay etkinin kabulüne ilişkin çeşitli eleştiriler getirilmiştir. Bunların başında anayasa

⁴¹⁰ Ozan Ergül, “Temel Hak ve Özgürlüklerin Yatay Etkisi Karşısında Çalışanı Ücretini Gizli Tutmakla Yükümlü Kılmanın Hukuksal Temelsizliği Üzerine”, **Prof. Dr. Erdal Onar’a Armağan**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2013, s. 437 vd.

⁴¹¹ Anna Lytvynyuk, “Constitutionalisation of Private Law”, **New Directions in Comparative Law** (Ed. Antonina Bakardijeva ve Joakim Nergelius), Edward Elgar Publishing, Massachusetts, 2009, s. 201.

⁴¹² L. Lane, “The Horizontal Effect of International Human Rights Law in Practice”, **European Journal of Comparative Law and Governance**, Vol. 5, Issue 1, 2018, s. 26 vd.; Murat Erdoğan, **Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Temel Hak ve Özgürlüklerin Yorumu**, Lykeion Yayınları, Ankara, 2019, s. 288-308.

⁴¹³ Zafer Gören, “Temel Hakların Özel Hukuk Düzenine Etkisi Temel Hakların Yatay (Üçüncü Kişilere) Etkisi”, **Özel Hukuk ve Anayasa Mahkemesi Kararları Sempozyumu**, C. II, Banka ve Ticaret Hukuk Araştırma Enstitüsü Yayını, Yayın No: 383, Ankara, 2001, s. 11; Ergül, s. 446-447.

⁴¹⁴ Aharon Barak, “Constitutional Human Rights and Private Law”, **Yale Law School Legal Scholarship Repository, Review of Constitutional Studies**, Vol. 3, No. 2, 1996, s. 228-229’dan Akt. Dilara Dönmezkuş, **Temel Hakların Yatay Etkisi ve İfade Özgürlüğü**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2021, s. 53.

hükümlerinin özel hukuk bakımından uygulanmasının özellikle lafzen elverişlilik arz etmediği, yargıya yasama karşısında ciddi bir “anayasal güç” verilmiş olacağı ve kişiler arası ilişkilerde dengenin sağlanması bakımından handikap doğabileceği gibi eleştiriler gelmektedir.⁴¹⁵

Dolaylı yatay etkiyi savunan yazarlar ise anayasal hükümlerin özel ilişkilere doğrudan uygulanmasının mümkün olmayacağı fakat temel hak ve özgürlüklere dair hükümlerin dolaylı bir biçimde uygulanma alanı bulabileceğini ifade etmişlerdir.⁴¹⁶ Nitekim bu yazarlara göre kamu hukuku ve özel hukuk arasındaki sınırın muhafaza edilmesi gerekmektedir. En nihayetinde gerek doğrudan yatay etki yaklaşımını savunanların gerek dolaylı yatay etki yaklaşımını savunanların ortak fikri; temel hak ve özgürlüklerin devlet dışı aktörler tarafından ihlalinin gerçekleşebileceği ve kişiler arası ilişkilerde bunun çeşitli şekillerde yansımalar doğurabileceği şeklindedir. Ancak dolaylı yatay etki yaklaşımını savunanlara göre temel haklara dair düzenlemeler doğrudan devlet ve kamu makamlarına yöneliktir. Bunun içindir ki kişiler arası ilişkilere doğrudan uygulanmaları isabetsizdir.⁴¹⁷ Netice itibarıyla doğrudan olsun dolaylı olsun temel hak ve özgürlüklerin yatay etkisi sebebiyle bir hak veya özgürlüğün yükümlüsünün tespitinde yalnızca devlet ve kişiler arasındaki dikey ilişkiler değil kişiler arasındaki yatay ilişkiler de göz önünde bulundurulmalıdır.

⁴¹⁵ Dönmezkuş, s. 59-60.

⁴¹⁶ Seyithan Kaya, “İnsan Haklarının Korunmasında Yatay Etki ve Anayasa Mahkemesinin Kavrama Bakışı”, **Anayasa Yargısı**, C. 40, S. 2, 2023, s.174-179; Federal Almanya Anayasa Mahkemesi’nin 1958 tarihli Lüth kararı, dolaylı yatay etkinin kabulü bakımından önemli bir içtihatır. Olayda, film yapımcısı Harlan’ın “Unsterbliche Geliebt” adlı filmine yönelik yapılan bir boykot çağrısı tartışılmıştır. E. Lüth tarafından yapılan bu boykot çağrısının temel sebebi Alman ırkının aşağılandığı varsayımına dayanmaktadır. Nitekim Harlan’ın Nazi dönemiyle ilgili başka bir filminden ötürü yargılanmış olması da tepkiyi tetiklemiştir. Filmin paydaşları, boykotun sonlandırılması için Hamburg Bölge Mahkemesi’ne başvurmuşlardır. Mahkeme, Alman Medeni Kanunu’nun “Md.826: *Kasten veya iyi niyet kurallarına aykırı şekilde zarara neden olan kişi, bu zararı tazminle yükümlüdür.*” hükmü uyarınca kabul kararı vermiştir. Lüth ise ifade özgürlüğünün ihlali gerekçesiyle Federal Anayasa Mahkemesi’ne başvurmuştur. Anayasa Mahkemesi, yerel mahkemenin kararının, Temel Kanun’un 5. maddesinde güvence altına alınan ifade özgürlüğünü ihlal ettiğine karar vermiştir. Bkz. Donald P. Kommers ve Russel A. Miller, **The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany**, 3. Baskı, Duke University Press, 2012, s. 442 vd.

⁴¹⁷ Dönmezkuş, s. 64.

AİHM'nin de “hakkın yatay etkisi” ile ilgili önemli kararları bulunmaktadır. Örneğin “*Von Hannover v. Germany*” kararında bir gazeteci tarafından basın özgürlüğüne dayanılarak başvurusunun ve ailesinin fotoğraflarının çekilmesi olayı değerlendirilmiş ve AİHS 8. maddesi bağlamında “özel hayata saygı hakkı” ile ilgili olarak devletin yatay etki bakımından yükümlülükleri açıkça ifade edilmiştir.⁴¹⁸ Mahkeme “*D.H. And Others v. The Czech Republic*” kararında ise “eğitim hakkı” bağlamında devletin özel eğitim kurumları bakımından ayrımcılığa karşı gerekli önlemleri alması gerektiğini, özel sektör ayırt etmeksizin bunun bir yükümlülük oluşturduğunu ve eğitim hakkı engellenen bazı çocukların maruz kaldığı hak ihlalinin dolaylı yatay etkinin doğduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁹ “*Aksu v. Turkey*” kararına konu olayda ise başvuru, Türkiye’de basılan bazı eserlerde çingenelere yönelik aşağılayıcı ve ayrımcı açıklamalar içeren ifadeler olduğu gerekçesiyle adli ve idari makamlara yaptığı başvurulardan olumlu bir netice alamadığı ve söz konusu yayınların sözleşmenin “özel hayata saygı” ve “ayrımcılık yasağı” maddeleri bağlamında hak ihlali oluşturduğu iddiasıyla AİHM’ye başvurmuştur. AİHM, bu kararında da devletin; üçüncü kişi ve kuruluşların ayrımcılık teşkil eden eylemlerine dair yükümlülüklerinden bahsetmiş ve yatay etkiye temas etmiştir.⁴²⁰ “*E.S. v. Austria*” kararında ise işyerinde tacize uğrayan başvuranın “özel hayata saygı hakkı” bakımından devletin yalnızca negatif yükümlülüğü olmadığı aynı zamanda kişiler arasında vuku bulan eylemler bakımından da yükümlülükleri olduğu ifade edilerek hakkın yatay etkisine işaret edilmiştir.⁴²¹

AİHM'nin hakkın yatay etkisine dair değerlendirmelerde bulunduğu ve zorunlu tahliye ile ilişkili olan “*Khurshid Mustafa and Tarzibachi v. Sweden*” kararı da dikkate değerdir. Karara konu olayda başvuruçuların Orta Doğu kökenli İsveç vatandaşları

⁴¹⁸ AİHM, *Von Hannover v. Germany*, Başvuru No. 59320/00, K.T. 24.09.2004.

⁴¹⁹ AİHM, *D.H. and Others v. The Czech Republic*, Başvuru No. 57325/00, K.T. 13.11.2012.

⁴²⁰ AİHM, *Aksu v. Turkey*, Başvuru No. 4149/04 ve 41029/04, K.T. 15.03.2012.

⁴²¹ AİHM, *E.S. v. Austria*, Başvuru No. 38450/12, K.T. 18.03.2019.

oldukları görülmektedir. Yeni kiraladıkları eve Arapça ve Farsça dillerinde yayın yapan kanallara ulaşabilmek için uydu takılması talepleri mülk sahibi tarafından güvenliğe ve estetiğe dayalı gerekçelerle reddedilmiştir. Neticede buradan başlayan anlaşmazlık başvuruçuların zorla tahliye olmaları noktasına ulaşmıştır. İç hukuk yollarından netice alamayan başvuruçular AİHM'ye başvurmuştur. AİHM ise söz konusu kanalların yerel makamlarca güvenlik sorunu teşkil etmeyecek şekilde nitelendirildiği ve estetik kaygıları giderecek şekilde temin edilebileceği değerlendirmelerinde bulunarak hakkın yatay etkisi bağlamında şu açıklamaları yapmıştır: *“Kuşkusuz, Mahkemenin teoride tamamen özel nitelikteki anlaşmazlıkları çözmesi gerekli değildir. Bununla birlikte kendisine düşen Avrupa denetimini gerçekleştirirken Mahkeme, ister vasiyete bağlı bir tasarruf ister özel bir sözleşme, bir kamu belgesi, bir kanun hükmü veya bir idari uygulama olsun, ulusal bir mahkemenin hukuki bir işlemi yorumlamasının makul, keyfi, ayrımcı ya da daha genel anlamda Sözleşme'nin temelini oluşturan ilkelerle tutarsız olduğu durumlarda pasif (sessiz) kalmaz.”* Sonuç olarak mahkeme AİHS 10. maddesinde ifade olunan “bilgi edinme özgürlüğü” bağlamında pozitif yükümlülüklerin yerine getirilmediğine hükmetmiştir.⁴²² Karara konu olayın kiralanan daireden beklenen bir gerekliliğin yerine getirilmemesinden kaynaklanması ve başvuruçuların ikamet olunan yerden bu sebeple ayrılmaya zorlanması konumuz bakımından değere sahiptir.

1982 Anayasası'nın 11. maddesinde *“Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır.”* denilmiş ve devlet organlarının akabinde *“diğer kuruluş ve kişiler”* de ifade edilmiştir. Bu doğrultuda hakkın yatay etkisine işaret edildiği görülmektedir. Bunun pratikteki etkisi ise üçüncü kişiler arasındaki bir hak veya özgürlük ilişkisine doğrudan anayasal dayanak kazandırılmasıdır.⁴²³ Hatta Anayasanın 138. maddesindeki

⁴²² AİHM, Khurshid Mustafa and Tarzibachi v. Sweden, Başvuru No. 23883/06, K.T. 16.12.2008, para. 5-14, 33, 44-45.

⁴²³ Ergül, s. 441-442.

“Hakimler... Anayasaya... göre hüküm verirler.” hükmünden yola çıkarak “doğrudan yatay etki” yaklaşımının hakim olduğunu ifade eden yazarlar da vardır.⁴²⁴ Bu noktada ifade edilmelidir ki hakkın yatay etkisinden kaynaklı olarak bireysel başvuruda bulunulamaması bir eksikliktir.⁴²⁵ Nitekim gelecekte bu eksikliğin giderileceği ve yatay ilişkilerden kaynaklı başvuru imkanlarının sağlanacağı öngörüsüne sahip yazarlar bulunmaktadır.⁴²⁶

Yerleşme özgürlüğünün kişilerin kendi aralarındaki ilişki çerçevesinde müdahalede bulunabilecekleri bir özgürlük olmasından ötürü hakkın yatay etkisi bağlamında ele alınabileceği muhakkaktır.⁴²⁷ Bu müdahale somut duruma göre farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Örneğin farklı kültür, etnik kimlik yahut inanç grubundan olan insanlar; aralarındaki ön yargılar ve çeşitli sebeplerle birbiriyle ortak yaşam pratiğine tam manasıyla sahip olamayabilirler. Hatta bazı yerleşim alanları, yalnızca aynı etnik kökene sahip vatandaşların veya sadece aynı inanç eğilimine sahip vatandaşların yerleştiği alanlara dönüşebilir. Bu bireyler kendilerini dışlanmış hissettikleri için birbirleriyle dayanışma oluşturma ihtiyacından ötürü aynı yerleşim alanını tercih ediyor olabilirler ya da pratikte ciddi bir dışlanma durumu söz konusu olabilir ve özellikle şehrin dış çeper alanlarına itiliyor olabilirler.⁴²⁸ Bu durumlar ayrımcılık temelinde ele alınabilir. İşte böylesi durumlarda yerleşme özgürlüğü bakımından hakkın yatay etkisinin doğacağı sonucu çıkarılabilir. Zira kişiler arasında doğan bir ilişki bağlamında yerleşme

⁴²⁴ Ernst E. Hirsch, “Anayasa’nın Özel Hukuk Kurallarına Etkileri”, **Birinci Türk Hukuk Kongresi**, TBB Yayınları, No. 2, 1972, s. 441-442; Merih Öden, **Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003, s. 155; Ergül, 2013, s. 442-443; Gören, 2001, s.23,

⁴²⁵ Tolga Şirin, **Türkiye’de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru)**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.353.

⁴²⁶ Kaya, s. 171.

⁴²⁷ İHK’nin 27 Say. Genel Yorumu’nda yerleşme özgürlüğünün de üçüncü kişilerden kaynaklı müdahalelere maruz kalabileceği ifade edilmiş ve bilhassa özel ilişkiler bağlamında devletin pozitif yükümlülükleri bakımından kadınların korunmasının gerekliliği ifade edilmiştir. Bu korumanın kapsamı özellikle akrabalar dahil olmak üzere üçüncü kişilerden doğabilecek ve kadının özgürce yer değiştirebilmesine engel teşkil edecek durumları içermektedir. Bkz. İHK 27 sayılı Genel Yorum, para.6.

⁴²⁸ Fikret Adaman ve Çağlar Keyder, **Türkiye’de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Yayınları, İstanbul, 2009, s. 29-34.

özgürlüğünün ihlali durumu söz konusu olabilir. Benzer şekilde kişilerin yerleşme özgürlüğünü engelleyici niteliğe erişen kirletme, gürültü yapma, inşa veya yıkım faaliyetleri gibi kişiler arası ilişkilere konu olabilen eylemler de hakkın yatay etkisi bağlamında değerlendirilebilir. Öte yandan aileler arası çatışmalardan ötürü kan veya namus davası sebepli zorunlu göç vakaları da yaşanabilmektedir. Böylesi durumlarda her ne kadar kişiler arası bir çatışma durumu söz konusu olsa da devletin yükümlülüğü gözden kaçırılmamalıdır.

V. YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN SINIRLANMASI

A. Genel Olarak

Her özgürlüğün belirli sınırları olmakla beraber yerleşme özgürlüğü de niteliği ve işlevinden kaynaklı bazı sınırlara sahiptir. Nitekim bir özgürlüğün “*barışçıl ve suç oluşturmayacak bir biçimde*” kullanılması gerekmektedir.⁴²⁹ Bu doğrultuda yerleşme özgürlüğünün bazı durum ve olaylar karşısında doğal sınırlarına ulaşması ya da sınırlanması, aslında onun veya başka bir özgürlüğün korunması amacına hizmet eder. Bu durumun en gelişmiş demokrasilerde dahi böyle işlediği bir gerçekliktir.⁴³⁰ Burada önemli olan nokta keyfi bir biçimde davranılarak özgürlüğün sınırlandırılması ve belirli ölçütlere göre hareket edilmesi zorunluluğudur. Buna riayet edildiği takdirde devlet meşru bir müdahalede bulunmuş olur.⁴³¹

⁴²⁹ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)**, 11. Basım, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 274; Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 16. Bası, Beta Yayınları, İstanbul, 2016, s. 138; Sağlam, 1982, s. 47 vd.; Anayurt, s. 225.

⁴³⁰ Gören, 2007, s. 43-44.

⁴³¹ Şeref Ünal, **Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku**, Yetkin yayınları, Ankara, 1997, s.40.

Yerleşme özgürlüğünün ulusüstü metinlerdeki görünümünü irdelerken değindiğimiz MSHS'nin 12. maddesinin 3. fıkrası özgürlüğün sınırlanmasına dair hükmü içermektedir:

“Madde 12: (1) Yasal olarak bir Devletin ülkesinde bulunan herkes, o ülke sınırları içinde seyahat etme özgürlüğüne ve ikamet edeceği yeri seçme hakkına sahiptir. (2) Herkes kendi ülkesi de dâhil, bir ülkeden ayrılmakta serbesttir. (3) Yukarıda belirtilen haklar; bu Sözleşmede tanınan diğer haklara uygun olarak ulusal güvenlik, kamu düzeni, genel sağlık veya genel ahlak veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak için gerekli sebepler ile hukuken öngörülmüş sınırlamalar dışında hiç bir sınırlamaya tabi tutulamaz. (4) Hiç kimse, kendi ülkesine girme hakkından keyfi olarak yoksun bırakılamaz.”

Görüldüğü üzere sınırlamada bulunulurken öncelikle sözleşmede tanınan haklara uygun bir biçimde hareket edilmesi gerekliliği belirtilmiştir. Bunun temel sebebi, MSHS’de yer alan hakların bir bütünsellik arz etmesidir.⁴³² Bu bütünsellik bağlamında MSHS 2. maddesi 1.fıkrasında *“Bu Sözleşmeye Taraf her Devlet, bu Sözleşmede tanınan hakları ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer bir fikir, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer bir statü gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılmaksızın, kendi toprakları üzerinde bulunan ve egemenlik yetkisine tabi olan bütün bireyler için güvence altına almayı ve bu haklara saygı göstermeyi taahhüt eder.”* denilmektedir. Bu doğrultuda ayrımcılık unsuru olabilecek farklılık ve eğilimlerin de gözetilmesi gerekmektedir. Bunlara riayet edilmemesi durumunda hakların işlevini yitirmesi söz konusu olabilir.⁴³³ Bütünsellik ilkesi çerçevesinde; yaşam hakkı, cinsiyet eşitliği, işkence yasağı, kölelik yasağı, savaş propagandası ve düşmanlığı savunma yasağı, seyahat özgürlüğü, güvenlik hakkı, adil yargılanma hakkı, mahremiyet hakkı, düşünce özgürlüğü, din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, çocuk hakları başta olmak üzere diğer hak ve özgürlükler de göz önünde bulundurularak sınırlama yapılmalıdır.⁴³⁴

⁴³² Engin Yıldırım, “Uluslararası Deneyimler Işığında Sosyal Hakların Dava Edilebilirliği ve Anayasa Yargısı: Bir Scylla ve Charybdis İkilemi mi?”, **Haşım Kılıç’a Armağan (Ed. Ali Rıza Çoban/ Serdar Güleler/ Musa Sağlam/ Hüseyin Ekinci)**, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2015, s. 1137.

⁴³³ Melda Sur, “Sosyal Hakların Uluslararası Alanda Korunma Sistemleri”, **İnsan Hakları Yıllığı**, 1997-1998, s. 69-71.

⁴³⁴ MSHS Tam metin için Bkz. https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020093321bm_05.pdf, E.T: 03.06.2024.

Öte yandan önceki kısımlarda da değindiğimiz 27 sayılı İHK Yorumu’na binaen denilebilir ki yerleşme özgürlüğünün sınırlandırılmasında özgürlüğü işlevsiz konuma düşürecek müdahalelerden kaçınılmalıdır ve sınırlama sebebinin hukuken öngörülmüş olmasına dikkat edilmelidir. MSHS 12/3. maddede değinildiği üzere “...ulusal güvenlik, kamu düzeni, genel sağlık veya genel ahlak veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak için gerekli...” sebeplere binaen sınırlandırma yapılmalıdır. Sınırlamada bulunulurken özgürlüğün asıl, sınırlamanın istisna olduğu unutulmamalıdır. Bundan dolayı istisnaî sınırlama hükümleri dar, hak ve özgürlükler geniş yorumlanmalıdır.⁴³⁵ Tüm bunlara dikkat edilmezse hak ihlalinin doğması kaçınılmazdır.⁴³⁶ Ayrıca Yorum’da ifade edildiği üzere⁴³⁷ MSHS 5. maddesi yapılacak sınırlamada dikkate alınmalıdır:

“Madde 5: (1) Bu Sözleşmenin hiçbir hükmü bir Devlete, gruba veya kişiye Sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerin tahribini amaçlayan bir faaliyete katılma veya tasarrufta bulunma hakkı tanıdığı veya hak ve özgürlüklerin bu Sözleşmede belirtildiğinden daha geniş ölçüde sınırlandırılmasına imkân verdiği şekilde yorumlanamaz. (2) Bu Sözleşmenin bir hakkı tanımadığı veya daha az ölçüde tanıdığı bahane edilerek, Sözleşmeye Taraf Devletlerden birinin iç hukukunda yasalarla, antlaşmalarla tanınmış bulunan veya geleneklerinde var olan temel insan haklarına sınırlama getirilemez veya bu haklara karşı yükümlülük azaltılamaz.”

Buna göre hak veya özgürlüğün sınırlandırılması; özü zedeleyecek, tahribata uğratacak mahiyette olmamalı ve sözleşmenin gösterdiği sınırlar farklı yorumlar getirmek suretiyle aşılmamalıdır. Bu bağlamda hak veya özgürlüğün niteliği ve işlevi üzerinde çeşitli şüpheler uyandıracak surette haksız sınırlamaya dayanak teşkil edecek bir gerekçelendirmede bulunulmamalıdır.

Benzer biçimde Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi de sınırlama halinde izlenecek yöntemi göstermiş ve belirli ölçütler tayin etmiştir. İlgili maddenin 3. fıkrası

⁴³⁵ Gözler, 2011, s. 505; Kapani, s. 229; Sağlam, 1982, s. 143-144. Bir hak veya özgürlüğü sınırlandırmanın istisnai kabul edilerek sınırlandırma hükümlerinin dar bir biçimde yorumlanması gerekliliği bakımından AİHM’nin şu kararlarına Bkz. AİHM, Klass and Others v. Federal Republic of Germany, Başvuru No: 5029/71, K.T. 06.09.1978, para. 42; AİHM, Observer and Guardian v. The United Kingdom, Başvuru No: 13585/88, K.T. 26.11.1991, para. 59.

⁴³⁶ İHK 27 sayılı Genel Yorum, para. 11.

⁴³⁷ İHK 27 sayılı Genel Yorum, para. 13.

sınırlama sebeplerini tahdidi bir biçimde sıralamıştır. Bu sebeplerle yapılacak sınırlama ise “demokratik bir toplumda gerekli olan ölçüde” , “kanun” ile yapılmalıdır. 4. fıkrası ise 3. fıkra da sayılanlardan farklı olarak kamu yararına istinaden sınırlamayı ve lokal sınırlamada bulunulabileceğini ifade etmiştir. Zira “...belirli bölgelerde...” ibaresi kamu yararının yalnızca bazı yerlerde lokal olarak gereklilik arz edebileceğine işaret etmektedir:

“Madde 22: (1) Taraf devletin ülkesinde yasal olarak bulunan her kişinin kanun hükümlerine bağlı olarak burada dolaşım ve yerleşme hakkı vardır. (2) Her kişi kendi ülkesi de dâhil olmak üzere herhangi bir ülkeyi serbestçe terk etme hakkına sahiptir. (3) Yukarıdaki hakların kullanılması ancak suç işlenmesini önlemek veya ulusal güvenliği, kamu emniyetini, kamu düzenini, genel ahlakı, genel sağlığı veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak için demokratik bir toplumda gerekli olan ölçüde kanunla sınırlanabilir. (4) Birinci fıkra da tanınan hakların kullanılması, kamu yararı nedeniyle belirli bölgelerde kanunla da sınırlandırılabilir...”

AİHS 4 Numaralı Protokol’de ise yerleşme özgürlüğü, serbest dolaşım özgürlüğü ile aynı maddede düzenlenmiştir. Söz konusu 2. maddenin 3. ve 4. fıkrası sınırlama sebeplerini saymaktadır:

“Madde 2: (1) Bir devletin ülkesi içinde usulüne uygun olarak bulunan herkes, orada serbestçe dolaşma ve ikametgâhını seçebilme hakkına sahiptir. (2) Herkes, kendi ülkesi de dâhil, herhangi bir ülkeyi terk etmekte serbesttir. (3) Bu haklar, ancak ulusal güvenlik, kamu emniyeti, kamu düzeninin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlık ve ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için, demokratik bir toplumda zorunlu tedbirler olarak ve yasayla öngörülmüş sınırlamalara tabi tutulabilir. (4) Bu maddenin 1. fıkrasında sayılan haklar, belli yerlerde, yasayla konmuş ve demokratik bir toplumda kamu yararının gerektirdiği sınırlamalara tabi tutulabilir.”⁴³⁸

⁴³⁸ AİHM’nin bir hak veya özgürlüğün AİHS’ye uygun bir şekilde sınırlanıp sınırlanmadığı hususundaki metodu şöyledir: Öncelikle müdahalede bulunulan bir hakkın varlığı irdelenir. Sonrasında bunun yasa aracılığıyla yapılıp yapılmadığına ve ilgili maddede belirtilen sınırlama sebeplerine dayanılıp dayanılmadığına bakılır. Son olarak ise müdahalenin ölçülülüğü ele alınır ve demokratik bir toplumda gereklilik arz etmesi yönünden irdelenir. Yerleşme özgürlüğü bakımından da bu değerlendirme yöntemini kullanan AİHM “Labita v. Italy” (AİHM, Labita v. Italy, Başvuru No: 26772/95, K.T. 06.04.2000) kararında davalı İtalya devletin yasalarında yer alan “tehlikeli kişileri belirli yerde ikamet etmeye zorlayan yasa”yı ve tutuklunun beraat etmesine rağmen zorunlu ikamete tabi tutulmasını davaya konu yasalar ve uygulamalar dolayısıyla hakkın özüne dokunulduğu gerekçesiyle AİHS Ek 4 nolu protokolde düzenlenen yerleşme hürriyetine aykırı bulmuştur. Ayrıca bu bağlamda şu kararlara Bkz. AİHM, Baumann v. France, Başvuru No. 33592/96, K.T. 22.05.2001, para. 61; AİHM, Földes v. Hungary, Başvuru No. 41463/02, K.T. 26.03.2007, para. 32; AİHM, Bessenyei v. Hungary, Başvuru No. 37509/06, K.T. 21.01.2009, para. 21; AİHM, Hajibeyli v. Azerbaijan, Başvuru No. 16528/05, K.T. 10.07.2008, para.63; AİHM, Nalbantski v. Bulgaria, Başvuru No. 30943/04, K.T. 10.02.2011, para. 65.

Unutulmamalıdır ki Türkiye, Protokol'ü imzalamış ve onaylamış fakat onaya dair belgeler depo merciine iletilmemiştir. Dolayısıyla söz konusu Protokol'ün tarafı olarak değerlendirilemeyecektir. Bunun yararlanıcılar bakımından olumsuz karşılığı, söz konusu Protokol'e dayanılarak AİHM'ye Türkiye aleyhine başvurulamamasıdır. Ayrıca bu durum AYM'ye bireysel başvuruda bulunulamaması sonucunu da doğurmaktadır.⁴³⁹

Netice itibarıyla ifade etmek gerekirse diğer temel hak ve özgürlüklerde olduğu gibi yerleşme özgürlüğü bakımından da sınırlamada bulunulurken şunlara dikkat edilmelidir: “sınırlamanın kanun aracılığıyla yapılması”, “sınırlamada bulunulacak hak veya özgürlük bakımından belirlenmiş sınırlama sebeplerine binaen sınırlamanın gerçekleştirilmesi”, “sınırlamada ölçülü davranılması”, “hakkın özüne saygı gösterilerek hakkın işlevsiz hale getirilmemesi”, “demokratik toplum düzeninin gerekliliklerine uygun bir sınırlama yapılması”.

Temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması, 1982 Anayasası bakımından değerlendirilecek olursa öncelikle 13. maddeye değinilmesi gerektiği görülür. 13. maddede, “*Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.*” denilmektedir. Buna 1961 Anayasasında tekabül eden hüküm, “*Temel hak ve hürriyetler, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak, ancak kanunla sınırlanabilir. Kanun kamu yararı, genel ahlâk,*

⁴³⁹ Bu hususta farklı görüş beyan eden yazarlar da bulunmaktadır. Örneğin Göztepe, “uluslararası andlaşmaların imza ve onay aşamalarının iç hukuk ve uluslararası hukuk bakımından iki farklı hukuki durum doğurup doğurmadığı sorusundan hareketle, Türk hukukundaki uluslararası andlaşmaların hukuki rejimi çerçevesinde” onaylama kararnamesi ile onaylama belgelerini tevdi işlemi arasındaki farka istinaden, Ek 4 No’lu Protokolün uygulanabileceğini ifade etmektedir. Bkz. Ece Göztepe, “Türkiye Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Ek 4. Protokolle Bağlı mıdır? Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkı Açısından Bir Değerlendirme”, **Legal Hukuk Dergisi Rona Aybay’a Armağan Özel Sayısı**, 2014, s. 1133. Ayrıca Göztepe, “Anayasa Mahkemesi’nin kanunların anayasaya uygunluk denetimini yaparken kullandığı esas ölçü norm olan Anayasa hükümlerinin, aynı Mahkeme’nin başka bir yetkisini kullanırken uluslararası hukuktaki yürürlük engeli nedeniyle ölçü norm olmaktan çıkmasının, iç hukuk sisteminin bütünlüğü açısından bir çelişki olduğunu” ifade etmektedir. Bkz. a.g.m., s. 1147.

kamu düzeni sosyal adâlet ve millî güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamaz.” ifadeleriyle 11. maddede yer almaktaydı.⁴⁴⁰ Sonrasında ise 1971 yılında yapılan değişiklikler ile 11. maddenin yeni hali “*Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, Cumhuriyetin, millî güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması amacı ile veya Anayasanın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak, ancak kanunla sınırlanabilir. Kanun, temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunamaz.*” şekline kavuşmuştur. Bu noktada aslında söz konusu değişiklik ile özgürlükleri asıl, sınırlamayı istisnai ve dar değerlendiren yaklaşımın terk edildiğini görmekteyiz. Çünkü genel sebeplere binaen sınırlama yönteminin tercih edilmesi bu sonucu doğurmaktadır.⁴⁴¹ Nitekim bu durum kendini 1982 Anayasası’nın ilk halindeki madde içeriğinde “*Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, millî egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması amacı ile ve ayrıca Anayasanın ilgili maddelerinde öngörülen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak kanunla sınırlanabilir. Temel hak ve hürriyetlerle ilgili genel ve özel sınırlamalar demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz ve öngörüldükleri amaç dışında kullanılamaz. Bu maddede yer alan genel sınırlama sebepleri temel hak ve hürriyetlerin tümü için geçerlidir.*” ifadesiyle göstermiştir.⁴⁴² Buna göre sınırlama hem 13. maddede yer alan “*genel sınırlama sebepleri*” hem de özgürlüğün yer aldığı maddedeki “*özel sınırlama sebepleri*” öne sürülerek yapılabilmekteydi. Bu ise temel hak ve özgürlüklerin alanını daraltmaktaydı. 2001 değişiklikleriyle beraber hak ve

⁴⁴⁰ 1961 Anayasası ilk hali için Bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1961/1961-ilkhali/1961-ilkhali.pdf>, E.T: 10.06.2024.

⁴⁴¹ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s. 142; Özbudun, 2023, s. 109-113.

⁴⁴² 1982 Anayasasının ilk hali için Bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17844.pdf>, E.T:10.06.2024.

özgürlükleri daha etkin koruyan ve AİHS sistemine uygun bir yaklaşım benimsenmiş oldu.⁴⁴³

Bir diğer önemli nokta ise kötüye kullanma yasağıdır ki ilk olarak 1971 değişiklikleri ile hüküm altına alınmış olup 1982 Anayasası'nda 14. maddede “*Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil, ırk, din ve mezhep ayırımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzenini kurmak amacıyla kullanılamazlar. Bu yasaklara aykırı hareket eden veya başkalarını bu yolda teşvik veya tahrik edenler hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir. Anayasanın hiçbir hükmü, Anayasada yer alan hak ve hürriyetleri yok etmeye yönelik bir faaliyette bulunma hakkını verir şekilde yorumlanamaz.*” denilmek suretiyle kendine yer bulmuştur. Öte yandan 1982 Anayasası'nın 16.maddesinde “*Temel hak ve hürriyetler, yabancılar için, milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir.*” denilerek özgürlüğün yararlanıcıları bakımından yabancılara ilişkin olarak milletlerarası hukuka göndermede bulunulduğunu ifade etmekte fayda vardır.

⁴⁴³ Necmi Yüzbaşıoğlu, “2001 Anayasa Değişiklikleri Üzerinde Bir Değerlendirme”, **Anayasa ve Uyum Yasaları** (Yayına Haz. Özcan Çine/Aslıhan Özdemir/Dilara Ağaoğlu Canay), TBB Yayınları, Ankara, 2003, s. 30-31; Levent Gönenç, “The 2001 Amendments to the 1982 Constitution of Turkey”, **Ankara Law Review**, Vol. 1, No. 1, 2004, s. 99; Ergun Özbudun, “Democratization Reforms in Turkey, 1993-2004”, **Turkish Studies**, Vol. 8, Issue 2, 2007, s. 180-181. Gözler ise genel sınırlama sebeplerinin kaldırılmış olmasına “bazı hürriyetlerin tamamıyla sınırsız hale geldiği”, “bazı hürriyetlerin kısmen sınırsız hale geldiği” ve “isimsiz hürriyetlerin sınırsız hale geldiği” başlıkları altında eleştirilerde bulunmuştur. Bkz. Kemal Gözler, “Anayasa Değişikliğinin Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması Bakımından Getirdikleri ve Götürdükleri (Anayasanın 13'üncü Maddenin Yeni Şekli Hakkında Bir İnceleme)”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl 59, S. 4, 2001, s. 64-66.

B. Sınırlama Ölçütleri

Önceki kısımlarda da ifade ettiğimiz üzere 1982 Anayasası'na göre yerleşme özgürlüğünün sınırlanması bakımından 13. maddeye ve özgürlüğün yer aldığı 23. maddeye başvurulması gerekmektedir. Bu çerçevede yerleşme özgürlüğünün sınırlanması; “kanunla” , “ilgili maddede düzenlenen nedenlere bağlı olarak” , “ölçülülük ilkesine uygun olarak” , “Anayasa’nın sözüne ve ruhuna, laik Cumhuriyetin gereklerine ve hakkın özüne aykırı olmayacak şekilde” gerçekleştirilebilir. Aşağıda AİHS ile ortak olan ölçütler değerlendirilecektir.

1. Kanunla Sınırlama

AİHM’nin bir sınırlamanın meşruiyetine dair incelemede bulunurken belirlediği aşamalardan biri de sınırlamanın kanunla gerçekleşmiş olmasıdır. Bu durum iç hukuk bakımından bir dayanak aramak ve kamu otoritelerinin keyfî müdahalesine engel olmak maksadını taşımaktadır.⁴⁴⁴ AİHM’nin kanun ile sınırlama ölçütü bakımından kanun kapsamında neleri dikkate aldığına bakılacak olursa şekli anlamda değil, maddi anlamda bir değerlendirmede bulunduğu görülecektir. Bu durum bir normu içeriğinden bağımsız bir biçimde onu ortaya koyan organa göre kanun olarak değerlendiren “*şekli kanun anlayışı*” doğrultusunda değil, normun esasına ilişkin nitelikleri taşıması bakımından kanun olarak değerlendiren “*maddi anlamda kanun anlayışı*” doğrultusunda hareket edildiğini göstermektedir.⁴⁴⁵ Bundan dolayı AİHM; kanun altında yer alan düzenlemeleri, yazılı olmayan hukuku ve yargı makamlarının içtihatlarını da kanun kapsamında ele

⁴⁴⁴ AİHM, Malone v. United Kingdom, Başvuru No. 8691/79, K.T. 02.08.1984, para. 67; AİHM, Khlyustov v. Russia, Başvuru No. 28975/05, K.T. 11.10.2013, para. 70; AİHM, Silver and Others v. The United Kingdom, Başvuru No. (5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75), K.T. 25.03.1983, para. 88.

⁴⁴⁵ Erdoğan Teziç, **Türkiye’de 1961 Anayasası’na Göre Kanun Kavramı**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1972, s. 39-42 ve s. 47-49; Tolga Şirin, **Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Kanun Kavramı**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2019, s.273 vd.

almaktadır.⁴⁴⁶ Ayrıca AİHM sınırlamanın kanunla gerçekleşmesi ölçütü içerisinde söz konusu normun bazı niteliklere sahip olmasını da aramaktadır. Bu çerçevede kanun “ulaşılabilir” , “öngörülebilir” ve “kişinin eylemini düzenlemesini ve sonuçlarını öngörebilmesini mümkün kılacak kesinlikte” olmalıdır.⁴⁴⁷ AİHM, kanunun kişiler bakımından “ulaşılabilir” olması hususuna birçok kararında değinmekte ve bu noktada “Venedik Komisyonu” raporlarına atıfta bulunmaktadır. Bu raporlardan yola çıkarak kanunların ulaşılabilirlik niteliği taşıması için mutlaka R.G. veya bülten benzeri araçlar kullanılarak yayımlanması önem arz etmektedir.⁴⁴⁸ Kanunun öngörülebilirlik vasfını taşıması ise muhatabı olan kişilerce sözel bakımdan net bir biçimde anlaşılabilir olmasına bağlıdır.⁴⁴⁹ Bu noktada belirtilmelidir ki “öngörülebilirlik” niteliğinin varlığı, kamu otoritelerinin keyfi olarak müdahalelerde bulunmasının önüne geçilmesi bakımından önemlidir. Bunun sağlanması için kanunun bir müdahale imkanı sunduğu durumlarda bu yetkiye dair kapsam ve yerine getirilmesi gerekli şartlar da açıkça ifade edilmiş olmalıdır. Kanunun “kişinin eylemini düzenlemesini ve sonuçlarını öngörebilmesini mümkün kılacak kesinlikte” olması ise mutlak manada bir kesinliği gerektirmeyip makul bir biçimde asgari öngörünün teminine işaret etmektedir. Aksi durum çok katı bir yaklaşım olup kanunların nispeten muğlaklık içerebilmesi gerçekliğiyle uyuşmayacaktır. Çünkü

⁴⁴⁶ Esen, 2014, s. 152-153. Bu bağlamda şu kararlara Bkz. AİHM, Handyside v. The United Kingdom, Başvuru No: 5493/72, K.T. 07.12.1976, para. 62; AİHM, Sunday Times v. The United Kingdom, Başvuru No. 6538/74, K.T. 26.04.1979, para. 49; AİHM, Leyla Şahin v. Turkey, Başvuru No. 44774/98, K.T. 29.06.2004, para. 88; AİHM, Barthold v. Germany, Başvuru No. 8734/79, K.T. 25.03.1985, para. 48-49.

⁴⁴⁷ Esen, 2014, s.153; Polat Akgün, 2020, s. 258; AİHM, De Tommaso v. Italy, Başvuru No. 43395/09, K.T. 23.02.2017, para. 125-126; AİHM, Kayasu v. Turkey, Başvuru No. 64119/00, K.T. 13.11.2008, para. 83-86; AİHM, Kruslin v. French Republic, Başvuru No. 11801/85, K.T. 27.03.1990, para. 30; AİHM, Silver and Others v. The United Kingdom, Başvuru No. (5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75), K.T. 25.03.1983, para. 88.

⁴⁴⁸ Venedik Komisyonu, “Compilation of Venice Commission Opinions and Reports on Law-Making Procedures and the Quality of the Law”, Strasbourg, 2021, s. 6 vd. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2021\)003-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2021)003-e) , E.T: 25.01.2025; AİHM, Rotaru v. Romania, Başvuru No. 28341/95, K.T. 04/05/2000, para. 52 vd.; AİHM, Oliveira v. The Netherlands, Başvuru No. 33129/96, K.T. 06/11/2002, para. 47.

⁴⁴⁹ AİHM, Vistins and Perepjolkins v. Latvia, Başvuru No. 71243/01, K.T. 25.03.2014, para. 97 ; AİHM, Akçam v. Turkey, Başvuru No. 32964/96, K.T. 30.10.2001, para. 87; AİHM, Karademirci and Others v. Turkey, Başvuru No. (37096/97; 37101/97), K.T. 25.01.2005, para. 40; AİHM, RTBF v. Belgium, Başvuru No. 50084/06, K.T. 29.03.2011, para. 103.

değişen durumlara uyum sağlayabilmek adına bazı durumlarda kanunun muğlak olması gerekebilir. Bu noktada ise yorum devreye girmektedir.⁴⁵⁰ Nihayetinde belirtmek gerekmektedir ki AİHM, kanun vasfına sahip olduğu değerlendirilen normun iç hukuktaki yorumu ve uygulanmasında AİHS ile uyumlu olmasına dikkat etmektedir.⁴⁵¹

Kanundan ne anlaşılması gerektiği hususunda Türk hukukunun benimsediği yaklaşım ise hem maddi hem şekli anlamda değerlendirmede bulunulması yönündedir. AYM'nin birçok kararında bu noktaya işaret ettiği görülmektedir.⁴⁵² AYM, “kanunla düzenlenir” ifadesiyle neyin kastedildiği hususunda “*kanunun niteliği*”ne dair şu açıklamalarda bulunmuştur: “*Anayasa Mahkemesinin çeşitli kararlarında belirtildiği gibi, Yasa Koyucu belli konularda gerekli kuralları koyacak, çerçeveyi çizecek, eğer uygun veya zorunlu görürse, onların uygulanması yolunda sınırları belirlenmiş alanlar bırakacak, idare, ancak o alanlar içinde takdir yetkisine dayanmak suretiyle yasalara aykırı olmamak üzere birtakım kurallar koyarak yasanın uygulanmasını sağlayacaktır.*”⁴⁵³

Nitekim AYM yabancı uyruklu başvuranın sınır dışı edildiği ve yerleşme özgürlüğünden faydalanamadığı olaya dair kararında şu açıklamalara yer vermiştir: ⁴⁵⁴ “*Ülkede ikamet eden bir yabancıyı koruma altına alan ilk güvence, sınır dışı etme*

⁴⁵⁰ AİHM, De Tommaso v. Italy, Başvuru No. 43395/09, K.T. 23.02.2017, para. 107; AİHM, Di Stefano v. Italy, Başvuru No. 38433/09, K.T. 07.06.2012, para. 140-141; AİHM, Feldek v. Slovakia, Başvuru No. 29032/95, K.T. 12.07.2001, para. 56; AİHM, Sunday Times v. The United Kingdom, Başvuru No. 6538/74, K.T. 26.04.1979, para. 47-49; AİHM, Khlyustov v. Russia, Başvuru No. 28975/05, K.T. 11.10.2013, para. 68.

⁴⁵¹ A. Şeref Gözübüyük ve Feyyaz Gölcüklü, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, 11. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016, s.154. Ayrıca Bkz. AİHM, Shchokin v. Ukraine, Başvuru No. 23759/03- 37943/06, K.T. 14.10.2010, para. 52.

⁴⁵² AYM, N.D., 1972/13 E. 1972/18 K., K.T. 06.04.1972; AYM, N.D., 1978/56 E. 1978/60 K., K.T. 23.11.1978; AYM, N.D., 1991/17 E. 1991/23 K., K.T. 19.07.1991; AYM, N.D., 2015/76 E. 2017/153 K., K.T. 07.02.2018.

⁴⁵³ AYM, N.D., 1985/3 E. 1985/8 K., K.T. 18.06.1985.

⁴⁵⁴ İlgili yerlerde ifade ettiğimiz üzere yerleşme özgürlüğü üzerinden AYM'ye bireysel başvuruda bulunulamamaktadır ama “2019/40761 Başvuru Numaralı Amanda Jolyn Krause ve Diğerleri Başvurusu” içeriğine bakılacak olursa AYM'nin “...yerleşme hürriyetiyle bağlantılı olarak etkili başvuru hakkının ihlal edildiğine ilişkin...” iddiayı ele aldığı ve bunu “konu bakımından yetkisizlik” bağlamında değerlendirmeyerek etkili başvuru hakkının ihlali çerçevesinde irdedelediği görülecektir.

kararının kanuna uygun şekilde alınmış olması gereğidir. Sınır dışı etme kararının kanuna uygun olarak alındığından söz edilebilmesi için kanun metni ve uygulaması yabancıların davranışlarının sonucunu öngörebileceği kadar hukuki belirlilik taşımalıdır. Bir diğer ifadeyle kanunun kalitesi de kanunilik koşulunun sağlanıp sağlanmadığının tespitinde önemlidir. Bunun bir sonucu olarak müdahale yani sınır dışı etmeye ilişkin kanun yeterince erişilebilir ve öngörülebilir olmalıdır.”⁴⁵⁵ Söz konusu açıklamalardan anlaşılacağı üzere kanunun “erişilebilir” ve “öngörülebilir” olması gerekmektedir. Kararın devamında şu değerlendirmeler bulunmaktadır: “Sınır dışı etme kararını düzenleyenlerin tutum ve uygulamaları da kanunun kalitesi kadar önemlidir. Kamu makamları sınır dışı etme kararına gerekçe teşkil eden eylem ve davranışları somut şekilde belirlemeli ayrıca bunlar da 6458 sayılı Kanun'un 54. maddesinin (1) numaralı fıkrasında düzenlenen sınır dışı sebepleriyle makul seviyede ilintili olmalıdır.”⁴⁵⁶ Buna göre somut durum içerisinde idarenin uygulaması da kanun kalitesi kadar dikkate değerdir.

Ayrıca AYM bir başka kararında; kanunun yalnızca kendisinin değil, uygulamasının da “hukuki belirlilik” taşıması gerektiğini şöyle ifade etmektedir: “Kanunun varlığı kadar kanun metninin ve uygulamasının da bireylerin davranışlarının sonucunu önceden öngörebilecekleri kadar hukuki belirlilik taşıması gerekir. Bir diğer ifadeyle kanunun kalitesi de kanunilik koşulunun sağlanıp sağlanmadığının tespitinde önem arz etmektedir. Hukuki güvenlik ile belirlilik ilkeleri, hukuk devletinin önkoşullarındandır. Kişilerin hukuki güvenliğini sağlamayı amaçlayan hukuki güvenlik ilkesi, hukuk normlarının öngörülebilir olmasını, bireylerin tüm eylem ve işlemlerinde devlete güven duyabilmesini, devletin de yasal düzenlemelerinde bu güven duygusunu zedeleyici yöntemlerden kaçınmasını gerekli kılar. Belirlilik ilkesi ise yasal

⁴⁵⁵ AYM, B.B., “Amanda Jolyn Krause ve Diğerleri Başvurusu”, Başvuru Numarası 2019/40761 , K.T. 15/2/2024, para. 66.

⁴⁵⁶ AYM, B.B., “Amanda Jolyn Krause ve Diğerleri Başvurusu”, Başvuru Numarası 2019/40761 , K.T. 15/2/2024, para. 67.

düzenlemelerin hem kişiler hem de idare yönünden herhangi bir duraksamaya ve kuşkuya yer vermeyecek şekilde açık, net, anlaşılır ve uygulanabilir olmasını, ayrıca kamu otoritelerinin keyfi uygulamalarına karşı koruyucu önlem içermesini ifade etmektedir. Bu bakımdan, kanunun metni, bireylerin, gerektiğinde hukuki yardım almak suretiyle, hangi somut eylem ve olguya hangi hukuksal yaptırımın veya sonucun bağlandığını belli bir açıklık ve kesinlikte öngörebilmelerine imkân verecek düzeyde kaleme alınmış olmalıdır. Dolayısıyla, uygulanması öncesinde kanunun, muhtemel etki ve sonuçlarının yeterli derecede öngörülebilir olması gereklidir. ‘Belirlilik’ ilkesi yalnızca yasal belirliliği değil, daha geniş anlamda hukuki belirliliği ifade etmektedir. Erişilebilir, bilinebilir ve öngörülebilir gibi niteliksel gereklilikleri karşılaması koşuluyla yasalar, mahkeme içtihatları ve yürütmenin düzenleyici işlemleri ile de hukuki belirlilik sağlanabilir. Aslolan muhtemel muhataplarının mevcut şartlar altında belirli bir işlemin ne tür sonuçlar doğurabileceğini öngörmelerini mümkün kılacak bir normun varlığıdır.”⁴⁵⁷

Son olarak güncel bir mesele olarak Covid-19 Pandemisi sürecinde yaşananlara göz atmakta fayda vardır. Dünya çapında büyük etkiler doğuran bu pandemiden ötürü birçok temel hak ve özgürlük sınırlanmıştır. Örneğin bilhassa yeme-içme hizmeti veren işyerlerinin kapatılması “mülkiyet hakkı(md.35)” ile “çalışma ve sözleşme hürriyeti(md.48)” bakımından, icra takip işlemlerinin tehir edilmesi “hak arama hürriyeti(md.36)” bakımından, ibadethanelere dair kısıtlamalar “ibadet hürriyeti(md.24)” bakımından sınırlamalar getirmiştir.⁴⁵⁸ Bunların yanı sıra salgının önüne geçilebilmesi adına uygulanan en yaygın önlemler olarak sokağa çıkma yasakları, yurtlarda gerçekleştirilen zorunlu tecrit uygulamaları ve şehirlerarası seyahatin yasaklanması ise “seyahat ve yerleşme özgürlüğü” bakımından dikkate değerdir. Ayrıca pandeminin belli

⁴⁵⁷ AYM, B.B., “Necmiye Çiftçi ve Diğerleri Başvurusu”, Başvuru Numarası 2013/1301, K.T. 30.12.2014, para. 55-57. Benzer değerlendirmeler için Bkz. AYM, N.D., 2013/39 E. 2013/65 K., K.T. 22.05.2013; AYM, N.D., 2009/9 E. 2011/103 K., K.T. 16.06.2011.

⁴⁵⁸ Kemal Gözler, “Korona Virüs Salgınıyla Mücadele İçin Alınan Tedbirler Hukuka Uygun Mu?”, www.anayasa.gen.tr/korona.htm, E.T: 20.01.2025.

dönemlerinde sınırların kapatıldığı, uçuşların gerçekleşmediği, kara veya deniz yoluyla giriş-çıkışların sınırlandığı göz önünde bulundurulursa yurtdışına gideceklerin ya da yurtdışından geleceklerin seyahat ve yerleşme özgürlüğünün ne seviyede sınırlandığı anlaşılabılır. Öte yandan Avrupa'dan bir örnek vermek gerekir ise Covid-19 Pandemisinden ötürü OHAL ilan eden Fransa, mevcut ikamet yerlerinin 100 kilometre ile sınırlı olarak değiştirilebileceği şeklinde bir düzenlemede bulunmuştur.⁴⁵⁹ Zaten bu süreç içerisinde neredeyse tüm ülkelerde vuku bulan dolaşım özgürlüğüne dair kısıtlamalar, ikamet değişimini de engellediğinden ötürü yerleşme özgürlüğünün sınırlandırılmasına sebep olmuştur.⁴⁶⁰

Türkiye'de pandemi dolayısıyla 1 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'ne dayanılarak Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü'nün sahip olduğu yetkilere istinaden çeşitli tedbirlere başvurulmuştur. Ayrıca "1593 say. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" ve "5442 say. İl İdaresi Kanunu" da dayanak olarak değerlendirilmiştir.⁴⁶¹ Ancak söz konusu düzenlemelerin alınan tedbirler bakımından açık hüküm ihtiva etmediği ve bundan ötürü sokağa çıkma yasağı gibi toplumun tamamını doğrudan etkileyen sınırlamalara dayanak olamayacağı ifade edilmelidir.⁴⁶² Zira söz konusu 5442 say. İl İdaresi Kanunu'un 11/c. maddesi⁴⁶³ dayanak olarak gösterilse de maddede sınırlamalara dayanak oluşturacak açık

⁴⁵⁹ María Lidón Lara Ortiz, "Restrictions on freedom of movement and residence in the European Union due to Covid-19", **Journal of Modern Science**, Vol. 45, Issue 2, 2020, s. 111.

⁴⁶⁰ Mine Kasapoğlu Turhan, "Covid-19 Pandemisinde İlan Edilen Sokağa Çıkma Yasaklarının İdare Hukuku Yönüyle Değerlendirilmesi", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 11, S. 2, 2020, s. 558-559; Valentyn Zolka ve diğerleri, "The impact of the pandemic COVID-19 on the human right to freedom of movement", **European Journal of Sustainable Development**, Vol. 10, Issue 1, 2021, s.376.

⁴⁶¹ Deniz Polat Akgün, "Hukukun Araçsallaştırılmasının Güncel Bir Örneği: Covid-19 Pandemisi Çerçevesinde Alınan Önlemler ve Siyasal Sistemlerde Yaşanan Otoriterleşmeye Etkisi", **IX. Kamu Hukukçuları Platformu**, Ankara, 2021, s. 10. (https://www.kamuhukukculari.org/?sayfa=toplantı_bildiriler&id=13, E.T: 20.01.2025)

⁴⁶² Selin Esen, "Impacts of the Covid-19 Pandemic on the Constitutional Rights In Turkey", **Covid-19 and Constitutional Law (Ed. Serna de la Garza, José María)**, Instituto De Investigaciones Jurídicas, 2020, s. 215-216'dan Akt. Polat Akgün, 2021, s. 10-11; Serkan Köybaşı, Volkan Aslan ve N. Betül Haliloğlu, "Turkey: Legal Response to Covid-19", **The Oxford Compendium of National Legal Responses to Covid-19**, 2021, para. 66 vd.

⁴⁶³ İl İdaresi Kanunu md. 11/c: "İl sınırları içinde huzur ve güvenliğin, kişi dokunulmazlığının, tasarrufa müteallik emniyetin, kamu esenliğinin sağlanması ve önleyici kolluk yetkisi valinin ödev ve görevlerindendir. Bunları sağlamak için vali gereken karar ve tedbirleri alır. Bu hususta alınan ve ilan olunan karar ve tedbirlere uymayanlar hakkında 66'ncı madde hükmü uygulanır. Vali, kamu düzeni

bir hüküm görülmemektedir.⁴⁶⁴ Öte yandan 1593 say. Hıfzıssıhha Kanunu'nun 72. maddesinde sağlık sebepli uygulanacak tedbirler ifade edilerek 57. maddeye gönderme yapılmıştır.⁴⁶⁵ Kanunun 57. maddesinde ise tedbirler alınmasına hangi durumların imkan tanıyacağı tahdidî bir biçimde ifade edilmiştir.⁴⁶⁶ Ancak bunların arasında Covid Pandemisi sayılmamaktadır. Bu sebeple COVID-19 döneminde alınan tedbirlere "1593 say. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" dayanak teşkil edemez.⁴⁶⁷ Söz konusu süreçte seyahat özgürlüğünün sınırlanması dolayısıyla yerleşme özgürlüğünün de etkilendiği muhakkaktır. Ayrıca sınırlamaların kanuna dayanmaksızın genelgeler ve valilik kararları üzerinden gerçekleştirilmiş olmaları da hukuka aykırılıklar doğurmuştur.⁴⁶⁸ COVID-19 Pandemisi dolayısıyla Türkiye'de gerçekleştirilen sınırlamaların temel sorunu, kanun ile

veya güvenliğinin olağan hayatı durduracak veya kesintiye uğratacak şekilde bozulduğu ya da bozulacağına ilişkin ciddi belirtilerin bulunduğu hâllerde on beş günü geçmemek üzere ildeki belirli yerlere girişi ve çıkışı kamu düzeni ya da kamu güvenliğini bozabileceği şüphesi bulunan kişiler için sınırlandırabilir; belli yerlerde veya saatlerde kişilerin dolaşmalarını, toplanmalarını, araçların seyirlerini düzenleyebilir veya kısıtlayabilir ve ruhsatlı da olsa her çeşit silah ve merminin taşınması ve naklini yasaklayabilir. Bu fıkra kapsamında alınan ve ilan olunan karar ve tedbirlere uymayanlar hakkında 66'ncı madde hükmü uygulanır."

⁴⁶⁴ Polat Akgün, 2021, s. 11; Volkan Aslan, "COVID-19 Salgını Sebebiyle Uygulanan Sokağa Çıkma Kısıtlamalarının 1982 Anayasası'na Uygunluğu", *İstanbul Hukuk Mecmuası*, C. 78, S. 2, 2020, s. 822.

⁴⁶⁵ Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 72. maddesi: "57'nci maddede zikredilen hastalıklardan biri zuhur ettiği veya zuhurundan şüphelenildiği takdirde aşağıda gösterilen tedbirler tatbik olunur: 1-Hasta olanların veya hasta olduğundan şüphe edilenlerin ve hastalığı neşrü tamim eylediği tetkikatı fennîye ile tebeyyün edenlerin fennen icap eden müddet zarfında ve sıhhat memurlarınca hanelerinde veya sıhhi ve fenni şartları haiz mahallerde tecrit ve müşahede altına vaz'ı. 2-Hastalara veya hastalığa maruz bulunanlara serum veya aşı tatbiki. 3-Eşhas, eşya, elbise, çamaşır ve binaların ve fennen intana maruz olduğu tebeyyün eden sair bilcümle mevaddın fenni tathiri. 4-Hastalık neşreden haşarat ve hayvanatın itlafı. 5-Memleket dahilinde seyahat eden eşhasın icap eden mahallerde muayenesi ve eşyalarının tathiri. 6-Hastalığın sirayet ve intişarına sebebiyet veren gıda maddelerinin sarf ve istihlakinin men'i. 7-Dahilinde sari ve salgın hastalıklardan biri zuhur eden umumi mahallerin tehlike zail oluncaya kadar set ve tahliyesi."

⁴⁶⁶ Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 57. maddesi: "Kolera, veba (Bübon veya zatürree şekli), lekeli humma, karahumma (hummayi tiroidi) daimi surette basil çıkaran mikrop hamilleri dahi - paratifoit humması veya her nevi gıda maddeleri tesemmümümatı, çiçek, difteri (Kuşpalazı) - bütün tevkiatı dahi sari beyin humması (İltihabı sahayai dimağii şevkii müstevli), uyku hastalığı (İltihabı dimağii sari), dizanteri (Basilli ve amipli), lohusa humması (Hummai nifası) ruam, kızıl, şarbon, felci tifli (İltihabı nuhai kuddamii sincabii haddı tifli), kızamık, cüzam (Miskin), hummai racia ve malta humması hastalıklarından biri zuhur eder veya bunların birinden şüphe edilir veya bu hastalıklardan vefiyat vuku bulur veya mevtin bu hastalıklardan biri sebebiyle husule geldiğinden şüphe olunursa aşağıdaki maddelerde zikredilen kimseler vak'ayı haber vermeğe mecburdurlar. Kudurmuş veya kuduz şüpheli bir hayvan tarafından ısırılmaları, kuduz müptela hastaların veya kuduzdan ölenlerin ihbarı da mecburidir."

⁴⁶⁷ Aslan, 2020, s. 825-827; Kemal Gözler, "Korona Virüs Salgınıyla Mücadele İçin Alınan Tedbirler Hukuka Uygun Mu? (2)", <https://www.anayasa.gen.tr/korona-2.htm>, 6 Temmuz 2020, E.T: 25.01.2025.

⁴⁶⁸ Polat Akgün, 2021, s. 10-11; Aslan, 2020, s. 812.

gerçekleştirilmemiş olmalarıdır. Zira dayanak olarak öne sürülen kanunların Covid Pandemisi bakımından açık bir hükmü ihtiva etmediği ortadadır. AYM'nin yaklaşımı ise şu açıklamalarda kendisini göstermektedir:

“1593 sayılı Kanun'un ‘Memleket dahilinde sari ve salgın hastalıklarla mücadele’ kenar başlıklı İkinci Faslında yer alan 72. maddede, Kanun'un 57. maddesinde zikredilen hastalıklardan birinin ortaya çıkması veya ortaya çıktığından şüphelenilmesi durumunda uygulanabilecek tedbirlere yer verilmiştir. Kanun'un 57. maddesinde -bir kısmı günümüzde genel sağlık açısından tehlikeliliğini yitirmiş olan- bazı hastalıklar tahdidî olarak sayılmıştır. Yeni bir tür bulaşıcı hastalık olan COVID-19, 1930 yılında yürürlüğe giren Kanun'da sınırlı olarak sayılan bu hastalıklar arasında -doğal olarak- yer almamaktadır. Ancak Kanun'un ‘57 nci maddede zikredilenlerden başka her hangi bir hastalık istilai şekil aldığı veya böyle bir tehlike baş gösterdiği takdirde ... o hastalığa karşı bu kanunda mezkûr tedabirin kaffesini veya bir kısmını tatbika Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti salahiyettardır.’ şeklinde düzenlenen 64. maddesi uyarınca 57. maddede sayılan hastalıklar ile mücadele kapsamında alınabilecek tedbirlerin tümünün veya bir kısmının COVID-19 salgını ile mücadele kapsamında da alınabileceği sonucuna ulaşmak mümkündür. 1593 sayılı Kanun'un 72. maddesinde, Anayasa'da düzenlenen bir kısım temel hak ve özgürlüğe müdahale teşkil eden ve yukarıda belirtildiği üzere COVID-19 salgını ile mücadele kapsamında da alınması mümkün olan bazı tedbirler yer almaktadır. Maddenin (1) numaralı bendinde ‘hasta olanların veya hasta olduğundan şüphe edilenlerin ve hastalığı neşrü tamim eylediği tetkikatı fenniye ile tebeyyün edenlerin’ belli bir süre ile sınırlı olmak üzere ikametgâhlarında veya sıhhi ve fenni şartları haiz mahallerde tecrit ve gözetimi düzenlenmektedir. Yine maddenin (7) numaralı bendinde ‘sari ve salgın hastalıklardan birinin zuhur etmesi’ hâlinde hastalığın ortaya çıktığı ‘umumi mahallerin tehlike zail oluncaya kadar set ve tahliyesi’ne imkân veren bir tedbire yer verilmektedir. Maddenin (1) numaralı bendinde belirli kişiler yönünden uygulanabilen tedbirin bir benzeri (7) numaralı bentte ‘içinden bulaşıcı ve salgın hastalığa yakalanmış biri çıkan umumi yerlerin tehlike geçinceye kadar kapatılması ve boşaltılması’ olarak belirli yerler yönünden düzenlenmiştir. Maddenin (1) numaralı bendinde belirtilen kişilerin tecrit edilmesi ve gözlem altına alınması ile (7) numaralı bendinde belirtilen yerlerin kapatılması ve boşaltılması şeklindeki tedbirlerin -bazı istisnalar dışında- tüm vatandaşlar yönünden uygulanan ve genel nitelikte bir önleyici tedbir olan sokağa çıkma kısıtlamasından kapsam ve mahiyetleri itibarıyla farklı olduğu hususunda kuşku bulunmamaktadır. Dolayısıyla Kanun'un 72. maddesi de sokağa çıkma yasağı tedbirini kapsamamaktadır. İstanbul İl Umumi Hıfzıssıhha Meclisi tarafından alınan ve temel hak ve hürriyetlere sınırlama getiren tedbir, kanunda açıkça belirtilmemiştir. İdarenin de -kanuni bir dayanak olmadan- ilk elden temel hak ve hürriyetleri sınırlandırması düşünülemez.”⁴⁶⁹

Görüldüğü üzere AYM; pandemi döneminde sokağa çıkma yasağına uymadığı için idari para cezasına çarptırılan başvuranın “suçta ve cezada kanunilik ilkesinin ihlal

⁴⁶⁹ AYM, B.B., Mustafa Karakuş Başvurusu, Başvuru Numarası: 2020/34781, K.T. 17.01.2023, para. 78-80.

edildiği” iddiasıyla yaptığı bireysel başvuruda, söz konusu sınırlamaların dayanağı olarak gösterilen 1593 say. Kanun’a dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Mezkur kanunun 72. maddesinin atfıyla 57. maddede sayılan durumların tahdidî olduğu ve COVID’in bunlara dahil olamayacağına işaret etmiştir. Öte yandan 64. madde hükmünden yola çıkarak 72. maddedeki tedbirlerin bir kısmının COVID için de uygulanabileceğini ifade etmiş fakat bunların “*tüm vatandaşlar yönünden uygulanan ve genel nitelikte bir önleyici tedbir olan sokağa çıkma kısıtlamasından kapsam ve mahiyetleri itibarıyla farklı olduğu*” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁴⁷⁰

2. Sınırlama Nedenleri

Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının meşru olabilmesi için sınırlamanın kanun ile gerçekleşmesi ölçütünden sonra değerlendirilecek husus sınırlamanın belirli nedenlere bağlı olarak gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğidir. Sınırlamaya dayanak teşkil edecek nedenlerin AİHS’de açık bir biçimde düzenlenmiş olması gereklidir. Bu gereklilik her ne kadar AİHS’de açıkça belirtilmiş olmasa dahi Sözleşmenin bütüncül bir şekilde yorumlanması bu neticeye ulaştırmaktadır.⁴⁷¹ Yerleşme özgürlüğü ile ilgili düzenlemeyi içeren AİHS’nin 4 Nolu Protokolünün 2. maddesinde yer alan sınırlama nedenleri “*ulusal güvenlik*” , “*kamu emniyeti*” , “*kamu düzeninin korunması*” , “*suç işlenmesinin önlenmesi*” , “*sağlık ve ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması*” olarak sıralanmıştır. Türkiye’de ise 1961 Anayasası’nda yerleşme özgürlüğünün yer aldığı 18. madde sınırlama sebeplerini “*millî güvenliği sağlama*” , “*salgın hastalıkları önleme*” , “*kamu mallarını koruma*” , “*sosyal, iktisadî ve tarımsal gelişmeyi gerçekleştirme*” olarak belirtmişken; 1982 Anayasası’nın 23. maddesinde sınırlama sebepleri “*suç işlenmesini önlemek*” , “*sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak*” ,

⁴⁷⁰ Benzer değerlendirmeler için Bkz. Aslan, 2020, s. 827.

⁴⁷¹ Mehmet Turhan, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Hak ve Özgürlükleri Sınırlandırma Sistemi”, *Çankaya University Journal of Law*, C. 8, S. 2, 2011, s. 83.

“sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek” ve “kamu mallarını korumak” olarak belirlenmiştir.⁴⁷²

Bu sebeplere genel hatlarıyla değinmekte fayda vardır. Suç işlenmesini önlemek sebebine değinecek olursak bu sebebin AİHS de dâhil olmak üzere bazı ulusalüstü metinlerde bir sınırlama sebebi olarak yer aldığını ve AİHM tarafından verilen bazı kararlarda bu sebebe dair açıklamalarda bulunulduğunu görmekteyiz.⁴⁷³ 1982 Anayasasında ise bu sebep, yerleşme özgürlüğünün yanı sıra birçok hak ve özgürlük bakımından sınırlama sebepleri arasında sayılmıştır.⁴⁷⁴

AYM kararlarında suçun işlenmesinin önlenmesine dair doğrudan çizilmiş bir sınır söz konusu değildir. Ancak bazı kararlarında başvuruya konu fiillerin, suçun işlenmesinin önlenmesine uygun olup olmadığına dair değerlendirmelerde bulunulduğu görülmektedir.⁴⁷⁵ Nitekim AYM bir bireysel başvuru kararında suçun işlenmesinin önlenmesi hususunda suç geliriyle elde edildiği düşünülen evin müsaderesi bakımından kamu makamlarının takdir yetkisi olduğunu ifade etmiştir. Netice itibarıyla suç sonucu elde edildiği ifade olunan taşınmazın ev hanımı olan eş tarafından alınamayacağı ve bunun kaynağının suç ile ilgili olduğu gözetilerek taşınmazın müsaderesinde hak ihlali

⁴⁷² Öte yandan birçok devletin anayasasında yerleşme özgürlüğü bakımından ilgili maddelerde çeşitli sınırlama nedenlerinin öngörüldüğünü söyleyebiliriz. Örneğin 1991 Slovenya Anayasası’nın 32/2. maddesinde “ceza yargılamasının seyrini güvence altına almak” , “bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek” , “kamu düzenini korumak” ve “devletin savunması” nedenleri belirtilmektedir. 1992 Litvanya Anayasası’nın 32/2. maddesinde “devletin güvenliği” , “halk sağlığı” ve “adaletin yerine getirilmesi” neden olarak belirtilmektedir. 1992 Slovakya Anayasası’nın 23/3. maddesinde “devletin güvenliği” , “kamu düzeninin sağlanması” , “başkalarının sağlığının, hak ve özgürlüklerinin korunması” ve “çevrenin korunması” nedenleri sayılmaktadır.

⁴⁷³ AİHM, Raimondo v. Italy, Başvuru No. 12954/87, K.T. 22.02.1994, para. 39-40; AİHM, Oliviera v. The Netherlands, Başvuru No. 33129/96, K.T. 06.11.2002, para. 63-65; AİHM, Landvreugd v. The Netherlands, Başvuru No. 37331/97, K.T. 04.06.2002.

⁴⁷⁴ Bir sınırlama sebebi olarak suçun işlenmesinin önlenmesi; özel hayatın gizliliği (md.20), konut dokunulmazlığı (md.21), haberleşme hürriyeti (md.22), basın hürriyeti (md.28), dernek kurma hürriyeti(md.33), toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı (md.34), sendika kurma hakkı (md.51) için de öngörülmüştür. Öte yandan 26. maddede düzenlenen düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti için ise “suçların önlenmesi” şeklinde yer almıştır.

⁴⁷⁵ Bkz. AYM, B.B., Arjin Edin ve Diğerleri, Başvuru Numarası: 2018/14655, K.T. 19.12.2023; AYM, B.B., Abdulhadi Barın ve Asya Barın, Başvuru Numarası: 2018/12820, K.T. 20/12/2023; AYM, B.B., Bedriye Üstün, Başvuru Numarası: 2018/14516, K.T. 16/11/2023;

olmadığı ifade edilmiştir.⁴⁷⁶ AYM'nin bazı kararlarında⁴⁷⁷ ise AİHM'ye atıfla⁴⁷⁸ cezaevi ortamlarında suç işlenmesi potansiyelinin daha yüksek olabileceği yaklaşımıyla kamu makamlarının takdir yetkisinin dışarıya göre daha geniş olabileceği değerlendirmesinde bulunduğu görülmektedir. Bir kararına konu olayda ise suçun işlenmesinin önlenmesi maksadıyla makul şüpheye sahip savcılık tarafından çıkarılan arama kararına binaen basılan bir parti binasında suç unsuruna rastlanılmamış olup başvuru sahipleri siyasi örgütlenme özgürlüklerinin ve ifade özgürlüklerinin ihlal edildiği gerekçesiyle bireysel başvuruda bulunmuşlardır fakat AYM süre aşımından ötürü kabul edilemezlik kararı vermiştir. Oysaki kabul edilebilir bir başvuru söz konusu olsaydı bu kararın da suçun işlenmesinin önlenmesi hususunda AYM'nin yaklaşımını göstermesi bakımından değerli olacağı muhakkaktı.⁴⁷⁹

Yerleşme özgürlüğünün sınırlama sebeplerinden biri de sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamaktır. Bilindiği üzere bu özel sınırlama sebebi “*tarımsal gelişmeyi sağlamak*” ibaresi ekli bir biçimde 1961 Anayasası'nın 18. maddesinde de yer almıştır. Nitekim 1961 Anayasası'nın hazırlık ve görüşme safhalarında özellikle “*sosyal gelişmeyi*

⁴⁷⁶ “Somut olayda başvuru sahibi Miyeser İnan adına kayıtlı bulunan taşınmazın suç örgütünün parasıyla alındığı ve suç örgütüne tahsis edilerek suçun işlenmesinde kullanıldığı belirtilerek taşınmaz için müsadere tedbiri uygulanmıştır. Bu bağlamda suçun işlenmesinin önlenmesi bakımından kamu makamlarının belirli bir takdir yetkisinin mevcut olduğuna dikkat çekmek gerekir... Mülkiyet hakkının ihlali iddiasına konu taşınmaz kara para aklama suçu kapsamında müsadere edilmiştir. Mahkeme kararının gerekçesi incelendiğinde söz konusu taşınmazın örgüt üyeliği faaliyeti kapsamında elde edilen para ile alındığı ve başvuru sahibi Hacı İnan'ın da kara paranın aklanması suçundan mahkûmiyetine hükmedildiği görülmektedir. Mahkeme taşınmazın tapu kayıt maliki başvuru sahibi Miyeser İnan yönünden de beraat kararı vermekle birlikte taşınmazın kara paranın aklanması suçu çerçevesinde elde edildiği ve ev hanımı olup ticari bir faaliyeti olmayan başvuru sahibinin bu taşınmazı edinmiş olmadığı yönünde bir değerlendirme yapmıştır. Nitekim başvuru sahibi Miyeser İnan'ın da savunmasında taşınmazı eşi Hacı İnan'ın satın aldığını belirttiği görülmektedir.” AYM, B.B., Hacı İnan ve Miyeser İnan Başvurusu, Başvuru Numarası: 2016/73139, K.T. 17.06.2020, para. 60-61.

⁴⁷⁷ AYM, B.B., “Sinan Gül Başvurusu”, Başvuru Numarası: 2016/7628, K.T. 27.07.2020, para. 37-38. Buna benzer bazı kararlar ise şöyledir: AYM, B.B., “Cengiz Eker Başvurusu”, Başvuru Numarası: 2017/26841, K.T. 05.06.2017; AYM, B.B., “Çetin Arkaş ve Nasrullah Kuran Başvurusu”, Başvuru Numarası: 2016/371, K.T. 13.01.2021; AYM, B.B., C.E. Başvurusu, Başvuru Numarası: 2016/436, K.T. 12.09.2019.

⁴⁷⁸ AİHM, Telbis and Others v. Romania, Başvuru No. 47911/15, K.T. 28.06.2018, para. 77-80; AİHM, Silver and Others v. The United Kingdom, Başvuru No. (5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75), K.T. 28.06.2018, para. 77-80.

⁴⁷⁹ AYM B.B., “Nevzat Çolak ve Özgürlük ve Dayanışma Partisi Başvurusu”, Başvuru Numarası: 2015/5076, K.T. 11.03.2020.

gerçekleştirmek” sebebi tartışma konusu olmuştur çünkü bir muğlaklık ihtiva etmektedir. Temsilciler Meclisinde yapılan görüşmelerde de bu durum ifade edilmiş ve söz konusu ibarenin getirebileceği muğlaklığın yerleşme özgürlüğünün esasına sirayet edebilecek surette bir tahrip oluşturabileceği ve hürriyetin özünü zedelemekle beraber işlevsiz hale getirebileceği değerlendirmeleri yapılmıştır.⁴⁸⁰ Buna karşın muğlaklığın söz konusu olmadığı şeklinde değerlendirmede bulunanlar da olmuştur. Bazıları mezkûr ibareden maksadın ormanların korunması gibi amaçlara istinaden konulduğu savunmasında bulunmuştur. Bu ibarenin büyük yerleşim birimlerine yapılabilecek kontrolsüz göç ve bunun sonucunda doğması muhtemel çarpık yerleşimlere bağlı sosyal sorunların önlenmesini amaçladığı da savunulmuştur.⁴⁸¹ Dikkat edileceği üzere 1961 Anayasası’nın 18. maddesinde; 1982 Anayasası’nın 23. maddesinde sınırlama sebebi olarak yer alan “düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek” ibaresi yoktur. Ancak o dönemdeki sosyal gelişme eksenli yapılan tartışmalarda sınırlama sebebi olarak “sosyal gelişmeyi gerçekleştirme” ibaresinin bu maksadı da ihtiva ettiğini savunanların bulunması; ilerleyen yıllarda 1982 Anayasasında “düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek” sebebinin yer almasına etkide bulunmuştur.

Ekonomik gelişme kısmına değinecek olursak burada da bir muğlaklık tartışmasının çıkması muhtemeldir. Ekonomik gelişme; en nihayetinde ekonomi teorilerinden birinin benimsenmesi ve bu benimsenen teoriler çerçevesinde ortaya konacak pratik uygulamalar sonucunda gerçekleştirilecek politikalara bağlıdır. Dolayısıyla mevcut siyasi iktidarın tayin edeceği ekonomi yönetim kadrolarının benimsediği yaklaşımlar çerçevesinde bazı somut durum ve sebepler, ekonomik gelişme maksadına uygun olarak değerlendirilebilecekken; söz konusu yaklaşımların farklılaşması durumunda tam tersi değerlendirmelerde de bulunulabilecektir. Böylesi bir

⁴⁸⁰ Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1966, s. 1319.

⁴⁸¹ a.g.e., s. 1319-1320.

değişkenlik ve subjektifliğe açık bir dayanak ise hukuki güvenlik ve öngörülebilirlik bakımından tartışma yaratabilir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere 1961 Anayasası'nda yerleşme hürriyetinin düzenlendiği 18. maddede belirtilen sınırlama sebepleri arasında sağlıklı ve düzenli kentleşmeye yönelik bir ibare bulunmamakla beraber sosyal gelişmeyi sağlama kapsamında bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. 1982 Anayasası'nda ise "sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek" bir sınırlama sebebi olarak 23. maddede yerini almıştır. Bu sebebin maddeye dâhil edilmiş olması dönem itibariyle köyden kente artan göç ile birçok kent probleminin ortaya çıkmasına dayanmaktadır. Bu doğrultuda devletin bazı müdahalelerde bulunması kent düzeni ve çevre hakkı bakımından gereklilik arz etmektedir.⁴⁸²

Sağlıklı kentleşmeden anlaşılması gereken, kentte yerleşik bireylerin sağlık sorunları yaşamasının kent kaynaklı altyapı ve üstyapı eksikliklerinden doğmamasına yönelik tedbirlerin alınmasıdır. Bu doğrultuda su kaynakları ve iletim kanallarının hijyeninin sağlanması ve sağlıklı bir biçimde işler hale getirilmesi; çöp toplama, depolama ve imha süreçlerinin hassasiyetle gerçekleştirilmesi; kentte bulunan gıda üretim tesisleri ve yemek işletmelerinin sağlık bakımından sorun oluşturmayacak şekilde faaliyette bulunmaları için gerekli tedbirlerin alınması; kentte veya kent yakınında bulunması muhtemel fabrikaların ortaya çıkarabileceği sağlık sorunlarının önlenmesi gibi gereklilikler örnek verilebilir. Eğer bu tarz tedbirlere aykırılık arz eden ve müdahale edilmesi gerekli yerleşme faaliyetleri söz konusu ise sınırlamada bulunulması kaçınılmaz olacaktır. Bu doğrultuda insan sağlığı bakımından yoğun zararlar vermesi muhtemel fabrikaların bulunduğu ya da zararlı atıkların toplanıp depolandığı işletmelerin olduğu bir

⁴⁸² Devletin çevre sorunlarına karşı alması gereken önlemler ve çarpık kentleşme bağlamında doğması muhtemel çevre sorunları hakkında Bkz. Süheyla Suzan Gökalp, "Çevre Sorunları, Devletin Pozitif Yükümlülüğü ve İdarenin Sorumluluğu", **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, C. 17, S. 38, 2022, s.274-277.

bölgede yerleşme özgürlüğünün sınırlandırılması gündeme gelebilecektir. Buna dair AİHM'nin "*Lopez Ostra v. Spain*" kararı örnek gösterilebilir. Kararda bir atık işleme tesisinin çevreye verdiği zarar ve yakınındaki yerleşim biriminde ikamet eden kişilerin sağlık sorunları yaşaması konu edinilmiştir. Mahkeme "*kasabanın ekonomik refahı*" ile "*bireylerin aile hayatına ve konutuna saygı hakkı*" arasında denge kurulamamış olmasından ötürü "*AİHS'nin 8. maddesinin ihlâl edildiği*" değerlendirmesinde bulunmuştur.⁴⁸³

Nitekim sağlık kavramına yüklenecek anlama binaen nüfus yoğunluğu yüksek yerlerde mukim olan bireylerin yerleşme özgürlüğünden etkin istifade edebilmesi için, yeni ikamet maksatlı girişlerin yasaklanması hatta ikamet maksadı olmayan girişlerin dahi kotaya tabi tutulması söz konusu olabilir. Çünkü sağlık kavramından, fiziki zindeliğin yanı sıra psikolojik dinginlik ve sosyal esenlik durumu da anlaşılmalıdır. Çok kalabalık kentlerde ise bu hedeflere ulaşılması güçleşmekte hatta imkânsızlaşabilmektedir.⁴⁸⁴

Düzenli kentleşmeye değinecek olursak aslında bu sebep, girift bir manayı içermemektedir. Zira basitçe ifade etmek gerekirse düzenli kentleşme dediğimiz şey; şehir planlamalarının mimari uzmanlık ve yetkinliğe sahip kişiler tarafından alanında kabul görmüş uygulamalar aracılığıyla düzenli bir görünüm ve yayılıma kavuşturulması esasına dayanmaktadır.⁴⁸⁵ Öte yandan düzenli kentleşme bağlamında kentsel dönüşüm

⁴⁸³ AİHM, Lopez Ostra v. İspanya, Başvuru No.16798/90, K.T. 09.12.1994. Benzer bir diğer karar için Bkz. AİHM, Fadeyeva v. Rusya, Başvuru No. 55723/00, K.T. 09.06.2005.

⁴⁸⁴ Sağlıklı kent kavramı ilk olarak WHO tarafından yayınlanan "Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi" tarafından 1985'te ifade olunmuştur. Bu noktada sağlık kavramına yüklenecek anlam önem arz etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü ana yönetmeliğinde ifade olunduğu üzere "...sağlık, yalnızca hastalık veya sakatlığın olmaması değil; tam bir fiziksel, zihinsel ve sosyal iyilik halidir." Bkz. Leonard J. Duhl ve A. K. Sanchez, **Healthy Cities and the City Planning Process: A Background Document on Links Between Health and Urban Planning**, European Health, Copenhagen, 1999, s.2-5.

⁴⁸⁵ Bu bağlamda idareye çeşitli görevler düştüğü ifade edilebilir. En önemli görevlerden biri de insan haklarına uygun, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi temel hedef olarak gözeten kalıcı kentleşme politikaları üretmektir. Türkiye'de gerek hükümetler gerek siyasi parti ve sivil toplum kuruluşları eliyle çeşitli kentleşme politikaları ve bunlara dair çıktılar ortaya konulmuştur. Bu politikalar hakkında detaylı bilgi için Bkz. Polat Tunçer, "Türkiye'de Kentleşme Politikaları", **International Journal of Social Science**, S.37, ss. 275-290.

uygulamaları da önemli bir yere sahiptir. Hukuki dayanağı 6306 say. Kanun⁴⁸⁶ ve bu kanunun uygulama yönetmeliği olan kentsel dönüşüm uygulamaları; esasen doğal afetlere karşı risk taşıyan yapıların yıkılması amacını gütmekle beraber yıkım sonrası yeniden yapılaşma aşamasında da düzenli kentleşmenin sağlanması bakımından önem arz etmektedir.⁴⁸⁷ Zira her ne kadar afet riskine karşı alınmış bir önlem söz konusu olsa bile yıkım sonrası yapılaşma sürecinde düzenli kentleşme göz ardı edildiğinde yerleşme özgürlüğünün etkililiği sağlanamamış olur.

AYM ise bir kararında düzenli kentleşmeye şöyle değinmektedir: “Yeşil alanlar, yaşamsal bir gerekliliktir ve bir kente ekolojik, ekonomik, sosyokültürel, psikolojik ve estetik açısından önemli katkılar sağlayan fiziksel mekânlardır. Bu çerçevede millet bahçelerinin çevreyi koruma, yeşil alanları artırma, düzenli kentleşmeyi sağlamak amacıyla öngörüldüğü anlaşılmaktadır...”⁴⁸⁸ Görüldüğü üzere mahkeme, düzenli kentleşmenin çevre hakkı ve yeşil alanlar ile ilişkisini ele almıştır.

1982 Anayasası 23. maddesinde yerleşme özgürlüğü bakımından sayılan son sınırlama sebebi ise “kamu mallarını korumak”tır. Kamu mallarının çeşitli tanımları olmakla beraber genel itibariyle “...kamu tüzel kişilerinin sahip olduğu kamu hukukuna ya da özel hukuka tabi bütün mallar...” şeklinde ifade edildiğini görürüz.⁴⁸⁹ AYM’nin tanımı ise “Doğal nitelikleri gereği herkesin ortak yararlanmasına açık olan sahipsiz

⁴⁸⁶ “6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun, Kabul Tarihi: 16/5/2012, R.G. 31/5/2012.”

⁴⁸⁷ 6306 Sayılı Kanun’un Uygulama Yönetmeliği 1.maddesinde amacı, “Bu Yönetmeliğin amacı; 16/5/2012 tarihli ve 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun uyarınca, riskli yapılar ile riskli alan ve rezerv yapı alanlarının tespitine, riskli yapıların yıktırılmasına, yapılacak planlamaya, dönüştürmeye tabi tutulacak taşınmazların değerinin tespitine, hak sahibi olacaklarla yapılacak anlaşmaya ve yapılacak yardımlara, yeniden yapılacak yapılara ve 6306 sayılı Kanun kapsamındaki diğer uygulamalara ilişkin usul ve esasları belirlemektir.” şeklinde açıklanmıştır.

⁴⁸⁸ AYM, N.D., 2020/42 E., 2023/99 K., K.T. 18.05.2023, para. 168.

⁴⁸⁹ Kemal Gözler, **İdare Hukuku Cilt II**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2009, s. 819.; Atay ise, “Kamu malları, başta Devlet olmak üzere kamu tüzel kişilerinin kamu yararının somutlaştırıldığı kamu hizmetlerinin yürütülmesine tahsis edilmiş, bu hizmetlerin maddi ögesi sıfatıyla özel mülkiyete konu edilmemiş veya edilemeyen kural olarak kamu hukuku uygulandığı mallardır.” şeklinde tanımlamıştır. Bkz. Ender Ethem Atay, **İdare Hukuku-Temel Hukuk Dizini**, 3.Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2022, s.430.

mallar ile kamu tüzel kişileri tarafından herkesin ya da halkın bir kısmının yararlanmasına ayrılan orta malları ve kamu hizmeti niteliğindeki etkinliklerin konusu ve aracı olan mallar...” şeklindedir.⁴⁹⁰ Farklı amaçlar için düzenlenmiş birçok kanunda kamu mallarının korunmasıyla ilgili hükümler bulunmaktadır.⁴⁹¹ “5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu”nun 44. maddesinde ise “Genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerince, taşınır ve taşınmaz edinilmesi, yönetilmesi, trampası, elden çıkarılması, ecrimisilin tahsil ve takibinde izlenecek yöntem, Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerlerin yönetimi ve korunması, işgalli malların tahliyesi gibi hususlar ilgili kanunlarında düzenlenir...” denilmektedir. Buna göre kamu mallarının korunmasına dair hükümler niteliğine göre ilgili olduğu kanunlarda düzenlenmektedir. Orman Kanunu⁴⁹², Kıyı Kanunu⁴⁹³ ve Mezarlıkların Korunması Hakkındaki Kanun⁴⁹⁴ bunun birer örneğidir.

Bu açıklamalarımızdan sonra artık Türk hukukunda bu sebeplere dayanılarak yerleşme özgürlüğünün nasıl sınırlandığı ve bu sınırlamaların meşruiyeti bakımından AYM’nin ne gibi değerlendirmelerde bulunduğuna değinebiliriz. Önceki kısımlarda da ifade ettiğimiz üzere 1961 Anayasası bakımından 11/2. madde⁴⁹⁵ ve 1971 değişiklikleri

⁴⁹⁰ AYM, N.D., 1996/66 E. 1997/7 K., K.T. 28.10.1997; Danıştayın tanımı ise “İdare hukuku ilkelerine göre, kamunun kullanma ve yararlanmasına ait olan veya bu amaca tahsis edilen eşya ve mallarla bir kamu hizmetinin unsuru ve ayrılmaz parçası sayılabilecek olan mallar kamu malı olarak kabul edilmektedir.” Şeklindedir. Bkz. Danıştay 3.Dairesi, 1980/157 E. 1980/181 K., K. T. 13.10.1980.

⁴⁹¹ Söz konusu bazı kanun ve maddeleri şöyledir: “5237 sayılı Türk Ceza Kanunu” 152. ve 154. maddeleri; “2872 Sayılı Çevre Kanunu” 9. maddesi; “3621 sayılı Kıyı Kanunu” 6. maddesi; “2873 sayılı Milli Parklar Kanunu” 11. ve 13. maddeleri; “2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu” 9. ve 10. maddeler başta olmak üzere çeşitli maddeleri; “2960 sayılı Boğaziçi Kanunu” 3. ve 9. maddeler; “2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu” 6. maddesi; “2946 sayılı Mera Kanunu” 19. madde; “775 sayılı Gecekondular Kanunu” 18. ve 37. maddeleri; “2886 sayılı Devlet İhale Kanunu” 75. maddesi ve “Devlete Ait Taşınmaz Mal Satış, Trampa, Kiraya Verme, Mülkiyetin Gayri Ayni Hak Tesisi, Ecrimisil ve Tahliye Yönetmeliği” ; “3091 sayılı Taşınmaz Mal Zilyetliğine Yapılan Tecavüzlerin Önlenmesi Hakkında Kanun” un 3. maddesi; “Bazı Kurum ve Kuruluşların Korunması ve Güvenliklerinin Sağlanması Hakkında Kanun” un 1. maddesi.

⁴⁹² “6831 sayılı Orman Kanunu” 16, 17 ve 18.maddeleri bir kamu malı olarak ormanların korunması hususunda önemli hükümler ihtiva etmektedir.

⁴⁹³ “3621 sayılı Kıyı Kanunu” 6.maddesi “Kıyının Korunması, Yapı Yasağı, Kıyı ve Su Alanlarında Yapılacak Yapılar” hakkında düzenleme içermektedir.

⁴⁹⁴ “3998 sayılı Mezarlıkların Korunması Hakkında Kanun, Kabul Tarihi:09/06/1994, R.G: 13/06/1994.”

⁴⁹⁵ İlk hali: “Kanun, kamu yararı, genel ahlâk, kamu düzeni, sosyal adâlet ve millî güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamaz.” 1971 değişikliklerinden sonraki hali: “Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, Cumhuriyetin, millî güvenliğinin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması amacı ile veya Anayasanın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak, ancak kanunla sınırlanabilir...”

önem arz etmektedir. 1961 Anayasası'nın 11/2. maddesinin ilk hali bazı yazarlar tarafından "genel sınırlama maddesi" olarak değerlendirilmiştir.⁴⁹⁶ Bazı yazarlar ise maddenin "genel sınırlama maddesi" olmadığına ve "hiçbir sebep ve bahane ile hürriyetin özüne dokunulamayacağını" ifade etmek amacını taşıdığına dair değerlendirmede bulunmuşlardır.⁴⁹⁷ 1982 Anayasası bakımından ise 2001 yılında yapılan değişikliklere değin genel sebepler ve ilgili maddedeki sebeplere dayanılarak sınırlama yapılabilirken 2001 değişikliklerinden sonra sadece ilgili maddedeki sebeplere binaen sınırlamada bulunulabilmektedir.⁴⁹⁸

Yerleşme özgürlüğüyle ilgili olarak 1961 Anayasası döneminde AYM'nin somut norm denetimi kapsamında incelemede bulunduğu 1963/330 E. ve 1964/15 K. sayılı kararı örnek olarak verilebilir. Söz konusu karar, "*Kangütme sebebiyle işlenen adam öldürme ve buna teşebbüs cürümleri failleri hısımları hakkında tatbik olunacak muameleye dair 11/6/1937 günlü ve 3236 sayılı kanunun Anayasa'ya aykırılığı sebebiyle iptaline karar verilmesi...*" istemiyle yapılan başvuruyu içermektedir. Başvuruya konu kanun ise yalnızca suçun faillerini değil faillerin hısımlarını da yer değiştirme uygulamasına tabi tutmuştur.⁴⁹⁹ Bu noktada AYM suç ve cezaların şahsiliği prensibini içeren 33. maddenin⁵⁰⁰ yanı sıra yerleşme özgürlüğüne dair anayasal sınırlama sebeplerinin bulunmaması gerekçesiyle 3236 say. Kanunun 1. ve 2. maddelerinin iptali

⁴⁹⁶ Sağlam, 1982, s. 63-71; Zühtü Arslan, "Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması: Anayasanın 13. Maddesi Üzerine Bazı Düşünceler", **Anayasa Yargısı**, C. 19, 2002, s. 140.

⁴⁹⁷ Esen, 1966, s. 51'den Akt. Arslan, 2002, s. 140.

⁴⁹⁸ Sadece maddede belirtilen sebeplere binaen sınırlama yapılması ve "pratik uyum ilkesi" ile ilgili tartışmalar ilerleyen kısımlarda yer almaktadır.

⁴⁹⁹ 3236 sayılı kanunun, inceleme konusu yapılan 1. maddesinde "*Kan gütme sebebiyle adam öldüren veya öldürmeye teşebbüs eden veya başkasını bu cürmü işlemeye azmettiren veya tahrik eyleyen kimsenin, cürüm işlendiği zaman bir dam altında yaşayan usul ve fiiruları ve kardeşleri ve karı veya kocası ikametgâhlarının bulunduğu yerden başka bir yere nakledilirler*"; aynı kanunun 2'nci maddesinde de "*fail ile bir dam altında yaşamaları bile cürüm işlendiği zaman failin ikametgâhının bulunduğu köy veya kasaba veya şehir içinde ikamet eden birinci maddede yazılı hısımlarından ve amca, davi, hala, teyze, yeğen, kaynana veya kaynatasından herhangi birinin de takdir edilecek lüzuma göre nakillerine karar verilebilir.*" denilmektedir.

⁵⁰⁰ 1961 Anayasası 33. maddesi: "*Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilinden dolayı cezalandırılamaz. Cezalar ve ceza tedbirleri ancak kanunla konulur. Kimseye, suç işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez. Kimse, kendisini veya kanunun gösterdiği yakınlarını suçlandırma sonucu doğuracak beyanda bulunmaya veya bu yolda delil göstermeye zorlanamaz. Ceza sorumluluğu şahsîdir. Genel müsadere cezası konulamaz.*"

kararını oy çokluğu ile almıştır.⁵⁰¹ Mahkeme bu değerlendirmesinde yerleşme özgürlüğünü içeren 18. maddedeki sınırlama sebeplerine değinen şu açıklamaları yapmıştır:

“Anayasa'nın 18 inci maddesinin ikinci fıkrasında (Herkes, dilediği yerde yerleşme hürriyetine sahiptir. Bu hürriyet, ancak millî güvenliği sağlama, salgın hastalıkları önleme, kamu mallarını koruma, sosyal, iktisadî ve tarımsal gelişmeyi gerçekleştirme zorunluğuyla ve kanunla sınırlanabilir.) denilmektedir. Kan gütme sebebiyle adam öldürülmesi veya buna teşebbüs olunması halinde failin yakın hısımlarının başka yerlere naklinde, salgın hastalıkları önleme, kamu mallarını koruma, iktisadî ve tarımsal gelişmeyi gerçekleştirme maksatlarının bulunmadığı açıktır. Anayasa'nın 33'üncü maddesinin ikinci görüşülmesi sırasında Temsilciler Meclisinin bir üyesi bu maddeye 'kan gütme sebebiyle işlenen suçlar hakkında kanunla konacak hükümler saklıdır' fıkrasının eklenmesini isteyince komisyon sözcüsü : 'Böyle bir hükmün Anayasa'ya konulması için bir sebep yoktur...Eğer sosyal gelişmemiz bakımından bir zaruret halini almışsa seyahat ve yerleşme hürriyetlerini düzenleyen maddelerdeki kayıtlar gerekli hükmün konulmasını mümkün kılar.' cevabını vermiştir. Bu düşünce kan gütme sebebiyle işlenen suçlar hakkında, Anayasa'nın 33'üncü maddesine bir istisna konulmasının istenmediğini göstermektedir. Kan gütme sebebiyle adam öldüren veya öldürmeye teşebbüs eden veya başkasını bu cürmü işlemeğe azmettiren veya tahrik eyleyen kimsenin hısımları hakkındaki 3236 sayılı kanunun yeni suçlar işlenmesini önleyerek cemiyeti tehlikeden koruma amacını hedef tuttuğu göz önüne alınınca bu kanun hükümlerinin Anayasa'nın 18'inci maddesinde yer alan (Sosyal gelişmeyi gerçekleştirme) şartı ile bir ilgisi bulunmadığı ortaya çıkar. Bu sebeple, Temsilciler Meclisinde geçen bu görüşmenin 3236 sayılı kanunun, Anayasa'nın 18 inci maddesine uygunluğu hakkında bir karine olarak kabulü mümkün değildir. 3236 sayılı kanunun (Millî güvenliği sağlama) amacının gerçekleşmesini sağlayacağı da düşünülemez. Çünkü, 18 inci maddenin görüşülmesi sırasında komisyon sözcüsünün belirttiği gibi bu şartın maddeye konuluşu bazı bölgelere girmeyi ve özellikle yerleşmeyi yasaklamaya imkân vermek içindir. Kaldı ki 18'inci maddede güdülen amaçlar genel niteliktedir. Bir bölgeye girmek veya yerleşmek millî güvenliği sarsıyorsa oraya hiç kimsenin girmemesi ve yerleşmemesi, yerleşmiş olanların da oradan çıkarılması gerekir. Yoksa yalnız kan gütme sebebiyle adam öldüren veya buna teşebbüs eden kimselerin hısımlarına uygulanabilecek bir yasakta millî güvenliği sağlama amacının bulunduğu düşüncesi savunulamaz. Şu halde 3236 sayılı kanunun 1 inci ve 2'nci maddeleri Anayasa'nın 18 inci maddesinin ikinci fıkrası hükmüne de aykırıdır.”

Açıklamadan da anlaşılacağı üzere AYM, 3236 say. kanunun 1. ve 2. maddesini yerleşme özgürlüğünü içeren 18. maddedeki sınırlama sebeplerine göre değerlendirmiş ve bu sebeplerin dayanak oluşturamayacağını ifade etmiştir.

⁵⁰¹ Kararın tamamı için Bkz. AYM, N.D., 1963/330 E. 1964/15 K., K.T. 11/02/1964.

Buna katılmayan bazı üyeler ise muhalefet şerhinde,⁵⁰² “*Kan gütme gibi ilkel toplumlara yakışır bir geleneğin etkisinden kendisini kurtaramamış olan bir kısım halkımızın uygar toplumlara yaraşır bir davranışa ulaşmasını sağlayacak tedbirlerinin alınmasında o bölgelerdeki sosyal gelişmenin gerçekleştirilmesi için zorunluluk bulunduğu da bir gerçektir. Bu durum karşısında kan gütme geleneğinin yavaş yavaş silinmesi ve tahripkâr tesirlerinden de halkın korunması için alınması gerekli çeşitli tedbirler arasında 3236 sayılı kanunla alınmış bulunan tedbirlerin de Anayasa'nın 18 inci maddesiyle dilediği yerde yerleşme hürriyetine yapılması kabul edilmiş bulunan sınırlama niteliğinde olduğu meydandadır...*” diyerek iptali istenen maddelerin aslında 18. maddedeki “sosyal gelişmenin gerçekleştirilmesi” nedenine dayandığını ifade etmişlerdir.

Önceki kısımlarda da ifade ettiğimiz üzere 1982 Anayasasının ilk haline göre yerleşme özgürlüğünün sınırlanması hem 13. maddedeki “genel sebepler” hem de 23. maddedeki “özel sebepler” dayanak gösterilerek gerçekleştirilebilmekte ve böylece “çifte sınırlama rejimi” öngörülmekteydi. Nitekim AYM’nin bu dönemdeki bir kararında her iki maddedeki sebepler değerlendirmede kullanılmıştır.⁵⁰³ Davanın konusu “2559 say. Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu”nda⁵⁰⁴ yapılan bazı değişiklikler üzerinedir. Yerleşme özgürlüğü bağlamında değerlendirilecek kısım ise Ek Madde 3 ile gelen hükümdür:

*“Polis, aşağıdaki hallerde gerekli görülen kişilerden; A)Devletin bütünlüğü, genel güvenliği ve Anayasa düzeni ile kaçakçılık ve uyuşturucu maddelerle ilgili olarak yaptığı suç soruşturmaları sırasında ifadesine başvurulacak olanlara, B)Vatandaşlık durumu ile bu Kanunun 17’nci maddesinde belirtilen kimlik tespiti yapılmıncaya kadar, Tespit edilmiş olan ikametgah veya iş adreslerinden ayrılmamalarını yazılı olarak isteyebilir. Bunların, bulunabilecekleri yeni adreslerini bildirmeleri şartıyla o yerden ayrılmalarına mahallin en büyük mülki amirinin yazılı emriyle izin verilir.”*⁵⁰⁵

⁵⁰² Lütfi Akadlı, Salim Başol, Celâlettin Kuralmen, Ahmet Akar, Muhittin Gürün ve Lütfi Ömerbaş’ın muhalefet şerhinin tamamı için Bkz. AYM, N.D., 1963/330 E. 1964/15 K., K.T. 11/02/1964.

⁵⁰³ AYM, N.D., 1985/8 E. 1986/27 K., K.T. 26/11/1986.

⁵⁰⁴ 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Kabul Tarihi: 4/7/1934, R.G. 14/7/1934.

⁵⁰⁵ 16/6/1985 günlü, 3233 say. Kanun’un 7. Maddesi ile 2559 say. Polis Vazife ve Salahiyet Kanununa eklenen Ek 3. Madde

AYM tarafından kanunun anayasaya aykırılığına dair incelemede bulunulurken hem 13. maddedeki “genel sınırlama nedenleri” hem de 23. maddedeki nedenler dikkat alınmış ve şu açıklamalar yapılmıştır:

“İtiraz konusu kuralın (A) bendinde sayılan Devletin bütünlüğü, genel güvenliği ve Anayasa düzeni ile kaçakçılık ve uyuşturucu maddelerle ilgili suçların, 13. maddede yer alan ‘Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, millî egemenliğin, Cumhuriyetin, millî güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması’ kavramları içinde değerlendirilebilecekleri kuşkusuzdur. Anayasanın 23. maddesi, yerleşme özgürlüğü konusunda da kural koymuş, bu özgürlüğe, ‘suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak; sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak’ amaçlarıyla yasal sınırlandırmalar getirilebileceğini belirlemiştir. (A) bendi ile getirilen sınırlama yerleşme özgürlüğü için öngörülen özel kısıtlama nedenlerinden herhangi birisiyle ilgili değildir. Buna karşılık 13. maddede öngörülen genel kısıtlama nedenleri yerleşme özgürlüğü açısından da geçerlidir. Maddenin, ‘vatandaşlık durumu ile bu Kanunun 17. maddesinde belirtilen kimlik tesbiti yapıncaya kadar’ biçimindeki (B) bendinin, eylem suç oluşturmadığından, Anayasanın 23. maddesinde yer alan ‘suç soruşturma ve kovuşturması’ kavramı içerisinde değerlendirilmesine olanak yoktur. Buna karşılık, seyahat ve yerleşme özgürlükleri için ortak kısıtlama nedeni olarak öngörülen ‘suç işlenmesini önlemek’ kavramıyla ilişkili olduğu söylenebilir.”

Görüleceği üzere mahkeme (A) bendi bakımından genel sebepleri, (B) bendi bakımından ise 23. maddede yer alan “suç işlenmesini önlemek” sebebini dayanak olarak değerlendirmiştir. AYM oy çokluğu ile bu düzenlemenin anayasaya aykırı olmadığı sonucuna ulaşmışsa da bazı üyeler çoğunluk görüşüne katılmayarak detaylı açıklamalarda bulunmuşlardır.⁵⁰⁶

Bir diğer karar⁵⁰⁷ ise 1993/23 E. ve 1993/55 K. sayılı olup itiraza dair başvuru konusu “17.2.1926 günlü, 743 sayılı Türk Kanunu Medenisinin 21. maddesinin birinci fıkrasının Anayasa’nın 10., 13. ve 23. maddelerine aykırılığı ileri sürülerek iptali istemi...” olarak özetlenmiştir.⁵⁰⁸ Bu noktada AYM, oybirliğiyle ret kararı vererek kocanın ikametgâhının kadının da ikametgâhı sayılmasının anayasaya aykırılık teşkil etmeyeceği hususunda şu açıklamalara yer vermiştir: “Kocanın ikametgâhının karının da

⁵⁰⁶ Yılmaz Aliefendioğlu, Muammer Turan ve Mustafa Şahin çoğunluk görüşüne katılmamıştır. Bu açıklamaların bir kısmına “Sınırlamada Ölçülülük” bölümünde değinilecektir.

⁵⁰⁷ AYM, N.D., 1993/23 E. 1993/55 K., K.T. 02.12.1993.

⁵⁰⁸ İtiraza konu kural şu şekildedir: “Kocanın ikametgâhı karının ve ana babanın ikametgâhı velâyetleri altındaki çocuğun ve mahkemenin bulunduğu yer vesayet altındaki kimsenin ikametgâhı addolunur.”

ikametgâhı sayıldığı itiraz konusu kural; yalnızca evlilik birliğinin kurulması ile uygulamaya giren, birliğin yapısına uygun ve devamlılık ve düzeninin sağlanması amacına yöneliktir. İtiraz konusu kural ile karının ikametgâhını seçme özgürlüğü, aile birliğinin sağlanmasındaki kamu yararı nedeniyle sınırlanmıştır. Bu sınırlama Anayasa'da yer alan aileyi korumaya ilişkin kurallara uygun olduğu gibi... Anayasa'nın 13. ve 23. maddelerine aykırı değildir.”

Görüldüğü üzere karar, 2001 değişikliklerinden önce verilmiş bir karar olduğu için incelemede Anayasanın 13. maddesindeki genel sebepler de gözetilmiştir. Kadının kocasının ikametgahına tabi olmasının “*aile birliğinin devamlılığı ve düzeninin sağlanması*” maksadını taşıdığı ifade edilerek genel sebeplerden olan “*kamu yararı*”na istinaden meşru bir sınırlamada bulunulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2001 yılında yapılan değişiklik sonrasında yerleşme özgürlüğünün sadece 23. maddedeki sebeplere binaen sınırlandırılabilceği ifade edilmekle beraber bir salgın hastalık durumunun vuku bulması halinde klasik sınırlandırma sebeplerinden olan “genel sağlık” sebebiyle sınırlandırılmayacağına dair çeşitli tartışmalar mevcuttur. Bir kısım yazarlar 13. maddenin 2001 değişiklikleri sonrasındaki halinin açık ve net olduğunu ifade ederek 23. maddede “genel sağlık” sebebinin bulunmamasından ötürü bunun mümkün olmadığını belirtmişlerdir.⁵⁰⁹ Bunun aksine öğretide benimsenen genel yaklaşım ise hak ve özgürlüklerin -anayasada ifade edilmese dahi- doğası gereği sahip oldukları nesnel içerik ve koruma alanı bakımından sınırları olduğu yönündedir.⁵¹⁰ Bu doğrultuda önemli olan hak veya özgürlüğe dair normun geçerlilik alanının belirlenmesidir. Bu belirlemede haktan yararlanılması bakımından gerekli eylemlerin biçim ve olanaklarının hakkın norm alanı ile bağlantısına dair dereceye dikkat edilmelidir. Bu doğrultuda hakkın kullanımı ile

⁵⁰⁹ Gözler, 2001, s. 64-65.

⁵¹⁰ Özbudun, 2023, s. 109 vd.; Yavuz Sabuncu, **Anayasaya Giriş**, 12. Bası, İmaj, Ankara, 2006, s. 55’ten Akt. Esen, 2014, s. 158-159.

“dışsal bir bağlantı(arızı bir ilişki)” içindeki eylemler, temel hak normunun geçerlilik alanından sayılmamalıdır.⁵¹¹

Temel hak ve özgürlüklerin kendi aralarında bir çatışma yaşaması durumunda “pratik uyuşum ilkesi” devreye girmeli ve yasal sınırlamalar haricinde “optimal normatif etki” yaratacak ölçüde sınırlama gerçekleştirilmelidir.⁵¹² Bu ise çatışma içerisinde olan her hakkın belli ölçüde sınırlanması durumunu doğurabilir. Bunun içindir ki bir salgın münasebetiyle karantina uygulamasında bulunulması ve bundan dolayı yerleşme özgürlüğünün sınırlanmasının, 23. maddede sağlıkla ilgili bir sebebe yer verilmemiş olmasından ötürü mümkün olmayacağı şeklinde bir yaklaşım isabetli olamaz. Zira anayasanın 17. maddesi herkesin “yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı”na sahip olduğunu ifade ederken 56. maddesi herkesin “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı” olduğundan bahseder. Bu noktada söz konusu haklar ile yerleşme özgürlüğünün çatışması durumunda “pratik uyuşum ilkesi” gereği karantina ile seyahat ve yerleşme özgürlükleri sınırlanabilmelidir.⁵¹³

AYM’nin bu husustaki yaklaşımına bakacak olursak 5543 say. İskan Kanunu’nun 13. ve 27/5. maddelerini incelediği karar örnek verilebilir. Karara konu kanunun 13. maddesi “Millî güvenlik nedeniyle iskân edilecek yerleşim ünitelerinde ya şayan ailelerin iskânı, Milli Güvenlik Kurulunun önerileri doğrultusunda Bakanlar Kurulunca alınacak kararda belirtilecek şekil ve şartlar çerçevesinde bu Kanun hükümlerine göre yapılır.” hükmünü içermekteyken 27/5. maddesi “Millî güvenlik nedeniyle iskâna tâbi tutulan ailelerin veya fertlerin borçlandırılıp borçlandırılmayacağı, borçlandırıldığı takdirde borçlanma usûl ve esasları Bakanlar Kurulu kararıyla belirlenir.” hükmüne sahiptir. Bu

⁵¹¹ Sağlam, 1982, s. 49 vd.

⁵¹² Fazıl Sağlam, “2001 Yılı Anayasa Değişikliğinin Yaratabileceği Bazı Sorunlar ve Bunların Çözüm Olanakları”, **Anayasa Yargısı**, C. 19, 2002, s. 291; Sağlam, 1982, s. 39 vd.

⁵¹³ Sağlam, 2002, s. 294.

noktada mahkeme yerleşme özgürlüğünün ilgili maddede yer almayan bir sebep olarak

“milli güvenlik” sebebiyle sınırlanamayacağına dair şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Yerleşme özgürlüğü sadece Anayasa'nın 23. maddesinde sayılan özel sınırlama nedenlerine bağlı olarak sınırlandırılabilir. 23. maddede, herkesin, yerleşme ve seyahat özgürlüğüne sahip olduğu belirtildikten sonra, yerleşme özgürlüğüyle ilgili sınırlama nedenleri suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak olarak gösterilmiştir. Maddede yerleşme özgürlüğüyle ilgili sınırlama sadece yasa koyucuya bırakılmakla kalmamış, nitelikli yasa kaydıyla sınırlama benimsenerek, aynı zamanda sınırlamanın hangi neden, amaç ya da koşullarla yapılması gerektiği de tek tek sayılmıştır.

Anayasa'da sınırlama nedenlerinin sayılarak belirlenmiş olması, yasa koyucunun bunlar dışında kalan bir nedenle yerleşme özgürlüğünün sınırlanması sonucunu doğuracak düzenlemeler yapamayacağını göstermektedir. Dava konusu kurallarda belirtilen ‘millî güvenlik’, yerleşme özgürlüğüyle ilgili sınırlama nedenleri arasında sayılmamıştır. Anayasa'nın ilgili maddesinde gösterilen sınırlama nedenlerine dayandırılmayan kuralla, aile veya fertlerin millî güvenlik nedeniyle zorunlu iskâna tabi tutulması, Anayasa'nın 23. maddesinin güvence altına aldığı yerleşme özgürlüğü alanına yapılan açık müdahale niteliğindedir...”⁵¹⁴

Buna karşın mahkeme; doktorların mecburî hizmet yükümlülüğüyle ilgili bir kararında, Anayasanın 48. maddesindeki “Çalışma ve sözleşme hürriyeti” bakımından hiçbir sınırlama sebebinin öngörülmediğini belirterek şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Anayasa'nın tüm maddeleri aynı etki ve değerde olup aralarında bir üstünlük sıralaması bulunmadığından, uygulamada bunlardan birine öncelik tanımak olanaklı değildir. Bu nedenle, kimi zaman zorunlu olarak birlikte uygulanan iki Anayasa kuralından biri, diğerinin sınırını oluşturabilmektedir... Çalışma ve sözleşme hürriyeti Anayasa'nın 48. maddesinde düzenlenmiş ve anılan maddede çalışma ve sözleşme hürriyeti için herhangi bir sınırlama nedeni öngörülmemiş ise de Anayasa'nın 18. maddesinde yer alan ve ülke ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda vatandaşlık ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışmalarının zorla çalıştırma sayılmayacağı yolundaki hükmün, çalışma ve sözleşme hürriyetinin kapsamının belirlenmesinde gözetilmesi gerektiği açıktır.”⁵¹⁵

COVID-19 Pandemisinden ötürü “Kooperatifler Kanunu kapsamındaki genel kurul toplantılarının ertelenmesi” ile ilgili kanun değişikliğinin “teşebbüs özgürlüğü” bakımından değerlendirildiği bir kararda ise mahkeme şu açıklamalarda bulunmaktadır:

“Öte yandan Anayasa'nın 13. maddesi uyarınca temel hak ve özgürlüklere getirilen sınırlamanın Anayasa'da öngörülen sınırlama sebebine uygun olması

⁵¹⁴ AYM, N.D., 2006/142 E., 2008/148 K., K.T. 24.09.2008.

⁵¹⁵ AYM, N.D., 2006/21 E. 2006/38 K., K.T. 13.03.2006. Benzer değerlendirmeler için Bkz. AYM, N.D., 2003/66 E. 2005/72 K., K.T. 19.10.2005.

gerekir. Bununla birlikte Anayasa Mahkemesi kararlarında özel sınırlama nedeni öngörülmemiş hakların da o hakkın doğasından kaynaklanan bazı sınırlarının bulunduğu, ayrıca Anayasa'nın başka maddelerinde yer alan hak ve özgürlükler ile devlete yüklenen ödevlerin de temel hak ve özgürlüklere sınır teşkil edebileceği kabul edilmektedir...Anayasa'nın 56. maddesinde güvence altına alınan sağlık hakkı, devlete kişilerin sağlık hakkından tam anlamıyla yararlanabilmeleri amacıyla uygun yasal, idari, mali, yargısal ve diğer önlemleri alma zorunluluğunu ifade eden gereğini yerine getirme yükümlülüğü şeklinde pozitif yükümlülük yüklemektedir. Buna göre sağlığın korunmasına ilişkin pozitif yükümlülükler kapsamında devletin kamu yararını sağlamak üzere anayasal ilkelere uygun çeşitli tedbirler alabilmesi mümkündür. Dava konusu kuralın ‘...Bu kapsamda öngörülen değişiklik, Covid-19 ile mücadele kapsamında kooperatif ortakları bakımından riskin en aza indirilmesi ve yasal zorunluluktan kaynaklanabilecek olası problemlerin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır...’ şeklindeki gerekçesi gözetildiğinde kuralın yeni koronavirüs salgınıyla mücadele amacına yönelik olarak sağlığın korunmasına ilişkin tedbirler kapsamında olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kuralla teşebbüs özgürlüğüne getirilen sınırlamanın anayasal bağlamda meşru bir amacının bulunduğu görülmektedir.”⁵¹⁶

Netice itibarıyla ifade edilmelidir ki temel hak ve özgürlüklerin çatışması halinde “pratik uyum ilkesi”nin gerektirdiği seviyede salgın hastalık sebebine dayanılarak yerleşme özgürlüğünün sınırlandırılması söz konusu olabilir. Ancak bu durum her müdahalenin özgürlüğün doğal sınırları içinde olduğu şeklinde bir çıkarımı yaratmamalıdır. Aksi takdirde “Anayasanın öngörmediği bir nedene dayanılarak özgürlüğün sınırlandırılması” gibi bir durum kural konumuna getirilebilir. Dolayısıyla böyle bir sebeple sınırlamada bulunulabilmesi için yaşam hakkı ve sağlık hakkı bakımından mevcut tehdidin ciddi bir seviyeye ulaşmış olması gerekmektedir.⁵¹⁷

AİHM'nin ise bu konudaki görüşü aksi yöndedir. Mahkeme, belirsiz hak ve özgürlüklerin nitelik ve doğalarından kaynaklı nesnel sınırlarının olduğu değerlendirmesini kabul etmemektedir. Bu yaklaşıma göre sınırlandırmaya dayanak teşkil eden nedenlerin açık bir biçimde AİHS’de yer alması gerekmektedir. Zira AİHS’nin 18. Maddesi, “Anılan hak ve özgürlüklere bu Sözleşme hükümleri ile izin verilen kısıtlamalar öngörüldükleri amaç dışında uygulanamaz.” hükmünü içermektedir. Bu doğrultuda

⁵¹⁶ AYM, N.D., 2021/106 E. 2024/101 K., K.T. 09.05.2024, para. 79-81.

⁵¹⁷ Esen, 2014, s. 163-164.

sınırlamanın meşruiyeti bakımından yapılacak değerlendirme, AİHS’de açıkça ifade olunan nedenler üzerinden gerçekleştirilmelidir.⁵¹⁸

3. Sınırlamada Ölçülülük

Bireyin ve toplumun çıkarları arasında bir denge ölçütü olarak kullanılan ölçülülük, bir özgürlüğün sınırlanması durumunda tamamen ortadan kalkmasının önüne geçilebilmesi bakımından önem arz etmektedir.⁵¹⁹ Sınırlamayı gerçekleştirirken kullanılan araç veya başvuru önlem, amacın gerçekleştirilmesi bakımından “*elverişli*”, “*gerekli*” ve “*orantılı*” olmalıdır. Bu üç unsurun bir araya gelmesiyle sınırlamanın önemli bir ölçütü olarak “ölçülülük” ortaya çıkmış olur.⁵²⁰ “Elverişlilik” unsuru, sınırlama aracının amaca ulaşılabilmesi için uygun ve etkili olmasını ifade eder. “Gereklilik” unsuru, sınırlama için kullanılacak araçlardan özgürlüğü en az düzeyde sınırlama potansiyeline sahip olanın kullanılmasına işaret eder. “Orantılılık” unsuru, sınırlamanın gerçekleşmesini sağlayan önlem ile sağlanacak toplum yararı ve bireyin uğrayacağı zarar arasında makul bir dengenin gözetilmesini ifade eder.⁵²¹ Ölçülülük ilkesini ilk benimseyen ve içtihatlarında yer veren mahkemelerden biri olan Federal Almanya Anayasa Mahkemesi’nin şu ifadelerle ölçülülüğe değindiği görülmektedir: “*Yasakoyucu tarafından kullanılan aracın, istenilen amaca ulaşmak için elverişli ve gerekli olması gerekir. Araç, istenen sonuca varılmasına yardımcı olabiliyorsa elverişlidir. Yasa koyucu aynı derecede etkili olup, ilgili temel hak üzerine sınırlayıcı etkisi daha az olan bir aracı bulamıyorsa araç gereklidir.*”⁵²² Mahkeme ayrıca bir diğer

⁵¹⁸ Turhan, 2011, s.84. Örnek kararlar için Bkz. AİHM, Sidiropoulos and Others v. Greece, Başvuru No: 57/1997/841/1047(26695/95), K.T. 10.07.1998, para. 38; AİHM, Golder v. The United Kingdom, Başvuru No: 4451/70, K.T. 21.02.1975, para. 37-40.

⁵¹⁹ Christian Rumpf, “Ölçülülük İlkesi ve Anayasa Yargısındaki İşlevi ve Niteliği”, **Anayasa Yargısı**, C.10, 1993, s. 26.

⁵²⁰ Robert Alexy, “Constitutional Rights and Proportionality”, *Journal for Constitutional Theory and Philosophy of Law*, Vol. 22, 2014, s. 52-53; Yüksel Metin, **Ölçülülük İlkesi: Karşılaştırmalı Bir Anayasa Hukuku İncelemesi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 21 vd.; Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.156-157; Özbudun, 2023, s. 110 vd.

⁵²¹ Sağlam, 1982, s. 114-117; Rumpf, s. 29; Özbudun, 2023, s. 110 vd.; Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2018, s. 325-339; Alexy, s. 52-53.

⁵²² BVerfGE 48, 396.

kararında “Seçilen araçlar istenilen sonuçla makul (akılcı) bir ilişkide bulunmalıdır. Buna göre, yurtdışına çıkarılma ile ilgili hükümlerin uygulanmasında ilgili hükmün koruduğu kamu menfaati ile yurt dışına çıkarılmanın bireyin ekonomik, mesleki ve şahsi varlığı için doğurduğu sonuçları ve öteki sosyal ilişkilerin üzerine etkileri arasında bir dengenin kurulması şarttır.” diyerek orantılılık unsuruna işaret etmektedir.⁵²³

Ayrıca Federal Almanya Anayasa Mahkemesi’nin ikamet hakkı bakımından ölçülülük ilkesine büyük bir önem atfettiği belirtilmelidir. İdari mercilerin yabancıları sınır dışı etmeye dair uygulamalarını çoğunlukla “kamu düzeni” nedenine dayandırmaları karşısında, mahkeme birçok kararında ölçülülük değerlendirmesinde bulunmuştur. Aynı durum ikamet izinlerinin yenilenmemesi için de söz konusudur.⁵²⁴ Örneğin bir kararına konu olayda başvuru yıllardır ikamet etmekte iken karıştığı bazı suçlar dolayısıyla hakkında ikamet hakkının iptali ve sınır dışı etme kararı verilmiştir. Mahkeme olayı değerlendirirken “küçük suçlar” nitelendirmesinde bulunmuş ve başvuranın “sosyal ve ekonomik varlığından mahrum bırakılması” için bunların gerekçe olarak gösterilemeyeceğini ifade etmiştir. Mahkemeye göre böyle bir uygulama için “ciddi gerekçeler” bulunmalıdır. Ayrıca bu gerekçelere binaen değerlendirmede bulunulurken “başvuranın meşru çıkarları” ve “kamu düzeniyle ulaşılmak istenen yarar” arasında denge sağlanmalıdır.⁵²⁵

İHK’nin 27 sayılı Yorumu’nda; seyahat ve yerleşme özgürlüğü bağlamında gerçekleştirilecek sınırlamaların ulaşılmak istenen amaç bakımından uygun olması gerektiği, muhtemel tedbirler arasında en az sınırlama vafına sahip olanın tercih edilmesi gerektiği ve korunan menfaate yönelik alınan tedbir ile kişilerin yerleşme özgürlüğü arasında denge kurulması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca orantılılık bakımından,

⁵²³ BVerfGE 35, 400.

⁵²⁴ Kay Hailbronner, “Fifty Years of the Basic Law - Migration, Citizenship and Asylum”, **SMU Law Review**, Vol. 53, Issue 2, 2000, s. 523.

⁵²⁵ BVerfGE 59, 112. Benzer kararlar için Bkz. BVerfGE 35, 382; BVerfGE 49, 168; BVerfGE 50, 166.

“Orantılılık ilkesine sadece kısıtlamaları çerçeveleyen yasada değil, aynı zamanda yasanın uygulanmasında idari ve adli makamlar tarafından da saygı gösterilmelidir. Devletler, bu hakların kullanılması veya kısıtlanması ile ilgili herhangi bir işlemin hızlı olmasını ve kısıtlayıcı önlemlerin uygulanmasına ilişkin gerekçelerin sunulmasını sağlamalıdır.” açıklaması yapılmıştır.⁵²⁶

AİHS’de ise ölçülülük ilkesinin doğrudan yer almadığını fakat AİHM’nin sözleşmenin 8/2. ve 11/2. maddelerine istinaden ortaya koyduğu içtihatlar ile gündeme geldiğini ifade edebiliriz. Bu durum, hakların güvenceye kavuşturulması gerekliliğinin yanı sıra belli sınırlama nedenleri çerçevesinde norm alanının tespiti maksadına dayanmaktadır.⁵²⁷ Böylece mahkeme, kişilerin haklarının korunması ve sınırlama amacı arasındaki dengeyi tespit ederek; ölçülülüğü, içtihat yoluyla bir denetim ölçütü kılmıştır. Ancak AİHM’nin bu uygulamasında bazen Sözleşmenin 14. maddesi olan “ayrımcılık yasağı” ile “ölçülülük ilkesi” arasında yakın bir ilişki kurarak ilkeyi “eşitlik” bağlamına indirgelediği ve bunun kuramsal manada isabetsiz olduğu yönünde eleştiride bulunanlar olmuştur.⁵²⁸

Ölçülülük ilkesinin “ayrımcılık yasağı” ile ilişkili biçimde değerlendirildiği bir örnek olarak “*Garib v. The Netherlands*” kararı dikkat çekicidir. Karara konu olayda başvuru Hollanda’nın Tarwewijk bölgesinde ikamet etmektedir ve iki çocuk sahibidir. Ev sahibi kendi kullanımı maksadıyla evi tadilattan geçireceğini ve yine yakın bir bölgedeki diğer evine başvuranın geçebileceğini belirtmiştir. Ancak bu süreçte söz konusu bölgede yeni bir ikamet hakkının elde edilebilmesi için bazı şartların mevcut olması gerektiğine dair bir hukuki düzenlemede bulunulmuştur. Başvuranın ikamet izni talebi yerel makamlarca reddedilmiştir çünkü başvuran “*Rotterdam şehir bölgesinde altı*

⁵²⁶ İnsan Hakları Komitesi Seyahat Özgürlüğüne İlişkin 27 Sayılı Genel Yorum, 02/11/1999, CCPR/C/21/Rev.1/Add.9, para. 14-15.

⁵²⁷ Rumpf, s. 30.

⁵²⁸ a.g.m., s. 31.

yıl ikamet etmiş olmak” şartını ve düzenlemede sınırları çizilen gelir şartını taşımamaktadır. Başvurucu ise hem altı yıl şartına hem de düşük gelirli kişilerin ikameti ile düzensizlik oluşması arasındaki bağa itiraz ederek iç hukuk yollarına başvurmuştur fakat bir sonuç alamamıştır. Mahkeme ise Ek 4 No’lu Protokol’ün 2. maddesi bağlamında böylesi uygulamaların her bir somut durum içerisinde kendine has özellik ve gerekçeleriyle değerlendirilmesi gerektiğini ve somut durumdaki kısıtlamanın “yoksullaşan şehir içi bölgelerin gerilemesini tersine çevirmeyi ve genel olarak yaşam kalitesini artırmayı” amaçladığını ve bunun “yasama organları ve şehir planlamacıları için meşru bir amaç olduğunu” ifade etmiştir. Nitekim mahkeme, başvuruya konu bölgenin sınırlı bir bölge olduğunu ve ikamet izni bakımından söz konusu şartların genele teşmil edilmediğinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla bu sınırlamaların ölçülü olduğu sonucuna varılmıştır. Karşı oy yazısında Yargıç López Guerra ve Yargıç Keller ise şu açıklamalarda bulunmuşlardır: “Bir tedbirin demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığını belirlemek için kamuya tehdit oluşturan kişilerin ikametgah seçiminin kısıtlanmasının mümkün olduğu ancak böyle bir kısıtlamanın gerekli, orantılı ve ayrımcı olmaması durumunda başkalarının hakları yararına haklı gösterilebileceğini akılda tutmak önemlidir. Tedbirin gelir kaynağıyla bağlantılı olması ve dolayısıyla ilgili kişilerin toplumsal kökeni ve cinsiyetiyle örtük olarak bağlantılı olması nedeniyle uygulanabilir testin Sözleşme’nin 14. maddesinde öngörülen zorunluluk testi olduğu görüşündeyiz. Genel olarak, yoksulların kendi başlarına savunmasız bir grup olduğu ve bu gruba uygulanan kısıtlamaların ‘kullanılan araçlar ile gerçekleştirilmek istenen amaç arasında makul bir orantılılık ilişkisi’ sağlaması gerektiği de ileri sürülebilir; buna göre devletin takdir yetkisi bu bağlamda daha dar olmalıdır.”⁵²⁹ Görüldüğü üzere iki yargıç ölçülülük ilkesi ile ayrımcılık yasağı

⁵²⁹ AİHM, Garib v. The Netherlands, Başvuru No: 43494/09, K.T. 23.02.2016, para. 14.

arasında ilgi kurarak yerleşme özgürlüğünün sınırlandırılması bakımından devletin yoksullara dair takdir marjının daha dar olacağını ifade etmiştir.

AİHM'nin takdir marjı bakımından devletlere sınırsız bir imkan sunmadığı ve bunun müdahalenin gerekliliği bakımından tanındığı ifade edilmelidir. Bu noktada gereklilik, birçok yönden ele alınmaktadır. Örneğin hakkın niteliği ve işlevi, başvuranın somut olaydaki durumu, sınırlamayı gerektirdiği ifade edilen siyasi ve hukuki şartlar gibi çeşitli etkenler bu değerlendirmede rol oynar. AİHM bir kararında ifade ettiği üzere büyük şehirlerin gelişimi gibi karmaşık ve zor bir alanda, devletin şehir planlama politikalarını uygulamak için geniş bir takdir marjına sahip olduğunu kabul etmiştir fakat bu uygulama mülkiyet hakkı göz önünde bulundurularak ölçülü bir biçimde gerçekleştirilmelidir ve kanuni düzenlemelerin detaylı bir biçimde yapılması gerekmektedir.⁵³⁰

AİHM bir diğer kararında başvuranın işlediği suçlar dolayısıyla ikamet hakkının iptal edilerek sınır dışı edilmesini değerlendirirken şu açıklamalarda bulunmaktadır: *“Mahkeme, Sözleşmeciler Devletlerin özellikle yerleşik uluslararası hukukun bir gereği olarak ve antlaşma yükümlülüklerine tabi olarak, yabancıların girişini ve ikametini kontrol etme ve özellikle cezai suçlardan hüküm giymiş yabancıların sınır dışı edilmesini emretme haklarını kullanarak kamu düzenini korumaları gerektiğini kabul etmektedir. Ancak bu alandaki kararları, 8. maddenin 1. Paragrafı kapsamında korunan bir hakka müdahale edebildiği ölçüde demokratik bir toplumda gerekli olmalı yani acil bir sosyal ihtiyaçla gerekçelendirilmeli ve özellikle de izlenen meşru amaçla orantılı olmalıdır. Mahkeme, müdahalenin ‘gerekli’ olup olmadığını belirlerken, bu alanda Sözleşmeciler Devletlere bırakılan takdir payını göz önünde bulundurmaktadır. Mahkemenin görevi, söz konusu sınır dışı işleminin, bir yandan başvuranın özel ve aile hayatına saygı gösterilmesi*

⁵³⁰ AİHM, Ayangil and Others v. Turkey, Başvuru No: 33294/03, K.T. 06.12.2011, para. 50 vd.

hakkı, diğer yandan da düzensizliğin veya suçun önlenmesi gibi ilgili menfaatler arasında adil bir denge kurup kurmadığını tespit etmekten ibarettir.”⁵³¹

Ayrıca AİHM, diğer taraf devletlerin söz konusu hakkı ne şekilde ele aldıklarını ve uluslararası belgeleri de göz önünde bulundurarak takdir marjına dair sınırı tespit eder.⁵³² Örneğin devlet sırrına vakıf olmaktan kaynaklı olarak kişinin yurtdışına çıkışına dair sınırlamada bulunulmasını değerlendirirken mahkeme, diğer devletlerin bu konuda ne gibi düzenlemelerde bulunduğunu ve ortak standartların mevcudiyetini ele almıştır. Bu noktada mahkeme, çeşitli devletlerin yaklaşımını değerlendirip başvuruya konu olay bakımından ihlalin söz konusu olduğunu şu ifadeleriyle belirtmiştir: “...Avrupa Konseyi'ne üye birçok Devletin mevzuatında benzer bir kısıtlama hiçbir zaman yer almamış, birçoğu ise demokratik reformlar sürecinde bu kısıtlamaları kaldırmıştır. Ancak, Rusya'nın bu kısıtlamayı kaldırma taahhüdü uygulanmamış ve iç hukukun ilgili hükümleri bugüne kadar yürürlükte kalmıştır...Mahkeme, başvuranın ülkesini terk etme hakkına getirilen kısıtlamanın, iş akdinin feshini takip eden beş yıl gibi uzun bir süre boyunca uygulandığını gözlemlemektedir. Bu tedbirin etkisi başvuran üzerinde özellikle ağırlık yaratmış olmalıdır çünkü 1977'de işe başlamasından bu yana, yani toplam yirmi dört yıl boyunca yurtdışına seyahat edememiştir...”⁵³³ Görüldüğü üzere kişinin yurtdışına çıkmasına yönelik getirilen uzun süreli bir sınırlama ölçülülük ilkesine aykırılık arz etmektedir. Bu ise yalnızca dolaşım özgürlüğünü etkilememekte, kişinin ülkesi haricinde bir ülkeye yerleşmesi özgürlüğünü de etkilemektedir. Buna benzer biçimde AİHM, “Ivanov v. Ukraine” davasında başvurucunun işlediği suçlar dolayısıyla ikametinden ayrılması yaşağını değerlendirirken bunun 11 yıl gibi çok uzun ve suçla orantısız bir süre

⁵³¹ AİHM, Boughanemi v. France, Başvuru No: 22070/93, K.T. 24.04.1996, para. 41-42.

⁵³² H. Burak Gemalmaz, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Açısından Mülkiyet Hakkının Sınırlanmasında ‘Adil Denge’ İlkesi”, *İÜHFİM*, C. LXIX, S. 1-2, 2011, s. 653. Örnek olarak Bkz. AİHM, Handyside v. The United Kingdom, Başvuru No: 5493/72, K.T. 07.12.1976, para. 48; AİHM, Chassagnou and Others v. France, Başvuru No: (25088/94,28331/95,28443/95), K.T. 29.04.1999, para. 112-113; AİHM, Buckley v. The United Kingdom, Başvuru No: 20348/92, K.T. 25.09.1996, para. 76.

⁵³³ AİHM, Bartik v. Russia, Başvuru No: 55565/00, K.T. 21.03.2007, para. 50-51.

için gerçekleşmiş olmasını ihlal olarak değerlendirmiştir. Mahkeme kamu yararı ile başvuranın hakları arasında makul dengenin sağlanamadığını belirtmiştir.⁵³⁴

Ölçülülük ilkesinin Türk hukukundaki görünümüne bakacak olursak 1961 Anayasası'nda yer almadığını fakat AYM'nin çeşitli kararlarında ölçülülüğün bazı unsurlarına değindiğini görürüz. Dolayısıyla ölçülülük ilkesi anayasada yer alarak değil, AYM kararları ile Türk hukukuna girmiştir⁵³⁵ fakat mahkeme uygulamada devamlı ve sistematik bir tutum sergilememiştir.⁵³⁶ AYM'nin bu dönemdeki örnek bir kararında *“İnsan haysiyeti ile bağdaşmayan bir ceza yaptırımı konulması olanağı yoksa da bu ilkenin hürriyeti bağlayıcı ceza yaptırımlarının, suçun ağırlığı ile orantılı olarak belli edilip saptanması zorunluluğu bakımından kesin bir sınır teşkil edeceği düşünülemez.”* denilmektedir.⁵³⁷

1982 Anayasası döneminde de 2001 değişikliklerine değin ilkenin anayasada açıkça yer almadığı fakat özellikle 13. maddeden yola çıkılarak yargı kararlarına yansıdığı ifade edilebilir. Maddede yer alan *“öngörüldükleri amaç dışında kullanılamama”* ifadesi bunun dayanağını oluşturmuştur.⁵³⁸ Ayrıca 15/1. maddede olağanüstü dönemlerde hak ve özgürlüklere getirilecek sınırlamanın *“durumun gerektirdiği ölçüde”* olabileceği ifade edildiğinden bu hükmün de dayanak teşkil ettiği ifade edilebilir.⁵³⁹

⁵³⁴ AİHM, Ivanov v. Ukraine, Başvuru No: 15007/02, K.T. 07.12.2006, para. 96. Benzer biçimde *“Luordo v. Italy”* davasında AİHM *“...özellikle de yargılamalar, on dört yıl sekiz ay süren bu davadaki gibi uzunsa makul olmayan bir şekilde kısıtlama söz konusudur... Başvuranın hareket özgürlüğünün yargılamanın tamamı boyunca kısıtlanması için hiçbir gerekçe bulunmadığının tespiti ile ifade edilmelidir ki prensip olarak ikamet yerinden ayrılma hakkına getirilen bir kısıtlama, izlenen amaca ulaşmak için gerekli olsa da bu gereklilik zaman geçtikçe azalacaktır...”* değerlendirmelerinde bulunmuştur. Bkz. AİHM, Luordo v. Italy, Başvuru No: 32190/96, K.T. 17.10.2003, para. 96.

⁵³⁵ O. Korkut Kanadoğlu, **Türk ve Alman Anayasa Yargısında Anayasal Değerlerin Çatışması ve Uyumlaştırılması**, Beta Yayınları, İstanbul, 2000, s. 167.

⁵³⁶ Metin, 2002, s. 197.

⁵³⁷ AYM, N.D., 1970/22 E. 1971/20, K.T. 18.02.1971.

⁵³⁸ Yusuf Şevki Hakyemez, *“Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmasında Ölçülülük İlkesi”*, **Hayri Domaniç’e 80. Yaş Günü Armağanı Cilt II**, Beta Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 1332; Necmi Yüzbaşıoğlu, **Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku**, İÜHF Yayını, İstanbul, 1993, s. 284.

⁵³⁹ Özbudun, 2023, s. 121 vd.

2001 değişikliklerinden önceki dönemde AYM'nin çeşitli kararlarında ölçölülük ilkesine değindiği görölmektedir. Örneğin yerleşme özgürlüğünü konu alan bir kararında *"İnceleme konusu kural, yerleşme, seyahat ve çalışma özgürlükleri için dolaylı ve sınırlı bir kısıtlama öngörmüştür. Bu özgürlükler tümüyle ortadan kaldırılmamış, yeni adresi bildirmek koşuluyla yer değiştirmeye olanak sağlanmıştır. Yasanın öngördüğü biçimde başvuru yapıldığında, izin vermek zorunluluğu bulunduğundan konulan yasak mutlak değildir. Süre açısından da sınırlandırma getirilmiş, yasağın soruşturma süresince ya da kimlik saptanması yapıluncaya kadar geçerli olacağı benimsenmiştir. İkametgâh veya işyerinden ayrılmak sık sık karşılaşılan bir olay olmadığına göre, bu konudaki kısıtlama çoğu kez ilgili tarafından dahi hissedilemeyecektir. Konulan yasak yürütölmekte olan soruşturmanın ya da kimlik tespiti işleminin bir an önce ve güvenle yapılmasını sağlamak gibi makul bir amaca yöneliktir."* denilerek ölçölülük ilkesine adı belirtilmeksizin temas edilmiştir.⁵⁴⁰ Ayrıca karara katılmayan üyelerden bazıları karşı oy yazısında ölçölülüğe dolaylı biçimde temas ederek söz konusu kural ile adli makamlara ait yetkilerin polise verilmesinin⁵⁴¹ yanı sıra süresi belirsiz ve katlanılamayacak düzeyde bir sınırlamanın getirildiği yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır.⁵⁴²

⁵⁴⁰ AYM, N.D., 1985/8 E. 1986/27 K., K.T. 26.11.1986.

⁵⁴¹ Üyelerden Yılmaz Aliefendioğlu şu açıklamalarda bulunmuştur: *"...ifadesine başvurulacak kişilerin seyahat, yerleşme ve çalışma özgürlüklerinin sınırlandırılması, sanık olmayan, suçla ilişkileri bulunmayan kişiler açısından ceza niteliğine dönüşebilmektedir. Bu madde, özgürlüklerin soruşturmanın esas sorumlusu savcının istemi üzerine hâkim kararıyla değil, polisçe sınırlandırılabilmesine olanak vermektedir. Böylece soruşturmanın asıl sahibine tanınmayan bir yetki polise verilmektedir..."*

⁵⁴² Üyelerden Mustafa Şahin şu açıklamalarda bulunmuştur: *"Ek Madde 3, yasağın süresi konusunda bir kural koymadığı gibi, bu gereğın ortadan kalkması halinde, polisçe bunun ilgiliye bildirileceğı yolunda bir hüküm de getirmemiştir. Böylece değil sanık, mağdur ve tanık durumunda bulunan ve yasalara saygılı olan vatandaşlar dahi süresiz bir yasağın tedirginliğı içinde yaşayacak demektir. (A) ve (B) bentlerinde belirtilen durumlarda, polis ilgililerin ikametgâh ya da işyeri adresinden ayrılmamalarını isteyebilecektir. Şayet ikametgâh ya da iş adresi suçun işlendiğı yerden başka bir yerse, örneğın; bir kimse geçici olarak bulunduğı bir kentte maddede sayılan suçlardan birisinin tanığı olmuşsa hakkında böyle bir yasak koymanın hiçbir yararı olmayacaktır. Zira gerekcede belirtildiğıne göre maddenin amacı, yüzleştirme ve teşhistir. Eğer "ikametgâh veya iş adresi"nden maksat, soruşturmanın yapıldığı ya da kimliğı saptanamayan kişinin yakalandığı yer ise madde daha da ağır bir kısıtlama getiriyor demektir. Çünkü bir rastlantı eseri herhangi bir olaya tanık olan ya da her nasılsa nüfus kaydı yapılmayan bir kimse, kendi yaşadığı ve işini kurduğı bir kent dışında günlerce beklemek zorunda kalacaktır...Herhangi bir nedenle kimliğı veya vatandaşlık durumu henüz saptanamamış olan kişinin bu hali onun temel hak ve hürriyetlerinden olan yerleşme, seyahat ve çalışma hürriyetlerini kısıtlamak için yeterli bir sebep değildir. Demokratik toplum düzeninin gerekleri dikkate alındığında sözü edilen özgürlüklerin geçici bir süreyle kısıtlandığı, bunun bir müeyyidesi bulunmadığı, her zaman için en büyük mülki amirden yasağın kaldırılması yolunda izin alınabileceğı*

Bir başka kararında ise AYM ilkeyi açıkça belirtmektedir: *“İtiraz konusu kuralı, amaç ve sınırlama orantısının korunmasıyla ilgili ‘ölçülülük’ temel ilkesinin alt ilkeleri olan yasal önlemin sınırlama amacına ulaşmaya elverişli olup olmadığını saptamaya yönelik ‘elverişlilik’, sınırlayıcı önlemin sınırlama amacına ulaşma bakımından zorunlu olup olmadığını arayan ‘zorunluluk-gereklik’, ayrıca amaç ve aracın ölçüsüz bir oranı kapsayıp kapsamadığını, bu yolla ölçüsüz bir yükümlülük getirip getirmediğini belirleyen ‘oranlılık’ ilkeleriyle çatışan bir sınırlama sayan görüşler bu nedenlerle yerinde bulunmamıştır.”*⁵⁴³

Bu dönemde, evlilik birliği içinde kadının ikametgah bakımından kocaya tabi olmasına dair kuralın ele alındığı kararda da ölçülülük ilkesine değinilmiştir: *“İtiraz konusu kural ile, karının ikametgâhını seçme özgürlüğü, aile birliğinin sağlanmasındaki kamu yararı nedeniyle sınırlanmıştır... Sınırlama, amaca ulaşmaya elverişli, uygun ve evlilik birliği içinde kimi koşulların gerçekleşmesi durumunda taraflara ayrı ikametgâh seçme ve oraya yerleşme özgürlüğü tanıyan kuralların da varlığı nedeniyle ölçülü olup...”*⁵⁴⁴

2001 değişikliklerinden sonra ise ölçülülük ilkesi *“kişilere objektif koruma sağlayan bir norm”* olarak anayasada yer almıştır.⁵⁴⁵ Bu çerçevede AYM, kararlarında

düşünülrse getirilen kısıtlamaların yerleşme, seyahat ve çalışma özgürlüklerini kullanılmaz duruma getirmediği iddiası da bize göre varit sayılamaz...”

AYM üyesi Muammer Turan ise şu açıklamalarıyla çoğunluk görüşüne katılmamıştır: *“Suç soruşturmaları sırasında ifadesine başvurulacak olanlardan tanık, mağdur ve bilirkişilerin adreslerinden ayrılmasını polisin isteyebilmesi, kişi hürriyeti ve güvenliğine de yerleşme ve seyahat hürriyetine de çalışma ve sözleşme hürriyetine de aykırıdır. Anayasaya göre, “suçluluğu hakkında kuvvetli belirti bulunan kimseler ... en geç kırk sekiz saat ve toplu olarak işlenen suçlarda en çok on beş gün içinde hâkim önüne çıkarılır”ken tanık, bilirkişi veya mağdurun adreslerinden ayrılmasını sınırsız ve belirtisiz bir süre ile polisin isteyebilmesinin Anayasaya aykırılığı uzun boylu açıklamaya gerek göstermeyecek kadar ortadadır. “Tespit edilmiş olan ikametgâh veya iş adresi” deyimini ile ne anlatılmak istenmekte ne amaçlanmakta, neyin sağlanması düşünülmektedir. Geçici olarak bulunduğu yerde bir olayın tanığı veya mağduru olan kişi olayın vuku bulduğu geçici adresinden mi ayrılmayacaktır? Sürekli bulunduğu adresinden ayrılması istenecekse bu ağır hak ve hürriyet sınırlamasına karşı tanık ve sanıkların yüzleştirilmesi, olay yerinde keşif vs. bakımından gerekçe ve TBMM görüşmelerinde belirlendiği gibi sürat temin etmek mümkün müdür?”*

⁵⁴³ AYM, N.D., 1988/50 E. 1989/27 K., K.T. 23.06.1989.

⁵⁴⁴ AYM, N.D., 1993/23 E. 1993/55 K., K.T. 02.12.1993.

⁵⁴⁵ Yücel Oğurlu, **Karşılaştırmalı İdare Hukukunda Ölçülülük İlkesi**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2002, s.34.

ilkeyi ölçüt olarak kullanmış ve açıklamıştır. Örneğin yabancılara sınır dışı edilmesiyle ilgili kararında çeşitli kısımlarda ilkeyi açıklayarak şunları ifade etmiştir: *“Diğer yandan sınır dışı etme işlemine ilişkin yasal mevzuat karmaşık bir nitelikte olmayıp hakkında sınır dışı etme kararı verilen kişi, kuralla öngörülen yedi günlük dava açma süresi içinde bizzat veya tutacağı bir vekili aracılığıyla dava açma işlemlerini tamamlama imkânına sahiptir. Yabancıların bulundukları yer, koşul ve kendilerine tanınan imkânlar dikkate alındığında dava açma süresinin dava dilekçesinin hazırlanması ve avukatın temin edilmesini imkânsız kılacak veya büyük ölçüde güçleştirecek kadar kısa olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda niteliği gereği hızlı karar verilmesi gereken sınır dışı etme süreci kapsamındaki bir yola başvuru için yedi günlük süre öngörülmesinin anılan yola başvurmayı imkânsız kılmadığı ya da aşırı derecede zorlaştırmadığı görülmektedir.”*⁵⁴⁶

4. Sınırlamanın Sınırı: Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri ve Hakkın Özü

Yerleşme özgürlüğünün sınırlanmasının hangi noktaya değin gerçekleştirilebileceği, sınırlamanın sınırı olarak ifade edebileceğimiz ölçütler ile ortaya konulabilir. Kanun koyucu özgürlüğü sınırsız bir biçimde sınırlayamaz. Onun da yetkisinin sona erdiği bir sınır olmalıdır. Hatta devletin pozitif yükümlülüğü dahi bu sınırı aşamaz.⁵⁴⁷ Sınırlamanın sınırı bakımından 1982 Anayasası ile AİHS’nin ayrıştığı görülmektedir. Zira AİHS bakımından sınırlamanın sınırı olarak *“hakkın özü”* ve *“demokratik toplum düzeninin gerekleri”* birer ölçüt iken 1982 Anayasası bu ikisine ek olarak *“laik cumhuriyetin gerekleri”* ölçütünü ifade etmektedir.⁵⁴⁸ Bu ölçütün 13. maddeye 2001 değişiklikleri ile

⁵⁴⁶ AYM, N.D., 2020/30 E. 2023/12 K., K.T. 25.01.2023, para. 196.

⁵⁴⁷ Shue, 1980, s. 17.

⁵⁴⁸ Laiklik ilkesinin temelinde devletin hangi inançtan olursa olsun vatandaşlarına eşit davranması yükümlülüğü olduğu ifade edilebilir. Bu doğrultuda AİHM’nin çeşitli kararlarında doğrudan laiklik ilkesi olarak belirtme dahi Sözleşme’nin 9. maddesinin yorumu ile laikliğe değindiği ifade edilebilir. Bkz. Akkuş, s. 269-270. Ayrıca ilgili kararlar için Bkz. AİHM, Leyla Sahin v. Turkey, Başvuru No.

geldiği görülmektedir. Öte yandan “demokratik toplum düzeninin gerekleri” ölçütü 1982 Anayasasının ilk halinde de bulunmaktaydı. “Hakkın özü” ise 1961 Anayasası 11. maddesi ile Türk hukukuna gelmiştir fakat 1982 Anayasasının ilk halinde yer almayıp 2001 değişiklikleri ile tekrar anayasada yerini bulmuştur. Yerleşme özgürlüğü bakımından bu bölümde AİHS’de ve 1982 Anayasası’nda ortak ölçütler olarak yer alan “hakkın özü” ve “demokratik toplum düzeninin gerekleri” ele alınacaktır.

AİHM, hak ve özgürlüklere yapılan müdahaleleri meşru kabul edebilmek için bunun demokratik bir toplum düzeni içerisinde zorunlu olarak başvurulması gerekli bir tedbir olmasını şart koşmaktadır. Bu çerçevede mahkeme, “*acil toplumsal gereksinim*” arz eden bir müdahalenin gerçekleştirilmiş olmasına dikkat etmektedir. Ayrıca “demokratik toplum düzeninin gerekleri” ile “ölçülülük ilkesi” temas halinde olduğundan ötürü sınırlama ve meşru amaç arasında orantılı bir dengenin olması gerekmektedir.⁵⁴⁹ Müdahalenin meşruiyeti bakımından aranan şey, müdahalenin “*demokratik bir toplumda zorunlu olması*”dır. Buradaki zorunluluk ifadesi kaçınılmazlığa tekabül etmektedir. Nitekim bunun yerine esneklik yaratacak yumuşatıcı bir ibarenin kullanılması yerinde olamaz. Bu çerçevede Sözleşme dar yorumlanmalıdır.⁵⁵⁰ AİHM, ne gibi durumların zorunluluk kapsamında değerlendirilebileceği hususunda uluslararası bir mahkemedenise ulusal makamların daha iyi bir konumda bulunacağını ifade etmektedir fakat bu yaklaşım ulusal makamların takdir marjını sınırsız kılmaz ve mahkemenin değerlendirmede bulunmasını engellemez.⁵⁵¹ Ayrıca mahkeme demokratiklikten çoğulculuğu ve

44774/98, K.T. 29.06.2004, para. 107, 114; AİHM, Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey, Başvuru No: 41340-42-43-44/98, K.T. 13.02.2003, para. 93.

⁵⁴⁹ AİHM, Ivanov v. Ukraine, Başvuru No: 15007/02, K.T. 07.12.2006, para. 90 vd.; AİHM, Garib v. The Netherlands, Başvuru No: 43494/09, K.T. 23.02.2016, para. 109, 115; AİHM, Boughanemi v. France, Başvuru No: 22070/93, K.T. 24.04.1996, para. 41-42.

⁵⁵⁰ Esen, 2014, 171-172; Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 407.

⁵⁵¹ AİHM, Garib v. The Netherlands, Başvuru No: 43494/09, K.T. 23.02.2016, para. 119-120.

hoşgörülülüğü anladığını da birçok kararında doğrudan yahut dolaylı bir şekilde ifade etmektedir.⁵⁵²

1982 Anayasası’nın 2. maddesinde “*cumhuriyetin nitelikleri*” sıralanmıştır ve bu niteliklerden birinin de demokratiklik olduğu görülmektedir. 13. maddede ise hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında gözetilecek ölçütlerden biri olarak “*demokratik toplum düzeninin gerekleri*” yer almaktadır. Demokratik devlet ile kastedilenin evrensel ve çağdaş bir anlayışa tekabül ettiği ifade edilmelidir.⁵⁵³ AYM bir dönem demokratik toplum düzeninden anlaşılması gerekenin “*Anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlenmiş hukuk düzeni*”⁵⁵⁴ olduğu çıkarımında bulunmuşsa da bir süre sonra bu dar yorumdan vazgeçerek daha evrensel ve çağdaş bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu doğrultuda AYM şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: “*Demokrasiler, temel hak ve özgürlüklerin en geniş ölçüde sağlanıp güvence altına alındığı rejimlerdir. Temel hak ve özgürlüklerin özüne dokunup tümüyle kullanılamaz hale getiren sınırlamalar, demokratik toplum düzeni gerekleriyle uyum içinde sayılamaz. Bu nedenle, temel hak ve özgürlükler, istisnâ olarak ve ancak özüne dokunmamak koşuluyla demokratik toplum düzeninin sürekliliği için zorunlu olduğu ölçüde ve ancak yasayla sınırlandırılabilirler.*”⁵⁵⁵ Görüldüğü üzere sınırlandırmanın sınırı olarak “*demokratik toplum düzeni*” ölçütünün yanında “*hakkın özü*” ölçütü de ifade edilmektedir. Ayrıca sınırlandırmanın amacı ve aracı arasında ölçülü ve makul bir dengenin sağlanması da demokratik toplum düzeninin bir gereğidir.⁵⁵⁶

⁵⁵² Metin Kayaçağlayan, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türk Anayasa Mahkemesi Kararlarında ‘Demokrasi’ Kavramı”, **Zabunoğlu Armağanı**, Ankara Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 446-448.

553 Özbudun, 2023, s. 87 vd.; Tanör, 1994, s. 209-210; Mehmet Turhan, “Anayasamız ve Demokratik Toplum Düzeninin Gerekləri”, **Anayasa Yargısı**, C. 8, 1991, s. 409.

554 AYM, N.D., 1985/8 E. 1986/27 K., K.T. 26.11.1986; AYM, N.D., 1985/21 E. 1986/23 K., K.T. 06.10.1986.

555 AYM, N.D., 2006/142 E. 2008/148 K., K.T. 24.09.2008.

556 AYM, N.D., 2008/142 E. 2008/148 K., K.T. 24.09.2008;
AYM, N.D., 2006/142 E. 2008/148 K., K.T. 24.09.2008; AYM, N.D., 2009/59 E. 2011/69 K., K.T.
28.04.2011.

Nitekim 2004 değişiklikleri ile Anayasa'nın 90/5. maddesine eklenen “*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.*” cümlesi de göstermektedir ki demokratik toplum düzeninin tam ve doğru anlaşılabilmesi çağdaş ve evrensel bir anlayışla mümkün olabilir. Bu çerçevede Türkiye'nin tarafı olduğu temel hak ve özgürlüklere dair uluslararası sözleşmelerin de bu anlayışa katkı sunduğu muhakkaktır.

Demokratik toplum düzeninin gereklerinden birinin de eşitlik ilkesi olduğu tartışmasızdır.⁵⁵⁷ Bu durum kadın ve erkek arasındaki ilişkide de geçerlidir. Önceki bölümlerde ele aldığımız bir AYM kararında evlilik birliği içerisinde kadının erkeğin ikametine tabi olması kuralına dair değerlendirmelerde bulunan mahkeme, bu durumun demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırılık arz etmediğini ifade etmiştir.⁵⁵⁸ Bu değerlendirme tartışmaya açıktır. Hele ki TMK'nin 187. maddesi bağlamında evlenen kadının kocasının soyadını almasıyla ilgili AYM'nin verdiği karar da göz önünde bulundurulursa söz konusu ikametgah kararının demokratik toplum düzeninin gereklerinden olan eşitlik ilkesine aykırılık oluşturduğu ifade edilebilir.⁵⁵⁹ Dikkat edilirse

⁵⁵⁷ İzgi ve Gören, s. 271.

⁵⁵⁸ AYM, N.D., 1993/23 E. 1993/55 K., K.T. 02.12.1993.

⁵⁵⁹ Söz konusu soyadı kararında mahkeme şu değerlendirmeleri yapmaktadır: “...Anayasa'nın 41. maddesinin ailenin Türk toplumunun temeli olduğunu öngören hükmün yer aldığı birinci fıkrasına ‘ve eşler arasında eşitliğe dayanır.’ ibaresi eklenmiştir. Anılan Kanun'un genel gerekçesinde Anayasa'nın uygulamada olduğu dönem içinde ortaya çıkan ihtiyaçlar, kamuoyunun beklentileri ve yeni siyasi açılımlar doğrultusunda yenilenmesi gerekliliğinin ortaya çıktığı, ayrıca Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde ekonomik ve siyasi kriterlerin karşılanması ile bu alanda gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasının ön şartı olarak Anayasa'da bazı değişikliklerin yapılmasının da kaçınılmaz olduğu, teklif ile toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek çağdaş demokratik standartlara ve evrensel normlara uygun olan, insan hakları ile hukukun üstünlüğünü ön plana çıkaran bir Anayasa değişikliğinin hedeflendiği belirtilmiştir. Söz konusu maddenin gerekçesinde ise kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik bir düzenlemenin öngörüldüğü ifade edilmiştir. Diğer yandan Anayasa'nın 10. maddesinin birinci fıkrasında herkesin cinsiyet nedeniyle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu belirtmekten anılan maddeye 7/5/2004 tarihli ve 5170 sayılı Kanun'un 1. maddesiyle eklenen ikinci fıkrada kadınların ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğu ve devletin bu eşitliğin yaşama geçirilmesiyle yükümlü olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu Kanun'un genel gerekçesinde dünyada gelişen yeni demokratik açılımlara uyum sağlanması, bu açılımlara uygun bir şekilde temel hak ve hürriyetlerin evrensel düzeyde kabul edilmiş standart ve normlar ile Avrupa Birliği kriterleri seviyesine çıkarılması amacıyla kanunlarda düzenlemeler yapılması ihtiyacının Anayasa'da da değişiklikler yapma zorunluluğunu doğurduğu ifade edilmiştir....evlenmeden önceki soyadının evlendikten sonra da kullanılması yönünden kadın ile erkeğin karşılaştırmaya müsait şekilde benzer durumda bulundukları sonucuna ulaşmıştır. Erkek evlenmeden önceki soyadını evlendikten sonra da

söz konusu ikametgah kararı 1993 yılında verilmiş bir karar olup aradan otuz yılı aşkın bir zaman geçmiştir ve demokratikliğe yüklenen mananın zaman içerisinde doğal olarak değişim ve gelişim gösterdiği düşünülebilir.

Sınırlandırmanın sınırı olarak ifade edebileceğimiz bir diğer ölçüt “*hakkın özüne dokunma yasağı*”dır. Bu ölçüt, dokunulması halinde hakkın güvencesinin ortadan kalkması yani normun vazgeçilmez çekirdeğinin zedelenmesi durumlarına karşı hakkı korumaktadır.⁵⁶⁰ Hakkın özü değerlendirmesinin her bir hak veya özgürlük bakımından ayrı değerlendirilmesi gerekir. Çünkü her hakkın niteliği ve norm alanı farklılık gösterebilir. Anayasa ile hakka getirilen ek güvenceler ise hakkın özünü tespit edebilmek bakımından dikkatle incelenmelidir.⁵⁶¹ Yerleşme ve seyahat hürriyeti bakımından 1982 Anayasası’nın 23. maddesi son fıkrasında “*Vatandaş sınır dışı edilemez ve yurda girme hakkından yoksun bırakılamaz.*” denilmektedir. Bunun hem seyahat özgürlüğü hem de yerleşme özgürlüğü bakımından ek güvence olduğu açıktır. Bu alan hakkın özünü oluşturduğundan ötürü bu alanda kanun ile düzenlemede bulunulamaz.⁵⁶²

Öte yandan hakkın özüne dair değerlendirmeler İHK’nin 27 say. Yorumu’nda şu şekilde yer almaktadır: “*...kısıtlamaları öngören yasaları kabul ederken Devletler, her zaman kısıtlamaların hakkın özünü bozmaması gerektiği ilkesini benimsemelidir. Hak ile sınırlama, norm ile istisna arasındaki ilişki tersine çevrilmemelidir. Kısıtlamaların*

tek başına kullanabildiği hâlde kuralla kadının evlenmeden önceki soyadını evlendikten sonra ancak kocasının soyadının önünde kullanabileceği öngörüldüğünden karşılaştırmaya müsait şekilde benzer durumda olan eşler arasında cinsiyet temelinde farklı muamelenin yapıldığı açıktır. Kadının evlenmeden önceki soyadını evlendikten sonra da kullanmasına izin verilmemesinin hak ihlaline yol açtığı ileri sürülmek suretiyle AİHM ve Anayasa Mahkemesine birçok bireysel başvuru yapılmıştır. Bu kapsamda AİHM kadının evlenmeden önceki soyadını tek başına kullanmasına izin verilmemesinin Sözleşme’nin 8. maddesi bağlamında 14. maddesini ihlal ettiğine karar vermiştir (Ünal Tekeli/Türkiye). Anayasa Mahkemesi ise uluslararası sözleşmelerin erkek ve kadının evlilik sonrasında soyadları bakımından eşit haklara sahip olmasını öngören hükümleri ile evli kadının kocasının soyadını kullanması zorunluluğunu öngören iç hukuk düzenlemelerinin aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle Anayasa’nın 90. maddesinin beşinci fıkrası uyarınca uluslararası sözleşme hükümlerinin esas alınmasının gerektiğini, bu itibarla başvuru hakkında 4721 sayılı Kanun’un 187. maddesinin uygulanmasının kanunilik ilkesiyle bağdaşmadığını ve ihlale yol açtığını belirtmiştir...” AYM, N.D., 2022/155 E. 2023/38 K., K.T. 22.02.2023, para. 32-38.

⁵⁶⁰ Sağlam, 1982, s. 155-156; Gören, 2007, s. 52; Özbudun, 2023, s. 113 vd.

⁵⁶¹ Sağlam, 1982, s. 174.

⁵⁶² a.g.e., s.174.

*uygulanmasına izin veren yasalar kesin kriterler kullanmalı ve bunların uygulanmasından sorumlu olanlara sınırsız takdir yetkisi vermemelidir...*⁵⁶³

AİHS’de ise hakkın özü ölçütü açıkça yer almamakla beraber AİHM’nin sınırlama nedenleri belirtilmeyen haklar bakımından ve istisnaen de diğer haklar yönünden “hakkın özüne dokunma yasağı”nı bir ölçüt olarak göz önünde bulundurduğu ifade edilebilir.⁵⁶⁴ Yerleşme özgürlüğü bakımından “hakkın özü” ölçütünün AİHM tarafından çoğunlukla ayrı bir ölçüt olarak ele alınmadığını ve ölçülülük ilkesi ile değerlendirildiğini görmekteyiz. Örneğin ikamet izninin iptali ve zorla tahliye gibi olayların konu edildiği kararlarda mahkeme alternatif konut imkanının sunulup sunulmadığını ele almakta ve sınırlamanın ölçülülük ilkesi bağlamında hakkın özünü ortadan kaldırmayacak surette orantılı bir müdahale içermesini aramaktadır. Ayrıca mahkemenin bu iki ölçütün yanında demokratik toplum düzeninin gerekleri ölçütünü de bağlantılı biçimde kullandığı görülmektedir.⁵⁶⁵

Hakkın özü ölçütü 1961 Anayasasında yer almakla beraber AYM’nin kuruluşundan itibaren kullandığı bir ölçüttür. Örneğin bu dönemde verilen bir kararında bir hak veya özgürlüğün kullanılmasını “...açıkça yasaklayıcı veya örtülü bir şekilde yapılamaz hale koyucu veya ciddi surette güçleştirici ve amacına ulaşmasını önleyici ve etkisini ortadan kaldırıci nitelikte...” olmasının hakkın özüne dokunacağını belirtmektedir.⁵⁶⁶

1982 Anayasasının ilk halinde bu ölçüte yer verilmemesine karşın AYM bu dönemde hakkın özünü “demokratik toplum düzeninin gerekleri” ile beraber kullanmıştır:

⁵⁶³ İnsan Hakları Komitesi Seyahat Özgürlüğüne İlişkin 27 Sayılı Genel Yorum, 02/11/1999, CCPR/C/21/Rev.1/Add.9, para. 13.

⁵⁶⁴ Gemalmaz, 2011, s. 653.

⁵⁶⁵ AİHM, Winterstein and Others v. France, Başvuru No: 27013/07, K.T. 17.10.2013, para. 156 vd; AİHM, Hutten-Czapska v. Poland, Başvuru No: 35014/97, K.T. 19.06.2006, para. 166-168, 208, 222.

⁵⁶⁶ AYM, N.D., 1962/208 E. 1963/1 K., K.T. 04.01.1963. Ayrıca bir diğer kararında bir hak veya özgürlüğe yapılan müdahalenin “...onu kullanılamaz duruma düşüren kayıtlara tabi tutulmasının...” hakkın özüne dokunmak manasına geleceği belirtilmektedir. Bkz. AYM, N.D., 1963/17 E. 1964/84 K., K.T. 08.04.1963.

“Klasik demokrasiler temel hak ve özgürlüklerin en geniş ölçüde sağlanıp güvence altına alındığı rejimlerdir. Kişinin sahip olduğu dokunulmaz, vazgeçilmez, devredilmez, temel hak ve özgürlüklerin özüne dokunulup tümüyle kullanılamaz hale getiren kısıtlamalar, demokratik toplum düzeni gerekleriyle uyum içinde sayılamaz. Özgürlükçü olmak yanında, hukuk devleti olmak ve kişiyi ön planda tutmak da aynı rejimin öğelerindendir. Şu halde getirilen sınırlamaların, Anayasanın 2. maddesinde ifadesini bulan Cumhuriyetin temel niteliklerine de uygun olması gerekir. Bu anlayış içinde özgürlüklerin yalnızca ne ölçüde kısıtlandığı değil, kısıtlamanın koşulları, nedeni, yöntemi, kısıtlamaya karşı öngörülen kanun yolları, hep demokratik toplum düzeni kavramı içerisinde değerlendirilmelidir. Özgürlükler, ancak; istisnâ olarak ve demokratik toplum düzeninin sürekliliği için zorunlu olduğu ölçüde sınırlandırılabilirler. Demokratik hukuk devletinde, güdülen amaç ne olursa olsun, özgürlük kısıtlamalarının bu rejimlere özgü olmayan yöntemlerle yapılmaması ve belli bir özgürlüğün kullanılmasını ortadan kaldıracak düzeye vardırmasıdır.”⁵⁶⁷

2001 değişiklikleri ile hakkın özü ölçütü anayasada tekrar yer bulmuştur. Bu dönemdeki bazı kararlarından anlaşılacağı üzere mahkeme, hakkın özüne dokunan bir müdahale söz konusu ise “demokratik toplum düzeninin gerekleri” ve “ölçülülük” değerlendirmesinde bulunma gereği görmemektedir. Bunun evleviyet ile yapılan bir değerlendirme olduğu ve hakkın özüne dokunan bir sınırlamanın zaten diğer iki ölçüt bakımından da aykırılık arz edeceği varsayımına dayandığı ifade edilebilir.⁵⁶⁸ Bu noktada bir müdahalenin hakkın özüne dokunsa dahi bazı durumlarda demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olmayabileceğini ifade eden eleştiriler de bulunmaktadır.⁵⁶⁹

⁵⁶⁷ AYM, N.D., 1985/8 E. 1986/27 K., K.T. 26.11.1986. AYM’nin “hakkın özü” ve “demokratik toplum düzeninin gerekleri” ölçütlerini birbirinin yerine kullanması bazı yazarlarca eleştirilmiştir. Buna dair Bkz. Fazıl Sağlam, Anayasa Hukuku Ders Notları, YDÜ Yayınları, Lefkoşa, 2013, s. 313-314.

⁵⁶⁸ AYM, B.B., “Mehmet Ali Aydın Başvurusu”, Başvuru Numarası 2013/9343, K.T. 04/06/2015, para.67.

⁵⁶⁹ Polat Akgün, 2020, s. 370.

C. Olağanüstü Yönetim Usullerinde Yerleşme Özgürlüğünün Sınırlanması

Olağanüstü yönetim usulünden anlaşılması gereken; devletin olağan dönemde sahip olduğu yetkilerin ve bu yetkilere dayanarak ortaya koyduğu müdahalelerin yeterli olmaması halinde, spesifik ve acil durumların vuku bulması dolayısıyla uygulanması gerekli yönetim tarzıdır. İfade olunan bu durumlara ayaklanma, iç karışıklık, savaş hali, büyük afetlerin meydana gelmesi gibi örnekler verilebilir. Bu noktada ifade edilmelidir ki olağanüstü durumlar istisnâ olmakla beraber demokratik bir hukuk devletinde keyfî bir biçimde bu durumun ilanı ve keyfî uygulamalara dayanak olarak kullanılması söz konusu olamaz.⁵⁷⁰

Ulusalüstü metinlere baktığımızda MSHS 4.maddede, “(1) Sözleşmeci Taraf Devletler, ulusun yaşamını tehdit eden olağanüstü bir durumun meydana gelmesi ve bunu resmen ilan etmeleri halinde durumun zorunluluklarının kesinlikle gerektirdiği ölçüde uluslararası hukuktan doğan diğer yükümlülüklerine aykırı düşmeyecek ve ırk, renk, cinsiyet, dil, din, toplumsal köken gibi sebeplerle ayrımcılık içermeyecek şekilde, bu Sözleşmedeki yükümlülüklerinde azaltma yapan tedbirler alabilir. (2) Sözleşmenin 6, 7, 8 (1. ve 2. fıkralar), 11, 15, 16 ve 18. maddelerindeki yükümlülüklerde hiç bir azaltma yapılamaz. (3) Sözleşmedeki yükümlülüklerini azaltma yetkisi kullanan Sözleşmeye Taraf bir Devlet, yükümlülük azaltılan Sözleşme maddeleri ile yükümlülük azaltmayı gerektiren sebepler hakkında Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri aracılığıyla Sözleşmeye Taraf diğer Devletleri derhal bilgilendirir. Yükümlülük azaltmanın sona erme tarihi de aynı yolla başka bir bildirimle iletilir.” denilmek suretiyle olağanüstü durumlarda izlenecek yol ve riayet edilmesi gereken kurallar belirlenmiştir. Buna göre olağanüstü halden (OHAL) dolayı alınması gereken tedbirler bakımından “uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülükler” , “ayrımcılık yasağı” ve “ölçülülük ilkesi” göz önünde

⁵⁷⁰ Selin Esen, **Karşılaştırmalı Hukukta ve Türkiye’de Olağanüstü Hal Rejimi**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2008, s. 6-7.

bulundurulmalıdır. Nitekim 2. fıkrada ifade olunan “Sözleşmenin 6, 7, 8 (1. ve 2. fıkralar), 11, 15, 16 ve 18. maddelerindeki yükümlülükler” bakımından da bir azaltmada bulunulmamalıdır.

İHK’nın 31/08/2001 tarihli ve 29 sayılı Genel Yorumu’nun 2. paragrafında ise “Sözleşme hükümlerinden sapmaya yönelik tedbirler istisnai ve geçici nitelikte olmalıdır. Bir Devlet 4. maddeyi ileri sürmeden önce iki temel koşulun karşılanması gerekir: ilk olarak söz konusu durum, ulusun yaşamını tehdit eden bir kamu acil durumu teşkil etmeli ve ikinci olarak taraf Devlet resmî olarak olağanüstü hal ilan etmiş olmalıdır. İkinci gereklilik, en çok ihtiyaç duyulduğu zamanlarda kanunilik ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin sürdürülmesi için elzemdir. Devletler, Sözleşme’nin herhangi bir hükmünden sapmayı gerektirebilecek sonuçlar doğurabilecek bir olağanüstü hal ilan ederken, bu tür bir ilanı ve olağanüstü hal yetkilerinin kullanımını düzenleyen anayasa ve diğer hukuk hükümleri çerçevesinde hareket etmelidir ki Komite’nin görevi, söz konusu yasaların 4. maddeye uyum sağlayıp sağlamadıklarını izlemektir. Komite’nin görevini yerine getirebilmesi için Sözleşme’ye taraf Devletler; 40. madde uyarınca sundukları raporlara, olağanüstü hal yetkileri kapsamında ortaya koydukları hukuk kuralları ve uygulamaları hakkında yeterli ve kesin bilgi eklemelidir.” ifadeleriyle olağanüstü hal durumunda riayet edilmesi gerekenlere değinilmiş ve bu bağlamda bazı ölçütler ortaya konulmuştur.⁵⁷¹ Bu çerçevede devletlerin alacağı tedbirlerin öncelikle “istisnai ve geçici” niteliğe sahip olması gerekmektedir. Ayrıca söz konusu durum “ulusun yaşamını tehdit eden bir kamu acil durumu” olmalı ve bu durum resmi olarak ilan edilmelidir. Resmi ilanın “kanunilik” ve “hukukun üstünlüğü” ilkeleri ile ilişkili olduğu da yorumda açıkça ifade olunmuştur.

Öte yandan AIHS 15. maddesi, “(1) Savaş veya ulusun varlığını tehdit eden başka bir genel tehlike halinde her Yüksek Sözleşmeci Taraf, durumun kesinlikle gerektirdiği

⁵⁷¹ İHK’nın 29 sayılı “Madde 4: Olağanüstü Hal Döneminde Muafiyetler” Hk. Genel Yorumu’na erişmek için Bkz. <https://www.refworld.org/legal/hrc/2001/en/30676> , E.T: 15.06.2024.

ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülüklerle ters düşmemek koşuluyla, bu Sözleşme’de öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirler alabilir. (2) Yukarıdaki hüküm, meşru savaş fiilleri sonucunda meydana gelen ölüm hali dışında 2. maddeye, 3. ve 4. maddeler (fıkra 1) ile 7. maddeye aykırı tedbirlere cevaz vermez. (3) Aykırı tedbirler alma hakkını kullanan her Yüksek Sözleşmeci Taraf, alınan tedbirler ve bunları gerektiren nedenler hakkında Avrupa Konseyi Genel Sekreteri’ne tam bilgi verir. Bu Yüksek Sözleşmeci Taraf, sözü geçen tedbirlerin yürürlükten kalktığı ve Sözleşme hükümlerinin tekrar tamamen geçerli olduğu tarihi de Avrupa Konseyi Genel Sekreteri’ne bildirir.” hükmünü içermektedir. Bu çerçevede sözleşmeye aykırı tedbirlerin alınabilmesi için “savaş durumu” veya “ulus varlığına yönelmiş bir tehdit halinin varlığı” gerekmektedir. Nitekim maddede “ölçülülük” vurgusunda bulunulmuş ve “uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerle ters düşmemek” gerekliliğine işaret edilmiştir. Buna uygun olarak AİHM de çeşitli kararlarında söz konusu gereklilik ve ölçütleri ifade etmiştir.⁵⁷²

Örneğin “Aksoy v. Turkey” kararında “Mahkeme, ulusun varlığının bir genel tehlike tehdidi altında olup olmadığının ve bir tehlikeyi ortadan kaldırmak için müdahale ederken ne kadar ileri gidilebileceğinin belirlenmesinin, ulusunun varlığından sorumlu olan her bir Sözleşmeci Devlet’in görevi olduğunu göz önüne almaktadır. İlke olarak ulusal merciler, mevcut acil ihtiyaçları birinci elden ve anında tespit edebilmeleri nedeniyle hem böyle bir tehlikenin varlığı hem de bunu devre dışı bırakmak için gerek duyulan istisnaların özellik ve kapsamı hakkında karar verme konusunda bir uluslararası yargıçtan daha iyi bir konumdadırlar. Dolayısıyla, bu meselede ulusal makamlara geniş bir takdir hakkı bırakılmalıdır. Yine de Sözleşmeci Tarafların takdir hakkı sonsuz değildir. Diğer hususların yanı sıra Devletlerin krizin ‘gerektirdiği ölçünün’ dışına çıkıp çıkmadıklarına karar vermek Mahkeme’nin görevidir. Dolayısıyla ulusal takdir hakkına

⁵⁷² Söz konusu kararlar için Bkz. AİHM, Aksoy v. Turkey, Başvuru No. 21987/93, K.T. 18.12.1996, para. 68-70 ve 77-84; AİHM, Lawless v. Ireland, Başvuru No. 332/57, K.T. 01.07.1961, para. 28; AİHM, Brannigan and McBride v. United Kingdom, Başvuru No. 14553/89, K.T. 25.05.1993, para. 57; AİHM, Sakik and Others v. Turkey, Başvuru No. 87/1996/706/898-903, K.T. 26.11.1997.

Avrupa Konseyi kapsamında bir denetim de eşlik etmektedir. Mahkeme bu denetimi uygulamaya koyarken uygulanan istisnadan etkilenen hakların niteliği, bu istisnaya neden olan koşullar ve olağanüstü hal uygulamasının süresi vb. gibi konuyla ilgili unsurlara gerekli ağırlığı vermelidir.” diyerek 15. maddede yer alan “ulusun varlığını tehdit eden genel tehlike” durumunun tespiti ve bu durumda devletin ne seviyede tedbirler alabileceği bakımından devletlere “takdir hakkı” tanımaktadır.⁵⁷³ Bunun gerekçesi ise “uluslararası bir yargıçtan daha iyi bir konuma sahip olmak” olarak ifade edilmiştir. Ancak devletin takdir hakkının bir sınırı olduğu ve durumun tespiti bakımından gerekli ölçüye riayet edilip edilmediğine AİHM’nin karar vereceği gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca AİHM, 15. maddeden yola çıkarak söz konusu tedbirlerin devamlı bir biçimde denetlenmesinin ve tedbirler bakımından değişikliklerde bulunulması gerektiğinde buna dair yükümlülüklerin yerine getirilmesinin gerekli olduğunu belirtmektedir.⁵⁷⁴

İfade ettiğimiz söz konusu OHAL durumlarında her temel hak ve özgürlük gibi yerleşme özgürlüğü de olağan dönemden daha geniş bir biçimde sınırlamalara tabi tutulabilir. Ancak olağan dönemde olduğu gibi bu dönemde de devletin pozitif yükümlülüğünün olduğunu ifade etmeliyiz. Nitekim AİHM yerleşme özgürlüğüyle bağlantılı bir kararında devletin yükümlülükleri hususunda Türkiye aleyhine bir karar vererek; devlet tarafından köyü boşaltıldığı için zorunlu yer değişimine maruz kalan bir köylünün yeni yerleşim yerinde ihtiyaç duyduğu temel yaşam gerekliliklerinin yerine getirilmesi bakımından devletin pozitif manada yükümlülüğü olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu kararda şu açıklamalara yer verilmektedir:

“AİHM; esas hükmünde, Boydaş’taki evlerine ve arazilerine ulaşamamaları sonucu başvuranların umumi menfaat talepleri ve mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkının korunması arasındaki korunması gereken hassas dengenin bozulmasına yol açan kişisel ve haddinden fazla bir yüke maruz bırakıldığı sonucuna varmıştır. Ayrıca, yetkililerin, başvuranların kendi istekleriyle, güvenli ve onurlu bir şekilde evlerine veya daimi ikametgahlarının bulundukları yerlere dönmelerini veya kendi istekleriyle ülkenin başka bir

⁵⁷³ Bkz. AİHM, Aksoy v. Turkey, Başvuru No. 21987/93, K.T. 18/12/1996, para. 68-70.

⁵⁷⁴ Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 407.

bölgesine yerleşmelerini sağlayacak şartları oluşturmak ve imkanları sunmak şeklinde esas görev ve sorumluluklarının olduğunu gözlemlemiştir. AİHM, başvuranların Boydaş'a dönebilme imkanlarının ve evlerine ve topraklarına erişimlerinin reddedildiği dönemde maruz kaldıkları zararın tazmininin, onları mümkün olduğu kadar 1 No.'lu Protokol'ün 1. maddesinin ve AİHS'nin 8. maddesinin ihlal edilmemiş olduğu takdirde içinde olmuş olacakları duruma eşit bir duruma getireceğini değerlendirmektedir. Ancak, tarafların ifadelerinden anlaşılan o ki, başvuranlar artık evlerine ve topraklarına dönüp Boydaş'ta yeni bir yaşam kurmak istememektedirler. Bu nedenle, bu davanın şartlarında, söz konusu maddi zarara karşılık tazminat ödenmesi başvuranlar için en uygun adil tazmin olarak görülmektedir.”⁵⁷⁵

Görüldüğü üzere kararda devletin pozitif yükümlülüklerinin duruma göre farklılık arz etse dahi ortadan kalkmayacağına işaret edilmektedir. Devletin başvuranları yerinden etmesi ve aradan geçen yıllara rağmen pozitif yükümlülükleri kapsamında konut imkanının sağlanmaması, iş imkanı sunulmaması ya da maddi yardımda bulunulmaması dolayısıyla hak ihlali doğmuştur.

1982 Anayasası'nda ise OHAL ile ilgili hükümlerin 119 ila 122. maddeler arasında düzenlendiğini fakat 2017 yılı değişiklikleri ile 120, 121 ve 122. maddelerin ilga edildiğini görmekteyiz. Ayrıca 119. maddede değişikliklerde bulunulmuş ve madde bugünkü halini almıştır.⁵⁷⁶ Nihai hali itibarıyla 119. madde Türk hukuku bakımından Cumhurbaşkanı tarafından olağanüstü hal ilan edilecek durumları, süresini, R.G.'de yayını ve TBMM tarafından onayı sürecini, uzatımına dair usul ve periyotlarını, getirilecek yükümlülükleri ve bu yükümlülüklerin kanuna tabi olarak Anayasanın 15. maddesi doğrultusunda getirilmesi usulünü ve en nihayetinde OHAL CBK'larına dair usulü düzenlemektedir.⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ AİHM, Doğan and Others v. Turkey, Başvuru No. 8803-8811/02, 8813/02, 8815-8819/02, K.T. 29.06.2004, para. 47-49.

⁵⁷⁶ 21/1/2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanunun 12'nci maddesiyle, “III. Olağanüstü yönetim usulleri” şeklindeki madde kenar başlığı “III. Olağanüstü hal yönetimi” şeklinde değişikliğe uğramış, bu maddenin “A. Olağanüstü haller” olan kenar başlığı ve “1. Tabii afet ve ağır ekonomik bunalım sebebiyle olağanüstü hal ilanı” olan kenar başlığı metinden çıkarılmıştır.

⁵⁷⁷ Anayasa md. 119: “(1)Cumhurbaşkanı; savaş, savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, seferberlik, ayaklanma, vatan veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma, ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması, anayasal düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerinin ortaya çıkması, şiddet olayları nedeniyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması, tabii afet veya tehlikeli salgın hastalık ya da ağır ekonomik bunalımın ortaya çıkması hallerinde yurdun tamamında veya bir bölgesinde, süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilan edebilir.

Bu bağlamda Anayasanın 15. maddesinde, “(1)Savaş, seferberlik⁵⁷⁸ veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir. (2)Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler⁵⁷⁹ dışında, kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz.” denilerek ilk fıkrada özgürlüklerin durdurulmasına sebep olarak savaş, seferberlik ve OHAL sayılmıştır. Ayrıca bu hallerde dahi “milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler” ihlal edilmemesi ve “durumun gerektirdiği ölçüde” tedbirlerin alınması gerekliliği ifade edilmiştir. 2. fıkrada ise bu hallerde dahi dokunulamayacak çekirdek alana değinilmiştir. Bu noktada yerleşme özgürlüğünün söz konusu çekirdek alan içerisinde yer almadığını ve bundan dolayı olağanüstü yönetim usulü çerçevesinde daha geniş sınırlamalara yahut durdurmaya maruz kalabileceğini söyleyebiliriz.

(2)Olağanüstü hal ilanı kararı, verildiği gün Resmî Gazetede yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur. (3)Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde ise derhal toplantıya çağırılır; Meclis gerekli gördüğü takdirde olağanüstü halin süresini kısaltabilir, uzatabilir veya olağanüstü hali kaldırabilir. (4)Cumhurbaşkanının talebiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi her defasında dört ayı geçmemek üzere süreyi uzatabilir. Savaş hallerinde bu dört aylık süre aranmaz. (5)Olağanüstü hallerde vatandaşlar için getirilecek para, mal ve çalışma yükümlülükleri ile 15 inci maddedeki ilkeler doğrultusunda temel hak ve hürriyetlerin nasıl sınırlanacağı veya geçici olarak durdurulacağı, hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği kanunla düzenlenir. (6)Olağanüstü hallerde Cumhurbaşkanı, olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda, 104’üncü maddenin on yedinci fıkrasının ikinci cümlesinde belirtilen sınırlamalara tabi olmaksızın Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Kanun hükmündeki bu kararnameler Resmî Gazetede yayımlanır, aynı gün Meclis onayına sunulur. (7)Savaş ve mücbir sebeplerle Türkiye Büyük Millet Meclisinin toplanamaması hâli hariç olmak üzere; olağanüstü hal sırasında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri üç ay içinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülür ve karara bağlanır. Aksi halde olağanüstü hallerde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi kendiliğinden yürürlükten kalkar.”

⁵⁷⁸ 21/01/2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanunun 16’ncı maddesiyle, bu fıkrada yer alan “sıkıyönetim” ibaresi madde metninden çıkarılmıştır.

⁵⁷⁹ 07/05/2004 tarihli ve 5170 sayılı Kanunun 2’nci maddesiyle, bu fıkrada yer alan “ile, ölüm cezalarının infazı” ibaresi madde metninden çıkartılmıştır.

2935 say. OHAL Kanunu 9. maddesi (a) bendindeki “*Tabii afet ve tehlikeli salgın hastalıklar sebebiyle olağanüstü hal ilanında, olağanüstü hal ilanını gerektiren hususlar göz önünde bulundurularak aşağıda yazılı tedbirler alınabilir: a) Bölgenin belirli yerlerinde yerleşimi yasaklamak, belirli yerleşim yerlerine girişi ve buralardan çıkışı sınırlamak, belli yerleşim yerlerini boşaltmak veya başka yerlere nakletmek...*” hükmü ve 11. maddesi (k) bendinde yer alan “*...olağanüstü hal ilanında; genel güvenlik, asayiş ve kamu düzenini korumak, şiddet olaylarının yaygınlaşmasını önlemek amacıyla 9’uncu maddede öngörülen tedbirlere ek olarak aşağıdaki tedbirler de alınabilir: (k) Kamu düzeni veya kamu güvenliğini bozabileceği kanısını uyandıran kişi ve toplulukların bölgeye girişini yasaklamak, bölge dışına çıkarmak veya bölge içerisinde belirli yerlere girmesini veya yerleşmesini yasaklamak...*” hükmü beraber değerlendirildiğinde seyahat ve yerleşme özgürlüklerine dair sınırlamaların ifade edildiğini görürüz.

OHAL Kanunu’nun yanı sıra 1402 say. Sıkıyönetim Kanunu’na da değinmekte fayda vardır. Bilindiği üzere 2017 Anayasa değişiklikleri çerçevesinde 1402 say. Sıkıyönetim Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. Zira bu değişikliklerde yukarıda da ifade ettiğimiz üzere 1982 Anayasası’nın 122. maddesi ilga edilmiş ve bu madde içeriğinde yer alan seferberlik ve savaş halinin aksine sıkıyönetim durumu 119. madde kapsamına alınmamıştır. Oysaki 1402 say. Kanun yürürlükte bulunduğu dönem itibarıyla yerleşme özgürlüğünün sınırlandırılması hususunda da hüküm içermektedir.⁵⁸⁰ Mülga 1402 say. Sıkıyönetim Kanunu’nun 3. maddesi 1.fıkrası (d) bendinde “*Kamu düzeni, Devlet kuvvetleri, kişi hürriyeti, kamu selameti aleyhine işlenen cürümlerle, adam öldürmek veya kişilere karşı müessir fiilde bulunmak suçlarından hükümlülüğü bulunanlardan veya genel emniyet gözetim altında olanlardan veya sıkıyönetim bölgesinde belirli bir ikametgâhı olmayanlardan veya diğer şüpheli olan veya genel güvenlik ve kamu düzeni bakımından zararlı faaliyette bulundukları anlaşılan kişilerden gerekli görülenlerin*

⁵⁸⁰ Mülga 1402 say. Sıkıyönetim Kanunu, Kabul Tarihi:13/05/1971, R.G. 15/05/1971.

sıkıyönetim bölgesi içinde yerlerini değiştirmek veya bu bölge içinde belirli yerlere girmelerini veya yerleşmelerini yasaklamak, sıkıyönetim bölgesi içinde bulunmaları sakıncalı görülenleri de, sıkıyönetim bölgesi dışına çıkarmak; Genel güvenlik ve kamu düzeni bakımından zararlı faaliyette bulunanlardan gerekli görülenler sıkıyönetim komutanının takdirine göre beş yılı geçmemek üzere sıkıyönetim bölgesi dışına çıkarılarak İçişleri Bakanlığınca belirlenecek yerlerde ikamete mecbur tutulurlar.” denilmekteydi. Ayrıca kanunun “Suçlar ve Cezalar” başlıklı 16. maddesinin 3. fıkrasında “Sıkıyönetim bölgesinden çıkarılanlardan, sıkıyönetim bölgesine veya yerleşmesi yasaklanan mahale izinsiz girenler ile gittikleri yerdeki güvenlik makamlarına ikametgahlarını veya buradan ayrılışlarında gidecekleri yer ve adres ile zamanını bildirmeyenler iki aydan dört aya kadar, tekrerründe dört aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar.” hükmü yer almaktaydı.

Yerleşme özgürlüğünün sınırlanması bakımından Türkiye’de çeşitli dönemlerde vuku bulan sıkıyönetim ve OHAL ilanlarına istinaden gerçekleştirilen uygulamalar dikkatle incelenmelidir. İlk olarak 1978 yılında Güneydoğu’daki bazı illerde ilan edilen ve 2002’ye değin süren sıkıyönetim ve OHAL uygulamaları incelenmelidir. OHAL uygulamasının istisnai ve geçici olma özelliği de göz önünde bulundurulursa söz konusu uygulamanın her defasında uzatılmak suretiyle 24 yıllık bir sürece dönüşmesinin anayasal bir imkanın kötüye kullanılmasına sebep olduğu düşünülebilir. Bu uygulamaların yerleşme özgürlüğünü ilgilendiren yönü kişileri zorla yerinden etme, toplu göç ve köy boşaltma gibi çeşitli şekillerde gerçekleşen durumlardır. Bu doğrultuda AİHM’ye yapılan birçok başvuru bulunmaktadır.⁵⁸¹ Örneğin “Akdivar v. Turkey” davasında⁵⁸² başvuru, kendilerinin de mukim oldukları Kelekçi Köyü’nde yaşayanların zorla göç ettirildiklerini, içerisinde bulunulan olağanüstü şartlar gerekçe gösterilerek herhangi bir

⁵⁸¹ Bkz. AİHM, Mahmut Demir v. Turkey, Başvuru No. 22280/93, K.T. 09.01.1995; AİHM, Menteş and Others v. Turkey, Başvuru No. 23186/94, K.T. 28.11.1997; AİHM, Akdivar v. Turkey, Başvuru No. 21893/93, K.T. 16.09.1996.

⁵⁸² AİHM, Akdivar v. Turkey, Başvuru No. 21893/93, K.T. 16.09.1996, para. 47 vd.

süre tanınmaksızın bu durumun gerçekleştiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca başvuruçular, bu durumun bir toplu cezalandırma olduğunu, sözleşmenin koruduğu “mülkiyet hakkı”, “insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele yasağı”, “kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı”, “aile yaşamına ve konutuna saygı gösterilmesini isteme hakkı” başta olmak üzere birçok hakkın ihlal edildiğini ifade etmişlerdir. Mahkeme başvuruyu kabul edilebilir bulmuş ve devletin başvuruçuların mülkiyet hakkı başta olmak üzere birçok hak bakımından üstelenmesi gerekli yükümlülüklerine uygun hareket etmediği için tazminde bulunmasına hükmetmiştir. Ayrıca bölgedeki terör olaylarından kaynaklanan güvenlik problemlerinin ve mevcut olağanüstü şartların sona ermesini müteakip başvuranların köylerine tekrar dönebilmeleri imkanının sağlanması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁸³

Bu noktada Genelkurmay Başkanlığı’nca çeşitli yerlerde “geçici güvenlik bölgeleri” ilan edilmesi ve bunun art arda uzatılarak örtülü bir olağanüstü yönetim usulü görünümünün oluşması sorununa da değinilmelidir. “2565 say. Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu” ve ilgili yönetmeliğe istinaden ilan edilen geçici güvenlik bölgeleri birçok hak ve özgürlüğün sınırlandırılması sonucunu doğurmuştur. Bu kapsamda seyahat özgürlüğü, mülkiyet hakkı, çalışma hakkı gibi çeşitli hak ve özgürlüklerin yanı sıra yerleşme özgürlüğü de etkilenmiştir.⁵⁸⁴ 2007 yılında Güneydoğu’da çeşitli yerlerde ilan edilen “geçici güvenlik bölgeleri” birçok yerleşim yerini de içine almıştır. Ayrıca niteliği itibarıyla geçici olması gerekirken defalarca uzatılması birçok soruna sebebiyet vermiştir. Oysaki anayasada olağanüstü yönetim usullerinin tüketici bir biçimde sayılmış olması ve mezkur uygulamanın bu kapsamda olmaması Anayasaya aykırılık arz etmektedir.⁵⁸⁵

⁵⁸³ M. Semih Gemalmaz, **Avrupa İnsan Hakları Komisyonu Kararları-1**, İnsan Hakları Derneği, Ankara, 1995, s. 432 vd.

⁵⁸⁴ Esen, 2008, s. 206.

⁵⁸⁵ a.g.e, s. 207.

Öte yandan 2016 yılında gerçekleşen darbe teşebbüsü sonrasında 21 Temmuz 2016 tarihi itibarıyla Bakanlar Kurulu kararıyla OHAL ilan edilmiş ve “22/7/2016 tarih ve 667 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Alınan Tedbirlere İlişkin Kanun Hükmünde Kararname”⁵⁸⁶ çıkarılmıştır. Söz konusu KHK kapsamında çeşitli hak ve özgürlükler bakımından sınırlamalar içeren tedbirler alınmıştır. Yerleşme özgürlüğünü ilgilendiren yönü ise 4/3. maddesi ve 5. maddesi bakımından ele alınmalıdır. KHK’nin 4/3. maddesinde geçen “Bu maddeye göre görevlerine son verilenler... oturdukları kamu konutlarından veya vakıf lojmanlarından on beş gün içinde tahliye edilir.” hükmüyle KHK’nin 4/1. maddesi⁵⁸⁷ çerçevesinde kamu görevinden ihraç edilenlerin “kamu konut veya vakıf lojmanlarından” tahliyesi düzenlenmektedir. Dolayısıyla söz konusu KHK’nin 4/3. maddesi yerleşme özgürlüğü ve konut hakkı bağlamında bir sınırlandırma içermektedir. Öte yandan 5. maddede yer alan “Milli güvenliğe tehdit oluşturduğu tespit edilen yapı, oluşum veya gruplara ya da terör örgütlerine üyeliği veya iltisakı ya da bunlarla irtibatı nedeniyle haklarında idari işlem tesis edilenler ile aynı gerekçeyle haklarında suç soruşturması veya kovuşturması yürütülenler, işlemi yapan kurum ve kuruluşlarca ilgili pasaport birimine derhal bildirilir. Bu bildirim üzerine ilgili pasaport

⁵⁸⁶ “22/7/2016 tarih ve 667 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Alınan Tedbirlere İlişkin Kanun Hükmünde Kararname”, R.G. 23/7/2016 - 29779

⁵⁸⁷ 667 say. KHK md.4/1: “(1) Terör örgütlerine veya Milli Güvenlik Kurulunca Devletin milli güvenliğine karşı faaliyette bulunduğu karar verilen yapı, oluşum veya gruplara üyeliği, mensubiyeti veya iltisakı yahut bunlarla irtibatı olduğu değerlendirilen; a) 27/7/1967 tarihli ve 926 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanununa tabi personel, ilgili Kuvvet Komutanının teklifi, Genelkurmay Başkanının inhası, Milli Savunma Bakanının onayı ile kamu görevinden çıkarılır; b) 10/3/1983 tarihli ve 2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanununa tabi personel Jandarma Genel Komutanının teklifi, İçişleri Bakanının onayı ile kamu görevinden çıkarılır; c) 9/7/1982 tarihli ve 2692 sayılı Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanununa tabi personel Sahil Güvenlik Komutanının teklifi ve İçişleri Bakanının onayı ile kamu görevinden çıkarılır; ç) Milli Savunma Bakanına bağlı personel Milli Savunma Bakanının onayı ile kamu görevinden çıkarılır; d) 11/10/1983 tarihli ve 2914 sayılı Yükseköğretim Personel Kanununa tabi personel, Yükseköğretim Kurulu Başkanının teklifi üzerine Yükseköğretim Kurulunun kararıyla kamu görevinden çıkarılır; e) Mahalli idareler personeli, valinin başkanlığında toplanan ve vali tarafından belirlenen kurulun teklifi üzerine İçişleri Bakanının onayıyla kamu görevinden çıkarılır; f) 14/7/1965 tarihli ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ile bu Kanun Hükmünde Kararnamenin 3 üncü maddesinde belirtilenler hariç diğer mevzuata tabi her türlü kadro, pozisyon ve statüde (işçi dahil) istihdam edilen personel, ilgili kurum veya kuruluşun en üst yöneticisi başkanlığında bağlı, ilgili veya ilişkili bakan tarafından oluşturulan kurulun teklifi üzerine ilgisine göre ilgili bakan onayıyla kamu görevinden çıkarılır; g) Bir bakanlığa bağlı, ilgili veya ilişkili olmayan diğer kurumlarda her türlü kadro, pozisyon ve statüde (işçi dahil) istihdam edilen personel, birim amirinin teklifi üzerine atamaya yetkili amirin onayıyla kamu görevinden çıkarılır.”

*birimlerin pasaportları iptal edilir.” hükmü doğrudan seyahat özgürlüğünü sınırlamaktadır. Bunun yerleşme özgürlüğü bakımından etkisi ise söz konusu kişilerin pasaport şartını sağlayamamalarından ötürü yurtdışına yerleşmek için yasal olarak çıkış imkanlarının olmamasıdır. Söz konusu düzenlemenin yalnızca OHAL ile sınırlı bir düzenleme olup olmadığı anlaşılmadığından ötürü Anayasa’nın 15. maddesi çerçevesinde bir değerlendirmede bulunulup bulunulmayacağı noktasında karmaşıklık olduğu ifade edilebilir. Öte yandan OHAL harici olağan dönemde de geçerli bir uygulama şeklinde değerlendirilmesi halinde ise 23. maddede ifade edilen “*Vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyeti, ancak suç soruşturması veya kovuşturması sebebiyle hâkim kararına bağlı olarak sınırlanabilir.*” hükmüne açık bir aykırılık içerdiği ifade edilebilir.⁵⁸⁸*

Bir diğer değerlendirilmesi gerekli durum olarak COVID-19 Pandemisine önceki kısımlarda değinilmiştir fakat bu başlık altında OHAL yönünden de değinilmesinde fayda vardır. Bilindiği üzere COVID sebebiyle Türkiye’de OHAL ilan edilmemiştir. Venedik Komisyonunun “8/10/2020 tarihli ve 995/2020 sayılı AB Üyesi Devletlerde COVID-19 Krizinin Sonucu Olarak Alınan Tedbirler ve Demokrasi, Hukuk Devleti ile Temel Haklara Etkileri Hakkında Ara Raporu”; 9 devletin anayasalarındaki ilgili hükümlere dayanarak, 5 devletin kanuna dayanarak OHAL ilan ettiğini, 14 devletin ise OHAL ilan etmediğini ifade etmektedir.⁵⁸⁹ Önceki kısımlarda da ifade ettiğimiz üzere COVID Pandemisi

⁵⁸⁸ Taylan Barın, “Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Durdurulması ve Sınırlanması Arasında: Kanunlaşan OHAL KHK’larının Yargısal Denetimi”, **AÜSBF Dergisi**, C. 75, No. 2, 2020, s. 575.

⁵⁸⁹ “Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Estonya, Macaristan, Lüksemburg, Portekiz, Romanya ve İspanya’nın da aralarında olduğu dokuz ülke anayasalarının ilgili hükümlerine istinaden olağanüstü hâl ilan etmiştir. Bu gruptaki ülkelerden farklı olarak beş ülke (Fransa, Almanya, İtalya, Letonya ve Slovakya) ise dayanağını anayasa yerine kanunlardan alan olağanüstü hâl ilan etmiştir. Bu kategorideki ülkelerin bazıları (Fransa, Almanya ve Slovakya) anayasalarında olağanüstü hâle ilişkin düzenlemeler mevcut olmasına rağmen olağanüstü hâli, kanunlardaki düzenlemelere istinaden uygulamayı tercih etmiştir. Bu ülkelerden Fransa’da, kamu otoritelerinin yetki ve yetkilerini düzenleyen ve belli konularda yönetmelik düzenleme yetkisi vererek yürütmeyi güçlendiren bir kanun ile sağlık olağanüstü hâli (l’état d’urgence sanitaire) uygulamaya konulmuştur. Fransa dışındaki ülkeler ise COVID-19 ile mücadelede olağan yasama faaliyetleri veya anayasal hükümler çerçevesinde getirilen tedbirleri uygulayarak melez bir çözüm tercih etmiştir. Raporla Avusturya, Belçika, Hırvatistan, Güney Kıbrıs, Danimarka, Yunanistan, İrlanda, Litvanya, Malta, Hollanda, Polonya, Slovenya, İsveç ve Birleşik Krallık şeklinde sıralanan 14 ülkenin COVID-19 salgını sırasında hukuki olarak olağanüstü hâl ilan etmediği ifade edilmiştir. Bu kategorideki birçok ülke salgın ile mücadelede olağan mevzuatlarına (çoğunlukla kamu sağlığı kanunlarına) başvurmuştur. Tüm bu ülkeler ayrıca salgın ile başa çıkabilmek için anayasal çerçeveleri ülkeden ülkeye farklılık gösteren

bakımından getirilen sınırlamalara dair temel tartışma, kanunla düzenlenmedikleri ve bu sebeple meşru olmadıkları üzerineydi. Zira dayanak olarak öne sürülen kanunların aslında bu pandemiye dair açık bir hüküm içermediği ifade edilmiştir. Bu sebeple bazı yazarların OHAL ilan edilerek OHAL CBK'si ile sınırlamada bulunulması şeklinde çözüm önerilerinde bulunduğu görülmüştür.⁵⁹⁰ Bu çözümün öne sürülmesinin sebebi ise temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması için gerekli olan “kanunla düzenleme” ölçütünün OHAL CBK'si ile yerine getirilmesi düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bunun aksine dair bir görüş ise bu tarz sınırlamaların CBK ile yapılmaması gerektiğini ifade etmekte ve bu çözümü savunmamaktadır.⁵⁹¹

Değiniilmesi gerekli bir diğer OHAL uygulaması ise deprem sebepli olmasından ötürü yerleşme özgürlüğünü yakından ilgilendiren ve 2023'te ilan edilen olağanüstü haldir. Bilindiği üzere 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen depremler dolayısıyla birçok ilimiz büyük zarar görmüş ve 50.000'i aşkın can kaybı yaşanmıştır. Depremlerden 2 gün sonra “8/2/2023 tarih ve 6785 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı” ile 10 ili kapsayacak şekilde OHAL ilan edilmiştir. Ayrıca bu kararı müteakiben “24/2/2023 tarih ve 126 say. Olağanüstü Hal Kapsamında Yerleşme ve Yapılaşmaya İlişkin Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” de ilan edilmiştir. Birçok konutun yıkıldığı ve birçoğunun da çeşitli düzeylerde hasara sahip olmasından ötürü kullanılamaz hale geldiği bu dönemde; söz konusu kararnamenin, depremden etkilenen vatandaşların barınma ihtiyaçlarının karşılanması için kesin ve geçici iskan alanlarının belirlenmesi maksadını taşıdığı ifade

özel tedbirler de almıştır. Raporda Güney Kıbrıs, Yunanistan, İrlanda, Litvanya, Hollanda ve Polonya gibi bazı ülkelerin anayasalarında olağanüstü hâl hükümleri bulunmasına rağmen bu ülkelerin hiçbirinin bu hükümlere başvurmadığı belirtilmiştir. Rapora göre Avusturya ve Malta gibi bazı ülkeler salgınla mücadele etmek veya acil tedbirlere hukuki dayanak sağlamak amacıyla mevcut mevzuatlarını tadil eden yeni kanunlar kabul etmiştir. Ayrıca salgın ile mücadelede kanunlardan ziyade tavsiyeleri dayanak alan tek ülke olan İsveç'in süreç içinde bazı mevcut kanunlarını COVID-19 salgınına uygulanabilecek şekilde değiştirme yoluna gittiği ifade edilmiştir.” Bkz. AYM, B.B., Mustafa Karakuş Başvurusu, Başvuru Numarası: 2020/34781, K.T. 17/1/2023, para. 39-40.

⁵⁹⁰ Aslan, 2020, s. 831; Kemal Gözler, "Korona Virüs Salgınıyla Mücadele İçin Alınan Tedbirler Hukuka Uygun Mu? (2)", <https://www.anayasa.gen.tr/korona-2.htm> , 6 Temmuz 2020, E.T: 25.01.2025.

⁵⁹¹ Volkan Aslan, **Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda ve Türkiye’de Devlet Başkanının Kararname Yetkisi**, On İki Levha Yayıncılık, 2020, s. 309 vd.

edilebilir. Esasen yerleşim yerlerinin yok olması gibi durumları beraberinde getiren bir afetin varlığı halinde ilk olarak “7269 say. Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun” akla gelmelidir. Çünkü 2935 say. OHAL Kanunu iskan ile ilgili düzenlemeleri içermemektedir.⁵⁹² 7269 say. Kanun ise çeşitli maddeleri ile afetten etkilenen vatandaşların yaşam ve konut hakkı başta olmak üzere birçok hak ve özgürlük bakımından korunmasını ve gerekli yardımların yapılmasını devletin bir yükümlülüğü olarak ele almaktadır.⁵⁹³ Bu noktada 126 say. CBK’nin kesin veya geçici iskan temelli bir yaklaşım sergilemesinin ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan ihtiyaç duyulan detaylı değerlendirmeleri göz ardı ettiği şeklinde eleştiride bulunulabilir. Ayrıca OHAL CBK’si ile yaratılan bu durum, afet sonrası kalıcı bir değişiklik ihtimali doğurmamalıdır ve çeşitli özgürlükleri etkileyecek kalıcı bir konuma erişmemelidir. Aksi takdirde yasama yetkisinin devredilemezliği ve asliliğinin göz ardı edilmesi durumu söz konusu olabilir.⁵⁹⁴

Son olarak değinilmesi gerekli bir durum ise olağanüstü yönetim usullerinde yapılan düzenlemelerin yargısal denetimi meselesidir. 2017 Anayasa değişikliklerinden önce 121/3. ve 122/2. maddelere göre Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu OHAL ya da sıkıyönetim durumlarında KHK çıkarma yetkisine sahipti. Anayasanın 148/1. maddesi ise bu dönemlerde çıkarılan KHK’lerin iptali için AYM’ye başvuruda bulunulamayacağı yönünde bir hüküm içermekteydi.⁵⁹⁵ Bu durumun temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasını etkisizleştirildiği yönünde eleştirilerde bulunulmaktaydı. AYM ise 1991 ve 2003 yıllarında verdiği üç kararıyla bu kaygıyı

⁵⁹² K. Burak Öztürk ve Ilgın Özkaya Özlüer, “Deprem Sonrası Mekânsal Alan Kararlarının Olağanüstü Hal Kararnameleri ile Düzenlenmesi Hakkında Bir Değerlendirme”, **Ankara Barosu Dergisi**, Deprem Özel Sayısı, C. 1, 2023, s. 225-226.

⁵⁹³ a.g.m., s. 228-229.

⁵⁹⁴ a.g.m., s. 231.

⁵⁹⁵ 21/1/2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanunun 16’ncı maddesiyle, bu fıkrada yer alan “*kanun hükmünde kararnamelerin*” ibareleri “*Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin*” şeklinde değiştirilmiştir.

giderici bir yaklaşım ortaya koymuştur.⁵⁹⁶ Mahkeme 148. maddedeki denetim yasağının 121 ve 122. maddelerdeki sınırları belirlenmiş KHK'ler için geçerli olduğunu ifade ederek söz konusu dönemlerde çıkarılan KHK'lerin 121 ve 122. maddelerde ifade edilen sınırlara uygun olup olmadığını denetleyebileceği şeklinde bir yaklaşım geliştirmiştir. Hatta 2003 tarihli kararında bu denetimi yalnızca 121 ve 122. maddelere bakarak değil, ayrıca anayasanın ilgili diğer maddelerini de göz önünde bulundurarak yapmıştır.⁵⁹⁷ Bu durum temel hak ve özgürlüklere OHAL döneminde yapılan düzenlemeler ile ölçsüz ve uluslararası hukuka aykırılık arz eden bir biçimde müdahalede bulunulması ihtimaline karşı bir güvence oluşturmuştur. Öte yandan bu yorumun geniş bir biçimde yapılması ile 148/1. maddenin içerdiği hükmün işlevsizleştirilebileceği kaygısı da bazı yazarlarca ifade edilmiştir.⁵⁹⁸ 2016 yılında ise mahkemenin bu yaklaşımı terk ettiği görülmektedir. AYM, 2016 yılında ilan edilen OHAL çerçevesinde yapılan düzenlemelerin konu edinildiği başvuruları “yetkisizlik” gerekçesiyle usulden reddetmiştir.⁵⁹⁹ Mahkeme bir kararında şu açıklamalara yer vermiştir: *“Anayasa Mahkemesinin önüne getirilen kuralın niteliğini belirleme konusunda takdir yetkisine sahip olduğu kuşkusuzdur. Bu çerçevede bir işlemin muhtevası esas alınarak maddi kritere veya işlemi tesis eden organ ve başvuru usulleri esas alınarak şekli-organik kritere göre niteleme yapılabilir. Hangi kriter esas alınırsa*

⁵⁹⁶ AYM, N.D., 1990/25 E. 1991/1 K., K.T. 10.01.1991; AYM, N.D., 1991/6 E. 1991/20 K., K.T. 03.07.1991; AYM, N.D., 2003/28 E. 2003/42 K., K.T. 22.05.2003.

⁵⁹⁷ *“Anayasa'nın 121. ve 122. maddelerine göre çıkarılan KHK'lerin Anayasa Mahkemesi'nin denetim alanı dışında kalabilmesi için yalnız isimlerinin farklı olması ve düzenlenmelerinin değişik usul ve esaslara bağlı tutulması yetmez, içeriklerinin de olağanüstü hal ve sıkıyönetimin gerekli kıldığı konularla sınırlı tutulması gerekir. Bu nedenle, içeriğine bakılmaksızın sadece olağanüstü hal veya sıkıyönetimin devamı süresince özel bir usul uygulanarak çıkarıldığı ve buna bağlı olarak isimlendirildiği için bir KHK'nin bu tür düzenleyici işlem olduğu kabul edilemez. Öte yandan, olağanüstü hal ve sıkıyönetim süresince Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'na Anayasa'nın 121. ve 122. maddeleriyle tanınan KHK çıkarma yetkisi, kuşkusuz, sadece bu kurallarla değil Anayasa'nın konuya ilişkin diğer düzenlemeleriyle de sınırlıdır. Bu sınırların aşılması durumunda söz konusu KHK'lerin veya kimi kurallarının Anayasa'da "Olağanüstü yönetim usulleri" bağlamında öngörülen kanun hükmünde kararname kapsamında değerlendirilemeyeceği, ancak Anayasa'nın 91. maddesine göre olağan KHK'lerin hukuksal rejimine bağlı tutulabileceği açıktır.”* Bkz. AYM, N.D., 2003/28 E. 2003/42 K., K.T. 22.05.2003.

⁵⁹⁸ Esen, 2008, s. 283 vd.; Merih Öden, “Anayasa Mahkemesi ve Olağanüstü Hal ve Sıkıyönetim Kanun Hükmünde Kararnamelerinin Anayasaya Uygunluğunun Yargısal Denetimi”, AÜHFD, C. 58, S. 3, 2009, s. 688-689.

⁵⁹⁹ AYM, N.D., 2016/166 E. 2016/159 K., K.T. 12.10.2016; AYM, N.D., 2016/167 E. 2016/160 K., K.T. 12.10.2016; AYM, N.D., 2016/171 E. 2016/164 K., K.T. 02.11.2016; AYM, N.D., 2016/172 E. 2016/164 K., K.T. 02.11.2016.

*alınsın yapılan nitelemenin Anayasa'nın çizdiği çerçevenin dışına çıkılması, başka bir ifadeyle olağanüstü hâl KHK'larının şekil ve esas bakımından anayasaya uygunluk denetiminin yapılması sonucunu doğurmaması gerekir...*⁶⁰⁰ Nitekim mahkeme güncel içtihadında önceden verilen 1991 ve 2003 tarihli kararların değerlendirme bakımından esasa girdiğini ve bunun 148. maddeyi işlevsizleştirmek manasına geldiğini ifade etmiştir.⁶⁰¹ Netice itibariyle AYM'nin olağanüstü yönetim usulleri bakımından yapılan düzenlemeleri hiçbir şekilde denetlememek yönündeki son yaklaşımının temel hak ve özgürlüklere dair güvence bakımından bir eksiklik yarattığı ifade edilebilir. Bu noktada en doğru çözümün 148. madde ile getirilen denetim yasağının kaldırılması olacağı yönündeki yaklaşım dikkate değerdir.⁶⁰²

VI. YERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN KORUNMASI

A. Genel Olarak

Yerleşme özgürlüğü de dâhil olmak üzere tüm temel hak ve özgürlüklerin korunması hususunda en öncelikli görev devlete düşmektedir. Devletin yükümlülüğü ise üç yönlü görünüme sahiptir. Birinci taraf, mevzubahis hak ve özgürlüklere devletin saygı göstermesi üzerine kuruludur. İkinci taraf, kamu gücü yahut haricindeki bir kaynaktan zuhur edebilecek tehdidi önleme ve koruma tedbirleri alma şeklindedir. Üçüncü taraf ise temel hak ve özgürlüklerden etkin bir biçimde yararlanılabilmesi için gerekenleri yerine getirme şeklinde vücut bulmaktadır.⁶⁰³ Bazı yazarlar bunların yanı sıra devletin aktif bir rol alarak söz konusu temel hak ve özgürlüklerin teşvikine yönelik müdahalelerde bulunması gerektiğini ifade etmişlerdir.⁶⁰⁴ Bu bağlamda devletin demokratik bir hukuk

⁶⁰⁰ AYM, N.D., 2016/166 E. 2016/159 K., K.T. 12.10.2016, para. 19.

⁶⁰¹ AYM, N.D., 2016/171 E. 2016/164 K., K.T. 02.11.2016, para. 22-23.

⁶⁰² Öden, 2009, s. 689.

⁶⁰³ David Beetham, **Demokrasi ve İnsan Hakları**, Liberte Yayınları, Ankara, 2014, s. 210.

⁶⁰⁴ Algan, s. 84.

devleti seviyesine yalnızca teorik olarak değil pratik bakımdan da erişmiş olması gerekmektedir. Bunun yanı sıra yasama, yürütme ve yargı erklerinin temel hak ve özgürlüklerin gerçek manada ve etkin bir biçimde korunması adına gerekli yükümlülükleri gecikmeksizin yerine getirmesi gerekmektedir. Yerleşme özgürlüğü de dahil olmak üzere temel hak ve özgürlüklerin korunması bakımından her devletin veya ulusalüstü kuruluşun aynı mekanizmaları kurması beklenemez. Bu bağlamda farklı mekanizmaların oluşması normal bir durumdur. Evrensel olan etkili düzenlemeler yapma ve bu düzenlemeleri muhafaza etme yükümlülüğüdür.⁶⁰⁵

Yerleşme özgürlüğü ulusalüstü bir metin olarak İHEB md. 13'te koruma altına alınmıştır. Bu sebeple yerleşme özgürlüğünün korunması bakımından akla BM gelebilir. Nitekim BM tarafından yayınlanan “*Paris İlkeleri*”⁶⁰⁶ temel hak ve özgürlüklerin korunması adına önde gelen belgelerdendir. Ayrıca BM sahip olduğu sistem itibariyle temel hak ve özgürlüklerin korunması bakımından çeşitli birimlere sahiptir. Bu bağlamda “*İnsan Hakları Konseyi*” , “*İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Bürosu*” , “*İnsan Haklarının Geliştirilmesine ve Korunmasına İlişkin Ulusal İnsan Hakları Kurumları Uluslararası İşbirliği Komitesi*” ve “*İnsan Hakları Komisyonu*” kurulmuştur. Bölgesel düzeydeki kurum ve kuruluşlar bakımından ise “*Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komisyonerliği*”, “*Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı/AGİT*” , “*Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu*” , “*Amerikan Devletleri Örgütü*” ve “*Amerikan İnsan Hakları Komisyonu*” gibi örnekler verilebilir. Öte yandan “*Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi*” , “*Afrika Adalet ve İnsan Hakları Mahkemesi*” ve “*Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi*” ulusalüstü düzeyde koruma sağlayan yargısal mekanizmalardır.⁶⁰⁷

⁶⁰⁵ Shue, s. 17.

⁶⁰⁶ “İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması İçin Kurulan Ulusal Kuruluşların Statüsüne İlişkin İlkeler” , <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-relating-status-national-institutions-paris> , E.T: 03.01.2025.

⁶⁰⁷ Bölgesel nitelikteki söz konusu kurum ve kuruluşlar hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Abdurrahman Eren, *Ulusal İnsan Hakları Kurumları: Uluslararası Standartlara Uygunluğun Yorum İlkeleri*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 121-166.

Nitekim ulusalüstü bir metin olarak MSHS madde 2/3'e bakacak olursak, *“Bu Sözleşmeye Taraf her Devlet şu taahhütlerde bulunur: a) Bu Sözleşmede tanınan hakları veya özgürlükleri ihlal edilenlere, ihlal fiili resmi sıfatlarıyla hareket eden kişilerden başka kimseler tarafından işlense dahi, etkili bir hukuki yola başvurma hakkı sağlamak; b) Bu tür bir hukuki yola başvurmak isteyen kişinin hakkının yetkili yargısal, idari ve yasama organları veya Devletin hukuk sisteminin öngördüğü başka bir yetkili makamı tarafından karara bağlanmasını sağlamak ve yargısal hukuki yollara başvurma imkanını geliştirmek; c) Bu gibi hukuki yolların tanınması halinde, yetkili makamlar tarafından bu hukuki yolların işletilmesini sağlamak.”* denilerek devlet eliyle etkin bir koruma mekanizmasının sağlanması gerekliliğine ve bunun hangi ölçütlere göre gerçekleştirileceğine işaret edilmektedir. Söz konusu maddede yalnızca yargı aracılığıyla alınacak kararlar değil, bu kararların yerine getirilebilirliğinin önemi de vurgulanmıştır. Bu sebeple sorumluluğun yalnızca yargı erki üzerinde olmadığı; yargıyla senkronize bir şekilde yasama ve yürütmenin de sorumluluk paylaşımında bulunması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.⁶⁰⁸

1982 Anayasası bakımından ise 40. maddede *“(1)Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlal edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkânının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir. (2)Devlet, işlemlerinde, ilgili kişilerin hangi kanun yolları ve mercilere başvuracağını ve sürelerini belirtmek zorundadır. (3)Kişinin resmî görevliler tarafından vaki haksız işlemler sonucu uğradığı zarar da kanuna göre, Devletçe tazmin edilir. Devletin sorumlu olan ilgili görevliye rücu hakkı saklıdır.”* denilmektedir. Temel hak ve özgürlüklerin korunması hususunda genel bir çerçeve çizmekte olan 40. madde, devletin koruyucu işlevini gecikmeksizin yerine getirmesi gerekliliğini ifade ettikten sonra; başvurulacak yol ve başvurunun yapılabilmesi bakımından riayet edilmesi gereken süreyi belirtmeyi devletin görevi saymıştır. Bu

⁶⁰⁸ Gemalmaz, 2003, s. 706-709.

çerçevede tazmin sorumluluğu aslen devlete ait olmakla beraber gereklilik halinde rücu hakkının olduğu da ifade edilmiştir. Maddede düzenlenen “*etkili başvuru hakkı*” bir özgürlük için en büyük güvence olarak değerlendirilebilir.⁶⁰⁹ AYM ise etkili başvuru hakkını “*anayasal bir hakkının ihlal edildiğini ileri süren herkese hakkın niteliğine uygun olarak iddialarını inceletebileceği makul, erişilebilir, ihlalin gerçekleşmesini veya sürmesini engellemeye ya da sonuçlarını ortadan kaldırmaya (yeterli giderim sağlama) elverişli idari ve yargısal yollara başvuruda bulunabilme imkânı sağlanması*” şeklinde tanımlamaktadır.⁶¹⁰

1982 Anayasası’nın 5. maddesinde ise “*devletin temel amaç ve görevleri*” sayılmış ve bunlardan birinin de “*kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak*” olduğu belirtilmiştir. Bir kararında ise AYM, “*temel hak ve özgürlüğü ihlal edilen ya da ihlal edildiğini iddia eden kişilerin ilgili yargı veya idari merci nezdinde şikâyetlerini dile getirmesi hususunda devlete gerekli ve yeterli mekanizmaları*” oluşturma yükümlülüğünün devlete ait olduğunu ifade etmiştir.⁶¹¹ Ayrıca AYM sadece bu mekanizmaların oluşturulmasının değil, aynı zamanda bunların etkili bir biçimde işletilmesinin de gerekli olduğunu belirtmektedir.⁶¹²

⁶⁰⁹ Bülent Tanör, **İki Anayasa: 1961-1982**, 7. Basım, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 124.

⁶¹⁰ AYM, B.B., Y.T. Başvurusu, Başvuru Numarası: 2016/22418, K.T. 30.5.2019, para. 47.

⁶¹¹ “...Anılan hükme göre kişilerin yargı makamları ile idari makamlar önünde haklarını arayabilmelerine kolaylık ve imkân sağlanması anayasal bir zorunluluktur. Bu zorunluluk, temel hak ve özgürlüğü ihlal edilen ya da ihlal edildiğini iddia eden kişilerin ilgili yargı veya idari merci nezdinde şikâyetlerini dile getirmesi hususunda devlete gerekli ve yeterli mekanizmaları oluşturarak uygun koşulları sağlama yükümlülüğü getirmektedir...” Bkz. AYM, N.D., 2019/102 E. 2019/99 K., K.T. 25.12.2019, para. 16.

⁶¹² “...Bu çerçevede Anayasa’nın 40. maddesinde güvence altına alınan etkili başvuru hakkı; anayasal bir hakkının ihlal edildiğini ileri süren herkese hakkın niteliğine uygun olarak iddialarını inceletebileceği makul, erişilebilir, etkili, ihlalin gerçekleşmesini veya sürmesini engellemeye ya da sonuçlarını ortadan kaldırmaya elverişli idari ve yargısal yollara başvuruda bulunabilme imkânının sağlanmasını teminat altına almaktadır...” Bkz. AYM, N.D., 2019/102 E. 2019/99 K., K.T. 25.12.2019, para. 17.

Bu noktada 1982 Anayasası'nın 90/5. maddesine de değinilmelidir. Bilindiği üzere 90/5. madde *“Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz.”* hükmünü içermektedir. Milletlerarası andlaşmaların AYM denetimi haricinde bırakılmasının iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi, mahkeme tarafından olası bir aykırılık tespitinde bulunulması sonucunda uluslararası alanda devletin sorumluluğunun doğmasına engel olmaktır. İkincisi ise anayasayla çelişki doğurabilecek ulusalüstü kuruluşlara devletin dahil olabilmesi için esneklik yaratmaktır.⁶¹³ Nitekim 2004 değişiklikleriyle fıkra *“Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.”* eklemesi yapılmıştır. Bu hüküm ise temel hak ve özgürlüklerin korunması bakımından önemli bir gelişme olmuş ve ek güvence sağlamıştır.⁶¹⁴

Yerleşme özgürlüğü yargısal mekanizmalar ve yargı dışı mekanizmalar aracılığıyla korunabilir. Bu doğrultuda öncelikle yerleşme özgürlüğünün korunması bakımından yargı dışı mekanizmalara değinilecek ve akabinde yargısal mekanizmalar aracılığıyla yerleşme özgürlüğünün nasıl bir korumaya tabi olduğu irdelenecektir.

B. Yargı Dışı Mekanizmalar

Anayasanın 74.maddesinde⁶¹⁵ *“(1)Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir. (2)Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu gecikmeksizin, dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir. (3)Herkes, bilgi edinme ve kamu denetçisine*

⁶¹³ Özbudun, 2023, s. 227 vd.

⁶¹⁴ Söz konusu eklemenin iç hukukta doğurabileceği problemlere dair Bkz. Gönenç ve Esen, s. 490-497.

⁶¹⁵ Bu maddenin kenar başlığı “VII. Dilekçe hakkı” iken, 07/05/2010 tarihli ve 5982 sayılı Kanunun 8’inci maddesiyle “VII. Dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı” şeklinde değiştirilmiştir.

başvurma hakkına sahiptir. (4)Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bağlı olarak kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu idarenin işleyişiyle ilgili şikâyetleri inceler. (5)Kamu Başdenetçisi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından gizli oyla dört yıl için seçilir. İlk iki oylamada üye tamsayısının üçte iki ve üçüncü oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu aranır. Üçüncü oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamada en çok oy alan iki aday için dördüncü oylama yapılır; dördüncü oylamada en fazla oy alan aday seçilmiş olur. (6)Bu maddede sayılan hakların kullanılma biçimi, Kamu Denetçiliği Kurumunun kuruluşu, görevi, çalışması, inceleme sonucunda yapacağı işlemler ile Kamu Başdenetçisi ve kamu denetçilerinin nitelikleri, seçimi ve özlük haklarına ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir.” denilmekle dilekçe ve bilgi edinme hakkının yanı sıra bir koruma mekanizması olarak Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) düzenlenmiştir.⁶¹⁶ Mezkur maddede ifade edilen ve anayasal güvence altına alınan “*dilekçe hakkı*” herhangi bir şekilde hak ihlaline maruz kaldığını düşünen kişilerin ilgili mercilere ve TBMM’ye başvurabilmesi imkanını tanımaktadır. İlgili mercilere ya da TBMM’ye yapılacak böyle bir başvurunun temel hak ve özgürlükler bakımından ne derece koruyucu olduğu ise tartışmalıdır. Çünkü bu yol ile ulaşılan netice bağlayıcı değildir ve herhangi bir yargısal mekanizma gibi etkili olduğu söylenemez. Ancak TBMM’ye yapılacak başvuruların yasama organını harekete geçirerek bir kanunlaştırma çalışmasına yol açması durumunda etkili olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir.⁶¹⁷ Öte yandan Anayasanın 98/1. maddesi “*Türkiye Büyük Millet Meclisi; Meclis araştırması, genel görüşme, Meclis soruşturması ve yazılı soru yollarıyla bilgi edinme ve denetleme yetkisini kullanır.*” hükmü ile meclisin bu yolu kullanarak da bir temel hak veya özgürlüğü koruyabilmesi imkanını yaratmaktadır.⁶¹⁸

KDK ise 2010 Anayasa değişikliği ile Anayasamıza girmiş olup; 2012’de 6328 say. Kanun⁶¹⁹ çıkarılmış ve 2013’te fiilen göreve başlamıştır. TBMM’ye bağlı olmakla

⁶¹⁶ 03/10/2001 tarihli ve 4709 sayılı Kanunun 26’ncı maddesiyle, birinci fıkraya "Vatandaşlar" ibaresinden sonra gelmek üzere "ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar" ibaresi eklenmiştir. 03/10/2001 tarihli ve 4709 sayılı Kanunun 26’ncı maddesiyle, üçüncü fıkra da yer alan "sonucu" ibaresinden sonra gelmek üzere "gecikmeksizin" ibaresi eklenmiştir.

⁶¹⁷ Gözler, 2017, s. 444.

⁶¹⁸ a.g.e., s. 444-445.

⁶¹⁹ “6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, Kabul Tarihi:14/06/2012, R.G. 29/06/2012.”

beraber temel hak ve özgürlüklerin korunması hususunda önemli bir idari kurum olma özelliğine sahiptir. Nitekim 6328 say. Kanunun 5.maddesi “(1) Kurum, idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir. (2) Ancak; a) (Mülga: 2/7/2018 - KHK/703/110 md.) b) Yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemler; c) Yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin kararlar; ç) Türk Silahlı Kuvvetlerinin sırf askerî nitelikteki faaliyetleri, Kurumun görev alanı dışındadır.” demek suretiyle KDK’nin görev sahası ve sınırlarını tespit etmiştir. Nitekim mezkûr kanunun 20.maddesi, “(1) Kurum, inceleme ve araştırmasını başvuru tarihinden itibaren en geç altı ay içinde sonuçlandırır. (2) Kurum, inceleme ve araştırma sonucunu ve varsa önerilerini ilgili mercie ve başvurana bildirir. Kurum, başvurana, işleme karşı başvuru yollarını, başvuru süresini ve başvurulacak makamı da gösterir. (3) İlgili merci, Kurumun önerileri doğrultusunda tesis ettiği işlemi veya Kurumun önerdiği çözümü uygulanabilir nitelikte görmediği takdirde bunun gerekçesini otuz gün içinde Kuruma bildirir.” hükmünü içermekle tavsiye niteliğindeki kararların idare nezdinde dikkate alınması ve gerekli işlemlerin tesisiyle ilgili usulü ifade etmektedir. Netice itibariyle denilebilir ki KDK’nin aldığı kararlar, bir yaptırım kudretine sahip olmadığından ötürü temel hak ve özgürlüklerin korunmasına dair etkililik bakımından tartışmaya açıktır. Ancak bu kararların, yaptırım kudreti olmasa dahi temel hak ve özgürlüklerin korunması adına dolaylı etkilerinin olduğunu ifade eden yazarlar da bulunmaktadır.⁶²⁰

KDK’nin yerleşme özgürlüğü ile ilişkili çeşitli kararlar verdiğini ifade edebiliriz. Bu kararlardan bazıları; cezaevindeki tutuklu bireylerin, ailelerinin ikamet ettiği yerlerdeki cezaevlerine veya bunun mümkün olmaması halinde aile ikametene yakın bir

⁶²⁰ KDK kararlarının etkililiği tartışması bağlamında Bkz. Onur Kaplan, “Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından Verilen Tavsiye Kararlarının Hukuki İşlevi ve Etkisi”, **Ombudsman Akademik**, S. 13, 2020, ss. 93-119.

cezaevine yerleştirilmeleri için yaptıkları başvurulara dairdir.⁶²¹ Bu konuda verilen kararlar ise çoğunlukla benzer açıklamaları içermektedir ve kısmen tavsiye kısmen ret şeklinde sonuca bağlanmışlardır. Başvurularda genel itibariyle nakil olunmak istenen cezaevlerindeki doluluk oranının %100 olmasından ötürü taleplerin geri çevrilmesinin idari ve hukuki bakımdan yerinde olduğu gözetilerek ret kararı verilmiştir. Kısmen tavsiyeler ise iki yönden verilmiştir. Birincisi idarenin yeterli boşluk oluştuğu takdirde başvuruçuların taleplerinin yerine getirilmesi bakımından hassasiyet göstermesi yönündedir. İkincisi ise idarenin bu tarz talepleri geçerli bir sebebe istinaden reddetmesi halinde dahi bu ret kararlarına karşı hangi yollara, hangi süre ve şekilde başvurulabileceği hususunda yeterli ve etkin bilgilendirmede bulunmayışı dolayısıyla verdiği tavsiyedir. Söz konusu kararların yerleşme özgürlüğü ile bağlantısı ise cezaevindeki yakınları ile görüşmek için hem maddi hem manevi olarak yıpranan ve uzun mesafelerden yol kat ederek görüşmeye gelen aile fertlerinin örtülü bir biçimde ikametlerini değiştirme mecburiyetine itilmesi bakımından ortaya çıkmaktadır.

KDK'nin aldığı kararlar içerisinde yerleşme özgürlüğü ile ilgili diğer kararların “*şikâyetçinin ikamet ettiği bölgede bulunan hayvan işletmesinin faaliyetine son verilmesi*”⁶²² , “*şikâyetçinin ikametgâhının yolunun yapılması*”⁶²³ , “*lojman ikamet süresinin uzatılması*”⁶²⁴ , “*başvuranın, ikamet ettiği mahalleye ATM cihazı konulması*”⁶²⁵ , “*başvurucunun ikamet izninin reddedilmesine yönelik kararın iptali*”⁶²⁶ ve “*ikamet izni talebi*”⁶²⁷ gibi konuları içerdiği görülmektedir. Her ne kadar bu kararlardan bazılarının yerleşme özgürlüğü ile doğrudan ilgisi olmadığı düşünülebilirse

⁶²¹ Bkz. KDK, Başvuru No:2024/6155, K.T. 12/08/2024; KDK, Başvuru No:2024/4627, K.T. 18/07/2024; KDK, Başvuru No:2024/4517, K.T. 03/06/2024; KDK, Başvuru No:2024/99, K.T. 18/03/2024; KDK, Başvuru No:2023/20097, K.T. 02/02/2024; KDK, Başvuru No:2023/19217, K.T. 02/02/2024; KDK, Başvuru No:2023/9729, K.T. 14/09/2023.

⁶²² Bkz. KDK, Başvuru No:2020/2040, K.T. 28/07/2020.

⁶²³ Bkz. KDK, Başvuru No:2020/99054, K.T. 09/04/2021.

⁶²⁴ Bkz. KDK, Başvuru No:2022/3697, K.T. 29/07/2022.

⁶²⁵ Bkz. KDK, Başvuru No:2022/1272, K.T. 22/07/2022.

⁶²⁶ Bkz. KDK, Başvuru No:2022/19459, K.T. 22/06/2023.

⁶²⁷ Bkz. KDK, Başvuru No:2021/18794, K.T. 22/03/2022.

de başvurulara konu talep ve şikâyetlerin aslında yerleşme özgürlüğünün işlevini etkilemeleri ve yerleşme özgürlüğünden etkin bir biçimde yararlanılabilmesi bakımından önemli bir bağa sahip oldukları söylenebilir. Öte yandan bu kararlarda somut duruma göre bazen ret bazen tavsiye kararı verilmekle beraber kararların etkililiği hususu ifade ettiğimiz üzere tartışmaya açıktır.

KDK benzeri bir diğer kurum ise Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu(TİHEK)'dur. Her ne kadar kamu tüzel kişiliği ile idari ve mali özerkliği vurgulanıyor olsa da Adalet Bakanlığı ile olan ilişkisi münasebetiyle kurumun bağımsız ve tarafsız karar alabilmesi imkânı tartışmaya açıktır.⁶²⁸ Konumuz bakımından kurumun bazı kararları dikkate değerdir. Örneğin bekâr bireylerin kiralamak maksadıyla görüştükleri evin sahibi yahut emlakçı tarafından sırf bekâr olmalarından ötürü medeni hal gerekçesiyle reddedilmeleri kurum tarafından bir ayrımcılık örneği ve hak ihlali olarak nitelendirilerek idari para cezasını içerir şekilde karara bağlanmıştır.⁶²⁹ Söz konusu kararlara karşı idari yargı yolu açık olmakla beraber verilen para cezalarının nispeten etkili olduğu söylenebilir.

TİHEK tarafından verilen bir başka kararda⁶³⁰ başvurucunun bir Türk vatandaşı ile evlenmesi dolayısıyla kazanmış olduğu ikamet hakkının ve T.C. vatandaşlığına uygunluğunun göz ardı edildiği, yetkili mahkemece iptal edilmiş olan “G42”⁶³¹ ve “G87”⁶³² tahdit kodlarının hukuka aykırı bir biçimde gerekçe gösterilerek yurda girişinin engellendiği ve bu kapsamda seyahat ve yerleşme özgürlüğüne aykırı davranıldığı

⁶²⁸ Esen, 2014, s.184.

⁶²⁹ İlgili kararlar için Bkz. TİHEK, Başvuru No:2023/665, Karar No:2024/261, K.T. 29.02.2024; TİHEK, Başvuru No:2022/1511, Karar No:2023/237, K.T. 09.03.2023; TİHEK, Başvuru No:2022/326, Karar No:2023/235, K.T. 09.03.2023; TİHEK, Başvuru No:2021/915, Karar No:2022/381, K.T. 14.06.2022; TİHEK, Başvuru No:2021/994, Karar No:2022/495, K.T. 09.08.2022; TİHEK, Başvuru No:2021/547, Karar No:2021/191, K.T. 17.08.2021.

⁶³⁰ TİHEK, Başvuru No:2022/987, Karar No:2022/684, K.T. 22.09.2022.

⁶³¹ Uyuşturucu madde ile ilgili suç dolayısıyla verilen tahdit kodu.

⁶³² Genel güvenlik açısından tehlike arz eden kişi için verilen tahdit kodu.

savunularak başvuruda bulunulmuştur. Kurum kabul edilemezlik kararına dair gerekçesini şöyle ifade etmiştir:

“Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun amacı; insan onurunu temel alarak insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, kişilerin eşit muamele görme hakkının güvence altına alınması, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada ayrımcılığın önlenmesi ile bu ilkeler doğrultusunda faaliyet göstermek, işkence ve kötü muameleyle etkin mücadele etmektir. 6701 sayılı Kanun’un 9’uncu maddesinde, insan hakları ihlallerini resen incelemek, araştırmak, karara bağlamak ve sonuçlarını takip etmek, ayrımcılık yasağı ihlallerini resen veya başvuru üzerine incelemek, araştırmak, karara bağlamak ve sonuçlarını takip etmek, özgürlüğünden mahrum bırakılan ya da koruma altına alınan kişilerin ulusal önleme mekanizması kapsamındaki başvurularını incelemek, araştırmak, karara bağlamak ve sonuçlarını takip etmek Kurumun görevleri arasında sayılmıştır. Bununla birlikte başvuran vekilinin, müvekkilinin delil olmaksızın G-42 tahdit kodu konularak 10.07.2022 tarihinden itibaren Ankara Esenboğa Havalimanında tutulduğu, konuyla ilgili başvurduğu makamlardan hiçbir sonuç alınamadığı iddiası ile mağduriyetin giderilmesine ilişkin talepleri, 6701 sayılı Kanun’un 9’uncu maddesinde Kurumun başvuru incelemesi yapacağı alanlar olarak belirtilen ayrımcılık yasağı ve ulusal önleme mekanizması kapsamında değerlendirilememektedir. Başvuranın iddiaları yukarıda yer alan mevzuat hükümleri ile birlikte ele alındığında, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik’in 48’inci maddesine göre Kurumun görev alanına girmeyen başvurunun inceleme şartlarını taşımadığı ve bu nedenle kabul edilmez olduğu kanaatine varılmıştır.”

Gerekçede belirtildiği şekliyle söz konusu başvurunun, kurumun ilgi alanına girmediği şeklindeki yaklaşım isabetli değildir. Zira gerekçede belirtildiği üzere kurumun amaçlarından biri de “...insan hakları ihlallerini resen incelemek, araştırmak, karara bağlamak ve sonuçlarını takip etmek, ayrımcılık yasağı ihlallerini resen veya başvuru üzerine incelemek, araştırmak, karara bağlamak ve sonuçlarını takip etmek...” olarak ifade edilmiştir. Nitekim gerekçede göndermede bulunulan yönetmeliğin⁶³³ 48. maddesinin (a) ve (ç) bentlerinin yanı sıra diğer sebeplerin de başvurunun kabul edilemez görülmesini gerektirmediği ifade edilebilir.⁶³⁴ Çünkü başvuru, yargı kararıyla ilgili

⁶³³ “Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, R.G. 24.11.2017.”

⁶³⁴ “Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” 48.maddesi “(1) Kuruma yapılan başvurular; inceleme ve araştırmaya geçilmeden önce ön incelemeye tabi tutulur ve sonucunda; a) Kurumun görev alanına girip girmediği, b) Kurumda incelenmekte ve araştırılmakta olan bir başvuruyla sebepleri, konusu ve taraflarının aynı olup olmadığı, c) Kurum tarafından daha önce sonuçlandırılan bir başvuruyla, sebepleri, konusu ve taraflarının aynı olup olmadığı, ç) Yargı organlarında görülmekte olan veya yargı organlarınca karara bağlanmış uyuşmazlıklara ilişkin olup olmadığı, d) Kuruma başvurmadan önce Kanuna aykırı olduğu iddia edilen uygulamanın düzeltilmesinin ilgili taraftan talep edilip edilmediği, e) Belli bir

olmayıp yargı kararına aykırı bir biçimde davranan görevlilerin eylemiyle ilgilidir. Sonuç olarak kabul edilemezlik kararı verilmesi ve gerekçede esasa dair ayrıntıların detaylıca irdelenmemesi dolayısıyla söz konusu karar, yerleşme özgürlüğünün korunması bağlamında yol gösterici bir vasfa erişememiştir.

Yerleşme özgürlüğünün korunması değerlendirilirken kapsamın yalnızca bir ihlal durumunda harekete geçilmesi ile sınırlı tutulmaması gerekmektedir. Zira önceki kısımlarda da ifade ettiğimiz üzere özgürlüğün “gereğinin yerine getirilmesi” de önemlidir. Bu çerçevede Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ)⁶³⁵ ile bazı merkezi idare birimleri ve yerel yönetimlere düşen görevler bulunmaktadır. Çünkü yerleşme özgürlüğünün üzerinde gerçekleştiği konutların nitelikli, mali bakımdan erişilebilir ve afetlere dayanıklı bir şekilde topluma sunulması önem arz etmektedir. Özellikle ülkemizde gerçekleşen 6 Şubat Depremleri sonrasında birçok konutun yıkılması yahut çeşitli düzeylerde hasara uğramasına nazaran TOKİ aracılığıyla yapılmış konutların daha olumlu sonuçlar vermesi düşündürücüdür. Bu olayın bir diğer yönü ise mevcut konutların afetlere dayanıklılığı hususunda merkezi idare ve yerel yönetim birimlerinin üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi ve denetimlere istinaden gerekli eylemleri hayata geçirmesi şeklinde tezahür edecektir. Zira her ne kadar söz konusu afetlerin büyüklüğü üzerine değerlendirmelerde bulunulsa da bu afetlerin yarattığı yıkım bakımından sağlam yapı stoğunun yetersizliği, eksik yahut hatalı imar planlamaları ve gerekli denetimlerin ihmali gibi sebepler göz ardı edilmemelidir.

Yerleşme özgürlüğünün korunması hususunda bazı sivil toplum örgütlerine, meslek odalarına ve birliklere de önemli görevler düşmektedir. Çünkü imar planlarının hazırlanma süreçleri ekonomik ve siyasi saikler başta olmak üzere çeşitli nedenlerden ötürü hukuka aykırılıklar içerebilmektedir. Bu noktada özellikle TMMOB Şehir Plancıları

konuyu içerip içermediği, f) Başvuruda bulunması gereken bilgilerin yer alıp almadığı yönlerinden incelenir. (2) Başvurucusu birden fazla olan başvurularda, incelenebilirlik koşulları her başvurucu yönünden ayrı ele alınır.” demektedir.

⁶³⁵ TOKİ; Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı, özellikle sosyal konut üretimi için kurulmuş olan kamu kuruluşudur. 1984 yılında Genel İdare dışında Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. Sonraki yıllarda hem ismi hem de faaliyet alanlarında değişiklikler olmuştur. Kurumun amacı dar ve orta gelirli vatandaşların nitelikli konut ihtiyacını karşılamaktır.

Odası ve TBB yetkili kurulları hukuki süreç ve yargı yoluna başvuru açısından önemli bir konumdadır. Ancak bazen yargılama sürecinin uzun sürmesi ve bu süre zarfında yapılaşmanın nihayete ermesi pratik manada etkisizlik sonucunu doğurabilmektedir.⁶³⁶

C. Yargısal Mekanizmalar

Yerleşme özgürlüğünün korunmasına dair yukarıda yer alan yollardan ayrı olarak yargı eliyle korumanın daha önemli olduğunu belirtmeliyiz. Bu noktada tüm yargı mercilerinin vereceği kararlar önem arz etmekle beraber bilhassa AYM tarafından verilen kararların korumayı en etkili şekilde sağlayacağı ifade edilmelidir. Zira Anayasamızın 153. maddesi son fıkrasında “*Anayasa Mahkemesi kararları Resmî Gazetede hemen yayımlanır ve yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzelkişileri bağlar.*” denilmektedir. Nitekim şimdiye değin çeşitli bölümlerde alıntıladığımız AYM kararlarında yerleşme özgürlüğünün meşru bir sınırlamaya uğrayıp uğramadığı değerlendirilmiş ve bazı kararlarda anayasaya aykırılık tespiti yapılarak karara konu kuralın iptaline hükmedilmiştir. Ancak bunun yalnızca norm denetimi ile gerçekleştiğine dikkat edilmelidir. Çünkü yerleşme özgürlüğünün korunması için AYM’ye Bireysel Başvuru yapılamamaktadır ve başvurular konu bakımından yetkisizlik ile sonuçlanmaktadır.⁶³⁷ Zira seyahat ve yerleşme özgürlüğü Ek 4 No’lu Protokol metninde ifade olunmuştur ve Türkiye bu protokole taraf değildir. “2012/1051 Başvuru Numaralı Sebahat Tuncel Başvurusu”⁶³⁸, “2012/782 Başvuru Numaralı Yüksel Baran Başvurusu”⁶³⁹, “2013/2734 Başvuru Numaralı Servet Sancar Başvurusu”⁶⁴⁰ ve

⁶³⁶ “Mahkemenin iptal kararı TOKİ konutları bitince çıktı” başlıklı haber için Bkz. <https://www.gazeteduvar.com.tr/mahkemenin-iptal-karari-toki-konutlari-bitince-cikti-haber-1701955>, E.T:10.06.2024.

⁶³⁷ Yavuz Sabuncu ve Selin Esen Arnwine, “Türkiye İçin Anayasa Şikayeti Modeli Türkiye’de Bireysel Başvuru Yolu”, **Anayasa Yargısı**, S. 21, Ankara, 2004, s.241-242; Ece Göztepe, “Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Hakkının (Anayasa Şikayeti) 6216 sayılı Kanun Kapsamında Değerlendirilmesi”, **TBB Dergisi**, S. 95, 2011, s. 14-15.

⁶³⁸ AYM, B.B., Sebahat Tuncel Başvurusu, Başvuru Numarası: 2012/1051, K.T. 20.02.2014, para. 51-54.

⁶³⁹ AYM, B.B., Yüksel Baran Başvurusu, Başvuru Numarası: 2012/782, K.T. 26.06.2014, para. 44.

⁶⁴⁰ Söz konusu kararda bu durum şöyle ifade edilmektedir: “42)Anayasa’nın 148. maddesinin üçüncü fıkrası ve 30/3/2011 tarihli ve 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun’un 45. maddesinin (1) numaralı fıkrasına göre herkesin Anayasa’da güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, AIHS ve buna ek Türkiye’nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabileceği hükmüne yer verilmiştir. 43)Anayasa Mahkemesine yapılan bir bireysel başvurunun

“2020/37579 Başvuru Numaralı Ramız Islamov Başvurusu”⁶⁴¹ buna örnek olarak verilebilir.

Öte yandan “Amanda Jolyn Krause ve Diğerleri Başvurusu” ise “yerleşme hürriyetiyle bağlantılı olarak etkili başvuru hakkının ihlal edildiğine ilişkin” iddiayı ele almış ve bunu konu bakımından yetkisizlik bağlamında değerlendirmeyerek etkili başvuru hakkının ihlali çerçevesinde irdelemiştir. Başvurunun konusu ise “Göç İdaresi Başkanlığı tarafından yabancı uyruklu başvuru sahipleri hakkında N-82 tahdit kodu uygulanması ya da bu işlem nedeniyle başvuru sahiplerinin ikamet izinlerinin iptal edilmesi, sınır dışı işlemi uygulanması veya vize taleplerinin reddedilmesi nedeniyle din özgürlüğü ve sınır dışı etme işlemlerindeki usul güvenceleri kapsamında yerleşme hürriyetleriyle bağlantı olarak etkili başvuru hakkının ihlal edildiği iddiası” ile ilgilidir. Olaydaki Avustralya, Almanya ve ABD vatandaşı şahıslar Türkiye’de ikamet etme iznine sahip yabancılarıdır. MİT tarafından sağlanan istihbari raporlar çerçevesinde (ulusal güvenliği tehdit eden faaliyetlerde bulundukları gerekçesiyle) ikamet izinleri iptal edilmiş ve Türkiye’ye girişleri için ön izin alma zorunluluğu getiren “N-82 tahdit kodu” işlenmiştir.

esasının incelenebilmesi için, kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddia edilen hakkın Anayasa’da güvence altına alınmış olmasının yanı sıra AİHS ve Türkiye’nin taraf olduğu ek protokollerinin kapsamına da girmesi gerekir. Bir başka ifadeyle Anayasa ve AİHS’nin ortak koruma alanı dışında kalan bir hak ihlali iddiasını içeren başvurunun kabul edilebilir olduğuna karar verilmesi mümkün değildir (Onurhan Solmaz, B. No: 2012/1049, 26/3/2013, § 18). 44)AİHS’ye Ek 4 No.lu Protokol’e ülkemiz taraf değildir. Bu nedenle anılan Protokol kapsamında kalan ve Anayasa’nın 23. maddesinde yer alan seyahat özgürlüğüne yönelik şikâyetle ilgili olarak bireysel başvuruda bulunulamaz (Sebahat Tuncel, B. No: 2012/1051, 20/2/2014, § 53). 45)Açıklanan nedenlerle başvuru hakkının Anayasa’nın 23. maddesinde yer alan yerleşme ve seyahat hürriyetine ilişkin iddiasının, Anayasa’da yer almakla birlikte Türkiye’nin taraf olmadığı bir Protokole dayandığı anlaşıldığından, başvurunun bu kısmının diğer kabul edilebilirlik şartları yönünden incelenmeksizin konu bakımından yetkisizlik nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar verilmesi gerekir.” Bkz. AYM, B.B., Servet Sancar Başvurusu, Başvuru Numarası: 2013/2734, K.T. 20.04.2016, para. 42-45.

⁶⁴¹ Mezkûr kararda şu açıklamalara yer verilmiştir: “44)Yerleşme hürriyeti, Anayasa ile Sözleşme’nin ortak koruma alanında yer alan hak ve hürriyetler kapsamında olmadığından başlı başına yerleşme hürriyeti ile ilgili yapılan başvurularda Anayasa Mahkemesince konu bakımından yetkisizlik nedeniyle kabul edilemezlik sonucuna varılmaktadır (Servet Sancar, B. No: 2013/2734, 20/4/2016, §§ 39-45). 45)Bununla birlikte ülkeden çıkarmaya dair işlemlerden doğan davaların bir medeni hak ve yükümlülüğe ilişkin olmaması nedeniyle Sözleşme’nin 6. maddesindeki güvencelerden yabancıların yararlanamamasını sorun olarak kabul eden Sözleşme’ye taraf devletler -bazı yabancılara- sınır dışı edilmeye karşı koruma imkânı sunabilecek birtakım özel düzenlemeler ihdas etmek istemiştir (bkz. § 21). Bu fikir çerçevesinde hazırlanan ek (7) No.lu Protokol sınır dışı etme işlemlerinde bazı usul güvenceleri içermektedir (Wisam Sulaiman Dawood Eaquadah [GK], B. No: 2021/2831, 15/2/2023 § 64).” Bkz. AYM, B.B., Ramız Islamov Başvurusu, Başvuru Numarası: 2020/37579, K.T. 03.10.2024, para. 44-45.

Buna binaen yerleşme özgürlüklerinin ihlal edildiği iddiasıyla adli ve idari birimlere yönelik yaptıkları başvuruların olumsuz sonuçlanması neticesinde etkili başvuru haklarının ihlal edildiğini ifade etmişlerdir.⁶⁴² AYM söz konusu başvuruçulardan N. J. Bradtke haricindeki diğer başvuruçuların başvurusunun etkili başvuru hakkının ihlali bakımından kabul edilebilir olduğunu değerlendirmiş fakat nihayetinde ihlalin olmadığı yönünde karar vermiştir.

Öte yandan AİHS'nin seyahat ve yerleşme özgürlüğünü konu edinen protokolüne Türkiye'nin taraf olmadığı göz önünde bulundurularak *“İletmiş v. Turkey”* kararına da değinilmesi gerekmektedir. AİHM bu kararda, *“Dolaşım özgürlüğünün ve özellikle sınır ötesi ulaşımın, başvuran gibi birçok ülkede yerleşmiş olan aile, iş ve ekonomik bağlantıları bulunan kişiler söz konusu olduğunda; özel yaşamın gelişmesi için temel unsur olarak değerlendirildiği dönemde hiçbir gerekçe olmadan söz konusu özgürlüğü kısıtlamak, yargılamasına tabi kişiler karşısında Devletin yükümlülüklerinin ciddi şekilde ihmalini oluşturmaktadır. Türkiye tarafından imzalanan ama onaylanmayan Ek 4 Nolu Protokolün 2. maddesinde olduğu gibi dolaşım özgürlüğünün güvence altına alınması; söz konusu fiil, Sözleşme ve ek protokollerin birçok hükmüyle ters düşebileceğinden dolayı söz konusu tespit konusunda bir sakınca doğurmamaktadır.(Bkz. Poiss v. Austria, Başvuru No. 9816/82, K.T. 23.04.1987, para. 66)”* açıklamalarına yer vererek Türkiye'nin seyahat ve yerleşme özgürlüğünü içeren protokole taraf olmamasının, kararda seyahat ve yerleşme özgürlüğü bakımından değerlendirmelerde bulunulmasına engel olmayacağını ifade etmiştir.⁶⁴³ Bu sebeple Türkiye her ne kadar yerleşme

⁶⁴² “Başvurucuların tamamı kısa dönem ya da uzun dönem ikamet izinleriyle yasal olarak Türkiye’de ikamet etmekteyken haklarında Göç İdaresi Başkanlığına ülkeye girişlerinin ön izin şartına bağlanması anlamına gelen N-82 tahdit kodu uygulanmıştır. Başvurucular hakkında anılan kodun uygulanmasına dair kararlar; Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Başkanlığının raporları doğrultusunda kamu düzeni, güvenliği veya sağlığı gerekçesiyle verilmiştir. Daha sonra başvuruçuların bir kısmının söz konusu kod nedeniyle ikamet izinleri iptal edilmiş, bir kısmı hakkında sınır dışı kararı alınmış ve tatil için yurt dışına çıkan bir kısım başvuruçusu ise vize taleplerinin reddi nedeniyle tekrar Türkiye’ye giriş yapamamıştır.” Bkz. AYM, B.B., “Amanda Jolyn Krause ve Diğerleri Başvurusu”, Başvuru Numarası: 2019/40761, K.T. 15/2/2024, para. 11.

⁶⁴³ Bkz. AİHM, İletmiş v. Turkey, Başvuru No. 29871/96, K.T. 06.12.2005, para. 50.

özgürlüğünü içeren protokole taraf olmasa ve Türkiye bakımından yerleşme özgürlüğüyle ilgili olarak AİHM'ye başvuru yapılamasa bile bu kararda olduğu gibi başka kararlarda da yer alabilecek değerlendirmelerin göz önünde bulundurulması gerekir.

SONUÇ

Şimdiye kadar ifade ettiğimiz tüm açıklamalardan anlaşılacağı üzere insanoğlu tarihin en eski dönemlerinden beri temel yaşam faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere bir zemine ihtiyaç duymuş ve bunu yerleşme ile temin etmiştir. Yerleşme sistemleri insanların çeşitli sosyal ve ekonomik saikleri doğrultusunda şekillenmiş olup bu noktada kültür de etkisini göstermiştir. Yerleşmenin bir özgürlük olarak nitelendirilmesi ise ilerleyen süreçte gerçekleşen mücadeleler ve kazanımlar ile vuku bulmuştur. Bu özgürlüğün hukuki bir niteliğe kavuşması ve korunması ise çeşitli sosyal ve politik merhalelere binaen gerçekleşmiştir.

Osmanlı - Türk Anayasal gelişmeleri içerisinde yerleşme özgürlüğünün bilhassa iskân ve zorunlu yerinden etme uygulamaları gölgesinde bir gelişim gösterdiği görülmektedir. Özellikle tarihî arka plan itibarıyla ortaya konan çeşitli sosyal ve politik hamleler, yerleşme özgürlüğünün Türkiye’de yer edinmesi ve sağlam temeller üzerine inşası bakımından belirli bir zamanın geçmesini zorunlu kılmıştır. En nihayetinde cumhuriyetin kurulması ve eşit yurttaşlık düzleminde hak ve özgürlüklerden herkesin etkin bir biçimde yararlanmasına yönelik atılan adımlar sonucunda önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Dünyada ise temel hak ve özgürlüklere yönelik 1940’lardan sonraki yaklaşım, farklı perspektiflerle gelişerek temel hak ve özgürlüklerin daha etkin biçimde tanınmasını ve korunmasını gündeme getirmiştir. Bilhassa 2. Dünya Savaşı’nın yarattığı atmosfer dolayısıyla insana verilmesi gereken değerlerin daha derinden fark edildiği bu dönemde uluslararası düzeyde gerçekleştirilen çalışmalar, diğer hak ve özgürlüklerin gelişmesine katkı sağladığı gibi yerleşme özgürlüğünü de olumlu etkilemiştir. Uluslararası metinler düzeyinde yerleşme özgürlüğünün tanınması ve korunmasının yalnızca söz konusu katılımcı devletleri etkilediği ifade edilemez. Zira bu metinlerden dolaylı olarak etkilenen

ve kendi iç hukuklarında yaptıkları düzenlemeler yahut bölgelerindeki devletler ile hazırladıkları bölgesel düzeyli metinler aracılığı ile yerleşme özgürlüğünü tanıyan devletler de olmuştur.

Türkiye’de ise 1924 Anayasasında seyahat özgürlüğü, mesken dokunulmazlığı, mülk edinimi, arazi istimlakine dair ayrıntılar ve ikametgâh masuniyetine değinilmiş olsa dahi doğrudan yerleşme özgürlüğü ibaresine ve buna dair bir hükme rastlanılmamaktadır. İlk olarak 1961 Anayasası’nın 18. maddesi ile Anayasal düzeyde tanınan yerleşme özgürlüğünün 1982 Anayasası’nın 23. maddesinde de benzer biçimde yer bulduğunu görmekteyiz. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise yerleşme özgürlüğünün seyahat özgürlüğü ile aynı başlık altında aynı madde içerisinde ifade edilmiş olmasıdır. Bunun her iki özgürlüğün doğasından kaynaklı bir durum olduğunu ifade edebiliriz. Zira ikisi arasında fiilen ardıl yahut ön şart olma durumu söz konusudur. Bir yere yerleşebilmek için öncelikle serbest bir biçimde seyahat edebilmek, dolaşım sağlayabilmek gerekmektedir. Bu birlikte düzenlenme durumu, birçok devletin anayasasında ve ulusalüstü düzeydeki metinde göze çarpmaktadır.

Bir özgürlüğün tanınıp korunması kadar nasıl nitelendirildiği ve sınırlandığı da önem arz etmektedir. Zira yalnızca tanımak bir özgürlüğün etkin kılınması için yeterli olmamaktadır. Ayrıca devlet, üzerine düşen negatif ve pozitif yükümlülükleri yerine getirmeli fakat keyfi bir biçimde sınırlandırma yanlısına düşmemelidir. Anayasamızın tayin ettiği sınırlandırma sebepleri ve sınırlamanın sınırları bağlamında ifade etmek gerekmektedir ki 23. maddede ifade olunan sınırlama sebepleri bazı yönlerden muğlaklık ve yoruma açıklık içermekle yerleşme özgürlüğü bakımından tehlike arz edebilir. Bu noktada maddenin yeniden ele alınması faydalı olabilir. Her ne kadar “pratik uyuşum ilkesi” çerçevesinde sağlık ve yaşam hakkının korunması adına ciddi bir tehdit durumunda yerleşme özgürlüğünün sınırlanabileceğine dair görüşler ifade edilmişse de

maddeye bu doğrultuda konulacak bir sınırlama sebebi en azından COVID-19 gibi küresel salgın durumlarında tartışmalara mahal verilmemesi imkanını yaratabilir.

Yerleşme özgürlüğünün korunması hususunda ise yargısal veya yargı dışı mekanizmalar olmak üzere çeşitli mercilere sorumluluk düşmektedir. Özgürlüğün doğru bir biçimde ve etkinliğine halel getirilmeyecek şekilde nitelendirilmesi ve değerlendirmelerin özgürlükçü bir bakış açısıyla gerçekleştirilmesi önemlidir. Bu noktada koruma mekanizmasının bağımsız bir yapıya sahip olması da gerekmektedir. Nitekim ilgili kısımda dikkat çekildiği üzere TİHEK gibi bir oluşumun varlığı kıymetli olmakla beraber Adalet Bakanlığı ile ilişkili olması, yapacağı değerlendirmeler ve vereceği kararlar bağlamında eleştirilebilecek bir husustur. KDK'nin ise yasama organına bağlı olmakla beraber daha etkin bir çalışma pratiği gerçekleştirmesi gerektiği ifade edilebilir. En nihayetinde genel bir tartışma konusu olarak, temel hak ve özgürlüklerin ulusal düzeyde korunmasının etkililiği hususu gündeme gelmekte ve bunun tam manasıyla etkin bir düzeye eriştiği söylenememektedir. Kısacası bir özgürlüğün korunması bakımından ilgili mercinin verdiği kararların etkililiği ve bağlayıcılığı önemlidir.

Yerleşme özgürlüğünün korunması hususunda bir diğer önemli taraf ise diğer hak ve özgürlüklerle olan ilişkisidir. Bu konuya değer atfedilmesi gerekliliği ise bazı durumlarda temel hak ve özgürlüklerden yararlanılabilmesi bakımından bu ilişkinin dikkate alınarak değerlendirmede bulunulması zaruretinden kaynaklanmaktadır. Bunun içindir ki yerleşme özgürlüğünün; “seyahat özgürlüğü” , “mülkiyet hakkı” , “çalışma hakkı” , “konut hakkı” , “kıyılarından yararlanma hakkı” , “sağlık hakkı” ve “çevre hakkı” başta olmak üzere diğer hak ve özgürlükler ile olan ilişkisi gözden kaçırılmamalıdır.

Teorik değerlendirmelerde bulunmanın yanı sıra günlük hayattaki pratik de yerleşme özgürlüğünün korunması ve etkin bir biçimde yararlanılması bakımından önemlidir. Türkiye özelinde bilhassa son yıllarda ortaya çıkan “ekonomik problemler” ile konuta erişimin pahalı ve zor olması gibi çeşitli durumlar dolayısıyla yerleşme

özgürlüğünün tehlike altına girdiği söylenebilir. Ayrıca çeşitli dönemlerde artan ve bazı bölgelerde vuku bulan “güvenlik problemleri” dolayısıyla vatandaşların yerleşme özgürlüğünden tam manasıyla yararlanamaması söz konusu olabilmektedir. Bir diğer güncel problem olarak “sosyal problemler” ele alınabilir ki bu durum aslında ortak yaşam pratiğinin sağlanması ile derinden ilişkilidir ve bu noktada hem topluma hem devlete önemli sorumluluklar düşmektedir. Bu bağlamda devlete düşen yükümlülükler üçüncü kişiler arasındaki ilişkiden kaynaklı hakkın yatay etkisi çerçevesinde ele alınmıştır. En nihayetinde “doğa kaynaklı problemler” de yerleşme özgürlüğünün Türkiye’de etkin kılınması ve korunmasına ilişkin olumsuz etkiler doğurmaktadır ki devletin bu noktada çeşitli yükümlülükleri bulunmaktadır. Bilhassa 6 Şubat Depremleri’nden sonra yaşanan acının vatandaşlar nezdinde derin yaralara sebebiyet verdiği muhakkaktır ve bu kötü tecrübelerin tekrarının olmaması adına gerekli adımlar atılmalıdır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR ve MAKALELER

- AÇIKGÖZ, Özkan, “Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi”, Istanbul Journal of Sociological Studies, S. 35, Eylül 2011, ss. 57-83.
- ADAMAN, Fikret ve KEYDER, Çağlar, Türkiye’de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Yayınları, İstanbul, 2009.
- AKAD, Mehmet ve VURAL DİNÇKOL, Bihterin, Genel Kamu Hukuku, 7. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2013.
- AKANDJİ-KOMBE, Jean-François, Positive Obligations under the European Convention on Human Rights, Human Rights Handbook No: 7, Avrupa Konseyi, 2007.
- AKBAY, Muvaffak, “Amerika Birleşik Devletleri Anayasa Metinleri”, AÜHFD, C.7, S. 1-2, 1950, ss. 446-492.
- AKILLIOĞLU, Tekin, “Kamu Yararı Kavramı Üzerine Düşünceler”, İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, Prof. Dr. Lütfi Duran’a Armağan Özel Sayısı, C.9, S.1-3, 1988, ss.11-22.
- AKIN, İlhan, Kamu Hukuku, 6. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 1990.
- AKKUŞ, Ezgi Fulya, 1982 Anayasası Açısından Mülkiyet Hakkı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2024.
- AKYILDIZ, Ali, “Sened-i İttifakın İlk Tam Metni”, İslam Araştırmaları Dergisi, S. 2, 1998, ss. 209-222.
- ALEXY, Robert, “Constitutional Rights and Proportionality”, Journal for Constitutional Theory and Philosophy of Law, Vol. 22, 2014, ss. 51-65.
- ALGAN, Bülent ve TİRYAKİ, Refik, “Uluslararası Hukuk Açısından Uluslararası Organizasyonlar ve İnsan Haklarının Korunması: Birleşmiş Milletler Örneği”, Avrasya Dosyası, C. 8, 2002, ss. 92-127.

- ALGAN, Bülent, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, Seçkin Yayınları, Ankara, 2007.
- ALPASLAN, Sümeyra ve KUTANİS, Rana, “Sanayi ve Bilgi Toplumu Yönetim Metaforlarının Karşılaştırılması”, Akademik İncelemeler Dergisi, C.2, S.2, 2007, ss. 49-71.
- ALTIPARMAK, Kerem, “Van Depreminin Hukuktaki Artçıları: Anayasa Mahkemesi’nin Bayram Oteli Kararı”, TESEV Demokratikleşme Programı, 2013.
- ANAYURT, Ömer, Anayasa Hukuku: Temel Kavramlar ve Türk Anayasa Hukuku, Güncellenmiş 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020.
- ANDERSON, Perry (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), Mutlakiyetçi Devletin Kökenleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023.
- ARAYICI, Ali, Çingeneler, Ceylan Yayınları, İstanbul, 1999.
- ARI, Kemal, Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- ARİSTOTELES (Çev. Mete Tuncay), Politika, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- ARSLAN, Zühtü, “Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması: Anayasanın 13. Maddesi Üzerine Bazı Düşünceler”, Anayasa Yargısı, C. 19, 2002, ss. 139-155.
- ASLAN, Volkan, “COVID-19 Salgını Sebebiyle Uygulanan Sokağa Çıkma Kısıtlamalarının 1982 Anayasası’na Uygunluğu”, İstanbul Hukuk Mecmuası, C. 78, S. 2, 2020, ss. 809-835.
- ASLAN, Volkan, Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda ve Türkiye’de Devlet Başkanının Kararname Yetkisi, On İki Levha Yayıncılık, 2020.
- ATAY, Ender Ethem, İdare Hukuku-Temel Hukuk Dizini, 3. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2022.
- ATNUR, İbrahim Ethem, “Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskânı Meselesi”, Atatürkyolu Dergisi, C. 4, 1994, ss. 121-139.
- AYBAY, Rona ve ÖZBEK, Nimet, Vatandaşlık Hukuku, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.
- AYBAY, Rona, “Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi”, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2006.

- AYDEMİR, Cahit ve YILMAZ GENÇ, Sema, “Ortaçağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C. 10, S. 36, 2011, ss. 226-241.
- AZİMLİ ÇİLİNGİR, Gülcan, “İdarenin Sorumluluğu İlkesi Kapsamında Afetlerin Değerlendirilmesi”, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Dergisi, C. 4, S. 8, 2019, ss. 167-193.
- BAHÇALI, Selin ve BAY, Arda, “HES’lerin Nüfus ve Yerleşme Hareketlerine Etkileri: Yusufeli Barajı Örneği”, Ege Coğrafya Dergisi, C.26, S.2, 2017, ss. 107-125.
- BARAK, Aharon, “Constitutional Human Rights and Private Law”, Yale Law School Legal Scholarship Repository, Review of Constitutional Studies, Vol. 3, No. 2, 1996, ss. 218-281.
- BARIN, Taylan, “Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Durdurulması ve Sınırlanması Arasında: Kanunlaşan OHAL KHK’larının Yargısal Denetimi”, AÜSBF Dergisi, C. 75, No. 2, 2020, ss. 557-587.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C.13, 1952, ss. 56-78.
- BARKAN, Ömer Lütfi, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1970.
- BARUT, Ilgın, “Osmanlı Dönemi’nde Gerçekleşen Göçlerin Kurumsallaşma ve Göç Politikaları Üzerindeki Etkileri”, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, C. 40, S. 2, 2018, ss. 161-190.
- BECKMAN, Ludvig, “Is residence special? Democracy in the age of migration and human mobility”, Palgrave Macmillan UK, London, 2012, ss. 18-39.
- BEETHAM, David, Demokrasi ve İnsan Hakları, Liberte Yayınları, Ankara, 2014.
- BEYOĞLU, Süleyman, “1915 Tehciri Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar Dergisi, İstanbul, 2001, ss. 207-222.
- BİRİNCİ, Gökem, “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin Kısa Tarihi I: Milletler Cemiyeti’nden Birleşmiş Milletler’e”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS, C. 7, S. 2, ss. 50-81.
- BOOTH, Owen (Çev. Selçuk Uygur), İkinci Dünya Savaşı Tarihi, Kronik Kitap, İstanbul, 2023.

- BORATAV, Korkut, İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- BOZBEYOĞLU, Eda, “Mülteciler ve İnsan Hakları”, Moment Dergi-Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi, C.2, S.1, 2015, ss. 60-80.
- BOZKURT, Gülnihal, “İslam Hukukunda Müstemenler”, Prof. Dr. Fadıl Hakkı Sur'un Anısına Armağan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, ss. 361-379.
- BOZPINAR, Cumali, “Orta Çağ Avrupası'nda Şehirlerin Doğuşu Meselesi”, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.23, S.2, 2022, ss. 1-26.
- BRAUDEL, Fernand (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Akdeniz ve Akdeniz Dünyası Cilt II, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- BUCAKTEPE, Adil, “Depremden Dolayı İdarenin Sorumluluğu”, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 17-18, S. 26-27-28-29, 2012-2013, ss. 93-122.
- CAPİTANT, Henri (Çev. Ahmet Turgut Ertem), “Introduction à l'Étude de Droit Civil”, Adalet Dergisi, S. 2, Şubat 1948, ss. 144-151.
- CHALLAYE, Felicien (Çev. Turgut Aytuğ), Mülkiyetin Tarihi, 2. Bası, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.
- ÇADIRCI, Musa, “Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men-i Mürûr ve Pasaport Nizamnâmeleri”, Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi, C. 15, S.19, 1993, ss. 169-181.
- ÇAPAN, Fatma ve GÜVENÇ, Baran, “Kavimler Göçü ve Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, C. 6, S. 18, 2017, ss. 629-640.
- ÇELİK, Ahmet, “Bilgi Toplumu Üzerine Bazı Notlar”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.15, S.1, 1998, ss. 53-59.
- ÇELİK, Gülfettin, “Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskan Politikası”, Divân: İlmî Araştırmalar, Yıl 4, S. 6, 2019 , ss. 49-110.
- ÇELİK, Gülfettin, “Osmanlı'da İskân Tarihi ve Ö. Lütfi Barkan'ın Eserlerine Giriş”, Osmanlı'da Nüfus ve İskân Politikaları, Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2009, ss. 5-30.

- ÇELİK, Hacer, “Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskân Sorunu”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 7, S. 16, 2008, ss. 143-163.
- ÇERKEZYAN, Sarkis, Dünya Hepimize Yeter, Belge Yayınları, İstanbul, 2012.
- ÇİÇEK, Kemal, Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.
- ÇÜÇEN, Abdulkadir, “İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişimi”, Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, S. 2, 2003, ss. 27-35.
- DE COULANGES, Fustel (Çev. İsmail Kılınç), Antik Site, Epos Yayınları, Ankara, 2011.
- DE MEYER, J., “The Right to Respect for Private and Family Life, Home and Communications in Relations Between Individuals, and the Resulting Obligations for States Parties To The Convention”, Privacy and Human Rights (Ed. A.H. Robertson) içinde, Manchester University Press, 1973, ss. 255-275.
- DE MONTMORENCY, J. E. G., “Sir William Blackstone.” Journal of the Society of Comparative Legislation, Vol. 17, No. 1-2, 1917, ss. 45–65.
- DEMİREL, Muammer, “Türkiye’de Kalan Ermeni Nüfus”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 21, S. 62, 2005, ss. 479-492.
- DEMİRTAŞ, Mehmet, “Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 41, 2009b, ss. 215-238.
- DEMİRTAŞ, Mehmet, “XIX. Yüzyılda İstanbul’a Göçü Önlemek İçin Alınan Tedbirler: Men-i Mürûr Uygulaması ve Karşılaşılan Güçlükler”, Belleten, C. 73, S. 268, 2009a, ss. 739-754.
- DERRİDA, Jacques, The Animal that Therefore I Am, Fordham University Press, New York, 2008.
- DHOOGHE, Lucien J. , ‘Human rights for transnational corporations’, Journal of Transnational Law and Policy, C.16, S. 2, 2007, ss. 197-249.
- DOĞANOĞLU, Ali Erdem, “Temel Hak ve Özgürlükler Bağlamında Atipik Örgütlenmeler”, The Turkish Yearbook of International Relations, Vol. 47, 2016, ss. 79-104.

- DOĞANOĞLU, Ali Erdem, Türk Anayasa Hukukunda Dernek Özgürlüğü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.
- DOMARADZKİ, Spasimir ve KHVOSTOVA, Margaryta, “Karel Vasak’s Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse”, Human Rights Review, Vol. 20, 2019, ss. 423-443.
- DONNELLY, Jack (Çev. Mustafa Erdoğan-Levent Korkut), Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları, Yetkin Yayınları, 1995.
- DOST, Süleyman, “Uluslararası Bir İnsan Hakları Belgesi Olarak Arap İnsan Hakları Sözleşmesi”, TAAD, S. 35, 2018, ss. 81-110.
- DÖNMEZKUŞ, Dilara, Temel Hakların Yatay Etkisi ve İfade Özgürlüğü, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2021.
- DUHL, Leonard J. ve SANCHEZ, A. K., Healthy Cities and the City Planning Process: A Background Document on Links Between Health and Urban Planning, European Health, Copenhagen, 1999.
- DURKHEİM, Emile (Çev. Özer Ozankaya), Toplumsal İşbölümü, Cem Yayınevi, İzmir, 2023.
- DUTERTRE, Gilles, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarından Örnekler, Avrupa Konseyi Yayınları, Almanya, 2003.
- DÜNDAR, Fuat, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- EKİNCİ, Oktay, Kıyıları ve Toplum Yararı, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.
- ERDER, Sema, Zorla Yerleştirmeden Yerinden Etmeye: Türkiye’de Değişen İskan Politikaları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- ERDOĞAN, Murat, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Temel Hak ve Özgürlüklerin Yorumu, Lykeion Yayınları, Ankara, 2019.
- EREN, Abdurrahman, Ulusal İnsan Hakları Kurumları: Uluslararası Standartlara Uygunluğun Yorum İlkeleri, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- EREN, Halit, “Balkanlar’da Türk ve Diğer Müslüman Toplulukları ve Göç Olgusu”, Balkanlar, Ortadoğu ve Balkan İnceleme Vakfı, İstanbul, 1993, ss. 289-299.

- ERGÜL, Ozan, “Temel Hak ve Özgürlüklerin Yatay Etkisi Karşısında Çalışanı Ücretini Gizli Tutmakla Yükümlü Kılmanın Hukuksal Temelsizliği Üzerine”, Prof. Dr. Erdal Onar’a Armağan, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2013, ss. 433-487.
- ESEN, Bülent Nuri, Anayasa Mahkemesine Göre Türk Anayasa Hukuku Anlayışı, Ankara, AÜHF Yayını, 1966.
- ESEN, Selin, “Geri Göndermeme İlkesinin Türkiye’de Anayasallaşması”, Prof. Dr. Metin Günday Armağanı, Atılım Üniversitesi Yayınları, C.1, 2020, ss. 445-476.
- ESEN, Selin, “Impacts of the Covid-19 Pandemic on the Constitutional Rights In Turkey”, Covid-19 and Constitutional Law (Ed. Serna de la Garza, José María), Instituto De Investigaciones Jurídicas, 2020.
- ESEN, Selin, Anayasa Hukuku Açısından Dolaşım Özgürlüğü, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014.
- ESEN, Selin, Karşılaştırmalı Hukukta ve Türkiye’de Olağanüstü Hal Rejimi, Adalet Yayınevi, Ankara, 2008.
- FAROQHI, Suraiya, “Osmanlıda İskân ve Nüfus Politikası”, Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2009, ss. 77-94.
- GEDDES, Andrew, “Borders, Territory, and Migration in the European Union: From the Politics of Migration in Europe to the European Politics of Migration”, Of States, Rights, and Social Closure, Palgrave Macmillan, New York, 2008, ss. 205-224.
- GEMALMAZ, H. Burak, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Açısından Mülkiyet Hakkının Sınırlanmasında ‘Adil Denge’ İlkesi”, İÜHFM, C. LXIX, S. 1-2, 2011, ss. 649-673.
- GEMALMAZ, M. Semih, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu Kararları-1, İnsan Hakları Derneği, Ankara, 1995.
- GEMALMAZ, M. Semih, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, Beta Yayınları, İstanbul, 2003.
- GERNER BEUERLE, Carsten ve SCHILLIG, Michael, “The Mysteries of Freedom of Establishment After Cartesio”, ICLQ, C. 59, S. 2, 2010, ss. 303-323.
- GÖK, Salhadin, Tek Parti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da İskan Politikaları (1923-1950), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2005.

- GÖKALP, Süheyla Suzan, “Çevre Sorunları, Devletin Pozitif Yükümlülüğü ve İdarenin Sorumluluğu”, Memleket Siyaset Yönetim Dergisi, C. 17, S. 38, 2022, ss. 267-300.
- GÖKSU, Hasan Tuna, “Kanun Devletinden Hukukun Üstünlüğüne”, Sayıştay Dergisi, S.64, ss. 59-68.
- GÖNENÇ, Levent ve ESEN, Selin, “The Problem of Application of Less Protective International Agreements in Domestic Legal Systems: Article 90 of the Turkish Constitution”, European Journal of Law Review, C. 8, S.4, 2006, ss. 485-500.
- GÖNENÇ, Levent, “The 2001 Amendments to the 1982 Constitution of Turkey”, Ankara Law Review, Vol. 1, No. 1, 2004, ss. 89-109.
- GÖREN, Zafer, “Çocuğun Temel Hakları”, Anayasa Yargısı, C.15, 1998, ss. 113-176.
- GÖREN, Zafer, “Çocukların Temel Hak Sujeliği Avrupa Birliğinin Önceliği Olarak Çocukların Korunması ve Teşviki”, Prof. Dr. Erdal Onar’a Armağan, Ankara Üniversitesi Basımevi, C. 1, ss. 143-186.
- GÖREN, Zafer, “Temel Hakların Özel Hukuk Düzenine Etkisi Temel Hakların Yatay (Üçüncü Kişilere) Etkisi”, Özel Hukuk ve Anayasa Mahkemesi Kararları Sempozyumu, C. II, Banka ve Ticaret Hukuk Araştırma Enstitüsü Yayını, Yayın No:383, Ankara, 2001, ss. 3-42.
- GÖREN, Zafer, “Temel Hakların Sınırlanması- Sınırlamanın Sınırları”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.12, 2007, ss. 39-59.
- GÖREN, Zafer, Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 2011.
- GÖREN, Zafer, Temel Hak Genel Teorisi, Geliştirilmiş ve Gözden Geçirilmiş Beşinci Bası, Yetkin Yayınları, Ankara, 2022.
- GÖZE, Ayferi, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, 17. Bası, BETA Basım Yayın, İstanbul, 2017.
- GÖZLER, Kemal, “Anayasa Değişikliğinin Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması Bakımından Getirdikleri ve Götürdükleri(Anayasanın 13’üncü Maddenin Yeni Şekli Hakkında Bir İnceleme)”, Ankara Barosu Dergisi, Yıl 59, S. 4, 2001, ss. 53-67.
- GÖZLER, Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt II, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2011.
- GÖZLER, Kemal, İdare Hukuku Cilt II, Ekin Yayınevi, Bursa, 2009.

- GÖZLER, Kemal, İnsan Hakları Hukuku, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2017.
- GÖZLER, Kemal, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2018.
- GÖZTEPE, Ece, “Türkiye Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Ek 4. Protokolle Bağlı mıdır? Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkı Açısından Bir Değerlendirme”, Legal Hukuk Dergisi Rona Aybay’a Armağan Özel Sayısı, 2014, ss. 1121-1150.
- GÖZTEPE, Ece, “Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Hakkının (Anayasa Şikayeti) 6216 sayılı Kanun Kapsamında Değerlendirilmesi”, TBB Dergisi, S. 95, 2011, ss. 13-40.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref ve GÖLCÜKLÜ, Feyyaz, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi, 11. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016.
- GÜLAN, Aydın, Kamu Mallarından Yararlanma Usullerinin Tabi Olduğu Hukuki Rejim, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.
- GÜLSOY, Ufuk, “Osmanlı Topraklarına Avrupa’dan Muhacir İskanı (1856-1859)”, İlmî Araştırmalar Dergisi, S. 3, 1996, ss. 51-65.
- GÜMÜŞ, Tarık, Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- GÜNAL, Nadi ve KÜÇÜKGÜNGÖR, Erkan, “Roma Hukukunda İkametgâh Kavramı-Domicilium”, AÜHFD, C. 46, 1997, ss. 121-127.
- HAILBRONNER, Kay, “Fifty Years of the Basic Law - Migration, Citizenship and Asylum”, SMU Law Review, Vol. 53, Issue 2, 2000, ss. 519-542.
- HAKYEMEZ, Yusuf Şevki, “Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmasında Ölçülülük İlkesi”, Hayri Domaniç’e 80. Yaş Günü Armağanı Cilt II, Beta Yayınevi, İstanbul, 2001, ss. 1287-1337.
- HALATÇI ULUSOY, Ülkü, “Sosyal Hakların Korunmasında Birleşmiş Milletlerin Rolü”, Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu III Bildiriler, Petrol-İş Yayını No:116, İstanbul, 2011.
- HARDİNG, Christopher, KOHL, Uta ve SALMON, Naomi, Human Rights in the Market Place: The Exploitation of Rights Protection by Economic Actors, Ashgate Publishing, Aldershot, 2008.

- HART, Basil Liddell (Çev. Kerim Bağrıaçık), İkinci Dünya Savaşı Tarihi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.
- HATCH, Patricia, “US immigration policy: Family reunification”, League of Women Voters, 2007.
- HATHAWAY, James C., “The Evolution of Refugee Status in International Law: 1920-1950”, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 33, No. 2, 1984, ss.348-380.
- HİRSCH, Ernst E., “Anayasa’nın Özel Hukuk Kurallarına Etkileri”, Birinci Türk Hukuk Kongresi, TBB Yayınları, No. 2, 1972, ss. 3-13.
- HOBBS, Thomas(Çev. Semih Lim), Leviathan, Üçüncü Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- İÇDUYGU, Ahmet, ERDER, Sema ve GENÇKAYA, Ömer Faruk, Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.
- İLYAS, Ahmet, “Tek Parti Döneminde Aşiretleri Kontrol Altına Almak İçin Çıkarılan Kanun ve Hazırlanan Raporlar”, Journal of Academic Social Science Studies (JASSS), S. 28, 2014, ss. 329-348.
- İNALCIK, Halil, “İâşe - Osmanlı Dönemi”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi Cilt IV içinde, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, ss. 116-120.
- İNALCIK, Halil, “Jews, Turks, Ottomans: A Shared History, Fifteenth Through the Twentieth Century”, Foundations of Ottoman-Jewish Cooperation (Ed. Avigdor Levy), New York, 2002.
- İNALCIK, Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu (Derleyen: Halil İnalcık&Mehmet Seyitdanlıoğlu) içinde, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006b, ss. 83-100.
- İNALCIK, Halil, “Tanzimat Nedir?”, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu (Derleyen: Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu) içinde, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006a, ss. 13-36.
- İNALCIK, Halil, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- İZGİ, Ömer ve GÖREN, Zafer, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Yorumu Cilt II, TBMM Basımevi, Ankara, 2002.

- JEFFERSON, Thomas, “Argument in the Case of Howell vs. Netherland”, The Works of Thomas Jefferson (Ed. Paul Leicester Ford) içinde, G. P. Putnam’s Sons, New York, 1904, ss. 373-381.
- KABOĞLU, İbrahim Ö., “Yerleşme Özgürlüğü ve Konut Hakkı (Temel Özgürlük Sosyal Hak Birleşmesi)”, İnsan Hakları Yıllığı, C. 17-18/1, 1996, ss. 149-169.
- KABOĞLU, İbrahim Ö., Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar), 11. Basım, Legal Yayıncılık, , İstanbul, 2016.
- KABOĞLU, İbrahim Ö., Kolektif Özgürlükler, DÜHF Yayınları, Diyarbakır, 1989.
- KABOĞLU, İbrahim Ö., Özgürlükler Hukuku, İmge Yayınları, İstanbul, 2002.
- KAHN, Jeffrey D., “International Travel and the Constitution”, UCLA Law Review, Vol. 56, Issue 2, 2008, ss. 271-350.
- KALAYCI, İsa ve KIZILKAYA, Oktay, “Osmanlı Devleti’nin İskân Siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 9, S. 18, 2012, ss. 361-378.
- KANADOĞLU, O. Korkut, Türk ve Alman Anayasa Yargısında Anayasal Değerlerin Çatışması ve Uyumlaştırılması, Beta Yayınları, İstanbul, 2000.
- KAPANI, Münci, Kamu Hürriyetleri, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.
- KAPLAN, Onur, “Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından Verilen Tavsiye Kararlarının Hukuki İşlevi ve Etkisi”, Ombudsman Akademik, S. 13, 2020, ss. 93-119.
- KARAİMAMOĞLU, Tolgahan ve GÜRSOY, Sultan, “İngiltere’nin Yün İmparatorluğuna Dönüşme Süreci: III. Edward’ın Yün Politikası”, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, C. 16, S. 2, 2021, ss. 181-188.
- KARPAT, Kemal, “Ottoman Urbanism: The Crimean Emigration to Dobruca and The Founding of Mecidiye, 1856-1878”, International Journal of Turkish Studies, Vol.3, No. I, 2002, ss. 1-27.
- KARPAT, Kemal, Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- KASAPOĞLU TURHAN, Mine, “Covid-19 Pandemisinde İlan Edilen Sokağa Çıkma Yasaklarının İdare Hukuku Yönüyle Değerlendirilmesi”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 11, S. 2, 2020, ss. 550-566.

- KAYA, Seyithan, “İnsan Haklarının Korunmasında Yatay Etki ve Anayasa Mahkemesinin Kavrama Bakışı”, Anayasa Yargısı, C. 40, S. 2, 2023, ss. 159-213.
- KAYAÇAĞLAYAN, Metin, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türk Anayasa Mahkemesi Kararlarında ‘Demokrasi’ Kavramı”, Zabunoğlu Armağanı, Ankara Üniversitesi Yayınları, 2011, ss. 441-463.
- KAYMAK, Muammer, “Hegemonya Tartışmaları Işığında İngiliz ve Amerikan Hegemonyaları: Yönlendirici Hegemonyadan Kural Koyucu Hegemonyaya”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 34, S. 1, 2016, ss. 63-92.
- KELEŞ, Ruşen, “Kıyıların Korunması ve Toplum Yararı”, AÜSBF Dergisi, C. XLIV, No:1-2, 1989, ss. 39-62.
- KELEŞ, Ruşen, Kentleşme Politikası, İmge Kitapevi, Ankara, 2012.
- KILIÇ, Davut, “1915 Sevk ve İskan edilmeyen Ermeniler”, Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi, S. 38, Nisan 2003, ss. 110-114.
- KIRPIK, Cevdet, “İşkân, İsyan ve Değişim: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kadirli”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.40, 2016, ss. 407-439.
- KİLİ, Suna ve GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.
- KİRİŞÇİ, Kemal, “Zorunlu Göç ve Türkiye”, Sığınmacı, Mülteci ve Göç Konularına İlişkin Türkiye’deki Yargı Kararları, BMMYK, İstanbul, 2000.
- KOMMERS, Donald P. ve MILLER, Russel A., The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany, 3. Baskı, Duke University Press, 2012.
- KONTACI, Ali Ersoy, “Anayasada Sayılmayan Hakların Yargısal Korunması”, AÜHFD, C. 66, S. 2, 2017, ss. 427- 459.
- KÖYBAŞI, Serkan, ASLAN, Volkan ve HALİLOĞLU, N. Betül, “Turkey: Legal Response to Covid-19”, The Oxford Compendium of National Legal Responses to Covid-19, 2021.
- KURBAN, Dilek ve YEĞEN, Mesut, Adaletin Kıyısında: Zorunlu Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler-5233 Sayılı Tazminat Yasası’nın Bir Değerlendirmesi-Van Örneği, TESEV Yayınları, İstanbul, 2012.

- LANE, L., “The Horizontal Effect of International Human Rights Law in Practice”, *European Journal of Comparative Law and Governance*, Vol. 5, Issue 1, 2018, ss. 5-88.
- LÜTEM, İlhan, “Ferdin Milletlerarası Himayesi”, *AÜHFD*, Yıl 1952, C. 9, ss. 68-125.
- LYTVYNYUK, Anna, “Constitutionalisation of Private Law”, *New Directions in Comparative Law*, Eds. Antonina Bakardijeva ve Joakim Nergelius, Edward Elgar Publishing, Massachusetts, 2009, ss. 201-212.
- MARTTİN, Volkan, *Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich (Çev. Nail Satlıgan), *Komünist Manifesto*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.
- MATTHEWS, Mervyn, *Passport and Residence Controls in Soviet Union*, National Council for Soviet and East European Research, 1991.
- MAU, Steffen ve diğerleri, *Liberal States and the Freedom of Movement: Selective Border, Unequal Mobility (Transformations of the State)*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2012.
- MCADAM, Jane, “An Intellectual History of Freedom of Movement in International Law: The Right to Leave as a Personal Liberty”, *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 12, Issue 3, 2006, ss. 1-30.
- METİN, Sevtap, *Magna Carta ve Sened-i İttifak’tan Bugüne*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- METİN, Yüksel, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Yaşamın ve Sağlığın Korunması ile İlgili Olarak Taraf Devletlere Yüklediği Pozitif Yükümlülükler”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 7, S. 27, 2010, ss. 111-132.
- METİN, Yüksel, *Ölçülülük İlkesi: Karşılaştırmalı Bir Anayasa Hukuku İncelemesi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2002.
- MOWBRAY, Alastair, *The Development of Positive Obligations Under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights*, Hart Publishing, Oxford, 2004.
- MUTLU, Kuddusi, *Türk Hukukunda Aile İkamet İzni*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2023.

- NARANJO DE LA CRUZ, Rafael, “El sistema de derechos constitucionales y sus garantías”, Manual de Derecho Constitucional, Segunda Edición, Madrid, 2011.
- OĞURLU, Yücel, Karşılaştırmalı İdare Hukukunda Ölçülülük İlkesi, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2002.
- OĞUZMAN, Kemal, SELİÇİ, Özer ve OKTAY ÖZDEMİR, Saibe, Kişiler Hukuku (Gerçek ve Tüzel Kişiler), Filiz Kitabevi, İstanbul, 2010.
- ORAN, Baskın, Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1986.
- ORTAYLI, İlber, “İstanbul’un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış”, Amme İdaresi Dergisi, C. 10, S. 2, 1977, ss. 77-97.
- ORTAYLI, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınevi, İstanbul, 1983.
- ORTAYLI, İlber, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri, TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- ORTIZ, María Lidón Lara, “Restrictions on freedom of movement and residence in the European Union due to Covid-19”, Journal of Modern Science, Vol. 45, Issue 2, 2020, ss. 105-120.
- ÖDEN, Merih, “Anayasa Mahkemesi ve Olağanüstü Hal ve Sıkıyönetim Kanun Hükmünde Kararnamelerinin Anayasaya Uygunluğunun Yargısal Denetimi”, AÜHFD, C. 58, S. 3, 2009, ss. 659-691.
- ÖDEN, Merih, Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003.
- ÖRSTEN ESİRGİN, Seda, “Türk Hukuk Tarihinde Kanun-ı Muvakkat Kavramı ve Uygulaması”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 71, S. 1, 2022, ss.477-513.
- ÖRSTEN ESİRGİN, Seda, Hukuki Sonuçlarıyla Lozan, Seçkin Yayınları, Ankara, 2023.
- ÖZBAY, Ferhunde, Aile, Kent ve Nüfus, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.
- ÖZBEK, Nadir, “İkinci Meşrutiyet İstanbul’unda Serseriler ve Dilenciler”, Toplumsal Tarih Dergisi, S. 64, 1999, ss. 34-43.
- ÖZBUDUN, Ergun, “Democratization Reforms in Turkey, 1993-2004”, Turkish Studies, Vol. 8, Issue 2, 2007, ss. 179-196.
- ÖZBUDUN, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınevi, Ankara, 2023.

- ÖZDEMİR, Hikmet ve diğerleri, Ermeniler: Sürgün ve Göç, TTK Yayınları, Ankara, 2005.
- ÖZGÜR, Ertuğrul Murat, “Türkiye’de Yerleşme Sisteminin Evrimi”, Ankara Üniversitesi Coğrafya Bölümü Ders Notları, ss. 1-40.
- ÖZGÜR, Nurcan ve ÖZER, Yeşim, Türkiye’de Sığınma Sisteminin Avrupalılaştırılması, Derin Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÖZKAN GÜNEŞ, Zeynep, Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi’nin Temel Hakların Korunmasındaki İşlevi, Karahan Kitabevi, Adana, 2019.
- ÖZKİRAZ, Ahmet ve ÇETİN, Mehmet, “1864 Çerkes Sürgünü Sonrası Anadolu’da Çerkes İskanı ve Osmanlı Devleti’nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu”, TESAM Akademi Dergisi, C.2, S.2, Temmuz 2015, ss. 9-28.
- ÖZTÜRK, K. Burak ve ÖZLÜER, Ilgın Özkaya, “Deprem Sonrası Mekânsal Alan Kararlarının Olağanüstü Hal Kararnameler ile Düzenlenmesi Hakkında Bir Değerlendirme”, Ankara Barosu Dergisi, Deprem Özel Sayısı, C. 1, 2023, ss. 217-239.
- ÖZTÜRK, Kazım, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1966.
- ÖZTÜRK, Neva Övünç, Mültecinin Hukukî Statüsünün Belirlenmesi, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015.
- POLAT AKGÜN, Deniz, "Hukukun Araçsallaştırılmasının Güncel Bir Örneği: Covid-19 Pandemisi Çerçevesinde Alınan Önlemler ve Siyasal Sistemlerde Yaşanan Otoriterleşmeye Etkisi", IX. Kamu Hukukçuları Platformu, Ankara, 2021.
- POLAT AKGÜN, Deniz, Sanat Özgürlüğü, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020.
- POLAT GÜZEL, Ezgi, “Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı”, Ankara Barosu Dergisi, Yıl 69, S.3, 2011, ss. 127-158.
- POLLOCK, Frederick, “Hobbes and Locke: The Social Contract in English Political Philosophy”, Journal of the Society of Comparative Legislation, Vol. 9, No. 1, 1908, ss. 107-112.
- PRESTON, John ve RAJÉ, Fiona, “Accessibility, mobility and transport-related social exclusion”, Journal of Transport Geography, Vol. 15, Issue 3, 2007, ss. 151-160.

- RUMPF, Christian, “Ölçülülük İlkesi ve Anayasa Yargısındaki İşlevi ve Niteliği”, Anayasa Yargısı, C.10, 1993, ss. 25-48.
- SABİNE, George (Çev. Alp Öktem), Siyasal Düşünceler Tarihi, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.
- SABUNCU, Yavuz ve ESEN ARNWİNE, Selin, “Türkiye İçin Anayasa Şikayeti Modeli Türkiye’de Bireysel Başvuru Yolu”, Anayasa Yargısı, S. 21, Ankara, 2004, ss. 229-246.
- SABUNCU, Yavuz, Anayasaya Giriş, 12. Bası, İmaj, Ankara, 2006.
- SAĞLAM, Fazıl, “2001 Yılı Anayasa Değişikliğinin Yaratabileceği Bazı Sorunlar ve Bunların Çözüm Olanakları”, Anayasa Yargısı, C. 19, 2002, ss. 288-310.
- SAĞLAM, Fazıl, Anayasa Hukuku Ders Notları, YDÜ Yayınları, Lefkoşa, 2013.
- SAĞLAM, Fazıl, Temel Hak ve Hürriyetlerin Özü, Ankara Üniversitesi Siyasî Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1982.
- SANKEY, Margaret, “War and Society in England, Ireland, Scotland, and Wales”, The Routledge History of Global War and Society, 2018, ss. 115-127.
- SATIŞ, İhsan, “Kırım Savaşı’ndan sonra Kafkasya’dan Anadolu’ya göçler ve Şanlıurfa Yöresine İskânlar”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C. 12, S. 1, 2012, ss. 517-531.
- SEVİNÇ, Hüseyin, “Antik Yunan’da Siyasal Yapı ve Aristo ile Platon Özelinde Siyasal Düşünüş”, Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR), C.7, S. 2, 2021, ss. 209-223.
- SEYHAN, Begüm, Anayasa Hukuku Açısından Konut Hakkı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.
- SHESTACK, Jerome J. (Çev. Ali Rıza Çoban-Bilal Canatan), “İnsan Haklarının Felsefi Temelleri”, Liberal Düşünce, C. II, No. 43, Yaz 2006, ss. 87-119.
- SHUE, Henry, Basic Rights: Subsistence, Affluence, and U.S. Foreign Policy, Princeton University Press, Princeton, 1980.
- SOBEL, Richard ve TORRES, Ramon L., “The Right to Travel: A Fundamental Right of Citizenship”, Journal of Transportation Law, Logistics & Policy, Vol. 80, Issue 1, ss. 13-47.
- SOYSAL, Mümtaz, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, 1986.

- STARMER, Keir, European Human Rights Law, 2. Baskı, Legal Action Group Publishing, Londra, 2012.
- SUR, Melda, “Sosyal Hakların Uluslararası Alanda Korunma Sistemleri”, İnsan Hakları Yıllığı, 1997-1998, ss. 65-91.
- ŞAHİN, Kemal, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukukunda, Doğal Afetlerde Yaşam Hakkı ve Mülkiyet Hakkı Bağlamında Devletin Sorumluluğu: Budayeva Kararı”, MÜHF Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. 19, S. 3, 2013, ss. 53-146.
- ŞEN, Bülent, “Kentsel Mekân ve Göç İlişkisine ‘Barınak’tan Bakmak: Tarihsel Süreçte Erkek Göçmenlerin Barınma Mekânları”, Toplum ve Demokrasi, Yıl 6, S. 13-14, 2012, ss. 200-223.
- ŞENEL, Alaeddin, Siyasal Düşünceler Tarihi, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2019.
- ŞİRİN, Tolga, Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Kanun Kavramı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2019.
- ŞİRİN, Tolga, Türkiye’de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru), On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- TANÖR, Bülent ve YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 16. Bası, Beta Yayınları, İstanbul, 2016.
- TANÖR, Bülent, İki Anayasa: 1961-1982, 7. Basım, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020.
- TANÖR, Bülent, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 8. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- TANÖR, Bülent, Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu, BDS Yayınları, İstanbul, 1994.
- TARCAN, Burçin Hafize, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde İstanbul’a Gelen Türk Göçmenlerinin Uyum ve Entegrasyon Süreci”, İktimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi, C. 5, S. 1, 2021, ss. 90-102.
- TEKELİ, İlhan, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu”, İlhan Tekeli Toplu Eserleri-3, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.
- TEZİÇ, Erdoğan, Türkiye’de 1961 Anayasası’na Göre Kanun Kavramı, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1972.

- TİRYAKİ YENİLMEZ, Dilek, “Deprem ve Göç İlişkisi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, Akademik Düşünce Dergisi, S.7, ss. 39-52.
- TOPTAŞ ARSLAN, Gülşah, “Çalışmanın Evrimi: Sanayi Toplumundan Sanayi Ötesi Topluma Geçiş”, Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C. 2, S. 1, 2018, ss. 145-162.
- TORPEY, John, “Revolutions and freedom of movement: an analysis of passport controls in the French, Russian, and Chinese revolutions”, Theory and Society, Vol. 26, Issue 6, 1997, ss. 837-868.
- TORPEY, John, The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- TREIMAN Donald J. ve ZHANG Zhuoni, “Social Origins, Hukou Conversion and the Wellbeing of Urban Residents in Contemporary China”, California Center for Population Research On-Line Working Paper Series, 2011, ss. 1-52.
- TUNAYA, Tarık Zafer, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, İstanbul, 1980.
- TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, Arba Yayınevi, İstanbul, 1996.
- TUNCEL, Metin, “Türkiye’de Doğal Olaylar Sonucunda Yer Değiştiren Kentler”, İstanbul Üniversitesi Yerbilimleri Dergisi, S. 1-2, 1981, ss. 115-124.
- TUNÇDİLEK, Necdet, Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3367, İstanbul, 1986.
- TUNÇER, Polat, “Türkiye’de Kentleşme Politikaları”, International Journal of Social Science, S. 37, ss. 275-290.
- TURAN, Osman, “Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku, Miri Topraklar ve Hususi Mülkiyet Şekilleri”, Belleten, C. 12, S. 47, 1948, ss. 549-573.
- TURHAN, Mehmet, “Anayasamız ve Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri”, Anayasa Yargısı, C. 8, 1991, ss. 401-420.
- TURHAN, Mehmet, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Hak ve Özgürlükleri Sınırlandırma Sistemi”, Çankaya University Journal of Law, C. 8, S. 2, 2011, ss. 77-107.
- TÜMERTEKİN, Erol ve ÖZGÜÇ, Nazmiye, Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekan, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2002.

- UĞURLU, Serdar ve YILMAZ, Kağan, “Türk Devlet Yönetme Geleneğinde Töre’den Örf’e Değişim”, Turkish Studies, C. 6, S. 2, 2011, ss. 947-970.
- UMUR, Ziya, Roma Hukuku Ders Notları, Beta Yayınevi, İstanbul, 1999.
- USLAN, Yurdanur ve GÜNER, Tuğba, “İnsan Haklarının Bölgesel Düzeyde Korunması: Amerikan Sistemi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 19, S. 2, 2014, ss. 309-322.
- UYGUN, Oktay, “İnsan Hakları Kuramı”, İnsan Hakları (Ed. Korkut Tankuter) içinde, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- UYGUN, Oktay, 1982 Anayasası’nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1992.
- UYGUN, Oktay, Devlet Teorisi, İstanbul, XII Levha Yayıncılık, 2014.
- UZUNPINAR, Çiğdem Serra, Anayasa Hukuku Açısından Kültürel Mirasın Korunması, Yetkin Yayınları, Ankara, 2024.
- ÜLGEN, Pınar, “Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış”, Mukaddime, C.1, S.1, 2010, ss. 1-18.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, Millet ve Tarih Şuuru, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- ÜNAL, Şeref, Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku, Yetkin yayınları, Ankara, 1997.
- VÉRTÍZ, Juana Goizueta, “La libertad de circulación y residencia en España: algunas notas sobre su titularidad y régimen de ejercicio”, Revista Vasca de Administración Pública: Heeri-Arduralaritzako Euskal Aldizkaria, No. 78, 2007.
- VOSSESTEIN, Gert-Jan, “Exit restrictions on Freedom of Establishment after Marks & Spencer”, European Business Organization Law Review, Vol. 7, Issue 4, 2006, ss. 863-878.
- WALTER, Lesley A., “Law as Literature: Illuminating the Debate Over Constitutional Consistency”, Cork Online Law Review, No.3, 2004, ss. 183-206.
- WEBER, Max (Çev. Milay Köktürk), Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2011.
- WHELAN, Frederick G., “Citizenship and the Right to Leave”, The American Political Science Review, Vol. 75, No. 3, 1981, ss. 636-653.

- WILHELM, Kathryn E., "Freedom of Movement at a Standstill? Toward the Establishment of a Fundamental Right to Intrastate Travel", Boston University Law Review, Vol. 90, Issue 6, ss. 2461-2497.
- XENOS, Dimitris, The Positive Obligations of the State under the European Convention of Human Rights, Hart Publishing, Oxford, 2004.
- YEDİYILDIZ, Bahattin, "Yerleşimler", Osmanlı Devleti Tarihi (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu) içinde, IRCICA Yayınları, İstanbul, 1999.
- YILDIRIM, Engin, "Uluslararası Deneyimler Işığında Sosyal Hakların Dava Edilebilirliği ve Anayasa Yargısı: Bir Scylla ve Charybdis İkilemi mi?", Haşim Kılıç'a Armağan (Ed. Ali Rıza Çoban/ Serdar Güler/ Musa Sağlam/ Hüseyin Ekinci), Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2015, ss. 1131-1193.
- YILDIZ ALTIN, Kübra, "Uygur Türklerinin İnanç ve Uygulamalarında Toprak", Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, S. 11, 2018, ss. 36-48.
- YILMAZ, Zafer, "Özel Alan-Kamusal Alan Ayrımının Tarihsel Temelleri: Antik Yunan", Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 14, 2006, ss.359-371.
- YILMAZOĞLU, Yunus Emre ve PERDECİOĞLU, İsmail Emrah (Yay. Haz.), Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), T.C. Anayasa Mahkemesi, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2019.
- YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, "2001 Anayasa Değişiklikleri Üzerinde Bir Değerlendirme", Anayasa ve Uyum Yasaları (Yayına Haz. Özcan Çine/Aslıhan Özdemir/Dilara Ağaoğlu Canay), TBB Yayınları, Ankara, 2003, ss. 28-46.
- YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, Anayasa Hukukuna Giriş, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku, İÜHF Yayını, İstanbul, 1993.
- ZAPATA, Jorge Rodríguez, Teoría y Práctica del Derecho Constitucional, Segunda Edición, Madrid, 2011.
- ZOLKA, Valentyn ve diğerleri, "The impact of the pandemic COVID-19 on the human right to freedom of movement", European Journal of Sustainable Development, Vol.10, Issue 1, 2021, ss. 376-388.

KAYNAK KARARLAR

i) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)

- AİHM, Agrokompleks v. Ukrania, Başvuru No. 23465/03, K.T. 08.03.2012.
- AİHM, Airey v. Ireland, Başvuru No. 6289/73, K.T. 09.10.1979.
- AİHM, Aka v. Turkey, Başvuru No. 19639/92, K.T. 23.12.1998.
- AİHM, Akçam v. Turkey, Başvuru No. 32964/96, K.T. 30.10.2001.
- AİHM, Akdınar v. Turkey, Başvuru No. 21893/93, K.T. 16.09.1996.
- AİHM, Akkuş v. Turkey, Başvuru No. 19263/92, K.T. 9.7.1997
- AİHM, Aksoy v. Turkey, Başvuru No. 21987/93, K.T. 18.12.1996.
- AİHM, Aksu v. Turkey, Başvuru No. 4149/04 ve 41029/04, K.T. 15.03.2012.
- AİHM, Al-Nashif v. Bulgaria, Başvuru No. 50963/99, K.T. 25.01.2001.
- AİHM, Appleby and Others v. The United Kingdom, Başvuru No: 44306/98, K.T. 06.05.2003.
- AİHM, Ayangil and Others v. Turkey, Başvuru No: 33294/03, K.T. 06.12.2011.
- AİHM, Ayuntamiento de M v. Spain, Başvuru No. 15090/89, K.T. 07.01.1991.
- AİHM, Barthold v. Germany, Başvuru No. 8734/79, K.T. 25.03.1985.
- AİHM, Bartik v. Russia, Başvuru No: 55565/00, K.T. 21.03.2007.
- AİHM, Baumann v. France, Başvuru No. 33592/96, K.T. 22.05.2001.
- AİHM, Bessenyei v. Hungary, Başvuru No. 37509/06, K.T. 21.01.2009.
- AİHM, Boughanemi v. France, Başvuru No: 22070/93, K.T. 24.04.1996.
- AİHM, Brannigan and McBride v. United Kingdom, Başvuru No. 14553/89, K.T. 25.05.1993.
- AİHM, Buckley v. The United Kingdom, Başvuru No: 20348/92, K.T. 25.09.1996.
- AİHM, Chapman v. U.K., Başvuru No. 27238/95, K.T. 18.01.2001.
- AİHM, Chassagnou and Others v. France, Başvuru No: (25088/94,28331/95,28443/95), K.T. 29.04.1999.
- AİHM, Corley and Others v. Russia, Başvuru No. 292/06 ve 43490/06, K.T. 23.02.2022.
- AİHM, Cyprus v. Turkey, Başvuru No. 25781/94, K.T. 12.05.2014.

AİHM, D.H. and Others v. The Czech Republic, Başvuru No. 57325/00, K.T. 13.11.2012.

AİHM, De Tommaso v. Italy, Başvuru No. 43395/09, K.T. 23.02.2017.

AİHM, Denizci and Others v. Cyprus, Başvuru No. 25316-25321/94, K.T. 23.05.2001.

AİHM, Doğan and Others v. Turkey, Başvuru No. (8803-8811/02, 8813/02, 8815-8819/02), K.T. 29.06.2004.

AİHM, E.S. v. Austria, Başvuru No. 38450/12, K.T. 18.03.2019.

AİHM, Fadeyeva v. Rusya, Başvuru No. 55723/00, K.T. 09.06.2005.

AİHM, Földes v. Hungary, Başvuru No. 41463/02, K.T. 26.03.2007.

AİHM, Garib v. The Netherlands, Başvuru No: 43494/09, K.T. 23.02.2016.

AİHM, Golder v. The United Kingdom, Başvuru No: 4451/70, K.T. 21.02.1975.

AİHM, Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani v. Italy, Başvuru No. 35972/97, K.T. 02.08.2001.

AİHM, Hajibeyli v. Azerbaijan, Başvuru No. 16528/05, K.T. 10.07.2008.

AİHM, Handyside v. The United Kingdom, Başvuru No: 5493/72, K.T. 07.12.1976.

AİHM, Hutten-Czapska v. Poland, Başvuru No: 35014/97, K.T. 19.06.2006.

AİHM, Ivanov v. Ukraine, Başvuru No: 15007/02, K.T. 07.12.2006.

AİHM, İletmiş v. Turkey, Başvuru No. 29871/96, K.T. 06.12.2005.

AİHM, James and Others v. U.K., Başvuru No. 8793/79, K.T. 21.02.1986.

AİHM, Karademirci and Others v. Turkey, Başvuru No. (37096/97; 37101/97), K.T. 25.01.2005.

AİHM, Khlyustov v. Russia, Başvuru No. 28975/05, K.T. 11.10.2013.

AİHM, Khurshid Mustafa and Tarzibachi v. Sweden, Başvuru No. 23883/06, K.T. 16.12.2008.

AİHM, Klass and Others v. Federal Republic of Germany, Başvuru No: 5029/71, K.T. 06.09.1978.

AİHM, Labita v. Italy, Başvuru No: 26772/95, K.T. 06.04.2000.

AİHM, Landvreugd v. The Netherlands, Başvuru No. 37331/97, K.T. 04.06.2002.

AİHM, Lawless v. Ireland, Başvuru No. 332/57, K.T. 01.07.1961.

AİHM, Leyla Sahin v. Turkey, Başvuru No. 44774/98, K.T. 29.06.2004.

AİHM, Lopez Ostra v. İspanya, Başvuru No.16798/90, K.T. 09.12.1994

AİHM, Lotter v. Bulgaria, Başvuru No. 39015/97, K.T. 06.02.2003.

AİHM, Luordo v. Italy, Başvuru No: 32190/96, K.T. 17.10.2003.

AİHM, M. Ozel and others v. Turkey, Başvuru No: (143350-15245-16051/05), K.T. 17.11.2015.

AİHM, Mahmut Demir v. Turkey, Başvuru No. 22280/93, K.T. 09.01.1995.

AİHM, Malone v. United Kingdom, Başvuru No. 8691/79, K.T. 02.08.1984.

AİHM, Marckx v. Belgium, Başvuru No. 6833/74, K.T. 13.06.1979.

AİHM, Menteş and Others v. Turkey, Başvuru No. 23186/94, K.T. 28.11.1997.

AİHM, N. F. v. Italy, Başvuru No. 37119/97, K.T. 02.08.2001.

AİHM, Nalbantski v. Bulgaria, Başvuru No. 30943/04, K.T. 10.02.2011.

AİHM, O'Rourke v. U.K., Başvuru No. 39022/97, K.T. 26.06.2001.

AİHM, OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos V. Russia, Başvuru No. 14902/04, K.T. 31.07.2014.

AİHM, Observer and Guardian v. The United Kingdom, Başvuru No: 13585/88, K.T. 26.11.1991.

AİHM, Oliviera v. The Netherlands, Başvuru No. 33129/96, K.T. 06.11.2002.

AİHM, Omkarananda and the Divine Light Zentrum v. Switzerland, Başvuru No. 8118/77, K.T. 19.03.1981.

AİHM, Paramanathan v. Federal Republic of Germany, Başvuru No. 12068/86, K.T. 01.12.1986.

AİHM, Peltonen v. Finland, Başvuru No. 30409/96, K.T. 11.05.1999.

AİHM, Perry v. Latvia, Başvuru No. 30273/03, K.T. 08.11.2007.

AİHM, Poiss v. Austria, Başvuru No. 9816/82, K.T. 23.04.1987.

AİHM, Raimondo v. Italy, Başvuru No. 12954/87, K.T. 22.02.1994.

AİHM, Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey, Başvuru No. 41340-42-43-44/98, K.T. 13.02.2003.

AİHM, Riener v. Bulgaria, Başvuru No. 28411/95, K.T. 11.04.1997.

AİHM, Rotaru v. Romania, Başvuru No. 28341/95, K.T. 04.05.2000.

AİHM, RTBF v. Belgium, Başvuru No. 50084/06, K.T. 29.03.2011.

AİHM, Sakik and Others v. Turkey, Başvuru No. 87/1996/706/898-903, K.T. 26.11.1997.

AİHM, Shchokin v. Ukraine, Başvuru No. 23759/03- 37943/06, K.T. 14.10.2010.

AİHM, Sidiropoulos and Others v. Greece, Başvuru No: 57/1997/841/1047 (26695/95), K.T. 10.07.1998.

AİHM, Silver and Others v. The United Kingdom, Başvuru No. (5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75, 7136/75), K.T. 28.06.2018.

AİHM, Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece, Başvuru No. 13427/87, K.T. 09.12.1994.

AİHM, Sunday Times v. The United Kingdom, Başvuru No. 6538/74, K.T. 26.04.1979.

AİHM, Telbis and Others v. Romania, Başvuru No. 47911/15, K.T. 28.06.2018.

AİHM, Vistins and Perepjolkins v. Latvia, Başvuru No. 71243/01, K.T. 25.03.2014.

AİHM, Von Hannover v. Germany, Başvuru No. 59320/00, K.T. 24.09.2004.

AİHM, Winterstein and Others v. France, Başvuru No: 27013/07, K.T. 17.10.2013.

AİHM, X and Y v. The Netherlands, Başvuru No. 8978/80, K.T. 26.03.1985.

ii) Anayasa Mahkemesi (AYM)

AYM, B.B., Abdulhadi Barın ve Asya Barın, Başvuru Numarası: 2018/12820, K.T. 20.12.2023

AYM, B.B., Alexandra Liana ve Diğerleri, Başvuru Numarası: 2018/20732, K.T. 13.01.2022.

AYM, B.B., Amanda Jolyn Krause ve Diğerleri Başvurusu, Başvuru Numarası: 2019/40761, K.T. 15.02.2024

AYM, B.B., Arjin Edin ve Diğerleri, Başvuru Numarası: 2018/14655, K.T. 19.12.2023.

AYM, B.B., Bedriye Üstün, Başvuru Numarası: 2018/14516, K.T. 16.11.2023.

AYM, B.B., Boyacıköy Panayia Evagelinstra Kilisesi ve Mektebi Vakfı Başvurusu, Başvuru Numarası 2015/17576, K.T. 01.02.2017.

AYM, B.B., C.E. Başvurusu, Başvuru Numarası: 2016/436, K.T. 12.09.2019.

AYM, B.B., Cengiz Eker Başvurusu, Başvuru Numarası: 2017/26841, K.T. 05.06.2017.

AYM, B.B., Çetin Arkaş ve Nasrullah Kuran Başvurusu, Başvuru Numarası: 2016/371, K.T. 13.01.2021.

AYM, B.B., Hacı İnan ve Miyeser İnan Başvurusu, Başvuru Numarası: 2016/73139, K.T. 17.06.2020.

AYM, B.B., İhsan Vurucuoğlu Başvurusu, Başvuru Numarası 2013/539, K.T. 16.05.2013.

AYM, B.B., Klikya Ermeni Katolikosluğu Başvurusu, Başvuru Numarası 2015/7661, K.T. 15.06.2016.

AYM, B.B., Mehmet Ali Aydın Başvurusu, Başvuru Numarası 2013/9343, K.T. 04/06/2015.

AYM, B.B., Mustafa Karakuş Başvurusu, Başvuru Numarası: 2020/34781, K.T. 17.01.2023.

AYM, B.B., Necmiye Çiftçi ve Diğerleri Başvurusu, Başvuru Numarası 2013/1301 , K.T. 30.12.2014.

AYM, B.B., Nevzat Çolak ve Özgürlük ve Dayanışma Partisi Başvurusu, Başvuru Numarası: 2015/5076, K.T. 11.03.2020.

AYM, B.B., Onurhan Solmaz Başvurusu, Başvuru Numarası: 2012/1049, K.T. 26.03.2013.

AYM, B.B., Ramız Islamov Başvurusu, Başvuru Numarası: 2020/37579, K.T. 03.10.2024.

AYM, B.B., Sebahat Tuncel Başvurusu, Başvuru Numarası: 2012/1051, K.T. 20.02.2014.

AYM, B.B., Servet Sancar Başvurusu, Başvuru Numarası: 2013/2734, K.T. 20.04.2016.

AYM, B.B., Sinan Gül Başvurusu, Başvuru Numarası: 2016/7628, K.T. 27.07.2020.

AYM, B.B., Wısam Sulaiman Dawood Eaqadah Başvurusu, Başvuru Numarası: 2021/2831, K.T. 15.02.2023.

AYM, B.B., Y.T. Başvurusu, Başvuru Numarası: 2016/22418, K.T. 30.5.2019.

AYM, B.B., Yüksel Baran Başvurusu, Başvuru Numarası: 2012/782, K.T. 26.06.2014.

AYM, N.D., 1962/208 E. 1963/1 K., K.T. 04.01.1963.

AYM, N.D., 1963/16 E. 1963/83 K., K.T. 08.04.1963.

AYM, N.D., 1963/17 E. 1964/84 K., K.T. 08.04.1963.

AYM, N.D., 1963/330 E. 1964/15 K., K.T. 11.02.1964.

AYM, N.D., 1970/22 E. 1971/20, K.T. 18.02.1971.

AYM, N.D., 1973/3 E. 1973/37 K., K.T. 20.12.1973.

AYM, N.D., 1977/1 E. 1977/20 K., K.T. 05.04.1977.

AYM, N.D., 1979/37 E. 1980/26 K., K.T. 29.04.1980.

AYM, N.D., 1985/21 E. 1986/23 K., K.T. 06.10.1986.

AYM, N.D., 1985/8 E. 1986/27 K., K.T. 26.11.1986.

AYM, N.D., 1988/50 E. 1989/27 K., K.T. 23.06.1989.

AYM, N.D., 1990/25 E. 1991/1 K., K.T. 10.01.1991.

AYM, N.D., 1991/6 E. 1991/20 K., K.T. 03.07.1991.

AYM, N.D., 1993/23 E. 1993/55 K., K.T. 02.12.1993.

AYM, N.D., 1996/66 E. 1997/7 K., K.T. 28.10.1997.

AYM, N.D., 2002/166 E. 2004/3 K., K.T. 02.07.2004.

AYM, N.D., 2003/28 E. 2003/42 K., K.T. 22.05.2003.

AYM, N.D., 2003/66 E. 2005/72 K., K.T. 19.10.2005.

AYM, N.D., 2004/67 E. 2007/83 K., K.T. 22.11.2007.

AYM, N.D., 2006/142 E. 2008/148 K., K.T. 24.09.2008.

AYM, N.D., 2006/169 E. 2007/55 K., K.T. 07.05.2007.

AYM, N.D., 2006/21 E. 2006/38 K., K.T. 13.03.2006.

AYM, N.D., 2008/22 E. 2010/82 K., K.T. 17.06.2010.

AYM, N.D., 2009/59 E. 2011/69 K., K.T. 28.04.2011.

AYM, N.D., 2009/9 E. 2011/103 K., K.T. 16.06.2011.

AYM, N.D., 2013/39 E. 2013/65 K., K.T. 22.05.2013.

AYM, N.D., 2016/166 E. 2016/159 K., K.T. 12.10.2016.

AYM, N.D., 2016/167 E. 2016/160 K., K.T. 12.10.2016.

AYM, N.D., 2016/171 E. 2016/164 K., K.T. 02.11.2016.

AYM, N.D., 2016/172 E. 2016/164 K., K.T. 02.11.2016.

AYM, N.D., 2019/102 E. 2019/99 K., K.T. 25.12.2019.

AYM, N.D., 2020/30 E. 2023/12 K., K.T. 25.01.2023.

AYM, N.D., 2020/42 E. 2023/99 K., K.T. 18.05.2023.

AYM, N.D., 2020/61 E. 2020/74 K., K.T. 10.12.2020.

AYM, N.D., 2021/106 E. 2024/101 K., K.T. 09.05.2024.

AYM, N.D., 2022/155 E. 2023/38 K., K.T. 22.02.2023.

iii) Danıştay

Danıştay 3.Dairesi, 1980/157 E. 1980/181 K., K. T. 13.10.1980.

Danıştay 6. Daire, 1991/2720 E. 1992/398 K., K.T. 08.05.1991.

iv) Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK)

KDK, Başvuru No:2020/2040, K.T. 28/07/2020.

KDK, Başvuru No:2020/99054, K.T. 09/04/2021.

KDK, Başvuru No:2021/18794, K.T. 22/03/2022.

KDK, Başvuru No:2022/1272, K.T. 22/07/2022.

KDK, Başvuru No:2022/19459, K.T. 22/06/2023.

KDK, Başvuru No:2022/3697, K.T. 29/07/2022.

KDK, Başvuru No:2023/19217, K.T. 02/02/2024.

KDK, Başvuru No:2023/20097, K.T. 02/02/2024.

KDK, Başvuru No:2023/9729, K.T. 14/09/2023.

KDK, Başvuru No:2024/4517, K.T. 03/06/2024.

KDK, Başvuru No:2024/4627, K.T. 18/07/2024.

KDK, Başvuru No:2024/6155, K.T. 12/08/2024.

KDK, Başvuru No:2024/99, K.T. 18/03/2024.

v) Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK)

TİHEK, Başvuru No:2021/547, Karar No:2021/191, K.T. 17.08.2021.

TİHEK, Başvuru No:2021/915, Karar No:2022/381, K.T. 14.06.2022.

TİHEK, Başvuru No:2021/994, Karar No:2022/495, K.T. 09.08.2022.

TİHEK, Başvuru No:2022/1511, Karar No:2023/237, K.T. 09.03.2023.

TİHEK, Başvuru No:2022/326, Karar No:2023/235, K.T. 09.03.2023.

TİHEK, Başvuru No:2022/987, Karar No:2022/684, K.T. 22.09.2022.

TİHEK, Başvuru No:2023/665, Karar No:2024/261, K.T. 29.02.2024.

vi) Yargıtay

Yargıtay 20. Hukuk Dairesi, 2018/6482 E. , 2019/2988 K.

Yargıtay 22. Hukuk Dairesi, 2013/35016 E., 2013/28478 K.

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 2009/36031 E., 2010/33783 K.

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 2011/39644 E., 2013/8037 K.

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 2012/4930 E., 2014/10370 K.

vii) Diğer Kararlar

ABAD, Case 139/85, Kempf v. Staatssecretaris van Justitie, [1986] E.C.R. 1741.

ABAD, Case 53/81, Levin, [1982] E.C.R. 1035.

ABAD, Case 81/87, The Queen v. H.M. Treasury and Commissioners of Inland Revenue, ex parte Daily Mail and General Trust PLC [1988], ECR 5483.

ABAD, Case C-208/00, Uberseering BV v Nordic Construction Baumanagement GmbH [NCC] [2002], ECR I-9919.

ASHK, European Roma Right Center v. Portugal, Başvuru No.61/2010, K.T. 30.06.2011

ASHK, European Roma Rights Center v. Greece, Başvuru No. 15/2003, K.T. 08.12.2004

ASHK, European Roma Rights Center v. Italy, Başvuru No. 27/2004, K.T. 07.12.2005

BVerfGE 10, 354 (347).

BVerfGE 12, 319 (323).

BVerfGE 35, 382.

BVerfGE 35, 400.

BVerfGE 48, 396.

BVerfGE 48, 396.

BVerfGE 50, 166.

BVerfGE 59, 112.

BVerwGE 2, 151.

Corfield v. Coryell, 6 F.Cas. 546 (1823).

Crandall v. Nevada, 73 U.S. 35 (1867).

Dunn v. Blumstein, 405 U.S. 330 (1972).

Edwards v. California, 314 U.S. 160 (1941).

Mitchell v. Steffen, 487 N.W.2d 896 (1992).

Ryan v. Attorney , General Case, IR 294 (1965).

Sáenz v. Roe , 526 U.S. 489 (1999).

Slaughterhouse Cases, 83 U.S. 36 (1872).

STC 160/1991, K.T. 18.07.1991.

STC 160/2001, K.T. 16.07.2001.

STC 242/1994, K.T. 20.07.1994.

STC 94/1993, K.T. 22.03.1993.

Thompson v. Shapiro, 270 F. Supp. 331 (D. Conn. 1967).

United States v. Guest, 383 U.S. 745 (1966).

United States v. Wheeler, 254 U.S. 281, 293 (1920).

İNTERNET KAYNAKLARI

"Kira artışları nedeniyle yılın 12 ayını karavanda geçirenlerin sayısı arttı" başlıklı haber, <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/kira-artislari-nedeniyle-yilin-12-ayini-karavanda-gecirenlerin-sayisi-2200188> , E.T: 06.09.2024.

"Compilation of Venice Commission Opinions and Reports on Law-Making Procedures and the Quality of the Law", [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2021\)003-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2021)003-e) , E.T: 25.01.2025.

"Ecnebilerin Memalik-i Osmaniye’de Seyahat ve İkametlerine Dair Kanun" <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd03ic02c001/mmbd03ic02c001ink017.pdf> , E.T: 20.01.2025.

"ESKH Komitesi, 7 No’lu Genel Yorum, Yeterli Konut Hakkı: Zorla Tahliyeler", General Comment No. 7: The right to adequate housing (Art.11.1): forced evictions | Refworld , <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/1997/en/53063> , E.T: 15.01.2025.

"Kıyılar otellerin işgali altında" başlıklı haber, <https://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/1258990-kiyilar-otellerin-iscali-altinda> , E.T: 01.09.2024.

"Korona Virüs Salgınıyla Mücadele İçin Alınan Tedbirler Hukuka Uygun Mu?", www.anayasa.gen.tr/korona.htm, E.T: 20.01.2025.

"Mahkemenin iptal kararı TOKİ konutları bitince çıktı" başlıklı haber için , <https://www.gazeteduvar.com.tr/mahkemenin-iptal-karari-toki-konutlari-bitince-cikti-haber-1701955> , E.T:10.06.2024.

"Sahiller, Anayasal Haklarımıza Rağmen "Kıyım Kıyım" başlıklı blog yazısı için Bkz. <https://www.greenpeace.org/turkey/blog/sahiller-anayasal-haklarimize-ragmen-kiyim-kiyim/> , E.T: 01.09.2024.

"TÜİK'e göre deprem bölgesinde 308 bin kişi göç etti" başlıklı haber, <https://t24.com.tr/haber/tuik-e-gore-deprem-bolgesinde-308-bin-kisi-goc-etti,1150570> , E.T:06.09.2024.

"Ulaşılabilir En Yüksek Sağlık Standardına Sahip Olma Hakkı" başlıklı 14 No’lu Genel Yorum, <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/2000/en/36991> , E.T:02.09.2024.

“What is the difference between permanent residence and settlement?”
https://english.www.gov.cn/services/live_in_china/2014/09/09/content_281474986282462.htm , E.T: 03.02.2024.

Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Komitesi “Yeterli Konut Hakkı” başlıklı 4 nolu Genel Yorum, <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/1991/en/53157> , E.T: 01.09.2024.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/muhtelit-mubadele-komisyonu/> , E.T: 10.04.2024.

https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020093321bm_05.pdf, E.T: 03.06.2024.

<https://netaffair.org/documents/1957-rome-treaty.pdf> , E.T: 05.01.2025.

<https://rm.coe.int/1680083746> , E.T: 10.01.2025.

<https://sdgs.un.org/documents/habitat-i-vancouver-declaration-20912> , E.T:01.09.2024.

https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/law-no--5712-1952--entry-into-israel-law_html/Entry_Into_Israel_1952.pdf , E.T:25.06.2024.

<https://unhabitat.org/sites/default/files/2014/07/The-Habitat-Agenda-Istanbul-Declaration-on-Human-Settlements-20061.pdf> , E.T: 01.09.2024.

<https://wp.stu.ca/worldhistory/wp-content/uploads/sites/4/2015/07/French-Constitution-of-1791.pdf> , E.T: 20.01.2025.

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/> , E.T:02.09.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Argentina_1994 , E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Brazil_2017 ,E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Canada_2011 ,E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Chile_2021 ,E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Colombia_2015 ,E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Croatia_2013 ,E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Greece_2008 ,E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Hungary_2016 ,E.T:25.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Iceland_2013 , E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/India_2016 ,E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Indonesia_2002 , E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989 ,E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Italy_2020 , E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Japan_1946 , E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Latvia_2016 , E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Lithuania_2019 ,E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Mexico_2015 , E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Norway_2016 , E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Paraguay_2011 ,E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Peru_2021 ,E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Poland_2009 , E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005 ,E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Republic_of_Korea_1987,E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Russia_2014 , E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Slovakia_2017 ,E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Slovenia_2016 ,E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Spain_2011 ,E.T: 23.06.2024.

https://www.constituteproject.org/constitution/Switzerland_2014,E.T:23.06.2024

<https://www.ikv.org.tr/images/files/A2-tr.pdf>%20,%20E.T:%2030.01.2025.

<https://www.legislation.govt.nz/act/public/1990/0109/latest/whole.html#DLM224798> , E.T:25.06.2024.

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-refugees> , E.T:24.05.2024.

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> , E.T:24.05.2024.

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-relating-status-national-institutions-paris> , E.T: 03.01.2025.

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17844.pdf> ,E.T:10.06.2024.

<https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1961/1961-ilkhali/1961-ilkhali.pdf> , E.T: 10.06.2024.

https://www.tihk.gov.tr/upload/file_editor/2019/03/1551818880.pdf , E.T: 28.05.2024.

<https://www.timesofisrael.com/final-text-of-jewish-nation-state-bill-set-to-become-law/> , E.T:25.06.2024.

[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2002\)129-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2002)129-e) , E.T:25.06.2024.

https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erisim.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUNLAR&v_altbaslik=6111&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih= , E.T: 01.06.2024.

IX. Kamu Hukukçuları Platformu,

https://www.kamuhukukculari.org/?sayfa=toplanti_bildiriler&id=13 , E.T: 20.01.2025.

İHK 29 sayılı “Olağanüstü Hal Döneminde Muafiyetler” Hk. Genel Yorumu, <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/2001/en/30676> , E.T: 15.06.2024.

İnsan Hakları Komitesi Seyahat Özgürlüğüne İlişkin 27 Sayılı Genel Yorum, 02/11/1999, CCPR/C/21/Rev.1/Add.9, <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1999/en/46752> , E.T: 28/05/2024.

ÖZET

Bu çalışmada yerleşme özgürlüğünün hukuki çerçevesi, anayasa hukuku açısından incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde yerleşme özgürlüğünün tarihsel gelişimi ve hukukça tanınmasına değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü ise yerleşme özgürlüğünün niteliği, işlevi, konusu, yararlanıcıları ve yükümlülerini içermektedir. Ayrıca bu bölümde yerleşme özgürlüğünün anayasal olarak olağan dönem ve olağanüstü dönemlerde sınırlanmasına ilişkin rejim ayrıntılarıyla incelenmiş ve yerleşme özgürlüğünün korunmasına dair hususlar irdelenmiştir. Bu değerlendirmeler Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ışığında gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yerleşme Özgürlüğü, Anayasa Hukuku, Temel Hak ve Özgürlükler, İskân.

ABSTRACT

In this study, the legal framework of the freedom of settlement is analysed in terms of constitutional law. In the first part of the study, the historical development and legal recognition of the freedom of settlement are mentioned. The second part of the study includes the nature, function, subject, beneficiaries and obligors of the freedom of settlement. In addition, in this part, the constitutional regime regarding the limitation of the freedom of settlement in ordinary and extraordinary periods is examined in detail and the issues regarding the protection of the freedom of settlement are examined. These assessments are made in the light of the decisions of the Constitutional Court and the European Court of Human Rights.

Keywords: Freedom of Settlement, Constitutional Law, Fundamental Rights and Freedoms, Settlement.